

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ И БИБЛИОГРАФИЈА

НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА
АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

XV

СКОПЈЕ, 2006

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ И БИБЛИОГРАФИЈА НА НОВИТЕ
ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

XV

**OPENING ADDRESSES, CONTRIBUTIONS
AND BIBLIOGRAPHY**

OF THE NEW MEMBERS OF THE MACEDONIAN
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

XV

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА**

НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА
АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

XV

Уредник: акад. Крум Томовски

СОДРЖИНА TABLE OF CONTENTS

КАТА ЌУЛАВКОВА	
Прадоксите на книжевната теорија	23
Библиографија на проф. д-р Ката Ќулавкова	37
ИВАН КАТАРЦИЕВ	
Еден поглед на историскиот развој на македонскиот народ во последните 150 години	47
Библиографија на д-р Иван Катарциев	61
ТАКИ ФИТИ	
Современите макроекономски школи и нивната релевантност за македонската економија	77
Библиографија на проф. д-р Таки Фити	109
ЛУАН СТАРОВА	
Балканска сага	127
Библиографија на д-р Луан Старова	181
КОЛЕ ЧАШУЛЕ	
За моите учители	191
Библиографија на писателот Коле Чашуле	195
ЖАК ГОШЕРОН	
Пристапна беседа	205
Библиографија на поетот Жак Гошерон	219
ЏЕЈМС Р. ВАЈСМАН	
Environmental Deterioration at Stobi: Climate Change or Human Agency?	225
Библиографија на проф. д-р Џејмс Р. Вајсман	263
ЉУПЧО КОЦАРЕВ	
Динамичкиот хаос во природните и во општествените науки	277
Библиографија на проф. д-р Лупчо Коцарев	285

МИТКО МАЏУНКОВ	
Литературата како спас	303
Библиографија на писателот Митко Маџунков	311
ХУСТО ХОРХЕ ПАДРОН	
Развојот на македонската поезија и нејзиното присуство во Шпанија	321
Библиографија на писателот Хусто Хорхе Падрон	341
ГОРАН СТЕФАНОВСКИ	
За нашата приказна	357
Библиографија на проф. д-р Горан Стефановски	371
КИРО УРДИН	
[Репродукции]	379
Библиографија на сликарот Киро Урдин	383

Чейрнаесейиџиџо изборно собрание Македонската академија на науките и уметностите го одржа на 27 мај 2003 година.

За редовни членови на Македонската академија на науките и уметностите беа избрани: проф. д-р Катја Кулакова, д-р Иван Кашарџиев, проф. д-р Таски Фили и проф. д-р Луан Сиџарова.

За членови надвор од работниот состав беа избрани: проф. Жак Гошерон, проф. д-р Горан Калозера, проф. д-р Лешек Мошински, проф. д-р Џејмс Р. Вајсман, проф. д-р Љуичо Коцарев, проф. д-р Хорст Клинкман, писателот Милко Маџунков, поетот Хусто Хорхе Падрон, драматургот Горан Стефановски и сликарот Киро Урдин.

За почесен член на Академијата е избран писателот Коле Чашуле.

На 24 март 2004 година го одржа своето првпатно предавање проф. д-р Катја Кулакова на тема „Парадоксите на книжевната теорија“.

Д-р Иван Кашарџиев на 9 декември 2003 година го одржа своето првпатно предавање „Еден поглед на историскиот развој на македонскиот народ во последните 150 години“.

Проф. д-р Таски Фили го одржа своето првпатно предавање на 20 ноември 2003 година на тема „Современите макроекономски школи и нивната релевантност за македонската економија“.

Својата првпатна беседа „Балканска сага“ проф. д-р Луан Сиџарова ја одржа на 21 април 2004 година.

Почесниот член на Македонската академија на науките и уметностите, писателот Коле Чашуле својата првпатна беседа „За моите учители“ ја одржа на 17 март 2004 година.

Од надворешните членови францускиот поет Жак Гошерон својата „Првпатна беседа“ ја одржа на 25 мај 2004 година. Проф. д-р Џејмс Р. Вајсман првпатно предавање на тема „Environmental Deterioration at Stobi: Climate Change or Human Agency“ го одржа на 20 април 2005 година. Проф. д-р Љуичо Коцарев на 11 мај 2004 година

одржа предавање на тема „Динамичкиот хаос во природните и во општествени науки“. Писателот Милко Маџунков присуствувал на беседата на тема „Литература како сѐс“ ја одржа на 13 октомври 2004 година, а шпанскиот поет Хулио Хорхе Падрон своето присуствено предавање на тема „Развојот на македонската поезија и нејзиното присуство во Шпанија“ го одржа на 29 октомври 2003 година. Писателот Горан Стефановски на 17 декември 2004 година одржа присуствено предавање на тема „За нашата приказна“. Присуствувалата изложба на сликарот Киро Урдин беше поставена во мај 2004 година во Ликовниот салон на МАНУ.

Во оваа публикација се објавуваат одржаните присуствени предавања на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите.

ΚΑΤΑ ΚΥΛΑΒΚΟΒΑ

КАТА (КАТИЦА) КУЛАВКОВА е родена 1951 (21. XII 1951) година во Велес, Република Македонија. Основно и средно образование завршува во родниот град. Дипломира на Филозофско-историскиот факултет во Скопје, јуни 1973 год., на стручните Историја на јужнословенските книжевности и Македонски јазик (а факултетивно се запишува на струката за Француски јазик и книжевност). Магистрира 1982 година на Филолошкиот факултет во Скопје со трудот „Меџафората и современата македонска поезија“, а докторира 1986 година на Филозофскиот факултет во Загреб со дисертацијата „Odlike lirike“ („Одлики на лириката“). Магистерскиот труд е од областа на теоријата на книжевностиа и македонската книжевност, а докторската дисертација од областа на теоријата на книжевностиа и компаративните книжевни студии.

Како стипендијант на француската влада, проф. Кулавакова има остварено два едногодишни студиски престоја во Париз, на Универзитетот Нова Сорбона – Париз 3 (1977/78) и Сорбона 1 во Париз (1983/84), под менторство на уредните професори Мишел Декоден и на Жан-Пјер Ришар. Во некои на една академска година има работено во Лекторатот по македонски јазик и литература при Институтот за ориентални јазици, INALCO – Париз (1994/1995), каде што држи настава по македонска книжевност и јазик обликувана во два одделни курса: „Македонската книжевност од Климент до денес“ и „Македонската усна традиција и македонската современа книжевност – споредбени интерпретации“. Пролетта (април–мај) 1997 година остварува испразнувачки престој во Париз со гостин од Програмата ЕМПУС, при Универзитетот Париз 8, Saint-Denis, во соработка со истакнатиот професор, филозоф и поет Michel De-gu, со цел да подготви наставна програма по новиот универзи-

ијетски предмет „Книжевна херменевтика“. Од 2001 до 2002 година остварува тесна наставно-научна соработка со Катедра за оишта и компаративна книжевност при Универзитетот Париз 3 – Нова Сорбона, како паритетска институција на Проектот ХЕСП (Нов модел на курикулуми по компаративни книжевни студии), кој се реализира под нејзино раководство.

Од 1973 до 1981 година, Катја Кулавакова работи во оиштинската и републиканската младинска организација (во својство на претседател на оиштинската организација на ССММ и член на секретаријатот на Републиканската конференција на ССММ), а две години работела и во Градскиот комитет на некогазниот СКМ, во одделението за култура, уметност и образование.

Културна дејност:

К. Кулавакова била член на Републиканската комисија за културни врски со странство, член и заменик претседател на Републиканската комисија на УНЕСКО, член на Сенатот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, во повеќе наврати член на Стручниот колеџиум на Филолошкиот факултет, претседател на Одборот за посидипломски студии, шеф на Катедра за оишта и компаративна книжевност и др. Освен тоа, проф. Кулавакова била член на издавачкиот борд и бордот за електронско издаваштво при Фондацијата Институтот оворено оштество – Македонија и член на Бордот за родови студии при „Евро-Балкан“. Била претседател на Комисијата за издавачка дејност при Министерството за култура на Р. Македонија. Била член на редакциите на списанијата „Разглед“, „Сектор“, „Macedonian P.E.N. Review“, „Identities/Identiteti“, основач и главен уредник на електронското списание за компаративни студии „Mirage/Мираж“ при Катедра за Оишта и компаративна книжевност (<http://www.mirage.com.mk>), уредник на меѓународната едиција Diversity (www.diversity.org.mk).

Од 1990 била секретар, а од 1996 до 2000 година – претседател на Македонскиот П.Е.Н. Центар. Од 2000-та година е избрана за почесен претседател на Македонскиот П.Е.Н. Центар. Од 2002 година е претседател на Комитетот за превод и јазични права на Меѓународниот П.Е.Н. од Лондон.

Член е на Меѓународната асоцијација на компаративисти и на Европскиот друштво за култура со седиште во Венеција. Член е на ДПМ.

Награди:

Добитник е на книжевните награди: „Димитар Митрев“ (за критика и есеј за книгата „Мала книжевна теорија“), „Велја куќија“ (за теориски систем на идеи за книгата „Теорија на книжевноста, увод“), „Браќа Миладиновци“, „Нарциса“, „Млад борец“ и „Студентски збор“ (за поезија).

Иако преведувачката активност не е во фокусот на нејзиниот примарен научен и уметнички интерес, Кулавакова повремено преведува текстови (есеи и поезија) од француски јазик.

Наставна дејност:

К. Кулавакова својата универзитетска кариера ја започнува 1982 година, кога е избрана за асистент при Институтот за литература (сега Институт за македонска литература) на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, најпрвин во состав на Одделението за македонската книжевност на 19-от век, а потоа во Одделението за теорија на книжевност и медиумска книжевност. По докторирањето, во 1987-та година се префрла во наставна дејност на Катедрата за омилените и медиумска книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, каде што најпрвин е избрана во звањето доцент, потоа во звањето вонреден професор, а од 1997 година во звањето редовен професор по предметите Теорија на книжевноста 1, 2 и 3 и Методологија на проучувањето на книжевноста 1 и 2.

Проф. д-р Катја Кулавакова држела настава по предметите Теорија на книжевноста (1, 2 и 3), Методологија на проучувањето на книжевноста, Роман на XX век и новооснованиот предмет Книжевна херменевтика (со креативно пишување), кој најпрвин е конципиран како Курс во состав на предметот Методологија на проучувањето на литературата 2, а со новите наставни планови и програми на Филолошкиот факултет е издвоен како посебен предмет за студентите од 7 и 8 семестар.

На постдипломскиот студентски при Филолошкиот факултет, во состав на насоката „Наука за книжевноста“, од неговото основање до денес, држи предавања по предметот Теорија на книжевноста, односно задолжителниот курс на тема „Теорија на интертекстуалноста“. Овој курс за првпат го има одржано во првата година на новооснованиот постдипломски студентски при Филолошкиот факултет, под наслов „Видови и облици на интертекстуалноста“.

во лирската поезија“ (академската 1992–1993 година). Подоцна овој курс е модифициран под наслов „Теорија на интертекстуалноста“.

На постдипломските студии, проф. Кулавакова го држела и сепец-курсот при Катедрата за оштита и компаративна книжевност на тема „Руските книжевно-теоретски и методолошки концепции во 20 век“ (од формалистичката до семиотичката парадигма, од аспект на теоријата на уметничката проза), април–мај 1994 година, односно „Интерпретација на книжевниот текст и креативно пишување: есеј“, април–мај 1997. На постдипломските студии на Факултетот за драмски уметности во Скопје е поканета да држи предавања по предметот „Книжевна херменевтика“, со посебен осврт кон херменевтиката на драмата и театарот.

Проф. Кулавакова иницијално го има конципирано предметот „Роман на XX век“, на којшто држи настава во текот на две академски години (1996/1997 и 1997/1998). Во текот на 1999 година го основа новиот предмет „Книжевна херменевтика (со креативно пишување)“ и го формира, во тој состав, Ателјеот за креативно пишување (од 2000 година), како и најновиот изделен предмет „Креативно пишување“ за студентите од четвртата година.

Д-р Кулавакова држи настава и во рамките на „Родовите студии“ при Еуро-Балкан, во летниот и зимскиот семестар во 2002 година, на тема „Женски приказни“ (митски, имагинарни и историски жени) и „Женски дискурси“.

Во наставама од областа на теоријата на книжевноста ги покрива сите позначајни прашања поврзани со: книжевната наука и нејзиниот систем на дисциплини и знаења; видовите поезика низ историјата и во XX век; интердисциплинарните и интермедиијални корелации меѓу (од една страна) теоријата на книжевноста односно книжевноста и (од друга страна) – лингвистиката, реториката, стилстиката, филозофијата, антропологијата, психологијата и другите уметности; теоријата на книжевните родови и видови; основните стилско-семиотички аспекти на книжевниот текст/дело; специјализираниите интерпретативни аспекти на поезијата, уметничката проза (раскажувањето) и драмата.

Како универзитетски професор, во наставама ги следи – селективно, критички и креативно – најновите методи и концепции на теоретското промислување и толкување на книжевноста, во насока на отворен, контекстуален, дијалогички, херменевтички и индивидуално обележан пристап кон книжевноста, нејзините модели, видови,

конвенции, системски, еволутивни и историски начела, естетски спецификации, функции и корелации. Се штоа го одбежнува некристичкиот еklekticizam и стереотипизација во наставаа. Последниот неколку години го применува методот на интерактивна настава со студентите, за што презема и одредени чекори во смисла на модификација на наставните планови и програми по предметите што ги води.

За потребите на наставаа по предметите Теорија на книжевноста и Книжевна херменевтика, проф. Кулакова има подготвено неколку книги-студии кои имаат и карактер на универзитетски учебници по предметот Теорија на книжевноста: „Теорија на книжевноста, увод“, „Мала книжевна теорија“, „Одлики на лириката“ и „Фигурацијата збор и македонската поезија“.

Кулакова има подготвено и три хрстоматии или читанки на тема од областа на теоријата на интертекстуалност и книжевната херменевтика, претставени селективно во електронска форма на страниците на е-списание *Mirage*.

Научно-истражувачка дејност:

Проф. д-р Катја Кулакова е и била раководител на повеќе републички и меѓународни научно-истражувачки проекти:

- Кулакова е раководител на неколкугодишниот меѓународен проект „Нов модел на кукулуми по компаративни (книжевни) студии“, т.н. ХЕСП проект, со партнерската институција Универзитетот Париз 3, Нова Сорбона, а во рамки на Програмата за поддршка на високо образование на Фондацијата ОСИ Будимпешта (2001/2002 и 2002/2003). Во рамки на овој Проект, таа работи на подготвка на прелиминарни измени на наставните планови и програми при Катедраа за оштта и компаративна книжевност во насока на конципирање современ модел на наставни содржини во областа на компаративните книжевни студии, кои ќе поддрбираат и примена на принципот на модуларно студирање и на кредит трансфер систем во високо образование. Проектот започна во академската 2001/2002 година а продолжува и во текот на 2002/2003 година, врз основа на позитивната оценка на Проектот од страна на Будимпешта. Во тој контекст, воведува константно иновации во работата со студентите и во наставата (интерактивност, вклучување на студентите во проекти, основање на Ателјеа за креативно пишување, основање на електронското списание „Mirage/Мираж“, подготвка на хрстоматија на тема „Интертекстуалност и интермедиталност“ со учество на додипломци, пост-

дијломци и маџистри, како и подготвока на чиианки – ириачници за додиломскиите и иосидијломскиите предавања.

- *Вок-ироеки*, кој се осиварува заедно со колеџиите од Нова Сорбона 3, на тема „Книжевна херменевтика“, во соработка со ироф. Jean Bessiere и Philippe Daros од Париз. Силанува збор за подготвока на ориџинални текстови и истражувања во обласи на херменевтика и иинтерпиреиација на книжевност, кои ќе бидат комиионирани во едно колективно дело од седум авиори од Македонија, од Катедраи за оиш и комипаративна книжевност и шест авиори од Франција, од Нова Сорбона 3 и Универзитетот во Ница.

- „Теорија и иинтерпиреиација на романои“ (1997–2000), ироеки иоддржани од Миниситерството за наука,

- „Теорија на иинтерпитекстуалност“ (хрестоматиија), 2000–2002, Проеки иоддржан од Миниситерството за образование и наука на Р. Македонија.

- „Другиот во наславниите содржини на високо образование во Република Македонија“ (2001/2002), ироеки на ФИОМ, во коишто беа вклучени и експерти од универзитетите во Париз и Истанбул.

Освен тоа, ироф. Кулакова оргинизирала или била учесник на повеќе меѓународни ироекти, конференции, симпозиуми, комипаративистички научни конференции и сл., како и оргинизатор и модератор на бројни симпозиуми и иркалезни маси од меѓународен и републички карактер, меѓу коишто:

- учесник на оргинизациониот борд на неколкугодишниот ироеки раководен од акад. ироф. д-р Милан Гурчинов ири МАНУ, иод глобален назив „Македонската литеративра и култивра во XX век“, односно учесник на иотироекиите: „Македонската литеративра и култивра во контекст на иеишката на социјалниот реализам“. 1993; – „Силанскиите влијанија во македонската литеративра и култивра во 50-ите и 60-ите години на XX век“, 1994; – „Македонската литеративра и култивра во контекст на медиитеранската културна сфера“, 1996;

- учесник во научниот ироеки „Македонија и Русија: споредбена анализа на иолиитичкиот живои и на ииторијата на култиврата“, иито заеднички го работат Македонската академија на науките и уметностите и во Скопје и Руската академија на науките (Институтот за славистика), а во ииој контекст учесник на македонско-руската научна конференција на тема „Етнокултурните и иолиитичките аспекти на формираието на македонската нација во

балканскиот културно-историски контекст“, одржана во Москва, 17–19 јуни 1999, со објавена публикација на тема „Македонија: прашања од историјата и културата“ (на руски и на македонски јазик);

- координатор за македонскиот дел на научно-истражувачкиот, меѓународен компаративистички проект на тема „Сликата на Турчиној во европските култури во XX век“, кој е заокружен со меѓународна конференција и работилница одржана при Бозаџики универзитетот на 5 и 6 март 1997 во Истанбул, Турција, проследена со посебно издание;

- учесник на меѓународниот проект „Идентификација и Дружества во Медитеранот“, организиран во рамките на Харвардскиот универзитет, САД, 2000–2001;

- организатор на меѓународната научна компаративистичка конференција на Катедрајта за оштети и компаративна книжевност, на тема „Книжевна теорија, методологија и интерпретација“, од којшто е подготвен посебен блок во Зборникот на Филолошкиот факултет, одржана во МАНУ, октомври 2000;

- учесник на меѓународниот (балкански) меѓа-проект „Балканските поезии на 18, 19 и 20 век“ (балканска редакција и македонска редакција) и координатор на македонскиот тим (во соработка со акад. Георѓи Ситарделов и проф. д-р Слободан Мицковиќ);

- била раководител и учесник на научно-истражувачки проект на одделение за Теорија на книжевност и компаративна книжевност при Институтот за (македонска) литература. Времено била и член на Редакцијата на Историјата на македонската книжевност;

- координатор на македонскиот дел од европскиот меѓа-проект „Literatur Express 2000“ / „Литературен воз 2000 година“, со седиште во Берлин, Германија;

- координатор на Transeuropéen на Советот на Европа од Париз и Стразбур за 1995–1999 година;

- координатор на програмата In Transitum на Кралството Холандија за Македонија;

- иницирање и раководење на Проектот за книжевност на жени писатели (во рамките на активностите на Македонскиот П.Е.Н. Центар) со UNESCO и одделот за култура и поддршка на програмата за миноритарни групи, од што произлезе изданието на „Sept voix“ („Седум гласа“), македонска поезија на седум жени поетеси, преведено и издадено во Париз 1999 (L'Esprit des péninsules);

- орѓанизатор на Колоквиумот на македонската книжевност и театар во Saint-Nazaire и Nantes – Франција, 1997;

- координатор на проектот македонската книжевност на XX век, прифатен од УНЕСКО, Париз, во чијшто рамки ја подготви и приреди антологијата на македонскиот современ расказ во превод на француски јазик 1998 година;

- иницирала и реализирала проекти поврзани со преводот и презентацијата на македонската книжевност (расказ, поезија, есеј) во Бугарија, Србија, Хрватска и др.;

- учесник на Проектот „Имагинарни жени во македонската усна книжевност“ при Евро-Балкан, Институтот за родови испражувања (Скопје, 2000–2001);

- еден од главните референти на меѓународната работилница на тема „Медијераној: Алиерите и идентитетот“, организирана од Faculty of Arts and Sciences, Yeditepe University во Истанбул, Турција, 18–21.12. 2001;

- учесник на меѓународна медијеранска компаративистичка конференција, организирана во рамки на Универзитетот во Неапол, Италија, 9–11 мај 2002.

- учесник на меѓународна медијеранска научна конференција, организирана во рамки на Универзитетот во Марсеј, Франција, 17–18 октомври 2002;

- учесник на меѓународен симпозиум на тема „Револути и книжевност“, Лахти, Финска, јуни 1992;

- регионална конференција во Сразбурџ, 1997, Совети на Европа.

- учесник на меѓународна работилница на тема „Книжевност, преводот и толкувањето“, одржана во Лисабон, мај 2001;

- учесник на меѓународна работилница на тема „Медијеран, уметност, жени“, организирана под покровителство на УНЕСКО, Родос, Грција, септември 2000;

- учесник на работилницата одржана во рамките на Медијеранската средба „Меѓу две мориња“, со поддршка на УНЕСКО, Солун, Грција, септември 2000 год.;

- учесник на меѓународната конференција „Конструкција, деконструкција, реконструкција“, под покровителство на Пакиот за стабилност, Сараево, 2000;

- учесник на македонско-руската научна конференција, Охрид, август, 2001;

- учесник на македонско-американската научна конференција, Охрид август, 2000;

- учесник на македонско-српската научна конференција, Охрид, 2002;

- организатор на меѓународните јубилејни маси на Македонскиот П.Е.Н. Центар, на тема „Книжевност и идентитетот“, Охрид 1995, „Другиот како Интертекст: дијалогот меѓу култури“, Охрид, септември 1977, „Литературата како меморија“, Охрид, септември 1999 и др.;

- учесник на повеќето меѓународни научни конференции организирани во рамките на Семинарот за македонски јазик, литература и култура на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, 1993, 1995, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002;

- учесник на научните симпозиуми за тематиката во рамките на тематичките средби „Војдан Чернодрински“ во Прилеп, 1998, 1999, 2000;

- учесник на симпозиумот за Ацо Шопов организиран од Институтот за литература, Скопје, мај 1993 год.;

- член на Стручната комисија за подготвка на „Новите лектури програми во основното образование“ на Министерството за образование и на Републичкиот завод за школото, 1993 год. и др.;

- организирала и раководела со научните симпозиуми на Струшките вечери на поезијата, Рациновите средби и др.;

- во 2002 година е член на Комисијата за иновирање на наставните планови во средното образование во Р. Македонија на Републичкиот завод за развој и унапредување на образованието, во делот на предметот „Говорење и пишување“;

- приредувач на изборот од современата македонска книжевност за специјалниот број на списанието „Lichtungen“, Австрија, 2002;

- меѓународна конференција за малите јазици одржана во Солун, 15–16 ноември 2002 год.;

- во два наврати, за време на мандатот што ја имала како шеф на Катедра за омилен и компаративна книжевност, била организатор на одбележувањето на 10-годишнината и 20-годишнината од основањето на Катедра за омилен и компаративна книжевност;

- како поет и есеист, учествувала на Интернационалниот поетски фестивал во Лахен 1992, во Париз 1985, во Trois-Rivières,

Канада/Квебек 1997, во Paris и Lodève во Франција (1987) и 1999, Шпанија, Канарските Острови, зостин на Maison des écrivains et des traducteurs étrangers, Saint-Nazaire, France, 1997, учесник на Медијеранскиот форум на жени во Родос, Femme Forum – Грција, ЕКСПО 2002 во Neuchâtel, Швајцарија, Меѓународната книжевна средба во Виленица, Словенија, Зајрејски книжевни разговори, Белградски книжевни средби, меѓународни настани во Пула, меѓународни јркалезни маси и манифестации во Валенсија, Барселона (Шпанија), Лисабон и Порто Санто/Мадера (Португалија) и др.;

Книжевно-научен интерес:

Како книжевен теоретичар и есеист, Ќулавкова се занимава, во почетокој на својата научна дејност, со поетичко-реторичките аспекти на лириката, постоа то проширува својот интерес кон теоријата на расказот и на романот, теоријата и методологијата на книжевната историја и генеологијата, кон интерпретацијата на книжевните текстови и комплексната проблематика на книжевната теорија и методологија. Таа пројавува нагласен интерес за методолошките концепции на постмодернизмот и постструктурализмот, изразен пред сè во нејзините испражувања од областа на теоријата на интертекстуалноста, а последните неколку години и во областа на книжевната херменевтика и кулуролошките студии.

Проф. д-р Каја Ќулавкова е еден од најистакнатите современи македонски теоретичари на книжевноста, сè повеќе ценета не само во матичната македонска културна, универзитетска, научна и книжевна средина, туку и во пошироки рамки, особено во медијеранскиот и во европскиот културен и научен простор. Нејзиниот богат научен окус, обележан со моќта на особен и оригинален начин да ги познава, да ги промислува и да ги толкува книжевните и метакижевните факти, постојатки, дела и процеси, веќе обврзува на авторот на тој окус да се гледа како на еден од најреномираните претставници на новите текови во македонската книжевна наука, пред сè во доменот на теоријата на книжевноста и книжевната херменевтика, како и во областа на имаголошките компаративни испражувања. Нејзината отвореност спрема универзитетските и научните институции и текови во својот, вклученост во проектите и асоцијации од меѓународен карактер се убедлива индикација дека во иднина таа ќе се ангажира уште поинтензивно токму на планот на постигнување нови научни сознанија и резултати, како и на планот на афирмацијата на македонската книжевна теорија, критика и херменевтика во меѓународниот компаративистички и научен

контекст, како во насока на нови меѓународни истражувачки проекти, така и во насока на универзитетска размена, како и на превод и публикации (традиционални и електронски) на студии од книжевната наука во Република Македонија и од Република Македонија во други научни, културни и јазични средини во современиот свет.

Во областа на теоријата на книжевност или поезијата, есеистиката и критиката, Кулавова ги има објавено следниве книги/студии и збирки есеи и студии: „Фигуративен говор и македонската поезија“, 1984; „Стихотворна и есеистика“, 1987; „Одлики на лириката“, 1989; „Койнеж во систем“, 1992; „Потход и исход“, 1996; „Камен испуштен“, 1997; „Теоријата“, 1997; „Теорија на книжевност, увод“, 1999; „Мала книжевна теорија“, „Поетика лирике“, Београд 2001. Освен тоа, Кулавова има приредено повеќе антологии, избори, хрестоматии и зборници, меѓу коишто: „Третиот“, избор од поезијата на Десанка Максимовиќ, 1988; „Маски“, избор од поезијата на Матеев Матеевски, 1992; „Поезија“, избор од поезијата на Ацо Шопов, 1993; „Црни овци“, избор од советскиот расказ, 1996; „Феминистички стихови“, избор од македонската феминистичка поезија и критика, 1998; „Тајна одаја“, македонскиот расказ на XX век, 2000; „Македонскиот есеј“, избор од современиот македонски есеј, Прилеп, 2000; „Македонија“, избор од македонскиот современ расказ, Белград, 2001; „Caesarean Cut“, *Macedonian Short Stories*, 2001 (избор на македонски и англиски од македонскиот расказ на XX век); „Книжевна херменевтика“, 2002 избор на теми од областа на херменевтиката за употреба на една хрестоматија, во моментот достапна само во електронска верзија на интернет, и др.

Избор од научното и уметничкото творештво на македонски, во превод на англиски и француски јазик е представен на посебна веб страница со следниве интернет адреси: Web site: <http://www.kulavkova.org.mk> // www.mirage.com.mk // www.diversity.org.mk //.

ПАРАДОКСИТЕ НА КНИЖЕВНАТА ТЕОРИЈА

Пролог: појаснување на поимот

Секој обид да се дефинира поимот теорија е драматичен, затоа што соочувањето со теоријата е соочување со непознатото и противречното, кое пак, како што покажала многу пати историјата, – тој свидетел на човековите заблуди, искуства и просветлувања, – побудува морници и зазор, одбивност и привлечност едновременно. Теоријата е несомнен извор на нерамнодушност; сушта спротивност на она што старите Хелени го нарекувале *αἰσχρογνώμη*. Теоријата чука на бедемите на востановените системи на знаења, затоа што има моќ да ги разниша и да ги поткопа. При секој обид на ново промислување, теоријата покажува дека не спаѓа во редот на нештата кои можат да се совладаат и да се владеат едноставно и долгорочно, во целост и без остаток.

Напротив: нејзината атрактивност се состои токму во фактот што е податлива за убедливо, но не и апсолутно законито и каузалистичко расудување, за извесен релативизам кој е проекција на повеќестраното набљудување на светот и кој ги избегнува црно-белите и монохрони схематизации и поедноставувања. Матрицата на теоријата има капацитет да се соочи со антитетичните и парадоксални дадености. Таа е амбициозно, но не и догматично промислување; таа е суптилно и логично, но не и финалистичко гледање и мислење. Теоријата тука се разликува изворно од мимесата и диегезата кои кажуваат, прикажуваат или раскажуваат приказни, митоси и мечти, кои создаваат привиди и сенки. Драматизирајте, рекол Хенри Џејмс, драматизирајте!¹ Кажете дека на битието на книжевниот говор му е својствено мечтаењето, вообразбата, баснословието, на теоријата пак – ќе употребам два старомакедонски збора – безмечтанието, созер-

¹ Henry James (1962), *The Art of the Novel*, New York and London: Charles Scribner's Sons, 265 (1st. ed. New York, 1907–09).

цанието, всушност долгото соочување со мечтите, вообразбите, логосот склон на теореме.

Теоријата претпочита отворено и исторично толкување на културниот систем. Теоријата на книжевноста, во таа смисла, претпочита толкување на книжевните модели и постапки, родови, видови и творби, кои ги порекнуваат востановените модели и востолчуваат нешто трето, нешто кое останува надвор од прагот на очекувањата на читателот и нешто кое ќе наложи да се преиспитаат конвенциите на културните и книжевните системи и суб-системи. Се разбира, може да се случи, една таква книжевна форма да успее да ги интегрира во себе фикционалните, поетските, есеистичките, романескните и историографските, односно вербалните, визуелните и музичките елементи. Книжевноста е подрачје на висока слобода и оптимална мобилност на каноните, па дискурсот кој се занимава со неа треба да ѝ парира и да има капацитет да биде нејзин слободоумен и суверен аналогон.

Да резимирам: *теоријата секогаш остана проспор за слобода, колку и да е удобно сместена внатре во границите на соопствениот поредок*. Тоа е возможно благодарение на нејзината историчност и корелативност со другите системи во рамки на културниот систем. Колку повеќе се отвора спрема констелациите од историски и културен исход, толку е поголема веројатноста дека ќе понуди кохерентни теориски парадигми. Тука се зачнува нејзината парадоксалност: колку повеќе очекуваме теоријата да се претстави како херметичен говор, толку повеќе таа нè изненадува со нејзината комуникативност и пристапност.

Затоа веднаш ќе фрлам ракавица, апострофирајќи ја премијата според којашто – да се каже нешто посуштествено за книжевната теорија значи да се предочат нејзините парадокси. А да се предочат парадоксите на книжевната теорија, значи тие најпрвин да се демистифицираат и да се именуваат. Моево пристапно предавање има цел да посочи само неколку парадокси, кои токму поради тоа што создаваат илузија дека се вообичаени и „природни“, остануваат припадни и поттурнати налик на прашина по аглите на книжевната наука.

Парадоксите на книжевната теорија

Сега ќе го свртам вниманието кон неколку семантички јазли на теоријата, неколку навидум неможни, а сепак неодминливи парадокси на книжевната теорија: (1) книжевната теорија копнее по строги системи, убедливи, законити и општи вистини, но просто е неверојатно како успева да ја задржи смислата за слобода и колку е скеп-

тична спрема востановените обрасци што во практиката ги детрони-зира со силата на својата сатурнијанска, односно јупитеровска потреба да развластува за да може да воспостави нов поредок; (2) книжевната теорија е по дефиниција метајазичен дискурс, но неверојатно брзо и лесно може да се преобрази во метатеориски говор; (3) книжевната теорија е сциентизиран и софистициран говор, но импресионира нејзината амбиција да го литераризира сопствениот дискурс; (4) книжевната теорија е медиум на перцепцијата и когнитивното мислење, но многу често успева да спознава (и) по пат на задумната и прекогнитивна пара-логика; (5) книжевната теорија е превосходно подрачје на логосот и знаењето, но подразбира и особен вид дарба.

*1. Колку постојроџ поредок,
штолку понагласен койнеж по слободата*

Идентитетот на книжевната теорија се состои токму во тоа – да биде некаде помеѓу поредокот и слободата. Поради тоа, теорискиот говор е еден вид *меѓуговор*, еден вид интертекст! Поставувајќи се дијалошки меѓу – од една страна – општите, надиндивидуални и трансперсонални обрасци, функции и законитости на книжевноста, и – од друга – единечните и неповторливи книжевни дела, теоријата на книжевноста не може а да не биде амбивалентна и растргната (токму) меѓу ограничувањата што ги налага поредокот и слободата што ја заговара уметничкиот порив. Книжевната теорија има предиспозиции да биде најнепристрасна книжевно-научна дисциплина, но *de facto* се наоѓа во искушение да биде идеографска, затоа што е во дослух со книжевниот праксис. Теоријата воспоставува нужна хармонија меѓу редот и безредието, меѓу предвидливоста и непредвидливоста, меѓу поредокот и ентропијата.

Книжевната теорија има вродена смисла за критичност и скептичност, од што произлегува нејзината потреба да го преиспитува системот, да рedefинира и да превреднува, поради што се дефинира како „предизвик на здравиот разум“ (Ц. Калер). Таа моќ да *пре-уредува*, како парабола на слободниот дух, теоријата ја стекнува благодарение на фактот што е во постојан дослух со уметноста како манифестација на неконвенционалниот и нонконформистички резон. Секоја свесна ревизија на книжевните канони се темели врз длабоко промислени туѓи искуства. Книжевноста на дваесеттиот век, познат како век на теоретизација и век на неколкукратно евоцирани „кризи“ во уметноста (во романот, во драмата, во поезијата), има потреба од компе-

тентни писатели упатени во поредокот на книжевноста, за да можат одвнатре, со силата на индивидуалниот чин, да го симнат од piedestalот и да го заменат со некој нов поредок.

Слободата во уметноста е премин од еден кон друг поредок, а не премин во анархија и хаос. Творечката слобода е желна за Битие, а свесна дека до него може да стигне преку проекција и конфликт со Небитието. Таа ризикува за да го помине тој енигматичен и чудотворен пат меѓу небитието и битието, меѓу не-знакот и знакот (С. Аверинцев). Таа е распната меѓу сомневањето во постоечкиот поредок и вербата во новиот. Сатурн го развластува Уран, Јупитер го развластува Сатурн, и така до бескрај традицијата е исполнета со трагизми створени дома, меѓу Таткото и Синот, меѓу Диктатурата и Слободата, меѓу стариот и новиот Поредок, меѓу старата и новата Моќ... Од тие трагизми се создаваат нови вредности и нови констелации, но останува вечна нивната првобитна симболика, која е меморирана во антрополошката матрица на човекот и отворена за нови актуелизации и персонификации.

2. Јазикот на теоријата е метајазик, но лесно се преобразува во мета-метајазик и се препознава како метатеорија

Теоријата се одликува со неколку карактеристики што ги стекнува или по дефиниција, или во практика. Една од најопштите одредби гласи дека „теоријата е метајазик“: теорија на системите, теорија на знакот и на знаковните системи, теорија на романот, теорија на текстот, теорија на субјектот, теорија на културата... Теоријата е (секогаш) теорија на некој друг јазик. Таа е јазик за некој друг јазик. Оттаму, таа е иманентно метајазичен систем. Таа го стекнува сопствениот идентитет промислувајќи го идентитетот на дискурсот врз којшто се фокусира. Освен тоа, теоријата покажува и интерес да се промислува самата себеси, па низ автореференцијалното или самопромислувачко искуство се преобразува во двојно метајазичен систем, во т.н. мета-мета-јазик, во којшто се препознава јазикот на методологијата. Оттука произлегуваат двете теориски вообичаени импликации: наклонетоста кон есеистиката и кон методологијата.

Како последица на ваквиот трансфер на идентитетите меѓу теоријата и методологијата, во дваесеттиот век преовладува заблудата дека, да се напише едно системско книжевно-теориско дело значи да се состави читанка, антологија и хрестоматија, или обичен преглед на

теориските и критички методи, концепции и интерпретации на книжевноста. Теоријата на книжевноста се претставува како низа од критичко-теориски методи, групирани на различен начин, главно од појавата на формалистичкиот, текстуално-лингвистичкиот и стилистичкиот метод, егзистенцијалистичкиот, марксистичкиот, па родо-виот, новокритичкиот, структуралистичкиот и семиотичкиот, потем културолошкиот, пост-структуралистичкиот, или методите насочени кон читателот и рецепцијата, ново-историцистичкиот, деконструктивистичкиот и другите постметоди и стратегии на толкување. Универзитетската настава во светските центри, исто така, им дава предност на уводите во теориите и критичките методи и со тоа врши силно влијание врз поимањето на теоријата и на теорискиот хабитус.

Така, дискурсот на теоријата на книжевноста е несоодветно препознаен во методолошкиот дискурс и е заменет со (мета)дискурсот *за книжевниите теории*, кои се супституција на критичките методи во проучувањето и толкувањето на книжевноста. Таквата замена на *идентичните* е една од големите заблуди на 20-от век. Факт е дека книжевната теорија и методологијата се две комплементарни спознајни дисциплини, од коишто едната, методологијата, е изведена од рамките на другата – теоријата, и дека теоријата опстанува градејќи го својот идентитет врз предлошката на методолошкиот плурализам. Но, нивното поистоветување денес, на почетокот на 21-от век, би било ретрограден чекор кој би го игнорирал фактичкиот подем на книжевната теорија. На повидок е нов пресврт во перципирањето и дефинирањето на книжевната теорија, синхронизиран со осамостојувањето на книжевната методологија.

Теоријата е мајка на метатеоријата. Како метајазик, таа ги генерира другите мета-метајазии, каков што е јазикот на критичките методи. Методологијата на книжевните студии е произлезена од теоријата како потреба да се промислува самата теорија, нејзината научност, методичност, историја и историчност, конфликтите, дескрипцијата и компарацијата меѓу постоечките теориски концепции и од нив изведените критички методи во историјата и во современоста, методолошкиот симултанizam, схемите на методите и нивните термилошки и поимски парадигми, нивниот идентитет. Но, откако ја создаде методологијата, теоријата се издвои од неа, со што покажа дека го разбира и го подразбира природниот историски тек на развојните процеси, кои ги диференцираат дисциплините и ги дефинираат во процес нивните идентитети. Теоријата, значи, не треба да се сведе на метатеорија, иако ја поттикнува нејзината појава. Разликата со мето-

дологијата е дополнителен мотив за да се дефинира идентитетот на самата теорија на книжевноста денес.

Невозможнoста да се изведе доследно хронологија на развојот на теориско-критичките методи и концепции на толкување на книжевноста, всушност, манифестно го посведочува постоењето на концепциски и методолошки комплементарен, но и конфликтен плурализам. И тоа не треба да загрижува. Ниеден развој, особено ниеден развој кој го пречекорува прагот или се иницира во повисока форма на постоење, не го направил тоа без-конфликтно. Ништо не е моно-тоно и мазно во книжевноста и нејзината историја. Тоа е подрачје на творечки релјефи, див предел полн висови и бездни, пукнати хоризонти и паднати самраци, полн *сијамски близнаци* и *џордиеви јазли*. Тука треба да се оди внимателно, со апсолутно активен и вдахновен ум за бдение, а за тоа треба да се располага со духовна кондиција и со соодветни интелектуални и технички алатки.

Несогледувањето на таа разлика меѓу *теоријата на книжевноста* и *методологијата на книжевната теорија* е една од основните причини зошто и денес приказот на теоријата на книжевноста во академски рамки се изведува во форма на критички, компаративен, типолошки или просто на хронолошки преглед на методи со коишто се служела теоријата на книжевноста, пошироко и книжевната критика и интерпретација, во проучувањето и особено во толкувањето на книжевноста. Хронолошкиот модел на прикажување на критичките методи, кој е навидум наједноставен, а всушност најтешко изводлив, ја покажува сета внатрешна сложеност на теоријата, нејзината испреплетеност со методологијата, нејзината неразделност од книжевноста, нејзината поврзаност со критиката и херменевтиката. Со тоа, таа ја покажува сложеноста на *системот на книжевната наука*.

3. *Теорискиот говор е софистициран, но којне да биде литерарен*

Факт е дека книжевната теорија се спротивставува жестоко на латентната стерилност која ѝ се заканува на секоја високо софистицирана мисла. Таа има развиено стратегија на превенција, во голема мера позајмена од книжевноста. Така, токму негувајќи ја смислата за литераризација т.е. за естетизација, книжевната теорија ја совладува анксиозноста од празнословие и ја избегнува семантичката и спознајна стерилност. Имајќи ги предвид основните својства и премиси на ме-

ианиоѝ и хибриден говор (genre mixte), може да се прифати, во по-слободна варијанта на толкување на овој поим, согледбата на Ричард Рорти (Richard Rorty) и на Џонатан Калер (Jonathan Culler), дека теоријата на книжевноста спаѓа токму во редот на мешаните видови.² Со тоа, книжевната теорија припаѓа и на редот на т.н. интердискурзивни практики, толку својствени на епохата на европското граѓанско општество од крајот на осумнаесеттиот и почетокот на деветнаесеттиот век до денес, ако не се заборава нивната втемеленост врз принципот на децентрализација на власта, индивидуализација на погледот на свет и намалувањето на социо-културниот јаз во општествената и државната хиерархија на надредени и подредени, образовани и необразовани, моќни и немоќни. Интердискурзивноста е сеопшт процес на современоста, ги рedefинира книжевните и теориските видови говор и ја отвора самата книжевност кон другите текстови и текстуалности.

Теоријата ја преминува сопствената примарна теориска граница и покажува интерес и самата да биде естетизиран јазик и да се „литераризира“. Обидите да се литераризира теоријата не се проекти на укинување на идентитетот на теоријата и на книжевноста, туку обратно, тие потврдуваат дека теорискиот и книжевниот дискурс се два засебни дискурси кои постојат еден наспрема друг кои – при сè што се огледуваат еден во друг – настојуваат да ги задржат, секој одделно, своите специфични својства и своите диференцијални функции. Фокусирајќи се врз уметничките и метафизички аспекти на книжевноста, теоријата посакува и самата да се опита во зоната на естетското. Во втората половина на дваесеттиот век особено доаѓа до двонасочни процеси: до теоретизација на книжевноста (филозофски роман, расказ-есеј, есеизирана песна и сл.) и до литераризација на теоријата (есејот е прогласен како хибриден вид *par excellence*). Есеистичкиот дискурс, како особен теориско-интерпретативен вид, се вклопува во моделот на мешан говор.

Историјата на книжевноста е историја на дефинициите на книжевноста. Историјата на книжевната теорија, пак, е историја на дефинициите на книжевната теорија. Теоријата е првиот и изворен порив да се со-гледа и низ умствено согледување, набљудување и посматрање да се спознае книжевноста и книжевната визија на светот. Таа го губи сопствениот идентитет тогаш кога се отуѓува од книжевноста. Книжевната теорија се создава во моментот кога започнува да се распрашува што е книжевноста, зошто и како таа постои, каква

² J. Culler, *Književna teorija, Vrlo kratak uvod*, 2001, 11.

функција врши во културата, низ историјата, во општеството, во какви облици се пројавува, какво е нејзиното градиво, каков е нејзиниот јазик, кој ја создава, кому му е наменета, што кажува и што означува, низ кои канали се пренесува и се восприема? Распрашувајќи се, теоријата ги посматра непосредно облиците и творбите на книжевноста, на сите рамништа на нивното создавање и постоење.

Поради тоа, спрегата „применета теорија“ или „апликативна теорија“ звучи тавтолошки и неупатено. Теоријата започнува и завршува во допирот со книжевноста. Зашто, да не заборавиме, уметничкото творештво ѝ претходи на секоја теорија и теориска практика, гледано историски и хронолошки. Теоријата не е нужна за да постои уметноста, иако е потребна и корисна во нејзината еволуција, но затоа пак уметноста е нужна за да постои теоријата. Да поедноставам: кајшто постои теорија, таму постои книжевност. Кајшто постои развиена книжевна теорија, ќе постои и развиена книжевна методологија, критика, есеистика и херменевтика.

4. Теоријата се темели врз когнитивната перцепција, но се извистува со посредство на прекогнитивната

Не е непознато дека поимот теорија етимолошки се доведува во врска со зборот *теорија*, кој на стариот хеленски јазик означувал умствено и духовно гледање, набљудување и посматрање. Теоријата е духовна оптика. Теоријата е „глетка на умот“. Умот е око кое гледа без престан и без почин, движејќи се од видливото кон невидливото. Окото на умот има деликатна моќ: да гледа спекулативно и здраворазумски, да гледа сладострасно и поетски.³ Така, ако можеме, платоновски и метафизички, на умот да гледаме како на *органон* и *око на душата*, тогаш можеме, по аналогича, на теоријата на книжевноста да гледаме како на *око* и *органон на книжевноста*, око на естетизираниот облик на човековата *психе* и човековиот јазик.

Парадоксот е во тоа што теоријата, како умственото гледање пар екселанс на она кое претставува синкреза од УМ и ЗАДУМ, и самата се преобразува во синтеза на умната и задумната мисла. За да го сфати екстатичното, задумното и чудното на Поиезисот, книжевната теорија треба да мине низ тоа искуство, или барем да развие

³ Елена Колева, „Платон – историско-митска личност“, предговор кон *Полиџеја* од Платон, Скопје, Три, 2002, 5–71.

усет за него.⁴ Книжевната теорија е предизвикана и вдахновена од книжевноста, од *уметничкиот ум* на човековиот јазик, психа, имагинација и меморија. Ако Поиезисот е квинтесенција на јазично-уметничкиот Ум, тогаш книжевната теорија е во постојан устрем да ја реконструира и протолкува таа квинтесенција. Е, тука, теорискиот логос е на самата граница со паралогосот. Потребна е голема умешност за – едновременно – да се зачува здраворазумскиот модус и да се проникне во поетскиот паралогичен мимезис. Една дарба се соочува со друга дарба. Една вештина се сретнува со друга вештина. Еве уште една драматика како воздејство на парадоксот со којшто се соочува книжевната теорија. И, како во старата зен приказна, по долго време макотрпна работа, можеби еден ден ќе изгледа дека есејот, со сите негови финеси и клесани форми, може да се напише брзо и со леснотија. Таа леснотија е транскрипт на долгогодишна минуциозна работа, на долг тренинг на умот да умее да ги сфати парадоксите врз коишто почива сè рафинирано, сè деликатно и поетско во универзумот.

Теоријата е дијалог меѓу поетската и метапоетската анамнеза.

5. Теоријата е превосходно знаење, но подразбира и дарба

Книжевноста не мора нужно да произлегува од системската и методична кооперација со теориските системи на знаења. Историјата на книжевноста покажува дека во архаичните епохи развојот на книжевноста не е проследен со рамномерен развој на книжевната теорија. Создавањето книжевни дела не е нужно поврзано со некоја етаблирана теориска практика. Постојат дела кои се сотворени вон од некој неопходен *контекст* на теориска идентификација. Раѓањето на книжевната теорија, пак, е поврзана со епохите на подемот на книжевноста, каква што е епохата на класичната хеленска епика и драматика, на пример. Подоцна, во тек на историскиот развој на книжевната теорија, овие соодноси на релација книжевност–теорија

⁴ Дваесеттиот век, теоријата на релативитетот, квантната физика, теоријата на убедлива веројатност и „научно“ ја развиваат повеќевековната заблуда на човештвото, наследена и натрупана низ историјата од неколку епохи и нивните филозофски концепции, дека -имено- патот до вистината е пат на разумот во строга смисла на зборот, односно пат на позитивистичкото докажување, пат на вулгарниот материјализам и на каузализмот. (Gilbert Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire, Introduction à l'archéologie générale*, Bordas, Paris, 1984, на hrv. Zagreb 1991).

се релативизирани. Она што е битно од гледна точка на намерата да посочиме уште еден парадокс на книжевната теорија е сознанието дека теоријата, а не само уметноста, подразбира особен тип дарба. Книжевната теорија не е обичен склоп на знаења и информации. Таа, впрочем, е во дослух со окото на умот, па се тенки границите меѓу гледањето и мислењето, како што се невидливи границите меѓу мислењето и пеењето.

Тоа ќе го илустрирам со еден пример земен од расказот „Апсолутен слух“ на современиот италијански писател Даниеле дел Џудиче. Во расказот „Апсолутен слух“ се случува едно апсурдно убиство, навидум сосема случајно и немотивирано, но кое не останува, како ниту едно убиство, совршено, иако апсурдноста и демонијачката мотивираност му помагаат во таквата намера. Расказот не се занимава со детекција на убиството и на убиецот, туку многу повеќе со проблемот на идентитетот („возот е идеално место за измислување лажан идентитет“) и со феноменот на енигмата. Расказот го разоткрива топосот на примордијалната завист на обичните луѓе спрема луѓето со „апсолутен слух“, спрема совршенството и луѓето чијашто мисија во светот е да освојат, или да створат, барем еден мал дел од тоа совршенство. Со еден збор, како што индицира и самиот наслов, расказот се занимава со феноменот на апсолутниот слух... Што е тоа? Еден лик од расказот, претставен како „стручњак за прашина“, ја дава следната дефиниција: „Апсолутен слух е тоа кога некој може да не чуе и да интонира некоја нота без да мора да ја извади од нејзиниот сооднос со другите ноти. Некој ви бара ниско е и вие веднаш му го отпејувате, без размислување, или некој може да ви отсвири само една нота и вие веднаш знаете која е таа. Апсолутниот слух е вродена дарба. Ја немаат дури ни диригентите, па ни музичарите. Оној кој има апсолутен слух обично и не знае дека го има...“⁵ По пат на луцидна теориска логика и интуиција, едниот лик посматрач (стручњакот за прашина) насетува дека другиот лик (ликот злосторник) го извршил необјаснивото убиство на третиот лик, пасионираниот младич-одгледувач на риби и самоук композитор на чудесни музички творби.

Овој расказ фрла сенка врз едно од најнедвосмислените и несомнени правила во лингвистиката и особено во поетиката, семантиката и херменевтиката, дека значењето на секој збор се формира само и единствено во определен и соодветен контекст. Нема значење без контекст, вели тоа правило. Не постои значење само по себе, ниту вредност сама по себе. Искуството, меѓутоа, покажува дека и ова

⁵ Даниеле дел Џудиче, *Апсолутни слух*, Београд, Рад, 1999.

Во царството на теорискиот дискурс, како впрочем и во животот, одговорот никогаш не е едноставен, финалистички и исклучив. Ниту можеме да кажеме дека книжевноста е проекција на божествената волја и ум, а писателот е медиум со ретка дарба, ниту да речеме дека пишувањето е проста кумулација на знаење и умеење, на совладани техники и вештини на пишување. Книжевноста е енигматичен говор кој има потреба од медиум каков што е теоријата за да стане помалку херметична и да отвори неколку влеза и излеза од себе кон светот и од светот кон себе. Оти книжевноста чувствува дека – *in ultima linea* – е во рацете на читателите и дека зависи од контактот со читателите во различни времиња и простори. Згора на тоа, книжевноста е нурната фатално во бездната на сопствениот Јазик и има насушна потреба од друг јазик, од јазикот на теоријата. Неверојатно, но книжевната теорија покажува дека знаењето и дарбата не се исклучуваат, туку дека се надополнуваат. Енигматично.

На парадоксите на творештвото недвосмислено упатува уште Платон во моментот кога ја испишува неговата *Полиџеја*, која треба да почива врз строго и рационално устројство потчинето на една ирационална мистика. Светот на стварноста е свет на сенки, привиди и зла. Идеалниот свет е светот на идеите, а светот на уметноста е третиот, посебен вид свет или стварност чијашто суштина се состои во тоа – да биде одраз, мимеса или сенка на сенката, без моќ да општи *најправо* со идеалниот и совршен свет на Идеите.

33

идеалните парадигми на Убавото, Доброто, Мудрот, Праведното, а нерамнодушен спрема светот на сенките, луѓето и стварноста или спрема светот на веројатното и можното. Природна средина на поетот е анамнесата и мимесата на трагизмите и пароксизмите. Трагедиите се извор на вдахновенија или инспирации на поетот. Трагедиите се примарни човечки ситуации. Трагичките докси и сè она кое е во врска со нив – неправдата, злото, неумерените и неконтролирани страсти и мании, алчноста, ненаситноста, тиранијата, властољубието, суетата, зависта, глупоста, непомирливоста, љубовта, „страшните и жални собитија“ (Аристотел), повредата на идеалните вредности, нескладот, неразрешливите конфликти, неумерените и нереалните посакувања, диспропорциите, дисхармониите – се основен предмет на интерес за промислување и подражавање во книжевноста.

Навистина, па и не постојат „реални соништа“. Реалниот сон не е сон. Тој нема движечка сила, ни позитивна, ни негативна. Тој е инерција. Книжевноста ја интересира нереалниот сон. Трагичниот. Епскиот. Лирскиот. Сонот кој оди отаде реалноста, излегува од неа, се судира со неа, а со тоа го изместува стожерот на човековото постоење, поттикнува на нереални амбиции, на бескомпромисни страсти, на неразумни постапки, на неморални гестови, на бестијални собитија, на нескротлив ерос, на опседнатост, на посегание по туѓото, туѓата држава, туѓиот дом, туѓата жена, туѓиот имот, туѓото дело, туѓата убавина, туѓиот јазик, туѓата слобода, туѓиот живот, итн. Тој мрачен предмет на желбата наречен *ТУЃА ТУЃИНА* е во средиштето на книжевните описи и прагми. Токму со такви нереални, метафизички прагми и соништа е исполнет човековиот живот. Книжевноста, бивајќи во дослух со човекот, е исполнета со мотиви и топови од „нестварен“, онирички, чудесен, бајковит, басновит, волшебен, имагинарен, фантастичен, утописки и негативно-утописки вид.

Не постои таква сила која може да ја потчини книжевноста, зашто не постои таква сила која може да ја потчини дефинитивно човековата мечта, ниту таква инстанца која може засекогаш да ја избрише колективната културна меморија на еден народ. Јазикот сето тоа добро го памти. Затоа овде ќе потсетам на Платоновият апел искажан во неговото тестаментално послание: „Не потчинувајте ја Сицилија, ниту која и да е друга држава, ова ви е мојот завет, на неограничената власт на луѓето, туку на законите!“ (Платон, „Седмо писмо“, 326 АВ). Теоријата на книжевноста нема да биде теорија ако не тежнее кон виша правда, кон метафизичка вистина која успокојува и ја воспоставува изгубената рамнотежа.

Држава која малку повеќе ја чита, ја разбира и ја почитува книжевноста во којашто се проектира богатото антрополошко искуство, го намалува ризикот да ги повторува крупните *ipso facto* на историјата. Држава која не ја чита историјата преку книжевноста, која ги превидува книжевните, митопоетски и архетипски искуства, го зголемува повеќекратно ризикот да направи трагични и непоправливи грешки. Улогата на теоријата vis-à-vis општеството е да укажува на закономерностите кои изгледаат премногу неверојатни за да бидат стварни, но кои секогаш одново, од епоха до епоха, покажуваат дека стварноста е исполнета токму со неверојатни собитија и дека токму тие и таквите собитија ги менуваат општествените текови, па конечно го покажуваат и патот на опстанокот или бездната на исчезнувањето.

Теоријата на книжевноста, посматрајќи ја книжевноста, без ограничувања во простор и време, има привилегија да ги согледа од упатна дистанца, човековите заблуди и грешки и, ако веќе не може да го натера човекот да се поучи на сопствените грешки, барем да го опомене човештвото, да ја опомене елитата на човековата цивилизација, мислам при тоа и на македонската, дека книжевните трагизми не се обична измислица која нема никаква врска со стварноста и со историјата. Напротив, теоријата опоменува дека врската меѓу книжевноста и историјата постои, дека таа е нерамна, таинствена и симболична, но дека токму симболичноста ја прави да биде насушна и суштествена.

Историјата е немилосрдна. Природата исто така. Книжевноста и книжевната теорија можат, во вршењето на својата културна функција, да помогнат во изборот меѓу патот и беспатието. Не ми е целта да бидам патетична. Добрата книжевност не е патетична, како ни добрата теорија. Целта ми е да укажам на драматично немилосрдните вистини чијашто сенка нè обвива, не ретко *sub specie victimae*, што ние – арогантно или небрежно, сеедно – ги под-забораваме. Да потсетам теориски и хипотетично, за да размислуваме сите, пред да биде премногу доцна! Тоа е етичката должност на теоретичарите, кои колку и да се трудат, не можат да бидат надвор од своето време и кои треба, во склад со нивниот хабитус, да дејствуваат, да опоменуваат и да се спротивстават на индиферентноста и на апатијата!

Држава која има намера да опстане во заедницата на цивилизациите не само што ја допушта и ја помага, туку и ја протежира вистинската книжевност. Таа е нејзиниот влог во негувањето, помнењето и сочувувањето на јазичниот и културниот идентитет. Таа била и останува еден од основните предуслови на идентитетот на еден

народ и неговата култура. Македонската книжевност на свој начин и поради склоп историски околности има стекнато право уште понагласено да се смета за стожер на македонскиот национален идентитет. Мојот апел е едноставен:

Не забиравајте ја книжевноста, Македонци, кај и да сте! Не забиравајте го јазикот, Македонци! Не забиравајте го името, Македонци! Што ќе остане од вас без вашата книжевност, без вашиот јазик, без вашето име?

—

БИБЛИОГРАФИЈА
НА ПРОФ. Д-Р КАТА ЌУЛАВКОВА¹

ОБЈАВЕНИ КНИГИ

I Теорија на книжевноста, есеистика, книжевна критика

1. *Фигуративен говор и македонската поезија*, Скопје, Наша книга, 1984.
2. *Стиаика и описнастиаика*, Скопје, Македонска книга, 1987.
3. *Одлики на лирикаста*, Скопје, Наша книга, 1989.
4. *Колнеж по систем* (избор) Скопје, Македонска книга, 1992.
5. *Потход и исход*, Скопје, Култура, 1996.
6. *Камен испуштел*, Скопје, Мисла, 1997.
7. *Тејрастики*, Скопје, Менора, 1997.
8. *Теорија на книжевноста – увод*, Скопје, Култура, 1999.
9. *Мала книжевна теорија*, Скопје, Култура, 2001.
10. *Поестика лирике*, Београд, Народна книга, 2001.

II Поезија²

11. *Благовести*, Скопје, Мисла, 1975.
12. *Акти*, Скопје, Македонска книга, 1978.
13. *Нашите согласници*, Скопје, Мисла, 1981.
14. *Нова поетика*, Скопје, Мисла, 1984.
15. *Неуралгични места – Неуралгична места*, Вршац, Книжевна комуна, 1986 (превод на српски Душко Новаковиќ).

¹ Катица Ќулавкова има објавено по периодиката, научните списанија, зборници, весници и др. над 500 единици. Есеи и критики објавува од 1971 год., додека поезија, раскази и други текстови објавува од најраната младост.

² Поезијата на К. Ќулавкова е застапена во најголемиот број антологии на македонската современа поезија.

16. *Дива мисла* (избор), Скопје, Мисла, 1989.
17. *Жедби, ѝресѝаѝни ѝесни*, Скопје, Мисла, 1989.
18. *Домино*, Куманово, Поткозјачки средби, 1993.
19. *Time Difference*, Скопје, Зумпрес, 1998 (превод на англиски Илија Чашуле и Tomas Shapkott).
20. *Via lasciva*, Saint-Nazaire, 1998 (превод на француски Harita Wybrands).
21. *Предиѝра* (избор), Скопје, Детска радост, 1998.
22. *Меѝусеѝѝ*, Скопје, Три, 2000.

III Поеѝска драма

23. *Изѝон на злоѝѝо* (поетска драма), Скопје, Култура, 1997
24. *Expulsion du mal*, édition bilingue, Québec, Trois Rivières, Ecrits des Forges, 2002 (nouvelle rédaction de la traduction poursuite par un postface de Harita Wybrands, la traductrice).

IV Раскази

25. *Друѝо време* (куси поетски раскази), Скопје, Култура, 1989.³

V Приредила / избрала / уредила

26. *Македонскиѝе манифесѝѝи*, 1985 (спец. број на *Сѝѝремеж*).
27. *Треѝеѝѝ*, поезијата на Д. Максимовиќ, Скопје, Наша книга, 1988.
28. *Поезијаѝѝа и јазигоѝѝ* (зборник текстови), СВП, 1988.
29. *Маски*, избор од поезијата на Матеја Матевски, Скопје, Македонска книга, 1992.
30. *Поезија*, избор од поезијата на Ацо Шопов, Македонска книга, 1993.
31. *Црни овци*, антологија на светскиот расказ, Скопје, Детска радост, 1996.
32. *Феминисѝѝички сѝѝѝраѝѝеѝѝѝи*, Скопје, Сигмапрес, 1998.
33. *Тајна одаја*, антологија на македонскиот расказ на XX век, Скопје, Три, 2000 (со исцрпна библиографија на македонскиот расказ од 1947 до 2000 година, во соработка со Владимир Мартиновски).
34. *Македонскиоѝѝ есеј*, Прилеп, Стремеж, 2000 (еден троброј на списанието *Сѝѝремеж* 7/8/9 2000 е посветен на истиот овој избор).
35. *Caesarean Cut, Macedonian short story*, (selected by K. Kulavkova), Skopje, Блесок, 2001.
36. *Maketa*, makedonska kratka priča, Beograd, Otkrovenje, 2001.

³ Куси поетски раскази на К. Ќулавкова се застапени во неколку избори на македонскиот, јужнословенскиот и светскиот расказ во Загреб, Белград, САД...

37. *Balkan Literatures, PEN Review*, spec. issue, Skopje, Blesok, 2001 (with Zoran Anchevski).
38. *Антиологија на македонската поезија на 19-от и 20-от век* (со Георги Старделов и Слободан Мицковиќ), во печат во Атина, издавач „Анти“ и во превод на седум балкански јазици.
39. *Anthologie de la nouvelle macédonienne*, UNESCO, 2002, traduit en français par Harita Wybrands et Jasmina Shopova.
40. *Македонскиот расказ*, антологијата *Тајна одаја*, во редакција на акад. Иван Доровски и во превод на словачки, објавена во Брно, 2002.
41. *Книжевно Скопје*, избор од современата македонска книжевност, *Lichtungen*, Австрија, 2002.
42. *Се познаваме ли доволно?*, еден од уредниците на зборникот приреден од д-р Јелена Лузина, Скопје, ФИОМ, 2001.
43. *Mirage/Мираж* бр. 1 и 2, 2002, списание за компаративни книжевни студии во електронска верзија, www.mirage.com.mk

VI Електронски изданија и др.

44. Website: <http://www.kulavkova.org.mk>
45. *Selection – Katica Kulavkova*, CD-rom, избор од творештвото, Блесок, 2001.
46. *Expulsion du mal*, Blesok, CD-rom, Blesok, 2000, [http. //www. e-books. com. mk](http://www.e-books.com.mk)
47. *World-in-Between*, CD-rom: Blesok, 2001, [http. //www. e-books. com. mk](http://www.e-books.com.mk)
48. *Macedonian short stories*, 2001: [http. //www. e-books. com. mk/cut](http://www.e-books.com.mk/cut) (translated by Elizabeta Bakovska and al. , English language editor - Richard Gaughran).
49. *Македонски раскази*, 2001: [http. //www. e-books. com. mk/rez](http://www.e-books.com.mk/rez)
50. *Метафизички немир*, аудио касета, 2000, Скопје, Радио Скопје.
51. „Книжевна херменевтика“, хрестоматија, *Mirage/Мираж*, 2002.
52. „Интертекстуалност и интермедијалност“, избор, *Mirage/Мираж*, 2002.
53. Теорија на интертекстуалноста, избор за хрестоматија, *Mirage/Мираж* 3.

VII Предговори и поговори кон посебни изданија и (антиологиски) избори на поезија, раскази и есеи:

54. „Мала теорија: егзотичен од по рабовите на книжевноста: поетика на есејот и пролог во македонскиот есеј“, предговор кон антологискиот избор *Македонскиот есеј*, Прилеп 2000, сс. 3–22.
55. „Од егзил до егзалтација – гротеска, епифанија, арабеска“, поетика на расказот и на македонскиот расказ, предговор кон *Тајна одаја, антиологија на македонскиот расказ на XX век*, Скопје, ТРИ, 2000, I–XXXVI, надолнето со исцрпна библиографија на „Македонскиот расказ од

69. „Свето поетско тројство“, интерпретација на поезијата на Радмила Лазик, поговор кон изборот на Радмила Лазик *Метафизика на самракот*, СВП, Струга 2001, 172–191.
70. „Апологија на меморијата и приказната“, предговор кон книгата *Просјакојќи од Ерусалим* на Ели Визел, Скопје, Еврејска заедница, 2001, 5–11.
71. „Нео-натуралистички наратив“, предговор кон книгата *Ујќини соседи* на Божин Павловски (во превод на англиски, издание на Пингвин, 2001).
72. „Македонската поезија од романтизмот до постмодерната“, предговор кон македонскиот дел од *Антологијата на балканскиот поетизам на 19-от и 20-от век*, "Macedonian Poetry from Romanticism to Post-Modernism", foreword to the Macedonian section of the *Anthology of the 19th and 20th Century Poetry in the Balkans*, translated into English, Rajna Koshka, Atina, Anti, 2002.
73. За поезијата на Матеја Матевски, *Маски*, избор од поезијата на Матеја Матевски, Скопје, Македонска книга, 1992.
74. „Одекот на андалузиската елегија“, во *Сребре и јас* од Хуан Рамон Хименес, превод на Ванѓа Чашуле, Скопје, Детска радост, 1986, сс. 169–173.

VIII Проекти (научни истражувања)

75. "The Medittetanean Chronotopos and its Differentia Specifica", Book Project, Harvard University, "Representation of the 'OTHER/S' in the MEDITERRANEAN WORLD and their IMPACT on the REGION", translated by Ana Pejchinova. „Медитеранскиот хронотоп и неговата диферентна специфика“, студија подготвена за специјалниот проект на Харвард Универзитетот, 21 стр.
76. "Appartenance de la littérature macédonienne à la sphère culturelle méditerranéenne, Aporie du concept de Méditerranéen", Marseille, octobre 2002.
77. "La culture méditerranéenne: mémoire et amnésie (essai d'herméneutique)", Université de Napoli, mai 2002, Projet comparatif.
78. "From Simplification to Paronomasia, The Re-Semantization of the Paradigm of the Turk in Macedonian Literature", „Од симплификација до парономазија“ (ресемантизација на парадигмата на Турчинот во македонската литература), Имаголошки компаратистички проект *The Image of the Turk in Europe from the Declaration of the Republic in 1923 to the 1990s*, with workshop, 5–6 March 1999, Истанбул, Богазики Универзитет, Centre for Comparative European Studies, *Istanbul, The Isis Press, ed. by Nedret Kuran Burcoglu, 2000*, 295–310. Превод на англ. Ана Пејчинова.
79. "Coitus methaphisicus: лирската контекстуализација на жената во оралната традиција" (43 с.), Институт Евро-Балкан, прилог кон научно-истражувачкиот проект „Имагинарните жени во македонската усна традиција“, Скопје, ноември 2001, *Зборник Истражувања од областа на родовиот студии*, Скопје Еуро-Балкан, 2002, 73–102.
80. Проект *The Image of the Other in Literary Education in South Eastern Europe*, София, Бугарија, 48–57.

81. „Референцијалност, прагматичност, поетичност“ (модификации на реализмот во македонската книжевност). Реферат поднесен на Симпозиумот на МАНУ одржан на 28 и 29 мај 1993 и објавен во *Зборникот на МАНУ*, Компаративно проучување на македонската литература и уметност во 20 век, Том 1. Проект: „Македонската литература и уметност во контекстот на поетиката на социјалниот реализам“, Скопје 1995: 233–247.
82. „Смисла за чудесност – поетичките концепции од првата половина на 20-от век и во Европа и поезијата на Влада Урошевиќ од 60-те години“. Реферат поднесен на Симпозиумот на МАНУ, 12/13 октомври 1994 год. Проект Македонската книжевност во европски контекст, *Зборник – Македонската литература и уметност во контекстот на поетиката на социјалниот реализам*, том 2. Скопје, МАНУ, 1995: 201–217.
83. „Интеграција на митскиот и оралниот хипограм во книжевноста“, Симпозиум во рамки на проектот на МАНУ „Фолклорните импулси во македонската литература и уметност на XX век“ раководен од акад. Милан Ѓурчинов, *Зборник*, Скопје, МАНУ, 1999, 137–146.
84. „Македонската книжевна историја во контекст на постмодернистичките епистемолошки параметри“, проект на МАНУ и Институтот за славистика при Академијата на науките на Русија. Објавен во: *Македонија, прашања од историјата и културата*, МАНУ, 1999, 245–258. Текстот е преведен на руски и објавен во посебно издание (18 стр.).
85. Во научно-истражувачките проекти на Институтот за македонска литература од областа на Историјата на македонската литература работела на темите: „Фигурите во Скендербеј од Григор С. Прличев“, „Методи на проучување на поезијата“, „Теориски аспекти и концепции на книжевните родови и видови“, „Методолошки аспекти на проучувањето на историјата на книжевноста со библиографија“ во периодот од основањето на Институтот 1981–1986.
86. Троброј на списанието *Разглед* 1–3 Скопје, 1992, специјален број посветен на компаратистиката во Македонија, по повод 10-годишнината од основањето на Катедрата за општа и компаративна книжевност.
87. „Континуитетот на македонската книжевна историја (некои книжевно-историски и теориско-методолошки соочувања)“, *Зборник* на Институтот за македонска литература *Книжевен контекст* 1, (теориски и компаративни студии). Скопје: Филолошки факултет 1995: 26–40.
88. „Интертекстуалната теорија и редефинирањето на поимот книжевност“, *Зборник* на Филолошкиот факултет, Скопје 2001 (Компаративна научна конференција по повод 20-годишнината од основањето на Катедрата за општа и компаративна книжевност, 1 декември 2000), 17 стр.
89. „Дијалогизмот кај Волошинов и Бахтин од аспект на теоријата на книжевните дискурси“, проект „Теорија на интертекстуалноста“, 2001.
90. „Теорија на Другоста“, проект „Другиот во Македонија“, 2001/2002.

ИВАН КАТАРЦИЕВ

ИВАН КАТАРЦИЕВ е роден на 6 јануари 1926 год. во с. Плоски, околија Сандански во пиринскиот дел на Македонија. Пошкнуд од семејство на беѓалци од егејскиот дел на Македонија протерано од трчките власи по Првата светска војна. Основното образование го завршил во родното село, а средното во Свети Врач – денес Сандански. Есента 1946 година со група од дваесет средношколци, во согласност со политиката за подготвување на кадри за употреба на очекуваната културна автономија на пиринскиот дел на Македонија е испратен на студии во Скопје. Се запишал на Катедра за историја на Филозофскиот факултет. Во учебната 1948/49 година, Деканатот на Филозофскиот факултет го испратил студентот по историја да ги продолжи на Универзитетот во Загреб и во исто време да го посетува курсот по старословенска филологија на Институтот на ЈАЗУ кај проф. Владимир Мошин.

Бурните настани по Резолуцијата на Информбиро во 1948 год., случувањата во пиринскиот дел на Македонија и бранувањата меѓу студентите Пиринци (околу 150) на Универзитетот во Скопје, влијаеле тој од Загреб да се врати во Скопје. Во 1949/50 година, како студент, бил главен и одговорен редактор на весникот „Пирински глас“.

Дипломирал на Филозофскиот факултет во Скопје во пролетта 1951 година, а во учебната 1951/52 год. работел како професор по историја во гимназијата „Јосиф Броз Тито“ во Скопје.

На 1 септември 1953 год. бил примен за асистент во Институтот за национална историја во Скопје. Докторирал во јуни 1959 год. на тема „Серската област (1780–1879). Економски, политички и културен преглед“. Во Институтот работел од 1953 до мај 1967 година и бил биран во соодветните звања од асистент до научен советник.

Во учебната 1961/62 година како стипендист на Француската влада престојувал во Париз. Слушал предавања на Сорбона и работел во Архивот на Министерството за надворешни работи на Франција. Од 1967 до пензионирањето во 1987 година бил: пратеник во Собранието на СР Македонија (1965–1967), член на Извршниот совет на СРМ (1967/69), пратеник во Соборот на народите на Собранието на СФРЈ (1969–1974), директор на Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Скопје (1973/78), советник во Извршниот совет на СРМ (1978/1987), претседател на Мајницата на иселениците на Македонија (1987/92).

Од 1949 година до денес работи на теми од историјата на македонскиот народ и теми од поширок балкански интерес. Капарчиев е присутен и во публицистиката. Соработувал во многу дневни весници во поранешна Југославија.

За својата активност во областа на историската наука му се доделени следниве награди: „11 Октомври“ (1968); „11 Октомври“ за живоино дело (1988); „13 Ноември“ (1978); „Гоце Делчев“ за колективен труд (1985), „Гоце Делчев“ за самостоен труд (1987).

Добитник е на следниве одликувања: Орден на трудот со златен венец, Орден на трудот со црвено знаме и Орден заслуги за народ со златна звезда.

Д-р Капарчиев е автор на 17 книги, од кои три се објавени на српански јазици (две на англиски и една на хрватски јазик). Во издание на „Мисла“ (1983) му се објавени одбрани дела под наслов „Борба до победа“ во четири тома. Објавил 9 книги Зборници на документи, соработник е во 4 колективни изданија на документи. Под негова редакција, коментар и предговор објавени се 6 книги помени и публицистика од кои последната е на Хенри Брејлсфорд под наслов „Македонија, нејзините народи и нејзината иднина“, објавена во Лондон, а во превод на македонски јазик во издание на издавачката кука „Култура“, Скопје, во 2001 година.

Капарчиев е член на редакцијата на тритомната Историја на македонскиот народ, објавена во 1967 год. и автор на тексти во втората книга. Член е на редакцијата и автор на крајната верзија на Историјата на македонскиот народ, објавена во 1976 год. на македонски и на неколку српански јазици. Член е на редакцијата на најновото издание на Историјата на македонскиот народ во 5 тома и автор на четвртиниот том. Покрај наведениите публикации објавил повеќе од 200 научни статии, реферати, есеи, фелетони, критики и рецензии во печатениите и електронските медиуми во земјата.

ЕДЕН ПОГЛЕД НА ИСТОРИСКИОТ РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ПОСЛЕДНИТЕ 150 ГОДИНИ

Македонската историографија во еден релативно кус период од 50 години, постигна забележителни резултати. Повеќе или помалку, нема период во историскиот развој на македонскиот народ од населувањето на македонските Словени во Македонија до денес, што не бил предмет на истражувања и научна елаборација.

Неоспорна вистина е дека резултатите што македонската историографија до сега ги постигна во откривањето и афирмирањето на процесите на етнокултурната самобитност на македонскиот народ се значаен фактор кој полека и постепено придонесува историската вистина за македонскиот народ да си пробива пат во светот. При тоа, ниту во еден момент не треба да се заборава дека менувањето на свеста, нејзиното отворање за нови сознанија е долг и тежок процес. Во македонскиот случај тој е посебно тежок. За нејзиното менување влијаат бројни фактори. Во прв ред тоа се опструкциите, без исклучок, на сите соседи кои пројавуваат неверојатна истрајност во негирањето на самобитноста на македонскиот народ на Балканот. Во тоа нивните напори не се без резултат, особено во Европа.

Од друга страна, за спориот развој во менувањето на свеста за македонската самобитност, прилог има и непостоењето на конзистентна осмислена и добро организирана и материјално потпомогната државна поддршка.

Се разбира, нема место за задоволување од досега постигнатите резултати. Пред македонската историографија постојат бројни проблеми за решавање. Секако еден од посложените меѓу нив е прашањето за етнонимот на македонскиот народ – Македонци-Бугари.

Современата македонска наука, особено историографијата но и социологијата, прашањето за присуството на бугарското покрај македонското име во традицијата и пишуваната аргументација го релативизира. Се разбира, со тоа проблемот не е симнат ниту може да се симне од дневен ред.

Неговото игнорирање или очекувањето времето да го реши, не може да ѝ се припише како дигнитет на нашата наука, дотолку повеќе што проблемот не е само од емотивен карактер. Впрочем, прашањето за присуството и значењето на името Бугарин во македонската стварност и порано привлекувало внимание. За него расправале Крсте Петков Мисирков, Васил Ивановски, Коста Рацин, Кирил Николов, Лазар Мојсов и др.

Што всушност, значи името Македонец – етнонационален идентитет на луѓето од словенско потекло што живеат во Македонија, или име за регионално означување. Што значи името Бугарин или македонски Бугарин, покрај името Македонец со кое долго биле именувани Македонците од словенски род. Покрај овие имиња во одредени периоди постоеле, а некои постојат и денес, и имињата Македонски Словени, Славофони, Јужносрбијанци итн. Но, освен името Македонец – Македонци како ознака за етнонационален идентитет, другите имиња не предизвикувале толку силни емоции.

Секако, ова не е прилика за продлабочена културолошка или социополитичка анализа за присутноста и одржливоста на разните етними со кои се именувале македонските Словени низ времето и просторот. Ние на тоа прашање ќе се задржиме попатно.

Бугарското име македонските Словени го добија во деветтиот век кога делови од Македонија се најдоа во границите на бугарската држава. Тој чин во исто време е поврзан со чинот на официјалното прифаќање (864 година) на Христијанството како државна религија во Бугарија. Само по себе, актот на промената на верата од секогаш имал преломно влијание во културолошка и социополитичка смисла во свеста на луѓето.

Но тоа што македонските Словени со чинот на покрстувањето во рамките на бугарската држава го примија бугарското име не значи и елиминација на името Македонци.

Името Македонец како народносна идентификација на македонските Словени го наложи времето, историјата и земјата што овој народ со векови ја наросува со пот и крв.

Но како што веќе реков, попатното допирање до овој проблем е поврзано со идејата за едно можно видување на историскиот развој на македонскиот народ во последните 150 години. Во прашање е периодот од преродбата до денес. Особено за тоа ме мотивира употреба на етнонимот Бугари во периодот на национално-револуционерните борби.

Моите сознанија говорат дека, врз основа на специфичностите на историскиот развој на македонскиот народ од Преродбата до денес, пред нас се откриваат, условно речено четири етапи или четири периода:

- период на Преродбата;
- период на национално-револуционерните борби, што е период на „политичко и државно самоопределување“ односно на „политички сепаратизам“;
- период на национално самоопределување и афирмирање на македонскиот национален идентитет и
- период на утврдување и афирмација на македонскиот културно-национален и политички (државен) идентитет.

Периодот, сместен помеѓу почетокот на XIX век и Берлинскиот конгрес (1878) го означувам како прв период – време на македонската преродба. Тоа е период на идентификацијата и делумна афирмација на македонската идеја. Во оваа етапа, македонското културно-национално движење, има амбиции на самостоен културно-национален субјект. Негова цел е да се здобие со правото на духовна (црковна и просветна) автономија, да има можности за образование на македонски јазик, обновување на Охридската архиепископија како самостојна македонска црква итн.

Овој процес бил изложен на бројни слабости и пречки. Негов најголем недостаток бил не до крај профилираната македонска етнонационална физиономија. Во него се преплетуваат бугарското и македонското име. Првото, присутно како конзервиран атрибут, второто уште не развиено во општата свест на националната идентификација.

Сеедно, токму во периодот на Преродбата, е родена македонската идеја.

Втор период во историскиот развој на македонскиот народ е периодот на борбата за независност и самостојност на македонското ослободително движење, период на „политички сепаратизам“. Во прашање е еуфемизам, на борбата за самостојно, суверено, право на македонските општествени сили за раководење со општествените

процеси во својата сопствена земја – Македонија. Кусо речено, тоа е период на борба за правото на политичко и државно самоопределување.

Суштината на овој проблем е, отфрлување на секако мешање во сувереното право на независност и самостојност на еден етнонационален субјект, без оглед на тоа што во случајот се именувал со етнонимот Бугари.

„Политичкиот сепаратизам“ како политичка доктрина на македонското национално револуционерно движење, понекогаш неправилно именувана како „национален сепаратизам“ својата промоција на политичката сцена во Македонија ја доживува уште во времето на основањето на ТМОРО-ВМОРО.

Самата синтагма „политички сепаратизам“ не е организациски облик на делување на македонските субјективни сили, ниту пак била нивен производ.

Поимот „сепаратизам“ широко познат во светот со кој отсекогаш се означувале посебните интереси на одредено национално, политичко, верско и друго движење, бугарскиот печат и публицистика уште во почетната фаза на пројавите за разграничување на интересите на македонскиот народ од тие на државата Бугарија го означиле како загрозување на бугарските интереси во Македонија.

Всушност, „политичкиот сепаратизам“ во македонското културно и револуционерно движење во Бугарија беше доживувано како израз на непомирливи противречности на интересите на „македонските“ Бугари со тие на бугарите во Бугарија т.е. на бугарската држава.

Кризата во односите помеѓу двата субјекта, македонското национално-револуционерно движење и бугарската држава ќе почне да се развива по врховистичката акција на Борис Сарафов во Мелник во 1895 година и ќе ескалира до степен на вжештување во текот на 1901/1902 година. Тоа е време во кое на најарогантен начин Бугарија преку Врховниот комитет ќе се обиде од Внатрешната организација да направи свој инструмент.

Според Силјанов, судирот се кристализирал околу следниве две стратешки прашања: целта на ослободителната борба: да биде борба за ослободување и приклучување на Македонија кон Бугарија или борба за автономија на Македонија во рамките на Османската империја; и кој да го определи времето за дигање на востанието и кој да раководи со него: Врховниот комитет или ТМОРО. Овие прашања, вели Силјанов, сè повеќе ги одалечува двете страни, околу нив

ќе се формираат „две концепции, два момента, околу кои подоцна ќе се профилираат два непомирливи табора“.

Борбата што ја води Врховниот комитет против Внатрешната организација била бескомпромисна. Силјанов наведува пример како вонредниот конгрес на Врховниот комитет, одржан (на 8 април 1901 година) од демагошки мотиви прифатил директива во духот на идеите на Гоце Делчев за немешање во компетенциите на Внатрешната организација. Во директивата меѓу другото се вели:

„Задачата на Македоно-одринската организација во слободна Бугарија не е да го насочува и раководи револуционерното движење во Македонија и Одринско, кое се развива во посебни, специјални услови и не поднесува никакви притисоци однадвор, туку да му помага морално и материјално, да ги објавува и толкува неговите цели и стремежи како пред бугарската така и пред европската јавност“.

(фусн. Силјанов в. кн. 191)

Се разбира, никој не им верувал на врховистите дека ќе се придржуваат кон сопствената директива. Делчев по Конгресот се упатил кон Македонија, да ја зацврсти одбраната на границата од продорот на врховистичките чети, додека пак Врховниот комитет ги интензивирале подготовките за востание во Македонија.

Следната 1902 година, вели Силјанов, е година на „крупни судири и драматични конфликти, кои го усложнија развојот на револуционерното движење, ја искомплицираа општата состојба во Македонија до степен што ја забрза и ја наложи Илинденската разврска“.

„Жестината, коментира Силјанов, ќе доведе до вкрстување на братско оружје и до братоубиства, ја предизвика личната и новинска борба до степен што исчезна заедничката почит меѓу едните и другите борци“.

Судирот бил жесток. За одбрана на територијата на Македонија од невлегувањето на врховистичките чети, било употребено оружје. Токму употребата на оружјето против врховистичките чети од една и разобличувањето на неморалната дејност на бугарската политика кон ослободителното дело во Македонија во весниците Изгрев, Право и Дело им послужило на противниците на самостојноста на македонското дело да го обвинат за „политички“ односно „национален“ сепаратизам.

Ова обвинување во атмосфера на распален патриотизам во Бугарија кон Македонија не било ни малку наивно. Тоа било рамносилно на обвинувањата за предавство на националните идеали на

бугарскиот народ. Особено за тоа имале влијание обвинувањата за „национален сепаратизам“. Од своја страна обвинувањата за „политички сепаратизам“ на Внатрешната организација и не биле неточни.

Наоѓајќи се во крајно неповолна ситуација со опасни последици за активноста на ослободителното дело во Бугарија па и во самата Македонија, раководството на Внатрешната организација решило да излезе со текст, со кој на јавноста во Бугарија ќе и објасни што значи за неа „политичкиот сепаратизам“. Таа се надевала дека со тоа донекаде ќе ја смири ситуацијата. Така на 7 јуни 1902 година во в. Право, неофицијален орган на ТМОРО, била објавена непотпишана статија под наслов: „Политичкиот сепаратизам“.

Во статијата суштината на „политичкиот сепаратизам“; како платформа на македонското ослободително движење се објаснува на следниот начин:

„Во насловот на нашиот весник стои девизата на познатиот славен маж Гледстон: „Македонија на Македонците“. Од долги години наваму третманот „автономна Македонија“ се носи од уста во уста. Во тие факти ние ги согледуваме симпатиите на новата положба сакана од мнозина за која се бори нашиот весник и за чие изјаснување токму трескавично се подготвува македонскиот роб, крие една политичка доктрина, која досега магловито преку принципот на автономија, сите ја гледаа со сомнеж.

Таа доктрина е – политичкиот сепаратизам, за кој ќе говориме подолу.

Самиот термин, со кој ние ја насловуваме нашата статија покажува стремеж за одделување на еден дел од некое цело. Тој дел не е друг туку Македонија, а целото може да биде идејата и за велика Бугарија, и за велика Србија и за велика Грција. Оваа определба би била непотполна, доколку ние – приврзаниците на слободата и културата не додадеме, дека не можеме да го допуштиме ниту своето денационализирање, ниту, пак, денационализирањето на другите народи од нас. Јазикот изразен во националното е едно од најсилните средства за културата и напредокот.

Тргувајќи од тоа стојалиште со убедување дека мнозинството од христијанското население во Македонија е бугарско, ние од себе ги отфрламе секакви идеи за некаков национален сепаратизам. Такво настојување би било противно на погледите на мнозинството на македонскиот народ како и на идејата за слобода и култура. Нешто повеќе, таков еден стремеж би бил неморален.

Според тоа мнозинското македонско население било и ќе биде бугарско; меѓутоа, точно како такво, сака да има своја слобода, политички да биде организирано во една автономна област, одделна од бугарското кнежевство.

Таква е доктрината на „политичкиот сепаратизам“.

„Таков е политичкиот сепаратизам, за чие остварување македонските населенија се подготвуваат за очајна борба и чии јавни проповедници сме ние“. (фусн. в. Право, София бр. 16, 7.VI 1922 год.)

Ова е, колку што нам ни е познато прво јавно објаснување на „сепаратизмот“ како политичка платформа на македонското национално-револуционерно движење непосредно пред Илинденското востание.

Надежда дека јавно изнесеното објаснување за содржината на сепаратизмот како политичка платформа на Внатрешната организација ќе ја смири ситуацијата во Бугарија, се покажа нереална. Напротив, после оваа статија, обвинувањата против Организацијата станале уште поагресивни. Во тоа особено предничеле луѓето од Врховниот комитет. Во Отчетот на Десеттиот конгрес, (одржан на 28 јули 1902 година) на Врховниот комитет било речено, парафразирам, дека токму македонскиот сепаратизам бил причина за зародишот на ТМОРО, дека нејзините водачи биле сепаратисти, луѓе што се отцепиле од бугарската нација, се денационализирале. Затоа, што тие не биле „веќе“ Бугари, Врховниот комитет не можел да се спогоди со нив. (Битовски Крсте, Македонија и кнежевството Бугарија (1895–1903), Скопје, 1977, 222).

По статијата за политичкиот сепаратизам, ситуацијата за луѓето од Организацијата во Бугарија станала неподнослива. Водечките личности на Внатрешната организација и воопшто нејзините членови во Бугарија биле подложени на сурови прогони и осуда. Своевиден израз на таа ситуација претставува статијата на Ѓорче Петров објавена на 7 јули 1902 година, во весникот Право, под наслов „Македонското ослободително дело на бугарска почва“. Во неа меѓу другото се вели:

„Кога Организацијата изјави дека сака да живее самостоен живот, мерките (против неа – б. м.) станаа крајни. На централната институција на Организацијата ѝ се става државен печат. Дејците на македонското дело беа прогонети како кучиња. Тие и денес се вон законите. „Скапот“ и „Свето“, иронично констатира Ѓорче Петров, македонско дело стана едно опасно зло, коешто треба да се иско-

рени. Судбината на „браќата“ отаде Рила и Родопите се заборави, благите изливи за него се заменија со цинични скрнавеша“... Македонското ослободително дело, како кауза со претензии на самостоен живот и иницијатива на дејствување, како народен идеал, не се по вкусот и желбата на политичарите. Тие сите, без разлика на партии и убедувања се занимаваат со него до толку до колку тоа може да биде експлоатирано во државнички и меѓународни односи, или пак лични некакви интереси. Во моментот, кога тоа ќе отпочне да претставува само по себе нешто посериозно, тие стануваат негови смртни непријатели без церемонски прогонувачи.

Денешните (бугарски – б. м.) управници со своето држање по македонското прашање повеќе не уверуваат во печалната вистина, дека тие во душите по ништо не се разликувале од австриските, грчките, српските – како нив и тие гледаат на нашата земја како на личен плен“.

Во оваа статија Ѓорче Петров со страст го брани правото на Организацијата на самостојност и независност. Но во неа ниту со еден збор не се спомнува поимот политички сепаратизам како програмско-политичка ориентација на македонското ослободително движење. Поимот сепаратизам едноставно бил исфрлен од лексиката на Организацијата. За политичкиот сепаратизам како политичка платформа на македонското ослободително движење ќе говори Стојан Новаковиќ во писмо (од 22. XI 1902 година) во Петроград, и Мисирков во своите предавања есента 1903 година, по Востанието во Петроград.

Меѓутоа, тоа не значи дека македонското ослободително движење се откажало од целите што ги имала синтагмата „политички сепаратизам“.

Постојат бројни информации кои сведочат дека иако заложниците на самостојноста на македонското дело ја избегнувале употребата на синтагмата „политички сепаратизам“ тие ни малку не се откажувале од целите што во таа формула биле вградени. Таа констатација наоѓа своја потврда и во анализата на Второто политичко биро на Министерството за надворешни работи на Бугарија за состојбите во македонското револуционерно движење во 1906 година. Во рапортоот на ова Биро за приврзаниците на политичкиот сепаратизам во македонското ослободително дело меѓу другото се вели: „луѓето што му припаѓаат на ова движење и мислат дека можат лесно да се отцепат, живеат со илузии на некакво заемно помирување на народите. Тие гледаат пречки во одделните аспирации на секој народ за

територијално проширување. Како Бугари, тие сакаат да дадат пример: се одрекуваат од политичката целина на Бугарија и претпочитаат да формираат од Македонија одделна единица, која ќе послужи како јатка на идната балканска федерација... Луѓето од таа група се вдахнуваат од мислата дека живеат за Македонија и само за Македонија. Тие се хранат со илузии да не му допуштат на бугарскиот кнез да стави царска круна на својата глава за сметка на Македонија и да ја бранат целостта на независноста на земјата од грабежот на кнезот“.

Зборувајќи за „политичкиот сепаратизам“ како етапа во македонското национално-ослободително движење ни се наметнуваат најмалку две прашања. Зошто се употребува поимот „политички сепаратизам“ како еуфемизам на стремежот за политичко и државно самоорганизирање на македонскиот народ, којшто по Првата светска војна се развил во борба за „правото на национално самоопределување“.

Второто прашање е во кои временски рамки политичкиот сепаратизам претставува политичка платформа на македонското ослободително движење.

Појавата на политичкиот сепаратизам како платформа на македонското револуционерно движење, најчесто се врзува за почетокот на последната декада на XIX век т.е. 1890 година. На тоа укажува и меморандумот на Илинденската организација во Бугарија од 20 април 1924 година до бугарската влада. Во него меѓу другото се вели:

„Нека еднаш за секогаш се разбере дека бугарскиот државен патриотизам, со кој сакаат да се китат бугарските државници од 1890 година до денес, и македонскиот патриотизам се две работи меѓу кои не само што нема ништо општо, туку тие си противречат еден на друг“. И натаму:

„Македонците не се спремни својата самостојност да ја принесат како жртва на бугарските државни интереси, ниту пак да бидат третираны како дел од бугарската држава, туку како „независен политички елемент“ иако сме од исто племе и добри Бугари“.

Секако, денес постојат многу повеќе информации кои потврдуваат дека настојувањата за самостојност и независност на македонските интереси има уште во Кресненското востание од 1878/79 година, но, дека 1890 година е почетна на осмисленото и организираното политичко движење за самостојните интереси на македонскиот народ нема спор. Од него ќе изникне ТМОРО. Врз него ќе се потпре Илинденското востание, Крушевската Република и АСНОМ.

Етапата на политичкиот сепаратизам, т.е. на борбата за политичко и државно самоопределување на македонскиот народ, главно завршува во првите 4–5 години по Првата светска војна. Тоа е и времето кога започнува борбата за национално самоопределување, при што и во едниот и во другиот случај работите не треба да се апсолутизираат. Во прашање се општествени процеси во кои, нема „чисти“ ситуации. Процесите се преплетуваат еден во друг и се надоврзуваат еден на друг. На пример, Илинденското востание е пример кога борбата за политичко и државно самоопределување еволуира до степен на национално самоопределување и државно конституирање. Тоа ќе биде и главна причина за четничките пенетрации на соседите, за да се сопре процесот на националното обликување на македонското ослободително движење. Слична појава на експонирањето на заложбата за политичко и државно самоопределување односно за македонски сепаратизам, има и по 1925 година. Политичкиот сепаратизам долго време, да не кажеме, до крај ќе биде основна компонента на политичката програма на ВМРО(Об). За него во еден момент (1933) ќе се заложат и Иван Михајлов.

Во врска со прашањето „зошто политички сепаратизам“, т.е. борба за политичка и државна самостојност, но не и за национално ослободување, одговорот е едноставен – причината е во етнонимот – Бугари.

Познато е дека за овој етноним во македонската средина, особено се утврдува во втората половина на XIX век. Заслуга за тоа имаат бугарската Егзархија и бугарската држава. Бугарската Егзархија во Македонија под власта на Османската империја имала монопол на верски и образовен план. Таа непосредно пред Балканските војни под своја управа во Македонија имала 1.331 црква, 294 капели, 273 манастири. Од своја страна бројот на егзархиските училишта од различен степен бил 1.371. Во нив учеле 78.584 ученици, а им предавале 2.266 учители. Се претпоставува дека за 30 години од 1883 година до Балканските војни најмалку 120, а реално околу 200 илјади ученици во тие училишта го оформиле своето образование и се стекнале со бугарско име и свест. Не треба да се заборава дека речиси сиот интелектуален кадар на ТМОРО своето образование го стекнал во егзархиските и бугарски државни образовни институции и носел бугарско име. Од своја страна веднаш, по своето конституирање новата бугарска држава како своја непосредна цел си поставила во Македонија да се ангажира на начин што ќе ѝ овозможи неоспорно влијание, а во Бугарија да создаде атмосфера на целосна поддршка на политиката

кон Македонија. Според зборовите на Ѓорче Петров за активност по македонскиот проблем во Бугарија биле собрани толку пари со кои Македонија можела да се купи од Султанот. Во исто време и во Бугарија и во Македонија на удар било сè што се залагало за самостојност на македонското ослободително движење. Имено, врз таа противречност помеѓу самостојните политички и државни интереси на „Бугарите“ во Македонија, односно на „македонските Бугари“, респективно на Македонците со тие на Бугарите и бугарската држава ќе се развие филозофијата на политичкиот сепаратизам на македонското ослободително движење.

Во исто време политичката самостојност ќе биде и основата од која по Првата светска војна ќе почне процесот на афирмацијата на македонската национална самобитност или ако сакате борбата за правото на национално самоопределување на македонскиот народ.

Процесот за национално самоопределување на македонскиот народ неколку години по Првата светска војна во променети политички услови започнува на културен план, т.е. со афирмација на македонскиот јазик. Негов непосреден израз е појавата на македонската битова драма, а негови носители се Васил Иљоски, Антон Панов, Ристо Крле итн.

Во исто време тоа е и пример колку била голема деструкцијата на туѓите пропаганди во афирмирањето на македонскиот јазик. Било потребно да поминат само неколку години по прекинот на бугарската пропаганда па по Првата светска војна внатре во еден дел на Македонија да започне процесот на моделирање на македонскиот литературен јазик. Тој подем преку поезијата на Марковски, Рацин, Неделковски, и публицистичката активност на македонските комунисти, води кон афирмација на македонската културно-национална и политичка самобитност и целосен израз доживува во време на антифашистичката војна и НОБ (1941–1945).

Со формирањето на македонската држава на Првото заседание на АСНОМ (2. VII 1944) таканареченото македонско прашање навлегува во сосема нова етапа. Тоа е четврта фаза. Квалитетно ново во неа е тоа што грижата за духовен и меѓународен развој и утврдување на идентитетот на македонската нација, станува грижа на македонската држава и во неа оформената македонска интелигенција. Тие се стожер во развојот и јакнењето на македонската национална свест. Тоа е алка во синцирот за поврзување и делување на Македонците во средината во која живеат. Само по себе, тие се факторот што го разобличува минатото и актуелното делување на шовинистичките аспирации кон Македонија.

По силата на историските околности, битката за својот идентитет македонската држава ја започнала уште со чинот на своето основање и особено по завршувањето на Втората светска војна. Во неа прв и најважен проблем било нормирањето на македонскиот литературен јазик. Јазикот е најважен фактор за развој на образованието, културата, науката и за нејзината афирмација во светот. Јазикот е најмоќното средство за национална хомогенизација.

Практично битката за создавање и развој на образованието на сите степени, создавањето на научни институции од сите области за развој на културата, особено создавањето на потребната кадровска структура за сите области на човечкото делување во државата, всушност претставува најважниот дел од напорите за утврдување на националниот идентитет на државата. Секако, не помалку важно во тој поглед било прашањето за совладување на проблемите во сферата на емоциите, односот кон културното и историското наследство, силно оптоварено со баластите на пропагандите.

На меѓународен план, во утврдувањето и афирмацијата на македонскиот идентитет, непосредно по војната голема пречка претставувале опозициските сили во државите од непосредното опколување на Македонија, особено на Грција. Кон силите што го проблематизирале македонскиот идентитет по резолуцијата на ИБ во 1948 година се приклучила и Бугарија.

Нејзиниот однос во врска со постоењето на македонската нација и држава малку или повеќе ја имал солидарната поддршка на државите на Варшавскиот пакт под контрола на СССР.

Без оглед на сите наведени пречки македонската културна традиција, бит, историја, јазик, македонската литература особено поезијата, со еден збор утврдувањето на македонскиот национален и државен идентитет со принципиелната поддршка на заедничката држава направи силен пробив во светот.

Придобивките од тоа време ќе бидат голем фактор за совладување на кризите во животот на македонската нација и држава по нејзиното осамостојување.

Имено со чинот на осамостојувањето на македонската држава на 8 септември 1991 година самобитноста на македонскиот народ и држава се поставени пред нов жесток тест. Силите кои во никој случај не можеа да се помират со македонската нација и држава во чинот на осамостојувањето видоа шанса за остварување на своите цели. Сè што потоа ѝ се случува на македонската држава: оспору-

вање на државноста, на јазикот, името, културата, отежнувањето на процесот на нејзиното меѓународно асоцирање итн., во голема мера чини дел од политиката на проблематизирање на постоењето на македонската држава и нација.

На крај без претензии во оваа прилика да се извлекуваат прецизни сознанија за развојниот пат на македонскиот народ од преродбата до стогодишниот јубилеј, на Илинденското востание, ќе си дозволам да укажам на неколку видувања кои сами по себе се наметнуваат:

– Прво: Сиот поминат пат од 150 години говори дека прашањето за прифаќање на историското име Македонија како етноним за културно-националната самобитност на словенскиот етнос во Македонија е крајно сложен и фатален. Факторите за тоа се познати. Тоа се настојувањата, без исклучок, на сите соседни држави на Македонија, да се прикажат за легитимни наследници на културните и државните традиции на античките Македонци.

– Второ: Повеќе од сигурно е дека и да не постоеше битката за наследството на античките Македонци, битката за наследството на Османската империја на Балканот, ќе ги дадеше истите резултати како и во првиот случај. Тоа значи дека не е името основната причина за негацијата на македонската нација и држава туку аспирациите кој да владее со „сивата“ зона на Балканот – Македонија. Примерот на српската црква во однос на МПЦ и народот македонски е најтипичен. Во тој правец се движи и големоалбанската идеологија.

– Трето: Историското искуство говори дека и покрај сета сложеност на процесите низ кои поминувала борбата на македонскиот народ за ослободување и државно конституирање, за идентификацијата, утврдување и афирмација на својот национален и државен идентитет, сето тоа што денес го имаме е резултат на волјата да се бори и опстане, и

– Четврто: Без оглед на сите осцилации на патот кон својата македонска независност, зрачи доблеста на континуитетот за независност и самостојност, но и смислата за реално поставените програмски цели. Пример за тоа е сознанието дека: програмските начела на борбата за ослободување, државно оформување и опстојување во опкружувањето во кое се наоѓа Македонија на Балканот, ништо не загубиле од својата важност и денес.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А
НА Д-Р ИВАН КАТАРЦИЕВ

САМОСТОЈНИ ТРУДОВИ

1. Ајдутското движење и Карпошевото востание во XVII век, ИНИ Скопје, 1958, 66 стр.
2. КПЈ во Македонија до Обзнаната, „Култура“, Скопје, 1961, 206 стр.
3. Серската област (1780–1878), Економско-политички и културен преглед, ИНИ, Скопје, 1961, 480 стр.
4. Серската област од Кресненското востание до Младотурската револуција. Национално политички борби, „Култура“, Скопје, 1968, 465 стр.
5. Црвените македонски комуни (Радио-телевизија Скопје), Скопје, 1968, 32 стр.
6. Создавање и активност на ВМРО до Илинденското востание (Радио-телевизија Скопје), Скопје, 1968, 31 стр.
7. Време на зреење. Македонското национално прашање меѓу двете светски војни, „Култура“, Скопје, 1977, кн. I, 560 стр. кн. II, 346 стр.
8. Кресненското востание, „Наша книга“, Скопје, 1978, 99 стр.
9. Борба за развој и афирмација на македонската нација, „Култура“, Скопје, 1981, 338 стр.
10. Борба до победа, кн. I–IV. Одбрани дела, „Мисла“, Скопје, 1983, кн. I, 628 стр., кн. II, 565 стр., кн. III, 443 стр., кн. IV, 686 стр.
11. Makedonsko nacionalno pitanje, „Globus“, Zagreb, 1983, 469 str.
12. The Macedonian Uprising in Kresna, Macedonian review editions, Skopje, 1980, 135 pp.
13. По врвиците на македонската историја, „Култура“, Скопје, 1986, 476 стр.
14. ВМРО (Незаборавник), Скопје, „Комунист“, 1990, 63 стр.
15. Сто години од формирањето на ВМРО – Сто години револуционерна традиција, „Мисла“, Скопје, 1993, 478 стр.
16. Македонска политичка емиграција по Втората светска војна. Архив на Македонија – „Матица македонска“, Скопје, 1994, 354 стр.

17. Македонија и Македонците во светот, „Матица македонска“, Скопје, 1996, 265 стр.
18. Соседите и Македонија, вчера, денес, утре, „Менора“, Скопје, 1998, 212 стр.
19. Македонија спроти Втората светска војна, „Менора“, Скопје, 1999, 326 стр.
20. Macedonia and its Neighbours, Skopje, „Menora, 2001, 187 pp.
21. Историја на македонскиот народ, том 4, Македонија меѓу Балканските и втората светска војна, Скопје, ИНИ, 2000, 572 стр.

КНИГИ – КОЛЕКТИВНИ ТРУДОВИ

1. Историја на народите на ФНРЈ, (Живоиновиќ, Поповиќ, Катарџиев), Скопје, 1957, 190 стр.
2. Историја на македонскиот народ, ИНИ, Скопје, 1969, кн. I–III (М. Апостолски, Д. Зографски, Иван Катарџиев, Бл. Конески, Љ. Лапе, Д. Митрев, Хр. Андонов Полјански).
3. Историја на македонскиот народ, „Просветно дело“, Скопје, ОНО. 1972, 416 стр. (д-р Александар Стојановски, д-р Иван Катарџиев, д-р Данчо Зографски, акад. Михајло Апостолски).

ЗБОРНИЦИ НА ДОКУМЕНТИ И ДРУГИ МАТЕРИЈАЛИ – ОБЈАВЕНИ СО ПРЕДГОВОР НА Д-Р ИВАН КАТАРѢИЕВ

1. Работничка искра, Историски архив на Сојузот на комунистите на Македонија, Историско одделение при ЦК СКЈ, Скопје, 1958 год., том II кн. I, 346 стр.
2. Одбрани статии за работничкото и социјалистичко движење во Македонија, ИНИ, 1962, 282 стр.
3. Извори за историјата на СКМ – Документи и материјали 1919–1920, том I, кн. 1, Скопје, 1985, 314 стр.
4. Предавниците на македонското дело, Скопје, „Култура“, 1983, 225 стр.
5. Извори на историјата на СКМ – Документи и материјали 1919–1920, том I, кн. 1, Скопје, 1985, 314 стр.
6. Извори за историјата на СКМ – Документи и материјали 1921–1941, том I, кн. 2, Скопје, 1985, 396 стр.
7. ВМРО(Об). Документи и материјали, ИНИ, Скопје, 1992, кн. I, 364 стр.
8. ВМРО(Об). Документи и материјали, ИНИ, Скопје, 1992, кн. II, 386 стр.
9. Македонска национално-политичка мисла меѓу двете светски војни, „Култура“, Скопје, 1991, 542 стр.
10. Македонската политичка емиграција по Втората светска војна. Архив на Македонија – „Матица македонска“, Скопје, 1994, 354 стр.

ЗБОРНИЦИ НА ДОКУМЕНТИ И ДРУГИ МАТЕРИЈАЛИ – КОЛЕКТИВНИ ТРУДОВИ

1. Македонски глас – Македонски Голос. Орган на приврзаниците на независна Македонија (1913–1914). (Редакција М. Апостолски, Љ. Лапе, Иван Катарџиев, М. Пандевски), Скопје, ИНИ, 1968, 316 стр.
2. Француски документи за историјата на македонскиот народ. (Редакција Андрија Лаиновиќ, Љубомир Герасимов, Иван Катарџиев). Архив на Македонија, Скопје, 1979, серија VI, том. I, (1878–1879), 407 стр.
3. Документи за историјата на македонскиот народ за самостојност и национална држава, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, том I, 752 стр. том II, 842 стр. (Редакција Христо Андонов Полјански, Велимир Брезовски Бранко Панов, Александар Христов, Иван Катарџиев).
4. Стефан Требст, Бугарско-југословенската контроверза за Македонија, Скопје, 1996. Преведено од германски, редакција Иван Катарџиев, Новица Велјановски, 265 стр.

ПРЕДГОВОР И РЕДАКЦИЈА НА КНИГИ

1. Спомени на Иван Хаци Николов, Даме Груев, Борис Сарафов, Јане Сандански, Михаил Герциков, д-р Христо Татарчев, Скопје, „Култура“, 1995, 344 стр.
2. Васил Ивановски: Зошто ние Македонците сме одделна нација. Избрани дела, Архив на Македонија – „Матица македонска“, Скопје, 1995, 325 стр.
3. Алберт Сониксен, Исповед на еден македонски четник, „Култура“, Скопје, 1997, 236 стр.
4. Спомени на Славејко Арсов, Пандо Кљашев, Лука Џеров, Г. П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров, „Култура“, Скопје, 242 стр.
5. Иван Михајлов, По трнливиот пат на македонското ослободително дело, „Менора“, Скопје, 2001, 247 стр.
6. Хенри Ноел Брејлсфорд, Македонија, нејзините народи и нејзината иднина, „Култура“, Скопје, 2002, 415 стр.

СТАТИИ, РЕЦЕНЗИИ, КРИТИКИ, ЕСЕИ

1. Разловечкото востание во 1876 година од Љ. Лапе – „Просветно дело“, Скопје, 1952, VIII, 3–4, 85 стр. (рецензија).
2. Од дискусијата на годишното собрание на Друштвото на историчарите од НРМ, „Просветно дело“, Скопје, 1953, IX, 9, 10, стр. 115–119.
3. Македонци учесници во Првото српско востание. „Просветно дело“, Скопје, 1954, X, 1–2, стр. 115–131.
4. Скопската социјал-демократска организација и нејзиниот орган „Социјалистичка зора“ – во врска со некои нови податоци. Прилог кон историјата

- на социјалистичкото движење во Македонија, „Современост“, Скопје, 1954, IV, 10, стр. 801–812.
5. Една значителна културна прослава по случај 460 од Ободската печатница, „Современост“, Скопје, 1954, IV, 11–12, стр. 920–924.
 6. Два документа од втората половина на XIX век за историјата на школството во Македонија, „Просветно дело“, Скопје, 1954, X, 7–8, стр. 417–422.
 7. Македонецот Кондо Бимбаша, творец и реализатор на планот за преземање на Белград, „Просветена жена“, Скопје, 1954, X, 2, стр. 3
 8. Еден прилог кон изучувањето на проблемот за наставниот јазик во Македонија и односот на некои странски пропаганди спрема него, „Македонски јазик“, Скопје, 1955, VI, стр. 215–224.
 9. Кон една книга за историјата на македонскиот народ, „Современост“, Скопје, 1955, V, 3, стр. 212–222. (рецензија)
 10. Еден двоброј на „Социјалистичка зора“, од 1912 година, „Разглед“, Скопје, 1956, III, 1, 17 стр.
 11. Весникот „Политическа свобода“, „Разглед“, Скопје, 1956, III 11, стр. 8.
 12. Нови материјали за историјата на македонскиот народ, „Просветен работник“, Скопје, 1956, XII, 5–6, стр. 318–324. (рецензија)
 13. Еден документ за школската пропаганда во Македонија, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1957, I стр. 293–314.
 14. Прилог кон поучувањето на работничкото движење во Македонија во 1919 година, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1957, I, 2, стр. 39–50. (рецензија)
 15. Од историјата на социјалистичкото движење во Скопје. Преглед на еден двоброј на „Социјалистичка зора“, „Просветно дело“, Скопје, 1957, XII, 3–4, стр. 208–215.
 16. Снегаров Иван: Турското владичество пречка за културното развитие на бугарскиот народ и други балкански народи. – Издание на Бугарската академија на науките, Софија, 1958, стр. 241, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1959, III, 1, стр. 300–304. (рецензија)
 17. Положбата на Македонија и некои од успесите на класното движење непосредно по Првата светска војна, „Разглед“, Скопје, 1959, I, 10, стр. 1225–1234.
 18. Македонизирање на градовите од Источна Македонија во XIX век, „Разглед“, Скопје, 1959, II, 3, стр. 290–299.
 19. Тодор Петрушевски – Чортан, Скопје, 1959, Нова Македонија (во 3 продолженија).
 20. Никола Поп Филипов од Банско и неговата дејност, „Трудови“, Скопје, 1960, I, 102, стр. 37–52.
 21. Серскиот санџак од крајот на XVIII век до 1879 година, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“, Скопје – Историско-филолошки оддел, 1960, стр. 227–231.

22. Некои моменти од политичката дејност на Верковиќ во Македонија врз неговите писма, „Современост“, Скопје, 1960, стр. 80–92.
23. Навлегување на македонскиот елемент во Пиринска Македонија во трговијата, „Современост“, Скопје, 1960, X, стр. 512–514.
24. Некои прашања за уставите и правилниците на ВМРО до Илинденското востание, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1961, V 1, стр. 149–164.
25. Економско-политичка страна на црковната борба во Преродбата (1870 година) во Македонија, „Разглед“, Скопје, 1961, III, 5, стр. 503–512.
26. Документи за дејноста и положбата на револуционерната организација во Велешката околија во 1904–1905 година, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1963, VII, 2, стр. 203–257.
27. Ѓорѓи Абациев (7.X 1910 – 2.VIII 1963), „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1963, VII, 2, стр. 345–348.
28. Marsel de Vos: Histoire de la Yougoslavie, „Разглед“, Скопје, 1963, V, стр. 800–803. (рецензија)
29. Прилог кон проучувањето на ВМРО по Илинденското востание, Записник од Вториот конгрес на Солунскиот револуционерен округ, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1965, X, 1, стр. 231–251.
30. Создавање на Македонскиот комитет во Софија и неговата акција во 1895 година во Источна Македонија, „Гласник“ на ИНИ, Скопје, 1965, IX, 2, стр. 77–112.
31. Два правилника на ВМОРО од предилинденскиот период, „Историја“, Скопје, 1965, I, стр. 30–50.
32. Македонското национално прашање и создавањето на СХС до Обзнаната, „Погледи“, Скопје, 1965, II, 2, стр. 87–112.
33. За сенародното демократско организирање на национално-ослободителното движење (кон записникот од Вториот конгрес на Солунскиот револуционерен округ – август 1905 г.) „Погледи“, Скопје, 1965, II, 4–5, стр. 108–120.
34. Македонско питање у односима Антантиних савезника у току 1918 године, Институт друштвених наука, Одељење за историске науке. „Историја XX века“, „Зборник радова“ VIII, Београд, 1966, стр. 362–420.
35. Четничката активност во Македонија до 1885 год. и политиката на бугарската буржоазија, „Историја“, Скопје, 1966, II, 102, стр. 38–53.
36. Македонското национално прашање и создавање на СХС до Обзнаната, Зборник АСНОМ, Скопје, 1966, стр. 125–158.
37. Октябрьская революция и македонский национальный вопрос в периоде создания Югославии. Научная сесия. Международное значение великой Октябрьской социалистической революции. Материалы учёных. СФРЮ Москва 1967, стр. 3–13.

38. Октомври и македонското прашање во периодот на создавањето на Југославија, „Културен живот“, Скопје, 1967, XII, 7–8, стр. 11–15.
39. Октомвриската револуција и македонското прашање во периодот на создавањето на Југославија, „Гласник“, Скопје, 1967, XI 2, стр. 23–37.
40. Економските и политичките услови на Македонија во периодот на создавањето на македонското национално-револуционерно движење, „Погледи“, Скопје, 1967, IV, стр. 145–167.
41. Oktobarska revolucija, Enciklopedija moderna, god. II, br. 5–6, Zagreb, 1967, str. 48–53.
42. Односот на македонските социјалисти спрема национално-револуционерното движење на македонскиот народ до Илинденското востание. Materijali naučnog skupa. Prvo radničko društvo u Jugoslovenskim zemljama, Osijek, 1967, Slavonski Brod 1969, str. 353–364.
43. Карактеристики и цели на антимакедонската и антијугословенската пропаганда во НР Бугарија, „Гласник“ Скопје, 1968, XII 2, стр. 91–110.
44. Oktobarska revolucija i makedonsko nacionalno pitanje u periodu stvaranja Jugoslavije. Prilozi za istoriju socijalizma, knj. 5, Beograd, 1968, str. 431–444.
45. Prilog pitanju nastanka i razvitka komunističkog pokreta u Makedoniji i aktivnost KPJ u periodu 1919 do 1920, Institut za izučavanje radničkog pokreta. Zbornik radova 5, Beograd 1968, str. 139–154.
46. Politika stremljenja makedonskih subjektivnih snaga u toku Prvog svetskog rata do potpisivanja mirovnih ugovora 1919 god. JAZU – Odjel za društvene nauke, Naučni skup povodom 50. godišnjice raspada Austrijske monarhije i stvaranja jugoslovenske države, Zagreb, 1969, str. 250–261.
47. Црвените македонски комуни, Радио-телевизија Скопје, 1968, стр. 32.
48. Создавање и активноста на ВМРО до Илинденското востание, Радио-телевизија Скопје, 1968, стр. 31.
49. Комунистичкото движење во Македонија и дејноста на КПЈ до Обзнаната. По повод шеесетгодишнината од основањето на КПЈ, „Историја“, Скопје, 1969, V стр. 3–20.
50. За весникот „Јужна стварност“, „Историја“, бр. 2, Скопје, год. 1971, стр. 119–126.
51. КПЈ, консолидација на партиската организација во Македонија и македонското национално прашање пред војната 1941 год. „Историја“, бр. 2.
52. Политичките движења и доктрини во Западна Африка, „Погледи“, Скопје, 1972, IX бр. 5, стр. 773–786.
53. The Internal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO), „Macedonian review“, Skopje, 1972, 1, str. 28–34.
54. Коминтерната и македонското национално-револуционерно движење до 1930 год., „Разгледи“, Скопје XVII 5, 1975 стр. 573–590.

55. Комунистичката партија на Југославија и македонското прашање од Вуковарскиот конгрес, „Разглед“, Скопје XVII, 9, стр. 1070–1191.
56. Триесет години Народна и Универзитетска библиотека „Климент Охридски“ (Јубилејно издание), Скопје, 1976, стр. 7–21.
57. Библиотечното дело во СР Македонија и неговите програмски задачи. „Библиотекарска искра“, Скопје, 1977, VIII, 19, стр. 7–29.
58. Функција на Народната и Универзитетската библиотека „Климент Охридски“ Годишник библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, стр. 67–75.
59. Целите на македонските востаници – борба за државност, „Културен живот“, Скопје, 1978, XXIII, бр. 7–8, стр. 3–6.
60. Funkcija Zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji, „Bibliotekarstvo“, Sarajevo, 1978, XXIV, br. 4, str. 5–11.
61. Прилог кон проучувањето на полско-македонските културни врски во минатото и денес, „Библиотекарска искра“, Скопје, 1978. IX бр. 21, стр. 101–117.
62. Местото на заедницата на југословенските национални библиотеки во унапредувањето на библиотекарството во земјата, „Библиотекарска искра“, Скопје, 1978. IX, 20, стр. 55–60.
63. Народните библиотеки во СРМ – програмски насоки за развој во петгодишен план со посебен акцент врз решавањето на проблемите на просторот, „Библиотекарска искра“, Скопје, 1979, 22, стр. 11–24.
64. Народная и Университетская библиотека им. Климента Охридского в Скопье, сп. „Библиотекосведения и библиография за рубежом“, Москва 1979, 74, стр. 15–19.
65. Борба за развој и афирмацију македонске нације. „Политика“, Београд 1979, (во продолжение) од бр. 23638, стр. 6, до бр. 23644 (3. VIII 1979 г.) (Фелтонот е пренесен во „Рилиндија“ и во „Борба“.)
66. Просветното движење во Серскиот санџак до Кресненското востание – Школството, просветата и културата во Македонија во времето на Преродбата, Прилози МАНУ, Скопје, 1979, стр. 294–316.
67. Илинденското востание и развојот на национално-револуционерните борби на македонскиот народ за ослободување. Прилози за Илинден II, Крушево, 1979, стр. 43–69.
68. Makedonsko nacionalno pitanje u politici Kominterne. Balkanske komunističke federacije do 1930 godine, Časopis za suvremenu povjest, Zagreb, 11, II, 1979, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, str. 67–68.
69. Коминтерната и македонскиот национален индивидуалитет во 1934 година, „Културен живот“, Скопје, 1980, XXV, 6, стр. 10–17.
70. Местото на комунистичкото движење во Пиринска Македонија во борбата против фашизмот и за афирмација на македонскиот национален индивидуалитет, „Погледи“, Скопје, 1980, XVII, бр. 1–2, стр. 207–227.

71. Резолуцијата на Коминтерната од 1934 година и македонскиот национален индивидуалитет, „Историја“, Скопје, 1980, XVI, 2, стр. 79–104.
72. Општествените и национално-политичките цели на Кресненското востание. Правилата на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание. Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1980, стр. 39–61.
73. Македонски комунисти и борба македонског народа за национално и социјално ослобођење. „Борба“ од 11 до 18 септември 1980 год., стр. 13. (Фелтон, осум продолженија.)
74. Тито за Македонија. Трета програма на Радио Скопје, бр. 2–3, Скопје, 1980, стр. 57–64.
75. La Fédération communiste des Balkans et son attitude envers la question nationale macédonienne, Institut d' Histoire Nationale, Skopje, 1981, str. 343–400.
76. Makedonski komunisti i borba makedonskog naroda za nacionalno i socijalno oslobodjenje uoči rata i Revolucije, Časopis za suvremenu povjest II 1981, Zagreb, str. 27–50.
77. Митоманијата расте директно од корените на национализмот, „Погледи“, Скопје, 1981, XVIII бр. 8, стр. 61–73.
78. Зошто Ѓорѓи Мадолев од Пиринска Македонија се откажува од своето минато, „Современост“, Скопје, 1981, год. XXXI, бр. 10, стр. 42–52.
79. Прилеп и Прилепско во НОВ 1943, II, Култура, Скопје, 1981, стр. 382–383.
80. Stvaranje iskrivljene slike i savesti. Razgovori o knjizi Vladimira Dedijera. Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, „Borba“, Beograd, 1982, str. 125–131.
81. Polsko-Macedońskie stosunki kulturalne w Przeszłości i Teraźniejszości. Studia Historyczne R. XXV, 1982, Krakow, Z. 1 (96), str. 49–63.
82. Векови за самостојност, историскиот развој на македонскиот народ. Низ „Документите за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава“, „Вечер“, Скопје, год XX, од бр. 5749 до бр. 5783, од 4. I до 12. II 1982 година (Фелтон во 35 продолженија).
83. Обиди за конституирање на македонската политичка партија по Првата светска војна, „Историја“, Скопје, 1982, XVIII, бр. 1 и 2, стр. 35–56.
84. Манипулација со фактите, Скопје, 1982, „Нова Македонија“, стр. 6.
85. Les Relations Franco-Macédoniennes pendant la Première Guerre Mondiale — Les Rapports entre La France et les Slaves du Sud, Paris, 24–27 avril 1980, Paris 4–7 décembre 1980, Institut Nationale des Langues et de Civilisation Orientales, Publications Langues 1983, p. 145–164.
86. Разговор со историчарот. Вистината е тестамент. Македонската историографија од ослободувањето наваму постигна огромни резултати, вели Катарциев. (разговор со Ефтим Таковски) „Вечер“, Скопје, 1983, 28, 29 и 30 ноември 1983, стр. 9.

87. Четириесет години од загинувањето на Никола Парапунов, „Комунист“, Скопје, 1983, (9. XII 1983), стр. 22 и „Нова Македонија“, (9. XII 1983).
88. Разговор со историчарот д-р Иван Катарциев, Мелбурн, 1983, Искра – Македонско културно друштво, стр. 18–22. (разговорот го водеше Бранко Георгиевски).
89. Новокомпионираната историографија – рефлексја на сегашните процеси, Скопје, 1983, „Нова Македонија“ стр. 7.
90. Razvoj istorijske svijesti o povezanosti naših naroda – „Historija i suvremenost. Idejne kontroverze“. Centar za idejno-teoretski rad Vladimir Bakarić, Zagreb, 1984, str. 81–85.
91. Димо Хаџи Димов и неговото публицистичко наследство, „Современост“ Скопје, 1984, XXXIV, 10, стр. 13–22.
92. Трагиката на поделбата и појавата на ВМРО(Об), „Нова Македонија“, Скопје, 1984, бр. 13281, 13.I – 11.II 1984 год. (Фелтон во 29 продолженија).
93. Траен историографски интерес. Внатрешната македонска револуционерна организација и неоврховизмот 1904–1908“, Скопје, „Култура“, 1983, „Нова Македонија“ год XL, бр. 13300, 1984, стр. 8 (рецензија).
94. ВМРО(Об) од создавањето до распуштањето, „Гласник“ Скопје, XXIX, бр. 1–2, стр. 39–92.
95. Отпорот во Македонија против обидот на големосрпската пропаганда за парализирање на народното движење за афирмација на македонската културно-национална самобитност (1939–1940). „Прилози“, Одделение за општествени науки, XVI, МАНУ, Скопје, 1985, стр. 31–52.
96. Една непозната статија на Кочо Рацин. „Отпор пред теророт“, „Нова Македонија“, Скопје, 1985, XLII, бр. 13989, 31.XII 1 и 2.I 1986 год.
97. 60 години од основањето на ВМРО(Об). „Нова Македонија“, Скопје, 1986, год. 42, бр. 13996–13999, стр. 11 (4 продолженија).
98. КПГ и самоопределувањето на Македонците од Егејскиот дел на Македонија, „Погледи“, Скопје, 1986, бр. 4, стр. 70–99.
99. L' autodetermination du peuple Macédonien dans la partie égéenne de la Macédoine au cours de la guerre de liberation nationale (NOB) et de la guerre civile, „Glasnik“ Skopje, XXX(1) 3 (1) 1986, str. 141.
100. Makedonsko-grčka etnička in državna razmejitev v egeiskem delu Makedonije, Реферат поднесен на XXIII годишно собрание на Здружението на историчатите на Словенија во Толмин, од 1–3.X 1986 год.
101. Прилог кон проучувањето на историјата на македонското иселеништво во прекуокеанските земји, „Историја“, год. XXII, бр. 2, Скопје, 1986, стр. 177–191.
102. Makedonski radnički pokret i nacionalnorevolucionerni pokret i vreme Treće zemaljske konferencije KPJ i Kosta Novaković. Časopis za suvremenu povjest br. 2 Instituta za radnički pokret Hrvatske, Zagreb, 1986, str. 25–41.

103. Некои карактеристики во развојот на македонското национално ослободително движење спроти германската фашистичка агресија. Прилози за Илинден VI, Крушево, 1987, стр. 9–18.
104. Развојот на КПЈ за Македонија од создавањето до Втората светска војна, Скопје, „Комунист“, XLIX, бр. 1563, 13. II – 3. IV 1987 год., стр. 23. (фелтон).
105. Komunistična partija Makedonije od prihoda Josipa Broza Tita na čelo KPJ do aprilske vojne leta 1941. Izročilo cebin, Povest ob 50 obletnici ustanovnega kongresa KPS in prihode Josipa Broza Tita na čelo KPJ, Ljubljana 1987, „Komunist“, Ljubljana, str. 151–174.
106. Etnično in državno razmejavanje v Egejski Makedoniji. Zgodovinski časopis Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1987, „Letnik 1“, str. 85–97.
107. Историја не трпи подметања. Београд, 1987, „Борба“, LXV 38–39, стр. 9–10.
108. Силниот глас на Македонците, главоболие на негаторите. Торонто 1987, сп. „Македонија“ год. 4, бр. 35, стр. 4.
109. Некои карактеристики во развојот на македонското национално-ослободително движење спроти германската фашистичка агресија на Балканот. Крушево, Десет дена Крушевска република, кн. IV, 1987, стр. 9–18.
110. Некои моменти на положбата на македонското малцинство во соседните земји по војната. Нациите, малцинствата и балканската соработка. Научна средба, Делчево, 30, 31 мај и 1 јуни 1986. Делчево, 1987, стр. 213–229.
111. Хомогенизација на свеста, „Нова Македонија“, „Лик“, год. I, бр. 24, Скопје, 1987, стр. 2–3.
112. Илинден и нашето време, Скопје, „Вечер“, 1988 год., стр. 1–2.
113. Македонија и војните 1912–1918 год. Скопје, „Вечер“, 19 ноември 1988 год., стр. 7.
114. ВМРО(Обединета) од создавањето до распуштањето, Скопје, 1988 „Гласник“, XXIX, бр. 1–2, стр. 39–92.
115. Беседа за Гоце Делчев, „Нова Македонија“, 1988 стр. 7.
116. Komunistična partija Grcije in samoodločba makedonskega naroda v egejskem delu Makedonije pred NOB, in v državljanski vojni. Ljubljana, 1988, sp. Borec, „Letnik“, XL, br. 5, maj 1988, str. 401–446.
117. Makedonija in Jugoslavija, Ljubljana, Borec, „Letnik“, XL, br. 5 maj 1988 god.
118. Македонското национално малцинство во соседните земји. „Нова Македонија“, „Лик“, год. IV, бр. 71, 1989, стр. 6, 7, 10.
119. Едно видување на организираноста и активноста на македонското ислеништво, Скопје, 1989, „Погледи“, год. XXV, бр. 5–6, стр. 69–94.
120. Нашата перспектива не е во гневот, реч изговорена на „Собирот на културните работници на Македонија, Скопје, 1989, „Нова Македонија“, год. IV, бр. 77, стр. 5.

121. Политика и компензација, Скопје, 1989, „Нова Македонија“, „Лик“, бр. 78, стр. 4.
122. Македонци и Југославија. Стварање Југословенске државе 1918, САНУ, СФРЈ. Београд, 1989, „Научна књига“, стр. 201–216.
123. Одбрана на македонската вистина (Иселеништвото денес), Скопје, 1989, „Млад борец“, бр. 1665, стр. 27.
124. Балканските војни во светлината на односите помеѓу македонското национално револуционерно движење и политиката на соседните држави спрема Македонија. Скопје, 1989, „Современост“, год. XXXIX, бр. 3–4, Скопје, стр. 3–26.
125. Македонското национално ослободително движење – Васил Главинов, релации. Зборник, Васил Главинов и неговото време. Титов Велес, 1990, стр. 55–58.
126. Македонската емиграција во Бугарија, целите на ослободителното движење на македонскиот народ и решавањето на националното прашање во ослободена Македонија. Зборник Дојрански ракувања 89, Гевгелија, 1991, стр. 1–22.
127. Makedonci između dva rata. Sarajevo, Oslobođenje, 5 maj 1990, 26 maj 1990, (фелтон во 21 продолжение).
128. Организираноста и активноста на македонското иселеништво. Да се сочува идентитетот!, Скопје, 1990, „Млад Борец“, стр. 48–49.
129. Мечтаењето не е забрането, Скопје, 1990, Млад Борец“, стр. 23–24.
130. IMRO (I), (II). Macedonian review, 1–2, Скопје, 1990. стр. 31–49, и бр. 3 1990, стр. 139–161.
131. Заточеници бога Македона (интервју), Београд, „Борба, 1991, стр. 12.
132. Положбата на комунистичкото движење во Тетово од Обзнаната до Шестојануарската диктатура 1929 год. Тетово (симпозиум) 1991, стр. 107–116.
133. VMRO and Macedonian, Liberation movement after the first world war Skopje, 1993, Balkan forum, br. 5, december, vol 1, str. 151–164.
134. „Македонија и нејзините непријатели“. Фелтон за Васил Ивановски (7 продолженија). Скопје, „Нова Македонија“, 1993 (октомври).
135. Народ старији од имена, „Борба“, Београд, 6 и 7.XI 1993, стр. 7.
136. ВМРО и македонското ослободително движење по Првата светска војна. Скопје, МАНУ, „Прилози“, год. 1993, XXIV/2, стр. 17–29.
137. Илинденското востание и кристализација на македонската национална свест. Прилози за Илинден. VII, Крушево, 1993, стр. 29–44.
138. Понирање во длабоки траги. Скопје, Нова Македонија, год. L, бр. 17013, 1994, „Лик“, стр. 12.
139. Македонското национално-ослободително движење и територијалниот интегритет. Скопје, 1994, „Нова Македонија“, септември, стр. 14 (2 продолженија).

140. ВМРО и македонското ослободително движење од крајот на првата светска војна до распаѓањето на монизмот (1919–1990). „Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание“, МАНУ, Скопје, 1994, стр. 45–73.
141. Илинденското востание и македонската национална свест. Македонски иселенички календар, Алманах 95, Матица на иселениците, Скопје, стр. 166–173.
142. Традицијата непрекинато се обновува, „Нова Македонија“, „Лик“, Скопје, 4 и 5 мај 1995, бр. 9158.
143. Генералната рехабилитација е опасна, „Вечер“, год. 1995, Скопје, 33, бр. 9888, стр. 8.
144. „Доклад“ на Панко Брашнарлов за Првата конференција на ВМРО(Об) во вардарскиот дел на Македонија, „Гласник“, Скопје, 1996, стр. 147–16.
145. Историја под мантија. „Пулс“, 1995, Скопје, год. 4, бр. 33, јуни стр. 34 и 35.
146. Можеше ли Македонија да се обедини во НОБ. „Денес“, 1997, Скопје, Фелтон, стр. 50–61, 27 ноември 1997, стр. 59–61 и 4 декември 1997, стр. 59–61.
147. Политичкиот мазохизам на Добрица Ќосиќ, „Македонско време“, Скопје, 1998, год. V бр. 39, стр. 10–11.
148. Квази научна егзибиција (Бугарска национална доктрина), повелба на големобугарскиот национализам (I) „Нова Македонија“ 1998, (2 продолженија), стр. 7.
149. Историски основи на Република Македонија како суверена држава, Скопје, „Наш Весник“ Куманово, јуни, 1998, стр. 4 и 5.
150. Минато како иднината, „Пулс“, бр. 371, Скопје, 1998, стр. 32–34.
151. Доктрина или национално бладање, Скопје, 1998, год. V, бр. 40, стр. 6–10.
152. Македонија – држава со длабоки историски корени, „Вечер“, 1–3 август, Скопје, 1998, стр. 4 и 5.
153. Илинден е ден на иднината, „Дневник“, 1 август, Скопје, 1998.
154. Декларираните програмски цели и ставот за „автономноста“ на Македонија, Нова Македонија, „Лик“, (3 продолженија), Скопје, 1998.
155. Државноста како константа, „Пулс“, год. VIII, 30. 07. 1998, Скопје, 1998, стр. 23, 24.
156. Верувам во националниот имунитет на Македонецот, Скопје, „Форум“, 17.06. 1999, стр. 28–34.
157. Власта веќе ја препрочитува историјата, Скопје, 2000, „Старт“, год. II, бр. 53 стр. 18–21.
158. The emergence and development of the Macedonian national idea, The National idea as a Research Problem, Warszawa 2002, str. 173–190.

ТАКИ ФИТИ

ТАКИ ФИТИ е роден во 1950 година во Крушево, Република Македонија. Основно и средно образование завршува во родниот град. На Економскиот факултет во Скопје дипломира во 1973 година. Во 1976/77 година се запишува на последипломскиот студium од областа „Економски развој со методи на економската анализа“ на Економскиот факултет во Скопје. Во 1980 година одлично го одбрани неговите магистерски труд на тема „Акумулацијата и социјалниот развој на земјите во развој“, а во 1983 докторира на тема „Меѓузависноста на акумулацијата и техничкиот прогрес во социјалниот развој на земјите во развој“.

На Економскиот факултет во Скопје работи од 1974 година кога е избран за асистент по предметите политичка економија на капитализмот. На истите предмет е избран за доцент во 1983 година, за вонреден професор во 1988 година и за редовен професор во 1993 година. Во 1999 година Таки Фити повторно е избран (реизбран) во звањето редовен професор по предметите „основи на економијата и предприемништво“. При тоа, голема е заслугата на професорот Фити за модерното профилирање на научните дисциплини кои ги предава и за нивната покриеност со првите модерни учебници од овие области во Република Македонија.

Таки Фити е плоден и креативен научен работник. Тој се јавува како автор, соавтор, консултант и раководител на бројни научни проекти, национални и меѓународни, како автор и соавтор на многу значајни книги и учебници од областа на економската теорија (современата микроекономија и особено современата макроекономија), од областа на меѓународната економија и од областа на развојот на малите и средните предпријатии и предприемнишвото, како автор на бројни списи, објавени во домашни и меѓународни списанија, монографии, осврќа на актуелни економски теми

ијин. Во областа на макроекономијата особено е значаен неговото придонес во изучувањето на современите макроекономски концепции, на нивните импликации врз економските политики и на нивната релевантност за македонската економија. Во областа на микроекономијата неговото придонес се лоцира во изучувањето на домените на пазарното неустој и нивната државна (владина) регулација, како и во изучувањето на претприемништвото.

Таки Фити бил долгогодишен претседател на Сојузот на Економистите на Македонија (1992–1999), Декан на Економскиот факултет во Скопје (1995/1996), Министер за финансии во Владата на Република Македонија (1996–1998) ијин.

Таки Фити обавил бројни стручни престои во странство, од кои позначајни се оние во СР Германија, Велика Британија и Франција.

СОВРЕМЕНИТЕ МАКРОЕКОНОМСКИ ШКОЛИ И НИВНАТА РЕЛЕВАНТНОСТ ЗА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Вовед

Макроекономијата, онака како што денес е профилирана, е релативно млада наука. Таа, *de facto*, настана со појавата на главното дело на големиот и славен англиски економист Џон Мајнард Кејнз *Општита теорија на вработеноста, каматата и парите* (*The General Theory of Employment, Interest, and Money*) во 1936 година. До Кејнз класичната економија, претпоставувајќи модел на саморегулација на вкупната економија, не беше преокупирана со проблемите на невработеноста, општото ниво на производството, економските политики на владите и со другите значајни макроекономски прашања. Неокласичната економска мисла, пак, доминантно беше фокусирана на микроекономијата. Кејнзовата *Општита теорија*, проблематизирајќи ги и отфрлајќи ги основните постулати на класичната економска мисла, понуди прва опстојна и комплексна анализа на клучните макроекономски прашања и нова теорија за начинот на функционирањето на макроекономијата. (Keynes 1997, p. 3).

Од појавата на Кејнзовото економско учење па сè до денешни дни макроекономијата многу напредуваше. Меѓутоа, она што е препознатлива карактеристика на современата макроекономска наука е нејзината поделеност на два големи и заемно конкурентни табори: *макроекономски школи од класична (неолиберална) провениенција и макроекономски школи од кејнзијанска (неокејнзијанска) провениенција*. Историјата на развојот на макроекономијата, според тоа, е историја на конфронтирање на двата пристапи, кејнзијанскиот и класичниот, за клучните макроекономски прашања: движењето на бруто домашниот производ, економските флукутации, невработеноста и инфлацијата, штедењето, каматата и инвестициите итн. Двата пристапи раз-

лично ги третираат истите макроекономски проблеми. По некои прашања тие имаат дијаметрално спротивставени (конфронтирани) погледи, по други прашања погледите и сфаќањата се разликуваат само во нијанси, а разликите се повеќе од формална отколку од суштинска природа, по трети погледите сосема се приближиле (конвергирале) и речиси се идентични и претставуваат основа за формулирање на стандардни економски знаења. Стандардните економски знаења, пак, од своја страна, се база за профилирање на клучните стабилизациони макроекономски политики. Притоа, посебно е интересен фактот што по Втората светска војна новите макроекономски концепции т.е. школи, што се појавувале и развивале, биле фундирани или врз економското учење на класичарите или врз економското учење на Кејнз. Тие, со тек на време, дури и најсинтетички гледано, ги менувале своите имиња (кејнзијанци, неокејнзијанци, нови кејнзијанци), односно (класичари, монетаристи, нови класичари), но поделеноста на макроекономијата на два конкурентски табори и понатаму останувала и се репродуцирала.

Професорот Дејвид Коландер (Colander 1993, p. 319) временското постоење и дејствување на различните макроекономски школи од двата табори, го синтетизира на следниов начин:

- *четириесеттиите и педесеттиите години на XX век е период на конфронтиација на погледите и сфаќањата помеѓу кејнзијанците и класичарите;*
- *шестесеттиите и седумдесеттиите години на XX век е период на конфронтиација на погледите и сфаќањата помеѓу неокејнзијанците и монетаристите;*
- *осумдесеттиите и деведесеттиите години на XX век, ја сè до денешни дни, е период на конфронтиација на погледите и сфаќањата помеѓу новите кејнзијанци и новите класичари.*

Генезата на разликите на конкурентните школи во третирањето на начинот на функционирањето на макроекономијата

Макроекономските школи од класична, неолиберална провениенција, ја продолжуваат традицијата на класичната економска мисла која е стара повеќе од два века. Таа се формираше под доминантно влијание на економското учење на големиот англиски економист Адам Смит кој во 1776 година го објави своето дело *Испитување на природата и причините за богатството на народите* (*An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations*). Во *Богатството*

својо на народите, како што економистите вообичаено го нарекуваат Смитовото капитално дело, Смит на фасцинантен начин ја откри економската филозофија на либералниот, класичниот капитализам. Во центарот на Смитовото економско учење лежи *пазарот, невидливата рака на пазарот (invisible hand)*, како најефикасен механизам за алокација на реалните ресурси кон точките на најпродуктивната употреба. Со други зборови, Смит и неговите следбеници докажуваа дека токму пазарот и неговите основни механизми – понудата, побарувачката, рамнотежната цена и профитот како со „невидлива рака“ го водат капиталистот кон најдобрите солүции за оплодување на капиталот. Класичарите, значи, веруваа дека, поради флексибилноста на цените и платите, пазарите функционираат добро т.е. имаат моќ брзо да се урамнотежуваат, да се „чистат“, да ја постигнуваат својата рамнотежна цена (market-clearing price).

Ако е така, ако пазарите, вклучувајќи го тука и пазарот на труд, имаат моќ на брзо урамнотежување, тогаш економиите секогаш тендираат да функционираат на својот полн потенцијал, да функционираат на нивото на потенцијалниот бруто домашен производ, кој овозможува максимално и рационално користење на расположливите ресурси. Затоа, државната интервенција во економијата не е само непотребна туку и штетна, бидејќи може да внесе дисторзии, нарушувања, во економијата и да го оневозможи урамнотежувањето на пазарите.

Макроекономските школи од кејнзијанска (некејнзијанска) провизијација се потпираат врз економското учење на таткото на макроекономијата Џон Мајнард Кејнс. Тој понуди релевантни докази дека економиите ретко функционираат на својот полн потенцијал (на нивото на потенцијалниот бруто домашен производ), односно дека тие многу често нерационално и недоволно ги користат расположливите ресурси што е само доказ дека пазарите бавно се урамнотежуваат. Оваа констатација, посебно е релевантна за пазарот на труд кој долго може да биде во нерамнотежа и да продуцира висока и перзистентна невработеност. За ваквите тврдења Кејнс имаше силна поткрепа и доказ во Големата светска депресија од 1929–1933 година, која, de facto, беше најголемата и најкатастрофална криза во историјата на капиталистичкиот начин на производство и која предизвика енормен пад на производството и на вработеноста.* Во такви услови апсурдни беа тврдењата

* Производството, во тогашните високоразвиени земји, во просек опадна за 30 до 40%, а во САД дури за 50%. Невработеноста достигна енормни размери. Во 1932 година стапката на невработеност во САД изнесуваше 24,7%, во Канада 19%, во Германија 17,2%, во Јапонија 16%, во Велика Британија

на класичарите дека економиите секогаш тендираат да функционираат врз својот полн капацитет, дека невработеноста е случајна и во основа доброволна, дека пазарот брзо ги елиминира кризните нарушувања и дека државната интервенција е излишна. Се покажа дека основните постулати на класичната економска мисла манифестираат груба некоинциденција со фактите од реалниот економски живот (Keynes 1977, p. 3).

Основната причина за епизодите на големи рецесии, проследени со масовна и перзистентна невработеност, Кејнс ги гледа во *хроничното заостанување на агрегатната побарувачка*. Во современата макроекономија агрегатната побарувачка е изведена од Кејнзовото економско учење и се третира како побарувачка на четирите големи макроекономски сектори на финални добра и услуги: секторот на домаќинствата (C), секторот на претпријатијата (I); државниот сектор (G) и надворешно-трговски сектор (X – M).

$$AD = C + I + G + (X - M)$$

Хроничното заостанување на агрегатната побарувачка му е иманентно на капиталистичкиот начин на производство и придонесува макроекономската рамнотежа да се воспоставува на пониско рамниште што детерминира ниско производство и висока и перзистентна невработеност. Во таква ситуација, државата (владата) не смее да седи со скрстени раце и да чека пазарот да ја елиминира нерамнотежата. Напротив, владата, преку мерките на економската политика, во прв ред преку монетарна и особено преку фискална експанзија, ќе мора да ја зголеми агрегатната побарувачка за да ја доближи економијата кон состојбата на повисок аутпут и поголемо ниво на вработеност.

Макроекономските школи од неолиберална провениенција за клучните прашања и дилеми на макроекономијата

Најзначајни школи и претставници

Во големиот табор на макроекономски школи од неокласична, неолиберална провениенција, ги вклучуваме следниве четири макроекономски школи:

- **монетарисџи** – најзначајни претставници се: Фридман (лидер на школата и добитник на Нобеловата награда за економија за 1976

13,1% итн. (Marseille 1994, p. 1). Во апсолутен износ бројот на невработени во развиените земји за време на кризата се движеше помеѓу 25 и 30 милиони лица.

година), Мелцер, Стиглер (добитник на Нобеловата награда за економија за 1982 година), Шварц, Лејдер, Сер Тери Борнс и други;

- **теоретичари на економијата на понудата** – најзначајни претставници се: Лафер, лидер на школата, Гилдер, Мандел (добитник на Нобеловата награда за економија за 1999 година) и други;
- **нова класична макроекономија** – најзначајни претставници се: Лукас (лидер на школата и нобеловец за 1995 година), Сарџент, Баро, Минфорд итн.
- **теоретичари на реалниот бизнис циклуси** – најзначајни претставници се: Плосер, лидер на школата, Прескот, Кидланд, Лонг и други;
- **теоретичари на јавниот избор** – најзначајни претставници се: Бјукенен (лидер на школата и нобеловец за 1986 година), Бренан и други.

Главните извори на нестабилност

Цикличниот развој на современите пазарни економии е нивна иманентна карактеристика. Кога фактичкиот, актуелниот, бруто домашен производ (GDP) е над потенцијалниот, економијата е во експанзија којашто може да премине во висока и неконтролирана инфлација. Кога фактичкиот GDP е под потенцијалниот, економијата е во рецесија, која, ако долго трае и се продлабочува, може да премине во депресија. Очевидно, движењето на фактичкиот GDP над и под потенцијалниот го одразува само цикличниот развој на економијата, односно ги одразува т.н. економски или бизнис циклуси во економијата – замената на експанзиите со рецесии и обратно. Но економијата најрационално и најефикасно ги користи расположливите ресурси кога функционира врз својот потенцијален GDP. Затоа една од најзначајните цели на макроекономските политики (во прв ред на фискалната и монетарната) е да дејствуваат кон што е можно поголемо приближување на фактичкиот до потенцијалниот аутпут за да осигураат високо производство и висока вработеност.

Поради круцијалното значење на ова прашање разбирливо е зошто економските школи посебно се занимаваат со причините кои условуваат нестабилност во економијата (рецесии и експанзии) т.е. отстапување на фактичкиот бруто домашен производ под и над потенцијалниот.

Неолибералните економски школи имаат меѓусебни разлики за ова значајно прашање.

Монетаристите се убедени дека монетарните фактори, односно *парите и кредитите*, во најголемиот број случаи, се главната причина за нестабилност на економската активност. Притоа, основна е промената во понудата на пари (количината, масата на пари во оптек) којашто има директни импликации врз агрегатната побарувачка и номиналниот доход. (Friedman 1975, str. 517).^{*} Ако централната банка перманентно и надпросечно ја зголемува масата пари во оптек («монетарни дождови»), земјата сигурно ќе заврши во зона на висока инфлација. Обратно, монетарните рестрикции водат во рецесии. Ова Фридман и практично го докажуваше на примерот на Големата економска криза од 1929–1933 во САД.

Теоретичарите на економијата на понудата тврдат дека главната причина за сиромаштијата и невработеноста е претераното мешање на државата во економскиот живот. Државата со својата *фискална пресија* (претераното даночно оптоварување), посебно со *даржливиите социјални трансфери* (како што е помошта за невработените) го дестимулира работењето, штедењето и инвестирањето и, наместо да ја елиминира, ја зголемува сиромаштијата.

Новата класична макроекономија, којашто de facto произлезе од монетаризмот главните извори на нестабилност исто така ги лоцира во *монетарната сфера*. Меѓутоа, нејзиното тврдење за улогата на монетарните фактори во нарушувањето на економските текови е далеку порелативизирано, „помеко“ од она на монетаристите на Фридман. Имено, претставниците на новата класична макроекономија тврдат дека монетарните фактори влијаат врз нарушувањето на рамнотезата само во услови на егзистенција на „*монетарно изненадување*“ –

^{*} Овој постулат на монетаризмот произлегува од квантитативната теорија на парите, којашто во својата модерна верзија (онаа на Фридман) е изразена низ равенството: $MV = PQ$. Со M се означува понудата на пари, со V брзината на обртот на парите, со P нивото на цените и со Q вкупниот физички обем на добра и услуги. Практично, равенството покажува дека номиналниот доход, односно номиналниот бруто домашен производ (PQ) зависи од понудата на пари и брзината на обртот на парите – односно на една парична единица. Бидејќи брзината на обртот на парите е стабилна и предвидлива големина, номиналниот доход е директно зависен од понудата на пари (M). Според тоа, порастот на понудата на пари (зголемената маса на пари во оптек) директно се одразува врз порастот на цените, а со тоа и врз порастот на номиналниот доход и vice versa. Поради тоа инфлацијата, на долг рок, секогаш и насекаде е монетарен феномен.

состојба кога централната банка и владата, нетранспарентно, без претходно навестување, ја зголемуваат емисијата на пари. Зголемената понуда на пари ќе ја зголеми агрегатната побарувачка, а учесниците во економскиот живот ќе помислат дека станува збор за реално зголемување на побарувачката и ќе реагираат со зголемување на производството и вработеноста (Lucas and Sargent 1981, p. 316).

Теоретичарите на *реалниот бизнис циклус* тврдат дека економите главно функционираат врз својот потенцијален GDP, односно дека во економијата, доколку и се јави нестабилност, станува збор само за флукутирање на потенцијалниот GDP околу самиот себеси, а не за варирање на фактичкиот GDP над и под потенцијалниот. Нестабилноста во економијата исклучиво произлегува од *фактори на ситирањата на агрегатната понуда* (Plosser 1997, p. 305), а во прв ред од технолошките промени, односно од промените во т.н. *вкупна факторска продуктивност*. Вкупната факторска продуктивност зависи, во прв ред, од технолошките подобрувања во производството на добра и услуги, како и од подобрувањето на квалификациите на работниците, но и од други фактори – инвенции во комерцијализацијата на новите производи, поевтинување на некои важни инпути и сл.

Начинот на антиципирање на иднината (очекувањата)

Очекувањата, односно антиципирањето, предвидувањето на иднината, имаат фундаментално значење во економијата. Учесниците во економскиот живот секогаш кога донесуваат значајни одлуки со едно око гледаат кон иднината. Доколку во економијата се очекува рецесија, опаѓање на економската активност, претпријатијата, нивните сопственици и менаџери, ќе ги намалат или запрат инвестициите, ќе ги намалат или запрат новите вработувања, ќе побрзаат да ги намалат залихите и слично. Обратно се случува ако се очекува експанзија на економската активност. Идните економски настани учесниците во економскиот живот главно ги антиципираат низ два пристапи – со помош на *адаптивни* и со помош на *рационални* очекувања.

Адаптивните очекувања (*adaptive expectations*) се засноваат врз испитувањето и следењето на настаните, односно на економските варијабли и на однесувањето на економските субјекти, во минатото. Тоа фактички претпоставува пресликување, екстраполација на трендовите од минатото во иднината. Луѓето ги предвидуваат идните профити со екстраполација на реализираните профитни стапки во поблиското минато, или пак ... „тие ја екстраполираат инфлацијата констатирана во минатото за да ги оформат своите очекувања за идната

инфлација.“ (Begg, Fischer, Dornbusch 1999, p. 320). Адаптибилните очекувања влегуваат во редот на т.н. backward-looking theories – теории свртени наназад, теории кои гледаат во минатото. До појавата на новата класична макроекономија економистите иднината главно ја предвидуваа врз основа на адаптибилните очекувања.

Рационалните очекувања (rational expectations) ја чинат суштината на новата класична економија. Татко на хипотезата на рационалните очекувања е Џон Мјут, близок соработник на нобеловецот Франко Модилјани.*

Иако хипотезата за рационалните очекувања има долга „интелектуална историја“ (Minford 1992, p. 7–11) факт е дека Лукас и Сарцент, лидерите на новата класична макроекономија, го увидоа големото значење на рационалните очекувања, го развија концептот до фаза на негова практична применливост во економетриските модели и од него извлекоа значајни консеквенции за начинот и брзината на урамнотежувањето на пазарите, за интеракциите на релација економска политика на владата и формирање на очекувањата итн.

Битните карактеристики на хипотезата за рационалните очекувања може да се сумираат на следниов начин:

- Учесниците во економскиот живот, врз основа на општите познавања на начинот на функционирањето на економијата, врз основа на следењето на настаните во економијата, промените во економската политика и другите расположливи информации, иднината ја предвидуваат коректно, без притоа да прават систематски грешки.
- Суштествено, предвидувањата на учесниците во економскиот живот, доколку се засновани на квалитетни информации, не отстапуваат од предвидувањата на самата економска наука.
- Сепак, рационалните очекувања не се синоним за перфектни, совршени предвидувања на иднината. Грешките на одделни учесници во економската активност се можни во прв ред поради не-

* Мјут ја формулира хипотезата за рационалните очекувања во својата позната статија од 1961 година “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” („Рационалните очекувања и теоријата за движењето на цените“). Сублиматот на хипотезата за рационалните очекувања е даден во следнава мисла на Мјут:

„За да се објасни доволно едноставно како се формираат очекувањата, ние ја развиваме хипотезата дека тие суштински се нешто како предвидувањата на релевантната економска теорија“ (Muth 1961, p. 1).

комплетноста на расположливите информации. Но, таквите грешки во просек тендираат кон нула.

- Економските политики што ги имплементираат владите имаат силно влијание врз начинот на формирањето на очекувањата.
- За разлика од адаптивбилните, рационалните очекување се свртени кон напред (forward-looking theories);
- луѓето се рационални (ова е и основен постулат на класичното поимање на homo oeconomicus-от). Имено, ако луѓето коректно ја предвидуваат иднината, тие брзо им се приспособуваат на промените и преземаат неопходни мерки за да ги елиминираат несаканите последици од новонастаната ситуација.

Брзината на урамнотежувањето на пазарите

Продолжувајќи ја традицијата на класичната економска мисла, претставниците на современите макроекономски школи од неолиберална провениенција веруваат дека пазарите, благодарение на флексибилноста на цените и платите, имаат моќ на брзо урамнотежување. Дури претставниците на новата класична макроекономија и теоретичарите на реалните бизнис циклуси тврдат дека пазарите, вклучувајќи го тука и пазарот на трудот, благодарение на рационалните очекувања и на флексибилноста на цените и платите, се усогласуваат многу брзо, практично моментално. Аргументацијата, во прилог на ваквото тврдење, е следна: во современите пазарни економии номиналните плати се утврдуваат на почетокот на секој период и остануваат фиксни за целиот период, бидејќи е навистина нерационално и скапо работодавачите и синдикатите перманентно да преговараат за нивната висина. Притоа, платите се фиксираат на рамниште коешто овозможува урамнотежување на пазарот на трудот. Бидејќи работниците се заинтересирани за одржување на реалното ниво на платите, на почетокот на периодот платите се индексираат со очекуваниот пораст на цените (антиципираната инфлација) и се фиксираат токму на тоа ниво. Овде е клучна хипотезата за рационалните очекувања којашто тврди дека луѓето не прават систематски грешки при предвидувањето на иднината, односно дека, во конкретниов случај, ќе ја антиципираат идната стапка на инфлација со точност на предвидувањето на економската наука.*

* Но, сепак, теоретичарите на рационалните очекувања дозволуваат можност цените да порастат повеќе од очекувањата, се разбира, доколку настани монетарно изненадување. Во таква ситуација претпријатијата ќе

Еве како, рационалните очекувања и флексибилноста на платите и цените, го овозможува чистењето на пазарите. Мал исклучок во погледите за брзината на урамнотежувањето на пазарите, во рамките на макроекономските школи од неолиберална провениенција, чинат монетаристите на Фридман. Имено, тие тврдат дека урамнотежувањето на пазарите е можно, но дека за тоа е потребен нешто подолг период (една до две години), поради ригидноста, нефлексибилноста на платите надолу, што од своја страна е резултат на постоењето на синдикати и на државната регулација на пазарот на трудот.

Импликациите врз економските политики

Доминантните макроекономски школи имаат пресудно влијание врз профилирањето на клучните макроекономски политики (во прв ред фискалната и монетарната) во современите економии. Оттука и произлегува неспорната релевантност на современите макроекономски школи за економската практика.

Неолибералиите за улогата на пазарот и државата – неолибералите се уверени дека пазарот е најефикасен механизам за алокација на ресурсите кон точките на нивната најпродуктивна употреба. Затоа, тие се застапуваат за слобода на пазарот и за битно ограничување на улогата на државата (владата) во економскиот живот.

Неолибералиите за фискалната политика – неолибералите силно се спротивставуваат на водењето на дискрециона фискална политика (на правото на владата да ги менува даночните стапки, односно да ги менува програмите на јавната потрошувачка, во зависност од фазата на економскиот циклус) и апсолутна предност им даваат на автоматските стабилизатори на фискалната политика. Имено, современите фискални системи во себе имаат вградено автоматски стабилизатори кои автономно реагираат, во зависност од фазата на економскиот циклус. Во време на експанзија на економската активност, која по правило е придружена со инфлаторни тенденции и номинален пораст на доходите, автоматските стабилизатори овозможуваат со исти, непроменети даночни стапки, да се извлече вишокот на пари од економијата и да се намали буџетската потрошувачка за помош на невработените, бидејќи невработеноста е мала. Тие, се профитираат, бидејќи ќе бидат во состојба да го зголемат производството во услови на фиксирани номинални плати, кои, меѓутоа, се под нивното реално ниво. Но, ваквата ситуација не може долго да се одржи. На почетокот на следниот период платите ќе се усогласат, односно ќе се фиксираат на ниво коешто го антиципира порастот на цените за тој период.

разбира, обратно дејствуваат за време на рецесија. На овој начин, автоматските стабилизатори ја враќаат економијата во нормална ситуација ("not too hot, not too cold, just right"), без, притоа, државата да се меша во економскиот живот. Неолибералите, посебно монетаристите и теоретичарите на јавниот избор, се застапуваат за воведување на јасни и строги правила со кои ќе се регулира фискалната сфера, за еден вид на „фискален устав“ кој ќе забранува креирање на буџетски дефицити, ќе инсистира на нагласена транспарентност при трошењето на буџетските средства, па дури и за воведување на принципот на квалификувано мнозинство при одлучувањето за буџетската потрошувачка, со крајна цел да се ограничи фискалната моќ на владите. (Buchanan 1968, p. 199; Brennan & Buchanan 1980, p. 9). Теоретичарите на економијата на понудата кои остро ја критикуваат фискалната пресија на современите држави бараат значајно намалување на маргиналните даночни стапки со цел да се зголеми мотивот за работа, штедење и инвестирање, да се пресечат инфлаторните тенденции и да се забрза економскиот раст. Дефинитивно, сите економисти од неолиберална провениенција, остро се спротивставуваат на креирањето на буџетски дефицити и на кумулирањето на јавниот долг врз таа основа. Тие докажуваат дека големите буџетски дефицити и јавниот долг го провоцираат феноменот на истиснување (crowding out) на приватниот сектор (на секторот на претпријатијата) од сферата на инвестициите. За што de facto станува збор? Буџетските дефицити што ќе ги направи државата мораат да се покријат. Ако владите ги покриваат буџетските дефицити со позајмување на средства од банките тие вршат притисок врз каматната стапка (зголемената побарувачка за кредити од страна на државата ја зголемува каматната стапка). Високите каматни стапки го дестимулираат инвестирањето на претпријатијата. Ако пак владите ги покриваат буџетските дефицити преку емисија и продавање на државни обврзници, што е најчест случај во земјите со развиена пазарна економија и развиен пазар на капитал, крајниот резултат ќе биде ист – зголемување на каматните стапки и дестимулирање на инвестирањето на приватниот сектор (претпријатијата).

Неолибералиите за монетарната политика – монетаристите и посебно нивниот лидер Фридман докажуваат дека инфлацијата на долг рок секогаш и насекаде е монетарен феномен. „Тврдиот“ монетаризам отиде и чекор напред потенцирајќи дека „парите се најважни“. Поаѓајќи од ваквите погледи и сфаќања, Фридман *оситро се ситро-итивитавува на водење дискрециона монетарна политика* од страна на владата и централната банка. Тој бара владите и централните банки да утврдат *ниска и константна, фиксна стапка на пораст на моне-*

монетарната маса. Притоа, ниската стапка на пораст на монетарната маса ќе осигури одржување на ниска стапка на инфлација на долг рок. Константната, фиксната стапка на пораст на монетарната маса ќе ги спречи посериозните циклични нарушувања кои предизвикуваат силни скокови или падови на цените.*

„Изминатото искуство покажува дека е потребен околу 3% до 5% годишен пораст на количината на пари за долгорочна стабилност на цените.“ (Fredman 1975, str. 519).

Според претставниците на новата класична макроекономија, економските субјекти, благодарение на рационалните очекувања, се способни коректно да ја предвидат иднината, вклучувајќи ги тука и промените во економската политика на владата, и брзо да реагираат на новонастанатите промени. Затоа монетарната политика (па и фискалната) се неефективни и често бескорисни. Владата не може да ги манипулира луѓето со мерките и инструментите на монетарната и буџетската политика и со останатите стабилизациони политики. Ако владата печати повеќе пари, луѓето ќе ја антиципираат зголемената инфлација и ќе дојде до општа индексација на цените и платите. Во вакви услови, според Лукас, управувањето со агрегатната побарувачка преку мерките на монетарната и фискалната политика нема никаква смисла.

Промените во економските политики на современите економии под дејство на неолибералните економски школи ќе ги сумираме на следниов начин:

- *Силни процеси на приватизација и дерегулација на економската активност кои започнаа во времето на Тачер во Велика Британија и на Реџан во САД кон крајот на 1970-ите години, брзо се пренесоа во земјите на западна Европа, а постоа во земјите во развој и во земјите во транзиција;*

* Во спротивност, ако една влада постојано ја зголемува масата пари во оптек, на кус рок, ќе дојде до пораст на производството и на вработеноста. Но, по истекот на временското задоцнување со кое дејствува монетарната политика (time lag), кое според Фридман изнесува 6 до 24, ќе дојде до општ пораст на цените во економијата, а во тие рамки и до пораст на платите на работниците. Бидејќи платите се значаен инпут и трошок на претпријатијата и бидејќи пораснале цените и на другите инпути, профитите на претпријатијата ќе се намалат. Затоа, претпријатијата ќе го намалат производството и ќе отпуштат дел од вработените. Така, производството и вработеноста (реалните фактори) ќе се вратат на првобитното рамниште. Но, економијата, ќе заврши во зона на повисока инфлација.

- економските политики на САД и на Велика Британија во времето на Реџан и Тачер („Реџаномикаа“ и „Тачеризмот“) беа доминантно профилирани под дејство на монетаризмот и на теоријата на економијата на понудата, односно беа комбинација на „на сѐпаратесничарскиот монетаризам и на новодесничарските supply-side идеи“ (Amott 1984);
- фискалната политика во САД, во последните 10–15 години, главно дејствување преку автоматските стабилизатори (Taylor 2000, p. 27–35);
- изострувањето на проблемот на crowding out силно влијаеше врз исходот од гласањето во Конгресот на САД во почетокот на 1990-ите години (Gramm–Rudman Act), кога дојде до свртување на фискалната политика кон урамношежен федерален буџет. Ваквиот став има силно влијание и врз профилирањето на фискалната политика на ниво на ЕУ – Масѝрихтскиот договор ги обврза земјите членки на ЕУ да ги сведат своите буџетски дефицити на ниво од 3% учество во бруто домашниот производ;
- одржувањето на ниски стапки на инфлација сѐгаш главна преокупација на економските политики на најголемиот број на земји во светот;
- стабилизационите политики што денес ги применува ММФ во земјите со илано-билансни прешкоци (буџетски и монетарни рестрикции и ниски стапки на инфлација) доминантно се формирани под дејство на неолибералните економски школи (Stiglitz 2002).

Макроекономските школи од кејнзијанска провениенција за клучните прашања и дилеми на макроекономијата

Најзначајни школи и претставници

- **екстремни кејнзијанци** – најзначајни претставници се Џоан Робинсон, Калдор и Годлеј, од Универзитетот во Кембриџ, Велика Британија.
- **еклектични (умерени) кејнзијанци** – најзначајни претставници се: Сер Џон Хикс, добитник на Нобеловата награда за економија за 1972 година, Мид, добитник на Нобеловата награда за економија за 1977 година, Тобин, добитник на Нобеловата награда за еконо-

мија за 1981 година, Модилјани, добитник на Нобеловата награда за економија за 1985 година и други.

- **нови кејнзијанци** – најзначајни претставници се: Менкју, Самерс, Бланшард, Фишер, Фелпс, Ромер, нобеловците Стиглиц и Акерлоф (добитници на Нобеловата награда за економија за 2001 година) и други.

Главните извори на нестабилност

Главните извори на економска нестабилност (појавата на рецесии и експанзии) претставниците на макроекономските школи од кејнзијанска провениенција ги лоцираат на страната на агрегатната побарувачка. Притоа, помеѓу претставниците на различните школи во рамките на големиот табор на кејнзијанците (неокејнзијанците) постојат само сосема мали разлики, разлики во нијанси, по ова значајно прашање.

Според *екстремниите кејнзијанци*, економските циклуси секогаш се детерминирани од промените во *агрегатната побарувачка*, а во прв ред од промените во сферата на *инвестициите* како нејзина значајна компонента.

За умерените кејнзијанци промените во *агрегатната побарувачка* остануваат значајна детерминанта на економските циклуси.

Новите кејнзијанци по ова прашање заземаат еклектичен став, тврдејќи дека и шоковите на *страната на агрегатната побарувачка*, но и шоковите на страната на *понудата*, можат да детерминираат економски циклуси. Сепак, тие поголемо релативно значење ѝ препишуваат на агрегатната побарувачка. Некои од нив пак, тврдат дека во реалниот живот е многу тешко, а понекогаш дури и невозможно, со сигурност да се специфицира дали шоковите иницијално доаѓаат од агрегатната побарувачка или пак од агрегатната понуда.

Начинот на антиципирање на иднината

Ортодоксните кејнзијанци, слично како и самиот Кејнс, мислат дека е многу тешко да се утврди како, *de facto*, луѓето ги утврдуваат очекувањето, односно ја предвидуваат, антиципираат, иднината. Умерените кејнзијанци главно се потпираат врз адаптивните очекувања, а дел од нив и врз рационалните очекувања, значи се еклектичари и по ова прашање. Новите кејнзијанци, пак, иднината исклучиво ја антиципираат со помош на рационалните очекувања.

Брзина на урамнотежување на пазарите

Новите кејнзијанци, по ова прашање, битно се разликуваат од неолибералните економисти. Иако, во основа, не го оспоруваат значењето на пазарите за алокацијата на ресурсите, тие тврдат дека пазарите немаат моќ брзо да се урамнотежуваат, чистат. Напротив, пазарите се имперфектни и многу често продуцираат „егзистенција на фази на масовна невработеност на капиталот и трудот.“ (Greenwald & Stiglitz 1987, p. 119).

Пазарите особено лошо функционираат во т.н. домени на пазарен неуспех (market faillur), како што се: егзистенцијата на монопол, нерамномерна и неправедна распределба на доходот, макроекономска нестабилност, јавни добра, екстерналии, асиметрични информации. Затоа државната интервенција, во форма на државна регулација (присуство на државата главно во домените на пазарниот неуспех) е неопходна за да ги релативизира или елиминира пазарните имперфектности и за да овозможи рационално користење на расположливите ресурси.

Кејнзијанците докажуваат дека особено тешко, бавно и долго се урамнотежува пазарот на трудот.*

Новите кејнзијанци особено се посветени на изучувањето на причините кои го детерминираат бавното урамнотежување на пазарите. На тој начин, тие, на денешниот кејнзијанизам му подарија една солидна и сериозна микроекономска фундираност и ја потенцираа релевантноста на современите макроекономски концепции од неокејнзијанска провениенција за објаснувањето на фактите од реалниот економски живот.

Тие во детали ги објаснуваат факторите кои придонесуваат за *ригидносии, нефлексибилносии (надолу и нагоре) на номиналниите и реалниите платии* и го отежнуваат чистењето на пазарот на трудот.

Нефлексибилноста на номиналните плати, според новите кејнзијанци, произлегува од фактот што тие, во сите современи развиени земји, се утврдуваат со преговори помеѓу работниците (синдикатите) и работодавачите (нивните здруженија). Притоа, должината на вре-

* Во овој контекст, екстремните кејнзијанци докажуваат дека пазарот на труд може да остане неурамнотежен и да продуцира невработеност и на долг рок. Еклектичните кејнзијанци се поумерени во однос на ова прашање и тврдат дека пазарите на крајот на краиштата завршуваат во рамнотежа. Но, за да се постигне таа, потребни се најмалку пет години. (Begg, Fischer, Dornbusch 1994, p. 567–570).

менските периоди за кои платите однапред се утврдени со постигнатите договори на релација работници–работодавачи, е сосема доволна за монетарните власти преку промените во понудата на пари, барем на кус рок, да можат да влијаат врз висината на реалните наемнини. Доколку се случи, на пример, непосредно по завршувањето на преговорите и утврдувањето на висината на номиналните плати со конкретни договори, централната банка да ја зголеми понудата на пари и со тоа да предизвика инфлаторен притисок во економијата, можно е реалните плати да се намалат и практично да останат пониски, значи нефлексибилни нагоре, се до отпочнувањето на новите преговори за нивно усогласување и *vice versa*. Врз ригидноста на номиналните плати надолу, пак, силно дејствуваат бројни фактори од институционална природа: социјалните трансфери за невработеност, минималните саатнини, фискалниот третман на платите итн.

Новите кејнзијанци во своите анализи уште поголемо внимание им обрнуваат на *ригидноста на реалните наемнини*. Постојат две теории со помош на кои новите кејнзијанци ги објаснуваат ригидностите на реалните плати:

Теорија за ефикасни плати (*efficiency wages*) – суштината на оваа теорија е дека претпријатијата ги утврдуваат реалните плати на повисоко рамниште од рамнотежното, бидејќи тоа има силни позитивни импликации врз продуктивноста, односно ефикасноста на трудот и бидејќи тоа им ги намалува трошоците од честите промени на работните места (флукуација на работниците од една во друга фирма). Оттука и заклучокот дека платите остануваат високи, односно се ригидни, нефлексибилни надолу, дури и во услови кога силно се зголемува понудата на трудот. Тоа предизвикува пролонгирана и перзистентна невработеност.

Теорија за инсајдери и аутсајдери (*insiders – outsiders*) која исто така објаснува дел од причините за ригидноста на реалните плати со фактот што инсајдерите имаат моќ да издејствуваат повисоки плати.

... „конфликт помеѓу две групи на работници, „инсајдериите“ (работниците вработени во претпријатието) и „аутсајдериите“ (работниците кои посакуваат да бидат вработени од претпријатието). Првите се трудат да ги одржат високите наемнини плаќани од претпријатието. Вторите би можеле да влезат во претпријатието, но со пониска наемнина. Интересите на едните и другите се видно различни.“ (Mankiw 1999, p. 152).

Слични проблеми се јавуваат и во другите сегменти на пазарот. Новите кејнзијанци докажуваат дека поради нефлексибилноста, ригидноста, на цените на добрата и услугите и пазарот на добра и услуги функционира со проблеми. Новите кејнзијанци креираа бројни теории кои ги објаснуваат причините за номиналните и реалните ригидности на цените на добрата и услугите: теорија за трошоци на етикетите, теорија за екстерналии на агрегатната побарувачка, теорија за грешки во координацијата итн. (Види пошироко: Mankiw 2003, p. 509–515). Во овие рамки тие посебно внимание им обрнуваат и на асиметричните информации како причина за лошото функционирање на пазарите. Суштината на асиметричните информации се огледа во фактот што продавачите на стоки и услуги, по правило, имаат целосни информации за карактеристиките и специфичностите на стоките и услугите, за нивните квалитети и предности, за нивните недостатоци и слично. Но тоа не е случај и со купувачите. Продавачите дури, често пати, ги кријат информациите за недостатоците на производите и услугите. На пазарот на осигурување на живот, купувачот на осигурувањето располага со комплетни, перфектни информации за својата здравствена состојба, што сега пак не е случај со продавачот на услугата (осигурителната компанија). Бројни други сфери во економскиот живот се соочени со феноменот на асиметрични информации (комплетни информации кај едни учесници во економскиот живот, *vis a vis* непотполни информации кај други учесници во економскиот живот): даночните обврзници, на пример, поседуваат комплетни информации за нивниот доход и капацитет за плаќање на данок, наспроти даночните служби кои мораат постојано да истражуваат и да ги откриваат даночните затајувања; државата којашто, доделува социјална помош, располага со нецелосни податоци за материјалната положба на примателите на помошта, а примателите на помошта, напротив, перфектно ја знаат својата материјално-финансиска и социјална положба. Асиметричните информации најчесто го предизвикуваат феноменот на **нејоволно избирање** (*adverse selection*), присутен на бројни пазари: пазарот на употребувани коли – т.н. “Lemons”, пазарот на осигурување на живот, пазарот на кредит итн, и феноменот на морален hazard (*moral hazard*), присутен, на пазарот на осигурување на имот, на пазарот на труд итн. (Akerlof 1970, p. 488–500; Pindyck and Rubinfeld 2001, p. 596–618). Кејнзијанците посебно внимание им обрнуваат на можните пристапи за надминување, т.е. ублажување на проблемите на функционирање на пазарите со асиметрични информации: испраќање на сигнали, солуции од пазарен тип, солуции базирани врз репутација, плати за ефикасност и слично. (Stiglitz 200, p. 375–392).

Импликации врз економските политики

Ако пазарите бавно и тешко се урамнотежуваат, посебно во домените на т.н. пазарен неуспех, и ако, според тоа, современите економии често се соочени со фази на рецесии и перзистентна невработеност, проследена со страдање на луѓето, или пак со фази на експанзии и висока инфлација, владите не можат и не смеат да седат со «скрстени раце» и да чекаат пазарот, сам по себе, да ги реши проблемите. Напротив, за економијата да се врати во нормална состојба, секоја влада има *право и одговорност* да води *дискрециони стабилизациони политики* (во *прв ред* *фискална и монетарна*) со помош на кои *de facto* се дејствува врз агрегатната побарувачка на кус рок. Во оваа смисла за *кејнзијанците* особено е значајно управувањето со *агрегативната побарувачка* (*Demand Management*). Така, во услови на рецесија владите можат преку фискална експанзија (намалување на даночните стапки, зголемување на јавните расходи или комбинација на двете мерки) да ја заживеат економската активност, односно да го зголемат производството и да ја зголемат вработеноста. Буџетските дефицити што ќе се јават во оваа ситуација се оправдани, бидејќи придонесуваат за заживување на економската активност, односно за надминување на рецесиите. Тие подоцна, во фазата на експанзија ќе се израмнат со помош на буџетските суфицити. Обратно, во услови на експанзија, владата преку фискални рестрикции (зголемување на даночните стапки, намалување на јавните расходи или комбинација на двете мерки) може да ја забави економската активност и да ги спречи понагласените инфлаторни тенденции. Врз агрегатната побарувачка, на кус рок, може да се дејствува и преку монетарната политика. Со експанзивна монетарна политика (зголемување на понудата на пари) во периоди на рецесија владата може да го зголеми реалниот аутпут и да ја намали невработеноста. Со рестриктивна монетарна политика, на кус рок, во време на експанзија, можат да се постигнат спротивни ефекти. Во двата случаи се работи за стабилизациони економски политики кои имаат основна задача да ги елиминираат цикличните движења во економијата и да го доближат фактичкиот бруто домашен производ до потенцијалниот. Новите *кејнзијанци* во своите испитувања посебно внимание им обрнуваат на прашањата врзани за ефикасноста, но и за ограничувањата на клучните макроекономски политики (фискалната и монетарната), за различните ефекти што овие политики ги предизвикуваат врз одделните компонентни на агрегатната побарувачка, односно на бруто домашниот производ (потрошувачката, инвестициите, јавните расходи и нето извозот), на опти-

малниот фискално-монетарен микс во зависност од состојбата на економијата, на проблемите врзани за буџетскиот дефицит и феноменот на истиснувањето (crowding out)* на приватниот сектор од сферата на инвестициите итн.

Иако некои економисти сметаат дека постојат сили кои автоматски тежнеат да ја вратат економијата на нивото на полна вработеност, трошоците што општеството би морало да ги поднесе заради отсуство на стабилизациони политики (трошоци од намалувањето на производството и страдањето на луѓето) би биле многу високи. (Stiglitz 2000, p. 129). Аргументацијата за ваквото гледиште новите кејнзијанци ја засилуваат со феноменот на т.н. хистереза (Hysteresis). Терминот означува состојби кога повремениите (кусорочни или инцидентни) шокови на агрегатната побарувачка и понуда предизвикуваат значајни нарушувања на рамнотежата на економијата на долг рок, односно имаат силно влијание врз аутпутот и вработеноста на долг рок. (Mankiw, 2003: 370–371). Овој концепт посебно ги објаснува причините за перзистентноста на невработеноста во современите економии. (Phelps, 1993: 379). Имено, феноменот на hysteresis кога е во прашање пазарот на труд објаснува дека NAIRU во актуелниот период е дотолку повисока доколку ефективното ниво на невработеност во претходниот период било повисоко во однос на рамнотежното ниво на невработеност во истиот период. Можеби затоа професорот Менкју тврди дека концептот на hysteresis иако не е круцијален е многу интересен за објаснување на феноменологијата на високата и продолжена невработеност во Европа, како резултат на силната рецесија по првиот нафтен шок и нарушувањата на пазарот на трудот (зголемувањето на невработеноста) што таа ги предизвика, која инаку не може да се објасни со ниеден стандарден модел. (Mankiw 1997, p. 365). Според

* Кејнзијанците тврдат дека буџетските дефицити и јавниот долг не мора секогаш да бидат штетни и не мора секогаш да го предизвикаат проблемот на crowding out. Имено, до истиснување на приватниот сектор од сферата на инвестициите нема да дојде доколку: во услови на рецесија експанзивната фискална политика ги зголеми очекувањата за поголем профит и инвестициите забележат пораст дури и при повисоки каматни стапки; владата преку експанзивна монетарна политика дејствува врз намалување на каматните стапки; државните обврзници со кои се покрива буџетскиот дефицит ги купуваат странци – во овој случај доаѓа до прилив на странски капитал во земјата поради што каматната стапка може дури и да се намали. Во опишаните случаи експанзивната фискална политика дури може да ги зголеми инвестициите со што фактички би дошло до crowding in, феномен што е спротивен на crowding out. (Parkin, Powell, Matthews 2003, p. 608).

тоа, крајниот заклучок е дека агрегатната побарувачка и кусиот рок не смеат да се потценат и запостават (на такво однесување инсистираат неокласичните економски концепции), бидејќи кусиот рок е само секвенца на долгиот рок, составен дел на процесот.

Промените во економските политики на современите економии под дејство на економски школи од кејнзијанска провениенција ќе ги сумираме на следниов начин:

- управувањето со агрегатната побарувачка како типична неокејнзијанска мерка е препознатлива карактеристика на економската политика на САД до денешни дни, сеедно дали на власт се републиканците или демократите. Нобеловецот Тобин тврди дека благодарение на тоа САД денес имаат многу помалка невработеност од регионот на западна Европа (Tobin 1998);
- ако под дејство на неолибералните економски концепции државата денес значајно се повлече од сопственоста (приватизација на економската активност), регулацијата на економската активност (државната интервенција во домените на пазарниот неуспех) не се дерогира – напротив таа остана битна карактеристика на современите економии. Голем број од современите мерки на државна регулација денес се профилирани под дејство на неокејнзијанските концепции за домените на пазарниот неуспех;
- голем број од мерките за зголемување на флексибилноста на пазарот на трудот (ублажување на ригидностите на платите) се профилирани под дејство на неокејнзијанската економска доктрина – мерки за намалување на проширувањето на ротацијата, мерки за намалување на ризиците од шпекулативите, нови форми на обука на апсолвирите за да се спречи рутирањето на човечкиот капитал, подобрување на мобилноста на трудот, реформи во сферата на социјалните трансфери итн. (Phelps 1997, p. 379);
- добар дел од мерките што Свешката банка ги бара од земјите со кои има аранжмани се од неокејнзијанска природа – одржување на соодветно ниво на капитални инвестиции од буџетот, барање за поголемо вложување во образованието и здравството, мерки за ублажување на сиромаштијата итн.

Релевантноста на современите макроекономски концепции за македонската економија

Стандардните економски знаења, што се резултат на заемната конфронтација, но и нужна конвергенција на погледите и сфаќањата на двете доминантни и конкурентни макроекономски школи по клучните макроекономски прашања и проблеми, без сомнение, можат да им бидат од огромна корист на креаторите на економската политика во нашата земја.

Најсинтетички гледано, стандардните економски знаења на современата макроекономска наука, посебно се релевантни за следните сегменти на економската политика во нашата земја:

Улогата на пазарот и на државата во алокацијата на ресурсите
ресурси на економијата. Меѓу економистите денес постои широк консензус дека пазарот е најефикасен механизам за рационална алокација и употреба на ретките ресурси со кои располагаат економиите. Што се однесува, пак, до прашањето за улогата на државата во алокацијата на ресурсите, погледите на претставниците на конкурентните школи евидентно конвергираат и се сведуваат на тврдењето дека „владите (државите – Т. Ф.) можат понекогаш да ги подобрат резултатите од функционирањето на пазарот“ (Mankiw 1998, p. 13). Овде го употребуваме исказот „евидентно конвергираат“ поради фактот што екстремните погледи на дел на претставниците на новата класична економија за излишноста, па дури и штетноста од државната интервенција во економијата, остануваат во сферата на реториката, а новите кејнзијанци, во основа, го напуштаат барањето за државен интервенционизам од старокејнзијански тип и се застапуваат за државна регулација – селективна улога на државата лоцирана само во домените на пазарниот неуспех. Врз оваа основа, во последните 15–20 години битно се рedefинирани економските функции на државата, факт од којшто креаторите на економската политика во земјата можат значајно да бенефицираат на тешкиот пат за изградба на модерна и ефикасна држава. Македонската влада, без оглед на политичката провенеиенција на партијата на власт, мора да се чува од мерки на државна интервенција во економијата од административно-бирокуратски тип, какви што се (и какви сè уште се практикуваат до денешни дни): „меко буџетско ограничување“ низ што се финансираат, со буџетски средства, неуспешни претпријатија, бирокуратски постапки и администрирање со коешто се задушуваат претприемничките иницијативи

на фирмите и граѓаните (типичен пример се дозволите за формирање на нови претпријатија), егзистенција на бројни дискрециони права на министрите низ кои се нарушува транспарентноста во трошењето на буџетските средства и се потхранува корупцијата (маркантен пример се квотите и нивната злоупотреба за лични и партиски цели), арбитражни одлуки на владите, кои, често доаѓаат до израз при реализацијата на јавните набавки итн. Силните процеси на приватизација и дерегулација на економската активност, денес, се факт за сите земји на светот, респективно, и за Македонија. Државата, којашто по дефиниција се смета за лош сопственик, на секаде во светот, се повлекува од сферата на сопственоста, или, задржувајќи ја сопственоста, одвивањето на дејноста му го препушта на приватниот сектор. Но, со тоа не се дерогираат економските функции на државата, туку само се прилагодуваат на регулација од пазарен тип. Ова е домен од каде што мораме да извлечеме релевантни поуки и да не ги повторуваме грешките. Имено, да потсетиме дека дерегулацијата на авионскиот сообраќај што се случи во земјата непосредно по нејзиното осамостојување без едновремена државна регулација на дејноста (воведување и примена на ригорозни сигурносни стандарди во дејноста) го плативме со две катастрофални авионски несреќи. Приватизацијата на ОКТА и на Македонски телекомуникации, без претходно да се изградат ефикасни регулаторни институции и јасни стандарди на државна регулација на монополите, онака како што тоа го сугерира современата економска наука, скапо го плаќаат сите граѓани на земјата. Слични примери можат да се наведат кога се во прашање и други домени на пазарниот неуспех: регулација на екстерналиите, на позитивните екстерналии, какви што се патентната заштита и авторските права, на негативните екстерналии, како што е загадувањето и деструкцијата на животната средина, итн, итн. Се разбира, значаен дел од посочените проблеми се предмет на изучување на современата микроекономска наука, меѓутоа, да не заборавиме, дека тие, од своја страна, го чинат фундаментот на современите макроекономски концепции.

Невработеноста како макроекономски феномен par excellence. Невработеноста е најтешкиот проблем со кој е соочена македонската економија. На логиката на функционирање на пазарот на трудот и на невработеноста современата макроекономска наука и обрнува посебно внимание. Знаењата од оваа сфера се извонредно поучни и релевантни за нашата економија. Аналитичкиот инструментариум кој го користи современата макроекономска наука при третманот на невра-

ботеноста е т.н. природна стапка на невработеноста – концепт кој произлезе од Филипсовата крива на долг рок. Природната стапка на невработеност ја покажува долгорочната тенденција на фактичката стапка на невработеност. За жал, овој концепт, кој има извонредна аналитичка вредност, кај нас скоро и да не се применува. Ние во овој момент немаме вистинска дијагноза за фактичката стапка на невработеност во земјата. Стапката на невработеност во македонската економија којашто се пресметува со помош на евидентираната невработеност е нереално висока, како што, во основа, е нереална и стапката на невработеност којашто се пресметува со помош на Анкетите за работната сила. Надлежните владини ресори и институции до сега не успеале, дури ни апроксимативно, да го утврдат бројот на лица кои се евидентирани како невработени, а фактички работат во неформалниот сектор на економијата и бројот на лицата кои се пријавуваат како невработени за да ги користат социјалните бенефиции кои им ги овозможува статусот на невработени, а кои, *de facto*, ниту активно бараат вработување ниту пак сакаат да работат. Дури откако ќе се утврдат фактичките (вистинските) стапки на невработеност по одделни години, можно е да се процени долгорочниот тренд на невработеноста и да се утврди природната стапка на невработеност. Природната стапка на невработеност ќе биде основа за утврдување на цикличната невработеност (оваа ги одразува флукуациите на невработеноста над и под просекот како резултат на фазите на економскиот циклус – експанзија и рецесија), со проста компарација на фактичките стапки на невработеност по години со природната стапка на невработеност во разгледуваниот период. Утврдувањето на природната стапка на невработеност ќе помогне полесно да дојдеме и до категоријата потенцијален бруто домашен производ којшто го покажува максималното ниво на бруто домашен производ кој сè уште не предизвикува инфлација. Овој аналитички инструментариум ќе им помогне на креаторите на економската политика полесно и пореално да ги согледуваат и антиципираат промените на стапката на невработеност, односно на стапката на инфлација на кус рок (т.н. *trade off*, компромис, замена, помеѓу невработеноста и инфлацијата на кус рок), полесно да ги утврдуваат економските и социјалните трошоци и трошоците на буџетот од невработеноста, полесно да го утврдуваат коефициентот на жртвување на економијата, кој покажува колку е неопходно да се изгуби од бруто домашниот производ на земјата, доколку сакаме инфлацијата да се намали за еден процентен поен итн, итн. Оттука и нашата сугестија до Владата и соодветните институции (Државниот завод за статистика, Заводот за вработување, макроеко-

номските сектори при Централната банка и Министерството за финансии) заедно со експертите од научните институции брзо да се работи на воспоставување на методологија којашто статистички ќе ги утврдува и следи овие значајни економски категории. Понатаму, макроекономските испитувања посебно внимание им обрнуваат на бруто инвестициите на секторот на претпријатијата и на потрошувачката на домаќинствата кои се нагласено сензитивни на промените на каматната стапка во економијата – притоа се следат не само промените на споменатите компоненти туку и нивното мултипликативно дејство врз реалниот аутпут и вработеноста. Овие знаења мораме да ги искористиме за да дојдеме до најприфатливи решенија за понатамошно намалување на каматните стапки во македонската економија* како битна претпоставка за пораст на инвестициите и вработеноста. Подоцна ќе видиме дека и клучните макроекономски политики во Македонија (фискалната и монетарната) и воопшто управувањето со агрегатната побарувачка не се во функција на создавање на претпоставки за ублажување, релативизирање на проблемот на невработеноста во нашата економија и на негово постепено разрешување.

Инфлацијата – овде, во најсинтетичка форма, ќе селектираме само дел од стандардните економски знаења за инфлацијата кои се посебно релевантни за македонската економија:

* Во македонската економија каматните стапки се еноормно високи – тоа се однесува како на маргините помеѓу стапката на инфлација и еконтната стапка на НБМ, така и на маргините помеѓу стапката на инфлација и просечните банкарски каматни стапки. Државата во овој домен направи многу за намалување на каматните стапки. Имено, спроведувајќи линеарна санација на сите банки, државата (владата) ги презеде од билансите на банките обврските врз основа на старото девизно штедење (преку 1,4 мрд. германски марки), обврските врз основа на Парискиот клуб на доверители (260 милиони американски долари), обврските врз основа на Лондонскиот клуб на доверители (524 милиони американски долари), а во случајот на Стопанска банка – Скопје и обврските врз основа на лошите денарски заеми во износ поголем од 120 милиони американски долари. Меѓутоа, пазарната структура во банкарството и натаму останува типично олигополистичка, со доминантно учество на две-три поголеми банки и состојба на следење на каматните политики што ги креираат доминантните банки од страна на помалите банки (типичен феномен на „бесплатно возење“). Антимонополистичкото законодавство во оваа сфера скоро и да не се применува – така е и во светот. Според тоа, отвореноста на земјата за странски инвестиции во банкарството мора да остане приоритетна политика, за да се привлечат нови странски банки, да се зголеми конкуренцијата и да се намалат каматните стапки.

- високата ценовна стабилност, односно ниските, едноцифрени, стапки на инфлација се битна претпоставка за динамичен и одржлив економски раст и развој на современите економии;
- инфлацијата, на долг рок, секогаш и насекаде е монетарен феномен, односно е врзана за понудата на пари (масата пари во оптек). Експанзивната монетарна политика, на кус рок, ги зголемува инвестициите, производството и вработеноста, но на долг рок води до пораст на стапката на инфлацијата.
- економиите што западнале во состојба на енормно висока инфлација соочени се и со енормно високи трошоци што мораат да ги платат при спроведувањето на дезинфлационата политика – политика којашто треба да ги врати високите стапки на инфлација во нормални граници. Македонија веќе помина низ такво искуство. Просечната годишна стапка на инфлација во 1992 година во македонската економија се доближуваше до износот од 1.700%. Тоа, *de facto*, беше хиперинфлација, поради што владата мораше да спроведе храбра и тешка политика на дезинфлација. Таа беше успешно спроведена во годините што следеа и во периодот по 1996 година се реализираат ниски едноцифрени стапки на инфлација. Дезинфлационата политика што се спроведе беше комбинација на типично рестриктивна буџетска политика, типично рестриктивна монетарна политика и политика на доход – ограничување на платите на вработените во јавниот сектор. Но, острите буџетски и монетарни рестрикции предизвикаа силен пад на стапките на движење на бруто домашниот производ: -8 во 1992, -9,1% во 1993, -1,8% во 1994 и -1,2 % во 1995 година (наистина негативните стапки на раст во еден дел беа детерминирани и од дејството на неекономските фактори – дезинтеграција на југословенскиот економски простор, ембарга и сл.) и силен пораст на невработеноста во земјата, што е доказ дека Македонија плати висока социјална цена за сведување на хиперинфлацијата во границите на ниска, едноцифрена инфлација. Другата поука од испитувањето на дезинфлационите политики во современата макроекономија е дека трошоците на дезинфлација се дотолку поголеми доколку кредибилитетот на владата и на централната банка во земјата е помал – состојба со којашто нашата земја е често соочена. Оттука и заклучокот дека ниската стапка на инфлација мора да остане значаен приоритет на нашата економска политика, ако не сакаме повторно да плаќаме енормна цена од евентуалното повторно проработување на инфлацијата.

- очекувањата во економијата играат круцијална улога. Донесувајќи значајни економски одлуки луѓето секогаш со едно око гледаат во иднината. При тоа концептот на рационалните очекувања е особено релевантен и за нас. Соочени со нестабилна политичка состојба и со очекувања на нови тензии во иднина, економските субјекти во земјата се воздржуваат од инвестирање. Тој факт ја продлабочува рецесијата. Состојбите се уште потешки доколку опаѓа кредибилитетот на владата, бидејќи рационалните очекувања, во еден свој значаен сегмент, се врзани токму за информациите што доаѓаат од владата и од централната банка на земјата. Рационалните очекувања имаат силно влијание и врз идното движење на цените и стапката на инфлација во економијата, врз состојбите на девизниот пазар во економијата, врз сигурноста на банкарскиот систем на земјата итн. Ако премиерот, министерот за финансии, гувернерот на Централната банка или друг висок владин функционер, најават поекспанзивна монетарна политика или зголемување на буџетскиот дефицит, инфлаторните очекувања во земјата ќе проработат и општото подигање на цените може дури и предвреме да биде испровоцирано. Оттука и една многу релевантна поука за македонската економија: високите владини функционери и високите функционери во централната банка мораат да се чуваат од пребрзани, неумерени или лошо сročени изјави, бидејќи тие, многу повеќе отколку што тоа на прв поглед се претпоставува, влијаат врз реалните состојби и настани во економијата.

Управувањето со агрегативната побарувачка – стабилизациониот полициски (фискална и монетарна). Меѓу економистите, сеедно на која макроекономска школа им припаѓаат, постои широк консензус дека со мерките и инструментите на стабилизационата фискална и стабилизационата монетарна политика, односно со промените на агрегатната побарувачка, на кус рок, може значајно да се влијае врз реалните фактори на економијата – стапките на движење на бруто домашниот производ и вработеноста. Иако Македонија, како земја со нагласени платно-билансни проблеми и аранжмани со ММФ и Светската банка, не е комплетно самостојна во креирањето на клучните макроекономски политики (основите на фискалната и монетарната политика се договараат со овие две институции), факт е дека новите сознанија на макроекономијата во оваа сфера можат да бидат многу поучни и драгоцени за креаторите на нашата економска политика. Имено, тие можат да бидат значаен „адут“ во преговорите со ММФ и

Светската банка, но и во креирањето на економските политики во делот во кој самостојно одлучуваме и воопшто во постигнувањето на посакуваните макроекономски движења во земјата. Новите сознанија што ги нудат современите макроекономски концепции за кусорочните ефекти на фискалната и монетарната политика се релевантни за нас. Нивната релевантност, повторно најсинтетички, ќе ја сумираме во неколку сегменти:

- во услови на рецесија со експанзивна фискална политика (зголемување на буџетската потрошувачка, намалување на даночните стапки или комбинација на двете мерки), на кус рок, може да се влијае врз пораст на агрегатната побарувачка и врз пораст на производството и вработеноста. Но, подоцна, зголеменото производство ја зголемува побарувачката за пари, поради што расте каматната стапка. Порастот на каматната стапка ги намалува инвестициите во економијата. Повисоката каматна стапка придонесува за апрецијација на домашната парична единица (денарот) и го намалува извозот. Оттука и значајна поука за македонската економија: ефектите на експанзивната буџетска политика се ограничени со порастот на каматните стапки и со намалувањето на инвестициите и извозот. Македонската економија сега е во состојба кога, токму обратно, треба да ја намали каматната стапка, да ги зголеми инвестициите и да го зголеми извозот. Затоа треба да бидеме крајно претпазливи во дозирањето на експанзивноста на фискалната политика. Споменативе ефекти на експанзивната буџетска политика битно се менуваат ако експанзивноста на буџетот базира врз пораст на јавните инвестиции (изградба на патишта, станбена изградба, вложување во образование и наука и сл.) Овој тип на инвестиции, на пример изградбата на патишта или станови, можат да ја раздвижат вкупната економија, бидејќи поволно се одразуваат врз градежништвото коешто, пак, од своја страна има позитивно индуцирано влијание врз голем број на индустриски гранки. Фактот што оваа година буџетот на Македонија реализира само 50% од предвидените инвестиции во инфраструктурни објекти, поради што стапката на економски раст во земјата ќе биде помала од очекуваната, најмаркантно ја потврдува горната констатација. Вложувањата, пак, во образование и наука, го подобруваат квалитетот на човечкиот капитал и имаат долгорочно позитивно дејство врз стапките на економскиот раст и развој.
- во услови на рецесија со експанзивна монетарна политика (пораст на понудата на пари) може да се влијае врз пораст на агрегатната

побарувачка, на производството и на вработеноста. Имено, зголемената понуда на пари ја намалува каматната стапка, а намалената каматна стапка ги зголемува инвестициите. Намалената каматна стапка ја депрецира домашната парична единица (денарот) и го зголемува извозот.

- имајќи ги предвид изнесените кусорочни ефекти на фискалната и монетарната политика, сам по себе се наложува оптималниот фискално-монетарен микс што креаторите на економската политика би требало да го издејствуваат во преговорите со ММФ и конкретно да го применуваат. Него би го дефинирале како **тврда буџетска политика и нешто поекспанзивна монетарна политика. (Tight fiscal – loose monetary policy)**. Имено, позначајна фискална експанзија во актуелната состојба на македонската економија не е препорачлива, поради негативните ефекти врз каматната стапка, инвестициите и извозот кои се слаби страни на нашата економија, но и поради состојбите со внатрешниот и со надворешниот долг на земјата. Инаку, проблемите во доменот на фискалната политика се главно фокусирани во вонредно лошата структура на буџетските трошоци (големо учество на платите и социјалните трансфери, мало учество на капиталните инвестиции). Притоа, дури и во рамките на договорената буџетска потрошувачка со ММФ, би било добро да се оди на поголемо учество на буџетските инвестиции во крупни инфраструктурни проекти или во образование, за сметка на платите, на пример, што, меѓутоа, претпоставува забрзување на реформите во сферата на јавната администрација. Овде треба да се има предвид дека буџетската експанзија преку буџетските капитални трансфери е секогаш подобра варијанта од буџетска експанзија преку пораст на другите категории на јавни расходи.*
- управувањето со агрегатната побарувачка на кус рок е значајно, бидејќи стимулирањето на агрегатната побарувачка го зголемува

* Некои македонски економисти мислат дека, на кус рок, можно е да се забрза растот и преку креирање на умерени фискални дефицити кои, во дел, би се финансирале со странска акумулација (на пример еврообврзници) и кои исклучиво би се употребиле за финансирање на крупни инфраструктурни објекти – овие се позитивно корелирани со економскиот раст. Се разбира дека, доколку се прифати ваква солуција, треба да се оди на попретпазлива монетарна политика за да се задржи ценовната стабилност. Во секој случај, мислиме дека е многу значајно, миксот на политиките да ги избегне едновремените и паралелни рестрикции (фискални и монетарни) кои во практиката се покажуваат како ограничувачки фактор на растот.

аутпутот на економијата и ја зголемува вработеноста. За ова прашање кај нас скоро и да не се дискутира, или пак не се дискутира со научни факти и аргументи. Имено, ММФ кој го преферира долгиот пред кусиот рок во економијата, на македонската економија и наметнува остри фискални и монетарни рестрикции кои, по дефиниција, се контрапродуктивни во услови на рецесија и кои имаат за резултат вонредно висока ценовна стабилност (ниска инфлација) но и ниски стапки на раст и висока невработеност. Хипотезата на т.н. hysteresis, опишана понапред во овој труд, потврдува дека запоставувањето на агрегатната побарувачка на кус рок за економијата може да има погубни последици (особено на планот на вработувањето) и дека кусиот рок е само секвенца, составен дел на долгиот рок, на процесот. Овие факти креаторите на економската политика кај нас секогаш треба да ги имаат предвид.

- се разбира дека постојат уште многу други релевантни поуки за македонската економска политика кои можат да се лоцираат во сегментот на управувањето на агрегатната побарувачка на кус рок за кои треба да водиме грижа: буџетските дефицити и феноменот на истиснување (особено сега кога Македонија ќе помине на финансирање на дел на буџетскиот дефицит со емисија на еден вид на буџетски обврзници), мултипликаторите во фискалната политика, т.н. time lag во фискалната и монетарната политика итн. итн. Наша оценка е дека кадровскиот капацитет на економски експерти во министерството за финансии и во НБМ, веќе во овој момент, овозможува посериозна разработка на овие прашања на случајот на македонската економија, а врз основа на достигнувањата на современата макроекономска наука.
- стабилизационите фискални и монетарни политики имаат и свои долгорочни ефекти. Долгорочните ефекти на стабилизационата фискална политика се врзани за промените на даночни стапки (овие на долг рок можат да ги менуваат поттиците на луѓето во економскиот живот – да го стимулираат или дестимулираат работењето, штедењето, инвестирањето итн), за феноменот на истиснување на претпријатијата од сферата на инвестициите, за промените на капиталните стапки и на инфлацијата итн. Долгорочните ефекти на монетарната политика пак упатуваат на заклучокот дека монетарната експанзија на долг рок секогаш ја води економијата во зоната на високи стапки на инфлација. Затоа, стабилизационите фискални и монетарни политики не можат да бидат супституција за мерките лоцирани на страната на агрегатната понуда, кои се

профилирани на долг рок и кои имаат силно влијание врз движењето на потенцијалниот бруто домашен производ, односно врз стапките на економскиот раст на земјата. Овој факт, македонските креатори на економската политика, исто така, не смеат да го запостават. Во овој контекст, стабилизационите и фискалните политики, можат да придонесат за подобрување на претприемничкиот амбиент во земјата, но не можат да значат замена за структурните реформи во економијата: сопственичкото реструктурирање на претпријатијата и зголемувањето на ефикасноста на корпоративното управување, производното и технолошкото реструктурирање на економијата, оптимизирањето на изворите на финансирање на претпријатијата и зголемувањето на инвестициите од домашни и странски извори, зголемување на квалитетот, ефикасноста и кредибилитетот на институциите итн.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Akerlof, G. (1970) "The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism", *Quarterly Journal of Economics* (August 1970).

Barro, R. (1987) *La Macroéconomie*, Armand Colin, Paris.

Begg, D., Fisher, S. and Dornbusch R. (1994). *Economics*, Fourth edition, McGraw-Hill Book company, Europe.

Begg, D., Fischer, S. and Dornbusch R. (1999). *Macroéconomie*, 2e ed. Ediscience International, Paris.

Blanchard, O., Cohen, D. (2002). *Macroéconomie*, Pearson Education, Paris.

Боџоев, К. (1993) „Нова фаза во макроекономската политика на Република Македонија“, во X симпозиум за квалитативниот фактор на стопанисување, Струга.

Brennan, G. & Buchanan, J. (1980). *The Power to Tax*, Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.

Buchanan, J. (1968). *The Demand and Supply of Public Goods*, Rand McNally, Chicago.

Colander, D. (1993) *Economics*, Irwin, Boston.

Филип, Т. (2001) *Современите макроекономски концепции и економските политики*, Економски факултет – Скопје.

Fridman, M. (1975) "Monetarizam da", Paul Samuelson ed, *Ekonomika citanka*, Nakladni zavod, Zagreb (reprint).

Fridman, M. (1997). "Entretien avec Milton Fridman", vo Snowdon, Vane and Wynarczyk, *La pensée économique moderne*, Ediscience international, Paris.

Friedman, M. (2002) *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

Keynes, Dz. M. (1997) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Prometheus Books, New York.

Long, B. (2000). "The Triumph of Monetarism?", *Journal of Economic Perspectives* – Volume 14, No 1 – Winter 2000.

Long, B. and Plosser, I. (1983). "Real Business Cycles", *Journal of Political Economy*, February.

Lukas, R., and Sargent, T. (1981). *Rational Expectations and Econometric Practice*, Edited by: R. Lukas and T. Sargent, George Allen & Unwin.

Lukas, R., (1997). "Entretien avec Robert Lucas", Jr, bo Snowdon, Vane and Wynarczyk, op. cit.

Lucas R., (1994). "Review of Milton Friedman and Anna J. Schwartz's – A Monetary History of the United States, 1876–1960, *Journal of Monetary Economics*", No 34.

Mankiw, G. (1997). "Entretien avec Gregory Mankiw", bo Snowdon, Vane and Wynarczyk, op. Cit.

Mankiw, G. (1998). *Principe de l'économie*, Economica, Paris.

Mankiw, G. (1999). *Macroéconomie*, 3e ed. De Boeck Université, Paris-Bruxelles.

Mankiw, G. (2003). *Macroeconomics*, Fifth edition, Worth Publishers, New York.

Marseille, J. (1994). "La crise économique est-elle cyclique?", *Problèmes économiques*", No 2389.

McConnell, C. and Brue, S. (1996) *Economics*, McGraw-Hill, Inc.s.

Minford, P. (1992). *Rational Expectations Macroeconomics – An Introductory Handbook*, Blackwell, Oxford, UK & Cambridge, USA.

Muth, J. (1961). "Rational Expectations and the Theory of Price Movements", bo *Rational Expectations and Econometric Practice*, Edited by Robert Lucas and Thomas Sargent, George Allen & Unwin, 1981.

Parkin, M., Powell, M., Matthews, K. (2003) *Economics*, Fifth edition, Pearson Education, London.

Phelps, E. (1997) "Entretien avec Edmund Phelps", bo Snowdon, Vane and Wynarczyk, op. Cit.

Pindyck, R., Rubinfeld, D. (2001) *Microeconomics*, Fifth Edition, Prentice Hall, International, Inc.

Plosser, Ch. (1997) "Entretien avec Charles Plosser, bo Snowdon, Vane and Wynarczyk, op. cit.

Samuelson, P. and Nordhaus, W. (2001) *Economics*, seventeenth edition, McGraw-Hill Irwin. New York.

Solow, R. (2000). "Toward a Macroeconomics of the Medium Run", *Journal of Economic Perspectives – Volume 14, No 1 – Winter 2000*.

Stiglitz, J. (2000). *Principes d'économie moderne*, 2e ed. De Boeck Université, Paris – Bruxelles.

Stiglitz, J., Walsh, C. (2002) *Economics*, Norton & Company, New York.

Stiglitz, J. (2002) *Globalization And its Discontents*, Penguin Books, London.

Taylor J. (2000). "Reassessing Discretionary Fiscal Policy", *Journal of Economic Perspectives – Volume 14, No 3 – Summer 2000*.

Tobin, J. (1997) "Entretien avec James Tobin" во Snowdon, Vane et Wynarczyk, op. cit.

Tobin, J. (1998). "Ein Schlimmes Beispiel", *Die Zeit*, No 23, перевод на французски, во *Problèmes économiques*, No 2578, 1998.

БИБЛИОГРАФИЈА НА ПРОФ. Д-Р ТАКИ ФИТИ

1. „Одразој на интeгpационитe и дислокационитe процеси врз регионaлној развој на СР Македонија“, научен проект, нарачател Извршен совет на Македонија, учество како соработник, Економски факултет, Скопје, 1974, стр. 40.
2. „Институционалнитa постојаност и инструментиите на полиитикитa на регионaлној развој на СР Македонија“, научен проект, нарачател Извршен совет на Македонија, учество како соработник, Економски факултет, Скопје, 1974, стр. 40.
3. Приказ на книгата на д-р Стојан Булат „Новац, инфлација и стабилизација“, *Слoјански прeглед* бр. 1/2, 1975, стр. 5.
4. „Улогата на капиталистичката држава во насочувањето на процесот на општествената репродукција“, коавторство со д-р Тодор Тодоров, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје 1976, стр. 18.
5. „Некои аспекти на задолженоста на земјите во развој“, коавторство со д-р Тодор Тодоров, *Слoјански прeглед*, бр. 2, 1977, стр. 18.
6. Приказ на книгата на д-р Никола Кљусев „Избрани проблеми од теоријата и политиката на стопанскиот развој“, *Слoјански прeглед*, бр. 2/3, 1979, стр. 5.
7. Приказ на книгата на д-р Самир Амин “Akumulacija kapitala u svjetskim razmerima”, *Слoјански прeглед*, бр. 3, 1979, стр. 6.
8. „Акумулацијата и слoјанскиот развој на земјите во развој“, магистерски труд, Економски факултет, Скопје, 1980, стр. 200.
9. „Трансферот на капитал и помошта на земјите во развој како облик на дополнителна акумулација од странство“, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје 1980, стр. 15.
10. „Некои аспекти на акумулативните можности на стопанствата на земјите во развој“, *Слoјански прeглед*, бр. 6, 1980, стр. 14.
11. Приказ на книгата на д-р Никола Кљусев “Investicije–teorija–ekonomika–politika”, *Слoјански прeглед*, бр. 8, 1980, стр. 7.

12. „Одливањето на акумулацијата од земјите во развој преку активноста на транснационалните компании“, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје, 1981, стр. 16.
13. „За некои дилеми при изборот на техника и технологија во земјите во развој“, коавторство со д-р Никола Кљусев, *Стиојански преглед*, бр. 1/2, 1981, стр. 19.
14. „Примената на интермедијарната техника и технологија и форсирањето на малото стопанство во земјите во развој“, *Стиојански преглед*, бр. 5/6, 1981, стр. 17.
15. Приказ на студијата на OECD “Le developpement des petites entreprises: politiques et programmes”, во зборникот *Третиот програма на Радио Скопје*, бр. 10, 1982, стр. 6.
16. „Меѓузависноста на акумулацијата и техничкиот прогрес во стиојанскиот развој на земјите во развој“, докторска дисертација, Економски факултет, Скопје, 1982, стр. 460.
17. „Финансиската помош на ОПЕК на земјите во развој – состојби и тенденции“, *Стиојански весник*, бр. 1566, Скопје, 1983, стр. 3.
18. „Каматниот шок и долговите на земјите во развој“, *Стиојански весник*, бр. 1573, Скопје 1983, стр. 4.
19. „(Не) адаптираноста на странската технологија во земјите во развој“, *Стиојански весник*, бр. 1574, Скопје 1983, стр. 7.
20. „Вооружувањето во светот – надминати разумните рамки“, *Стиојански весник*, бр. 1590, Скопје 1983, стр. 6.
21. „UNCTAD – пресвртница во регулирањето на меѓународните односи“, *Сметководствено-финансиска ревија*, бр. 7, Скопје 1983, стр. 15.
22. „Современите карактеристики и тенденции во трансферот на технологија преку купопродажбата на патенти и лиценци“, *Информативен гласник на Стиојанска банка* бр. 5, Скопје, 1983, стр. 16.
23. „Заедничките вложувања – нова форма на трансфер на технологија“, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје 1983, стр. 15.
24. „Актуелноста на Марковите поставки за акумулацијата и техничкиот прогрес и нивната меѓузависност во стопанскиот развој“, *Погледи*, бр. 5, Скопје, 1983, стр. 16.
25. „Меѓународното движење на капиталот и земјите во развој“, коавтор со д-р Тодор Тодоров, Комунист, Скопје, 1983, стр. 263.
26. „Основи на политичката економија“, скрипта, коавтор со д-р Тодор Тодоров и д-р Димитрија Новачевски, Сојуз на студенти при Економскиот факултет, Скопје, 1983, стр. 519.

27. „Некои аспекти на Марксовата теорија за распределбата на бруто-општествениот производ и националниот доход“, НИО *Студентски збор*, Скопје, 1984, стр. 15.
28. *Технолошки неоколонијализам – акумулација, избор и трансфер на технологија во земјите во развој*, НИО Студентски збор, Скопје, 1984, стр. 391.
29. „Проблеми избора технологије у земљама у развој“, *Марксистичка мисао*, бр. 3, Београд, 1984, стр. 15.
30. „Големите приватни банки и земјите во развој“, *Сметководствено-финансиска ревија*, бр. 8, Скопје, 1984, стр. 15.
31. „Повисоките форми на економско-технолошка соработка на Југославија со странство“, *Погледи*, бр. 6, Скопје, 1984, стр. 6.
32. „Експанзија на американските директни инвестиции во светот – некои политекономски согледувања“, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје, 1984, стр. 15.
33. „Концентрација и централизација на капиталот во земјите во развој“, *Слободански весник*, бр. 1612, Скопје, 1985, стр. 5.
34. „Технологија–запосленост–о неким отвореним питањима и дилемама“, *Економика*, Београд, 1985, стр. 6.
35. „Светската економска криза и југословенското стопанство“, *Погледи*, бр. 6/7, Скопје, 1985, стр. 20.
36. „Каква технологија за земјите во развој“, *Слободански весник*, бр. 1623, Скопје, 1985, стр. 12.
37. „Некои модели за имунизирање на негативните ефекти од инфлацијата во осигурувањето на живот“, коавторство со д-р Драге Јанев, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје, 1986, стр. 19.
38. „Светската економска криза и земјите во развој“, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје 1986, стр. 19.
39. „Базичните технологии, вработеноста и заедничките програми“, *Слободански весник*, бр. 1631, Скопје 1986, стр. 5.
40. „Технолошката стратегија на земјата – опасно доцнење“, *Слободански весник*, бр. 1642, Скопје 1986, стр. 6.
41. Приказ на книгата на Јане Миљоски „Невработеност“, *Погледи*, бр. 5/6, Скопје 1986, стр. 6.
42. „Технологија–екологија“, *Економика*, Београд 1986, стр. 5.
43. „Светското стопанство во 1985 година“, *Сметководствено-финансиска ревија* бр. 2, Скопје 1986, стр. 8.
44. „Експанзијата на меѓународниот трансфер на технологија преку купопродажба на лиценци“, *Погледи*, бр. 2/3, Скопје 1986, стр. 13.

45. „Научно-технолошкиот прогрес и општествено-економскиот развој на СР Македонија до 2000-та година“, коавтор со д-р Добри Додевски и д-р Златка Попова *МАНУ*, Скопје 1986, стр. 25.
46. „Новата технологија и технолошката зависност“, зборник *Третиот програм на Радио Скопје*, бр. 29, 1986, стр. 9.
47. Приказ на книгата на академик Никола Узунов „Современите економски системи“, *Погледи*, бр. 3, Скопје 1987, стр. 6.
48. „Управљање развојем и трансфером технологије у земљама у развоју“, научен проект под раководство на д-р Никола Кљусев, Љубљана 1987, стр. 234.
49. „Меѓународниот трансфер на технологија и земјите во развој“, коавтор со д-р Никола Кљусев, д-р Тодор Тодоров, д-р Димитрија Новачевски и м-р Гоце Петрески, Комунист, Скопје 1987, стр. 155.
50. „Развој мале привреде у СР Македонији“, научен проект, координатор за Македонија и учество како коавтор, Љубљана 1987, стр. 35.
51. „Пресфркнување југословенске привреде путем уласка нових малих и средњих предузећа“, проект, координатор за Македонија и учество како коавтор, Београд, 1987, стр. 90.
52. „Разбивањето на територијализацијата на акумулацијата – битна претпоставка за позабрзан развој“, зборник *Третиот програм на радио Скопје*, бр. 29, 1987, стр. 11.
53. „Политичка економија I“, учебник, коавторство со д-р Митра Шароска, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1987, стр. 742.
54. „Треба ли нам и каков Њу Дил“, *Борба*, 4 новембар, Београд 1988, стр. 7.
55. „Меѓународното движење на капиталот – квалитативни промени: I, II, III“, *Слободански весник*, бр. 1675, 1676 и 1677, Скопје 1988, стр. 16.
56. „Јавната помош за развој на земјите во развој“, *Слободански весник*, бр. 1699, Скопје 1988, стр. 4.
57. „Меѓу договорната и пазарната економија“, *Комунист*, бр. 1648, Скопје 1988, стр. 7.
58. „Транснационалните компании и извозот на капитал“, Комунист, Скопје 1989, стр. 144.
59. „Акционерството го храни стопанството“, *Нова Македонија*, 19 април 1989, стр. 6.
60. „Што нуди Програмата на Анте Марковиќ“, *Нова Македонија*, 23 април, 1989, стр. 4.
61. „Технолошкиот развој и структурните промени во стопанството на СР Македонија“, во зборникот *VIII симпозиум за квалитативните фактори на слободанисувањето*, Струга, јуни 1989, стр. 15.
62. „Демонтирање на должничката бомба“, *Комунист*, 26. мај 1989, стр. 8.

63. „Пазарната економија, акционерството и претприемништвото“, *Комунист*, 18 август 1989, стр. 9.
64. „Ревитализација и нови технологии во сѐопанството на СР Македонија“, научен проект под раководство на академик Никола Узунов, автор на делот „Тенденциите на технолошкиот развој во светот за ревитализација и модернизација“, МАНУ, Скопје 1989, стр. 20.
65. „Први кораки новог СИВ-а – прво обуздавање инфлације“, *Политика*, 27 март, Београд 1989, стр. 3.
66. „СРМ – како понатаму – имаме сила и памет“, *Нова Македонија*, 2 јуни, Скопје, 1990, стр. 2.
67. „Neintegralno tržište kao faktor jugoslovenske krize“. *Zbornik radova interkatedarskog savjetovanja politekonomista Jugoslavije*, 11 i 12 sječnja, Osijek 1990 str. 12.
68. „Стопанските реформи и акционерството“, *Јубилеен годишник на економскиот факултет*, Скопје, 1990, стр. 14.
69. „Политекономските аспекти на југословенската криза“, *Погледи*, бр. 1, Скопје 1990, стр. 15.
70. „Problemi korišćenja ljudskih resursa u jugoslovenskoj privredi“, реферат на меѓународен собир, *Produktivnost* br. 2/3, Subotica 1990, str. 12.
71. „Тенденциите во развојот на светскиот економски систем и југословенското стопанство“, изд. на *Сѐопанска комора на Македонија*, Скопје 1990, стр. 21.
72. „Економската наука и идеологијата“, во зборникот *Реформирање на економската настава во согласност со современата економска наука*, Економски факултет, Скопје, 1990, стр. 18.
73. „Privatizacija u Jugoslaviji – osnovni problemi i dileme“, коавтор, во зборникот *Jugoslovenski ekonomisti o privrednim kretanjima*, Beograd 1990, str. 16.
74. „Современиот капитализам“, Економски факултет, Скопје 1991, стр. 281.
75. „Економскиот развој на СР Македонија во периодот 1991–1995 (преструктурирање на сѐопанството)“, научен проект, автор на деловите „Управување со акумулацијата, инвестициите и проширената репродукција“, „Супститутивните можности преку факторите на производството и утврдување на нивната релативна важност (од аспект на структурната ориентација на стопанството на СР Македонија за периодот 1991–1995“ и коавтор на делот „Развојната политика и стратегија и структурната преориентација“, Скопје 1991, стр. 50.
76. „Основните детерминанти на демографскиот развој на градските населби во СРМ“, научен проект, автор на делот „Општествено-економскиот развој и развојот на населението во урбаните центри на СР Македонија“, Скопје 1991, стр. 20.

77. „Цената на факториите на производство“, научен проект, автор на делот „Цената на капиталот и цената на трудот“, Скопје 1991, стр. 40.
78. Предговор кон книгата *Менаџер за една минута* од Бланчард и Џонсон, изд. Магазин 21, Скопје 1991, стр. 4.
79. „Реформските промени и генерирање на нови знаења“, во зборникот *IX симпозиум на квалитативниите фактори на стопанисувањето*, Струга 1991, стр. 14.
80. „Бројни патишта на приватизацијата“, *Нова Македонија*, 17 септември, Скопје 1991, стр. 4.
81. „Strategija vlasničkog prestrukturiranja“, *Preduzeće u reformi*, izd. SEJ, Budva 1991, str. 17.
82. „Судбината на Марковиќевата реформа“, *Магазин 21*, 18 јануари, Скопје 1991, стр. 4.
83. „Направи тоа што можеше“, *Вечер*, 26 април, Скопје 1991, стр. 3.
84. „Трансформација власничке структуре – избор меѓу ризицима“, *Борба*, 11–12 мај, Београд, 1991, стр. 3.
85. „Темели на новата економија“, *Вечер*, 13 септември, Скопје 1991, стр. 2.
86. „Менаџерите носат развој“, *Република*, 13 ноември, Скопје 1991, стр. 4.
87. „Економската димензија на новиот Устав“, *Екопрес* бр. 2, Скопје 1991, стр. 4.
88. „Јапонските инвестиции во светот“, *Нова Македонија*, 26 ноември и 3 декември, Скопје 1991, стр. 12.
89. „Логички потези но без ефекти“, *Нова Македонија*, 14 јануари, Скопје 1991, стр. 3.
90. „Системските и институционалните аспекти на трансформацијата на општествената сопственост во Македонија“, *Економски погледи*, бр. 1/2, Скопје 1992, стр. 12.
91. „Why and where to invest in Masedonia – a guide to joint ventures and cooperation“, коавтор со д-р Златка Поповска CESS, The Faculty of Economics, Skopje 1992, p. 71.
92. „Why and where to invest in Masedonia –a guide to cooperation with the rising private sector“, коавтор, CESS, The Faculty of Economics , Skopje 1992, p. 88.
93. *Прирачник за полагање на квалификационен и посебен испит за проверка на знаењата по предметот политичка економија*, коавтор со д-р Димитрија Новачевски, Економски Факултет, Скопје 1992, стр. 41.
94. *Политичка економија – за првата година за економска и трговска струга*, коавтор со д-р Тодор Тодоров, Просветно дело, Скопје 1992, стр. 155.
95. *Политичка економија за четвртата година за економска и трговска струга*, коавтор со д-р Тодор Тодоров, Просветно дело, Скопје 1992, стр. 130.

96. *Современиите пазарни системи*, изд. Магазин 21 и Економски факултет, Скопје 1992, стр. 264.
97. „Системијата за приспособување на системот и глобални соопшетувања за системскиот развој на Република Македонија“, научен проект, автор на делот „Приспособување на стопанството за функционално вклопување во размената со ЕЕЗ“, МАНУ, Скопје 1992, стр. 23.
98. “О неким значајним системско-institucionalnim pretpostavkame vlasničke transformacije” во зборникот *Aktuelni problemi promjene svojinske strukture kapitala*, Banja Luka, april 1992, str. 14.
99. „Оценка на досегашниот стопански развој на Република Македонија“, коавтор со д-р Тодор Рушков, МАНУ, Скопје 1992, стр. 19.
100. „Антимонополистичката контрола во пазарните стопанства“, *Нова Македонија*, 14 јануари, Скопје 1992, стр. 3.
101. „Опсесијата наречена Европа“, *Екопрес*, бр. 20, Скопје 1992, стр. 5.
102. „Кој управува со корпорациите во светот“, *Нова Македонија*, 7 јули, Скопје 1992, стр. 6.
103. „Корпоративската елита“, *Нова Македонија*, 14, Скопје 1992, стр. 4.
104. „Претприемач или коцкар“, *Економски магазин*, декември, Скопје, 1992, стр. 5.
105. “Prospects for Small Business Development in the Republic of Macedonia”, проект, учество како консултант, The British Council, 1992, p. 30.
106. „Претприемништвото во новите услови на Република Македонија“, *Прилози (Contributions)*, XXIV 2, МАНУ, Скопје 1993, стр. 19.
107. *Претприемништво и претприемничкиот менаџмент*, коавтор со м-р Верица Хаџи Василева-Марковска, Економски факултет, Скопје 1994, стр. 275.
108. “Privatization and Development of Entrepreneurship in the Republic of Macedonia”, *Balkan forum*, Vol. 2, No 2, june, Skopje, 1994, p. 17.
109. „Дилеми околу новиот инвестиционен циклус во Македонија“, *Нова Македонија*, 29 ноември, Скопје 1994, стр. 9.
110. „Улогата на државата во стопанскиот живот“, во *Економска транзиција*, МАНУ, Скопје 1994, стр. 17.
111. Предговор кон *Прирачникот за примена на законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал*, Агенција на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, Скопје 1994, стр. 4.
112. *Политичка економија за претходната година за економска и трговска ситуација*, коавтор со д-р Тодор Тодоров, второ издание, Просветно дело, Скопје 1995, стр. 151.

113. *Политичка економија за четвртта година за економска и трговска струка*, коавтор со д-р Тодор Тодоров второ издание, Просветно дело, Скопје 1995, стр. 130
114. „Природата на економијата и идеологијата“, во зборникот *Посебната улога на економската наука*, Економски факултет, Скопје 1995, стр. 19.
115. “Small Business Development and Privatization process in Republic of Macedonia”, коавтор со м-р Верица Хаџи Василева–Марковска, во *SMEs Development Policy in Transition Economies*, University of Wolverhampton, 1995, p. 19.
116. “Les problemes de la privatisation et la role du gouvernement”, *Peace and Crises Menagment Foundation*, Paris 1995, p. 14.
117. „Поддршка на малиот бизнис и претприемништвото во Република Македонија“, *Преглед – ЕДЦ*, бр. 4, Скопје 1995, стр. 3.
118. „Роберт Лукас, носител на Нобеловата награда за економија“, *Пулс*, 20 ноември, Скопје 1995, стр. 6.
119. „Од државен интервенционизам кон државна регулација и дерегулација“, во зборникот *Државната регулација и дерегулација во ситијансвиото на Република Македонија*, Правен Факултет, Скопје 1996, стр. 14.
120. „Нобеловците за перспективите на светскиот економски развој“, *Пулс*, 21.06, Скопје 1996, стр. 5.
121. „Нобеловци 1996 – Асиметричност на информациите“, *Пулс*, 1. 11. 1996, Скопје 1996, стр. 6.
122. „Малите и средните претпријатија и претприемништвото во земјите со развиена пазарна економија“, *XI симпозиум за квалитативните фактори на ситијанисувањето*, Охрид 1996, стр. 16.
123. „Национална стратегија за економскиот развој на Република Македонија“, раководител и коавтор со д-р Методија Стојков на делот: „Глобални насоки за економскиот развој“, МАНУ, Скопје 1997, стр. 50.
124. *Економија – микроекономски приспад*, редактор, Економски факултет, Скопје 1997, страни 313.
125. *Економска транзиција на Македонија и Бугарија*, проект, „Државата и јавниот сектор во транзицијата – од државен интервенционизам кон државна регулација“, коавтор со д-р Љубомир Кекеновски, МАНУ, Скопје 1997, стр. 19.
126. „Воведување на данокот на додадена вредност, во Република Македонија“, *ЕДЦ* бр. 3/4, Скопје 1997, стр. 2.
127. „Основните карактеристики на пазарот на капитал“ *Календар*, Комисијата за хартии од вредност, бр. 10, Скопје, 1997, стр. 12.
128. „Најавените новини на повидок“, интервју, *Перспективи*, Агенција за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, бр. 4, Скопје 1997, стр. 9.

129. *Економија – макроекономски приспад*, редактор, Економски факултет, Скопје 1998, стр. 341.
130. Предговор кон книгата на д-р Ирена Кикеркова–Јаниќевиќ *Ситранскиот директни инвестиции во земјите во транзиција*, Скопје 1998, стр. 4.
131. „Чудната природа на берзата низ призмата на азиската криза“, *Годишник на Економскиот факултет*, Скопје 1998, стр. 14.
132. „Даночниот систем на Република Македонија – состојби, проблеми, перспективи“, во зборникот *Културно-научни средби Десет дена Крушевска република*, Крушево 1998, стр. 12.
133. *Можности за пренесување на словенечкото искуство од областа на деловните и економските науки во врска со општествена транзиција во Република Македонија*, меѓународен проект, раководител, Скопје 1998, стр. 50.
134. „Новата улога на државата“, во зборникот *Алтернативите на развојот: економски и социјални аспекти на промените во земјите во транзиција*, Економски факултет, Прилеп 1998, стр. 16.
135. “Economic and social Functions of the state in The Transition Countries”, *International Conference Recent Development and problems in the Transition Economies*, Faculty of Economics, Skopje 1999, p. 12.
136. „Доминантните економски теории и карактерот на економските политики“, *Годишник на Економскиот факултет*, том 34, стр. 67–82, Скопје 1999.
137. *Преприемништво*, коавтор со м-р Верица Хаџи Василева Марковска и д-р Милфорд Беитмен, Економски факултет, Скопје 1999, стр. 280.
138. *Основи на микроекономијата*, коавтор со м-р Владимир Филиповски, Економски факултет, Скопје 1999, стр. 324.
139. „Економските односи помеѓу Македонија и Тајван – факти и заблуди“, *Ситари*, бр. 5, Скопје 1999, стр. 6.
140. „Макроекономската политика во 1999 и 2000-та година и развојот на Република Македонија – конкретни предлози“ во *Макроекономската политика во 1999 и 2000-та година и развојот на Република Македонија*, Економски совет на Владата на Република Македонија и Министерство за финансии, Скопје 1999, стр. 8.
141. „Економската содржина на Пактот за стабилност“, *Уштрински весник*, 30 јуни, Скопје 1990, стр. 3.
142. „Македонија и Пактот за стабилност – економски аспекти“, *Време*, септември, Скопје 1999, стр. 3.
143. „Структурните промени во македонската економија“, *Уштрински весник*, 24 ноември, Скопје, 1999, стр. 4.

144. „Загубарите – да се продадат или да се затворат“, *Капитал*, 17. 12, Скопје 1999, стр. 3.
145. „Макроекономските политики и економскиот растеж“, во зборникот *Монетарната политика и економскиот развој*, СЕМ, Скопје 2000, стр. 8.
146. *Македонија 2003 – Рамковна програма за економски развој и реформи*, научен проект, автор на деловите за *Оптимизација на буџетската политика* и *Посилувањето на ресурсите и ресурсирањето на секторот на привредната политика*, Влада на Република Македонија, Скопје 2000, стр. 167.
147. Local financial Systems and Small Enterprise Development in South Europe, Меѓународен проект, координатор и коавтор, меѓународен научен проект преку FARE – ACE, OECD, Paris 2000, стр. 30.
148. *Избрани проблеми од основи на микроекономијата и макроекономијата*, прирачник за квалификационен испит од предметот основи на економијата, коавтор со д-р Димитрија Новачевски, Економски факултет, Скопје 2000, стр. 120.
149. *Нобеловци по економија*, редактор, Економски факултет – Скопје, Скопје 2000, стр. 250.
150. „Неокејнзијанизмот и неолиберализмот – корените на несогласувањето и домените на приближувањето“, *Јубилеен годишник на Економскиот факултет*, том 35, стр. 109–122, Скопје 2000.
151. „Зошто странскиот капитал (не) влегува во Македонија“?, *Македонија 1989–1999*, СОРОС, Скопје 2001, стр. 10.
152. *Современиите макроекономски концепции и економските политики*, Економски Факултет, Скопје 2001, стр. 259.
153. „Антимонополските политики во развиените земји – поуки за македонската економија“, *Конкуренцијата во македонското стопанство*, СЕМ, Скопје 2001, стр. 10.
154. *Можности за инвестирање во Гевгелија*, PHARE – проект, автор на економскиот дел на проектот, Phare program for the Cross-Border Cooperation, Gevgelija 2001.
155. „Теоријата на јавниот избор“, *Годишник на Економскиот факултет*, том 36, стр. 29–38, Скопје, 2001.
156. „Современите теоретски контроверзи за значењето и досегот на фискалната политика“, *Научен собир Макроекономската политика во областа на финансите (по повод 80 години од живото и 50 години наставна и научна дејност на академик Ксеније Боџоев)*, објавено во истоимениот Зборник на трудови, стр. 133–147, МАНУ, Скопје 2001.

157. „Придонесот на нобеловците по економија за 2001 година во истражувањето на функционирањето на пазарите со асиметрични информации“, *Економија и бизнис*, бр. 49, јануари 2002.
158. Меѓународна конференција *“Transfrontier co-operation in the Border Regions of the Yugoslavia, Bulgaria and Macedonia, Economic forum*, учество со усмено излагање, Sofia 20 –23 rd, 2002.
159. „Функционирањето на пазарите со асиметрични информации“, *Годишник на Економскиот факултет – Скопје*, том 37, стр. 77–87, Скопје 2002.
160. *Економијата на Македонија во транзиција*, коавтор со академик Никола Кљусев, д-р Михаил Петковски, д-р Трајко Славески и м-р Владимир Филиповски, МАНУ, Скопје 2002, стр. 340.
161. „Природната стапка на невработеност и нејзината аналитичка вредност“, *Прилози XXXIII 1*, МАНУ, Скопје, 2002, стр. 115–134.
162. *Вовед во современата макроекономија*, учебник, Економски факултет, Скопје, 2002, стр. 339.
163. M. Bateman, T. Fiti, P. Futo and H. Usenik “The Local Financial System and Sustainable SME Development in South-East Europe, Lessons From Hungary, Macedonia and Slovenia, *Small Enterprise Development in South – East Europe, Policies for Sustainable Growth*, Edited By: W. Bartlett, M. Bateman and M. Vehovec, Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London 2002, p. 83–125.
164. *Макроекономија – основи на макроекономијата*, учебник, Економски факултет, Скопје, 2003, стр. 344.

ЛУАН СТАРОВА

ЛУАН СТАРОВА е роден на 14 август 1941 година во Поградец, Албанија, а од 1943 год. со семејството се преселува и живее најнапред во Ситруџа, кратко време во Тетово, а потоа во Скопје од 1945 година.

Основното образование го завршува во основното училиште „Гоце Делчев“ во Скопје, во учебната 1955/1956, на македонски јазик, со што ја одбележува својата билингвална предодреденост – албанскиот како мајчин јазик и македонскиот како јазик на средinata во која живее, се образува и творци, што ќе претставува основа за неговата подоцнежна повеќејазична комуникациска и творечка книжевна активност. Средно образование и матура завршува во гимназијата „Јосип Броз – Тито“, во учебната 1960/1961 година.

Уште во својата најрана младост, се вработува, што го услови неговото вонредно студирање на Филозофскиот факултет во Скопје, на Катедра за романски јазици и книжевности, на групата за француски јазик и книжевност. Во тој на целиот период на студирањето истовремено работи и тоа најнапред како новинар, а потоа и како главен и одговорен уредник на весникот „Млад Борец“, а кратко период и во Институтот за фолклор на Република Македонија.

По дипломирањето на Филозофскиот факултет на групата за француски јазик и книжевност, во 1967 година, работи во редакцијата на Радио Скопје како новинар.

Во 1968 година станува главен и одговорен уредник на емисиите на албански јазик на Телевизија Скопје.

Истата година ги следи постдипломските студии по теорија на книжевности, со специјалност од француската литература, под менторство на проф. д-р. Анџун Поланичак. Овакаво со одли-

чен у сѣх љи заврши поспѣдиломскиѣ студии, ја одбрани и магистѣрската дисертација, на тема „Балканот во прозата на Гијом Ајолинер“.

Во текот на 1972/1973 година, како стипендист на Француската влада престојува во Париз, на специјалистички студии на Универзитетот Нова Сорбона.

Во 1974 година е избран за асистент на Филолошкиот факултет во Скопје на катедра за француски јазик и книжевност, по предметот француска книжевност.

Повторно, како стипендист на француската влада, во текот на 1975 година престојува во Париз, каде што работи на својата докторска дисертација.

Во 1978 година, во Загреб, со одличен успех ја одбрани докторската дисертација, под наслов „Делото на Фаик Коница на француски јазик и неговата соработка со Гијом Ајолинер“, објавена во Париз.

Во 1979 година избран е за претседател на Републичката комисија за културни врски со странство на Македонија, чиј претседател беше академик Милеја Мишевски. Бил прв главен и одговорен уредник на македонското издание на Гласникот на УНЕСКО.

Во периодот до 1982 година учествува со свои прилози на светскиот конгрес на Меѓународната асоцијација за компаративна литература во Њујорк, на меѓународниот симпозиум на Институтот за хуманистички науки во Мадрид, одржан во Барселона, а за време на едномесечниот студиски престој во Кина, на Универзитетот во Пекинг држи предавање од областа на балканските литератури.

Во 1985 година е избран за вонреден професор на предметот Историја на француската книжевност на Филолошкиот факултет во Скопје.

Во 1985 година е именуван за вонреден и полномоштен амбасадор на СФРЈ во Република Тунис. Именуван е и за прв амбасадор на СФРЈ во Палестинската држава. За овие свои дипломатски мисии, од претседателот на Република Тунис, Бен Али, го добива високо одликување Голем офицер од редот на Републиката и посебно признание од Јасер Арафат како прв амбасадор во државата Палестина.

Во 1990 година е избран за редовен професор по предметот Историја на француската книжевност на Филолошкиот факултет

во Скопје. Избран е и за шеф на Катедрациа за романски јазици и книжевности. Предава и на посидишломскиите студии од областа на европскиот роман.

Во 1992 година присуствува во Виена, каде ишго во Државниот архив работи врз документиите од француската на Фаик Коница со последниот австроунгарски министер за надворешни работи баронот Голуховски.

Во ижекоит на 1993 година, присуствува со свој ирилоз, „Фаик Беџ Коница – една незавршена симфонија“, на биеналниот симпозиум во Спавло, Белџија, на тема „Аиолинер и неговиите европски иријатели“, кој е објавен во Зборникот на Нова Сорбона, а учествува и на Меѓународниот иоеитски фестивал во Квебек, Канада.

Во 1994 година е именуван за ирв вонреден и оиолномоитен амбасадор на Република Македонија во Република Франција; во 1995 година е именуван за ирв вонреден и оиолномоитен амбасадор на Република Македонија во Шпанија со седиштите во Париз; во 1996 е именуван за ирв вонреден и оиолномоитен амбасадор на Република Македонија во Португалија со седиштите во Париз, како и за ирв иосиојан француски на ранџ на амбасадор на Република Македонија во УНЕСКО; во 1997 година е избран за член на ушледната академија на амбасадорите – Prix des Ambassadeurs при Француската академија на науките, а во 1998 година е избран и за редовен член на Медитеранската академија, со седиштите во Неапол.

По завршувањето на својата дипломатска мисија, се враќа во земјата и продолжува да работи како професор по француска книжевност на Филолошкит факултети во Скопје. Избран е како визитинг професор на Универзитетот за источни студии во Неапол, а предава и на Универзитетот на Јужисточна Европа крај Тетово. Член е и иоитресидаител на Националната комисија на УНЕСКО.

Добитник е и на највисокото француско иризнание за досишгнување во уметността и во книжевността.

Луан Спорова е автор на обемно книжевно-научно дело од областа на романистиката, иосиеицијално на француската книжевност.

За своите книжевни дела е добитник на повеќе национални и меѓународни иризнанија и награти: наградата „Крсте Мисирков“ за иублицистика, наградата „13 ноември“ на Скопје за книжевно дело, републиката на награда „11 октомври“, наградата на писателите на

Македонија „Сџале Појов“ за роман на годинаџа, наџрадаџа „Гриџор Прличев“ за најдобра џреведена книџа, меџународнаџа француска наџрада „Марџаретџ Јурсенар“ за раманескно џтворешџво и друџи. Авџор е на над 200 библиоџрафски единици на разни сџручни, научни џрудови и сџудии обџавувани во земџаџа и сџрансџво. Тоџ е авџор и на обемен книжевен оџус, џишуван на македонски, албански и делумно на француски јазик, од кој џосебно месџо зазема неџоваџа „Балканска саџа“, еден вид цикличен роман, сосџавен од романиџе Таџко-виџе книџи, Времеџо на козиџе, Балкански клуч, Аџеисџички музеџ, Паџоџи на јаџулиџе со кој џосџиџна извонреден усџех на домашен и меџународен џлан и друџи.

Покраџ обџавувањеџо на албански и македонски јазик оваа „Балканска саџа“ зазема ценџрално месџо во книжевноџо џтворешџво на Сџарова и џосџиџна џолем усџех на меџународен џлан. Романиџе од оваа саџа досеџа се џреведувани и на француски, џермански, иџталијански, џолски, романски, џрчки, џурски, буџарски, хрваџски и на друџи јазии.

БАЛКАНСКА САГА

Кога му се ближи залезот на животот, човекот на овие балкански предели, на еден мал крстопат меѓу Запад и Исток, каков што е градот Скопје, крстопат на минливоста помеѓу картезијанството и мистичната фаталност, небаре се напругнува со сите интелектуални сили да дојде до некаква можна синтезна сознајба за времињата што минале и за трагата која настојувал да ја остави со своето пишување.

Немајќи достоин потпир во силните институции на сеќавањето како западниот човек, без моќ природно да се наложи постојаното во непостојаното, континуитетот во дисконтинуитетот, трајното во ефемерното, на писателот како можна компензација му остануваат отворените линии на непрекинатиот континуитет на човековата раскажувачка судбина, како антисудбина, како алтернатива за пропуштените компоненти на идентитетот, имајќи ја притоа како најсилно оружје имагинацијата, повикувајќи на отворен бој со донкихотовското копје за одбрана од пресилните налети на историјата.

Уште од мугрите на своето постоење човекот не престанува со моќта да раскажува, со семојната и слободна употреба на имагинацијата да ги предизвикува научните сознајби, да ги совладува внатрешните граници во исчекорот кон другиот, да трага по можните утехи соочен со недогатливото во човековата судбина...

И така авторот без поголема верба во кревките институции во просторот и времето во кое живее, во државата, сè уште под превезот на идеологиите и религиите, во фаталистичкото однесување кон власта, во немоќта да ги припитоми пребрзите и пресилни налети на историјата, небаре е дадена од бога и за секогаш, тој како ненапуштена тврдина, како траен архетип на својата истрајба го задржува семејството. Но овој однос кон балканското семејство, свои корени влече уште од епопеите на Гилгамеш до Библијата, Коранот и Талмудот, од античките

митологии до африканските космогонии. И во сите други цивилизации и долж сета човекова историја се бележи во семојни стебла на животот улогата на семејството и неговата слика.

Уште од времето на прастарата генеологија се следи раѓањето и животот на цивилизациите при што се кристализира поимот на семејството, постојано спротивставено на државата. Историјата на семејствата, генеологијата, ќе се појави и како една од битните компоненти во создавањето на религиите, потпирајќи се врз идејата за поврзаноста помеѓу луѓето и боговите.

И не случајно, во еден митски контекст се има речено дека претците продолжуваат да живеат во соништата на живите. На Балканот, доцна исчезнува кланскиот менталитет, задржан во традицијата на патријархалното семејство наспроти семота и сеприсутноста на државата. Кралот некогаш се здобивал со легитимитет, зашто пред него бил некој крал. Тој ќе мора да си обезбеди сукцесија на самиот себе, повторно базирајќи се врз семејството.

И ние на Балканот, мелени од разликите кои ни ги донесуваа непредвидливите наноси на историјата низ упадите на завојувачките хорди и долговечните империи, низ религиозните конверзии и идеологиите, што и да се случило, што и да се случи, што и да донесат модерните времиња, остануваме според некаква непредвидлива сила на една ментална инерција, кој повеќе кој помалку, чиниш инстинктивно приврзани, вкоренети во семејство. Остануваме трајно означени од неговите кодови, а неможејќи да проникнеме најчесто повеќе од еден век во континуитетот на едно семејство, токму поради отсутните институции, ние најчесто се препуштаме на митските илузии, трагајќи по изгубеното...

Патувањето кое денес ме доведе пред Вас, почитувани академици, во ова возвишено место на Науките и Уметностите, трае веќе половина век. Но кога се положуваа темелите на оваа Академија, јас живеел само на стотина метри низводно на другиот брег на оваа река во една стара кука изградена уште во отоманскиот период спроти тврдината Кале и стариот класичен театар. Во ова навраќање кон минатото ми навира споменот на знаменитиот основоположник на нашата Академија Блаже Конески.

Во едно патување во Неапол, во 1980 г., во едно кафеанче пред Помпеја, кодификаторот и поетот на македонскиот идентитет, ми откри две тајни: првата оти пресудил Академијата да се извиши крај река и дека бил Татков пријател, велејќи за него дека бил „вистински

центлмен“. Би сакал во оваа пригода, моето обраќање да биде еден задоцнет омаж за нивното пријателство, толку пресудно во определбата да истрајам во пишувањето на мајчиниот албански јазик, но и на македонски јазик, јазикот на моето образование, на мојата култура и соживот, на калењето во ова верување.

Живеев, создавав, верував, истрајувам помеѓу два различни идиоми, помеѓу две култури, често пати спротивставувани една на друга. Извлекот пресудна лекција од мојот живот за себе и за моите потомци дека пресилното потврдување себеси, води кон негирање на другиот. Релативно рано во животот разбрав дека потрагата по идентитетот е првото и никогаш завршено патување во егзистенцијата. Достојниот на оваа потрага треба да се губи во бескрајот за вистински да се себеоткрива, да слезе во дното но да го допре дното на пеколот, за да се извиши кон светлината.

Оваа потрага не се изведува групно, туку е докрај индивидуална мисија. Мудриот Андре Мороа запишал дека во варијациите на идентитетот можеби се крие тајната на сите уметности. Само зборовите кои не убиваат ги прифатив како моја татковина. И одлучив својата книжевна вистина да ја запишам релативно доцна во втората половина од векот на моето живеење.

Раководен од богатата книжевна култура што ја пластов триесетина години, се определив, да го опфатам Дваесеттиот балкански век на едно албанско емигрантско семејство низ не толку типичниот книжевен род за нас – сагата. Сагата на скандинавските јазици означува едноставно „прикаска во проза“ и главно се однесувала на скандинавските и исландските приказни и легенди уште од времето на Викингите.

Каква е врската на скандинавскиот дух со духот на Балканскиот Полуостров низ сагата, приказката? Тие донесуваат драгоцените сведоштва за истрајбата на колективниот идентитет низ семејната судбина. Утеха во верувањето во мојата „балканска сага“ најдов во една од интерпретациите на енциклопедијата „Ларус“: *„Сагаџија е семејна епопеја, блиска до легендаџија и ојфаќа повеќе генерации на едно семејство во историјата.“*

Верував како народниот рапсод на речиси сите балкански литератури дека човекот својот излез од „лабиринтот на историјата“ ќе го открие, ќе го оживее изгубеното, само со непредвидливата моќ на уметноста на раскажувањето. Ние го носиме во нас самите сето минато,

а ќе успееме да го контролираме, покрај посредството на документите и со моќта на уметноста.

Писателот ја создава уметноста на раскажувањето со своето најмоќно оружје – имажинацијата, која мора да се засновува врз строгите факти, врз неумоливата реалност. Секоја метафора на уметничкото кажување мора да мине низ проверката на животот. Метафората е мостот помеѓу природните закони и историјата на човекот, но и премин од животот во вечноста. Во својот книжевен опит, во напорот да се премости столетната историја на балканската историја на едно семејство се определив за условната синтагма на „глобалната метафора“. Извесна утеха во таквата потрага ми беше верувањето на Борхес дека „историјата на човештвото“, можеби се крие во две-три метафори, до кои никогаш не се стигнува со преусилена потрага. Такви се непознатите законитости на уметноста, никогаш предвидливи.

Потрагата по „глобалните метафори“ во мојата балканска сага ја замислив и проектирав во романот, во тој книжевен ред, без огради и закони. Романот се смета и за ментален простор на бескрајот со сите варијанти на можното, но и на случајното. Ми преостанаа и други дилеми, во создавањето на балканската сага. Во европската романескна традиција со великанот Марсел Пруст започнува времето на автобиографски роман, со сите варијанти, кои ги наложува автофикцијата. Нараторот, ослободен од традиционалните жанровски стеги, се препушта на семожните противречности на животот и имажинацијата. Произлегува, не толку утешната парадигма за авторот: сè е кажано, сите наративни модели се употребени!

Но пред творечкиот хоризонт на авторот останува неговото најмоќно оружје за да ја комплетира својата „глобална метафора“ – иронијата, хуморот, гротеската! Во раскажувањето би можело дури и да се дозволи, дури и навраќање на класичната романескна интрига во конструкцијата на делото, но под услов да се воспостави според Умберто Еко, *иронична дисциплина*.

Романот постои повеќе векови во европската цивилизација, како негова најмоќна парафраза. Му го претскажуваа неговиот крај, а еден од заговорниците на неговиот конечен залез, теоретичарот на Новиот роман Ален-Роб Грије, деновиве беше устоличен во Француската академија. Модерниот раскажувач, романсиерот, ја има шансата со својата непредвидлива дарба успешно да „проигра со минатото“, да го оживее во можни фрагменти пред читателот.

Историјата добива моќ да воскресне низ магијата на творечката имагинација, на литературата. Така се случи и мојата „балканска сага“, неочекувано, непредвидливо...

* * *

Припаѓам на старо албанско семејство од западниот брег на Охридското Езеро, со мешани балкански корени, уште на времето распнато помеѓу Отоманска Турција и онаа на Ататурк помеѓу Албанија и предизвиците на балканскиот егзил, кои конечно и ќе превладеат во почетокот на 40-тите години, кога преселувајќи се од едниот на другиот брег на езерото, на еден микро простор не поголем од триста километри станавме засекогаш емигранти.

Семејството остана засекогаш обележано од силните налети на историјата и егзилот, комплексната и непредвидлива судбина. Татковиот вујко Фетхи Беј Окијар, познат како Македонецот, родум од Прилеп, еден од главните соработници на Кемал Ататурк (негов прв премиер), ќе изврши силно влијание врз татковиот живот (помеѓу 1919 и 1924 г.). Во овој период мојот татко ќе се сретне на островот Бујук Ада, близу Истанбул, со Ататурк. И покрај привлечните понуди да остане во Цариград и се влезе во високата судска хиерархија на нова Турција, како дипломец по право и исламска философија, тој се враќа на Балканот, во езерската земја.

Татко ми никогаш не ќе го доживее среќното враќање во својата земја, во преградата на своето семејство, записната од новите непредвидливи бранови на историјата. Поширокото и потесно семејство ќе му биде препуштено на брановите на егзилот. Едни ќе го минат езерото, други мориња и океани, распрснувајќи се низ Балканот, Америка, Австралија.

Татковото семејство минувајќи ја границата која го делеше Охридското Езеро, остана во „кралевството на балканскиот егзил“, со надеж дека своите еден ден или ќе се вратат или ќе одат по трагите на другите преку морињата и океаните. Единственото богатство што се пренесе преку езерото беа татковите книги. Во нив беше кристализирано неговото минато време, претпоставките на идното време. Во својот живот сакаше да ја напише Историјата на Балканот низ падовите на империите: Отоманската империја, империјата на фашизмот и империјата на сталинскиот комунизам. Неговата подвижна библиотека на егзилот за нас прераснуваше во далечен, непознат мит. Со текот на времето, ми стануваше сè појасна татковата

стратегија со спасените книги, да го открие излезот од балканскиот лабиринт на историјата, кој зависеше од распоредот во неговата библиотека, која ги криеше митовите и симболите на една татковина – единствената таткова спасена татковина. Но татковата метафора-библиотека блесна сосем неочекувано. Оживеа татковата метафора во времето, ја повлече потем сета оваа балканска сага, за која јас сведочам пред вас и која и натаму продолжува трагајќи по нови излези од непредвидливиот балкански на лабиринтот на историјата...

Неколку години по татковата смрт, во есента на 1992 год., носејќи ги татковите книги во Струга, разумно извлечени од нивниот траен распоред во неговата библиотека, загледан кон другиот брег на Охридското Езеро, преку невидливата граница, по којзнае кој пат, ги прелистував неговите книги и записи со латинско, арапско и кирилско писмо. Прелистувајќи ги така книгите, на места забележував разлеани дамки пепел, знаци на неговото присуство. Мигум ми се разоткри тајната. Пепелта била падната врз читаните страници за време на неговите задлабочени читања кога заборава да ја истури пепелта врз пепелникот.

Пред моите очи, пред мојата творечка свест, оживуваше еден цел балкански универзум, ми се нудеше балканската варијанта на Прустовата европска потрага по изгубеното време. Така започна да се составува мојата балканска сага, „вистинска тврдина, која не престанува да се извишува со нови кули, со нови книги.“ (Ерико Ноло).

И така во книгите на некогашните таткови читања, таа силна кука во нашиот егзил, беше назначен итинерерот на мојата балканска сага. Нокта на животот, ја носи со себе и својата ламба. И таа беше тука, жолтата таткова ламба осветлувајќи го патот на потрагата во мојата балканска сага. Зрачеше низ прелистуваниите страници вечната добрина на неговите сини очи. Можеби бев стигнал до татковата „лична еурека“, до која тој не стигна не дочитувајќи ги сите свои книги според замислениот распоред, верувајќи до крајот на животот дека на крајот ќе ја открие „алхемиската формула“ на разликите, на дополнувањето и откривањето на полнотата низ помирувачкото читање на разликите, дека ќе стигне до заедничкиот код на сите учени и недоучени јазици, во потрагата по својот среќен трансцендентен излез, умирајќи со речник во рацете, умирајќи непреведен.

И така јас од дефинитивниот губитник на земји, татковини, на дом со поглед кон езерото и со градина, јас ги наследив неговите книги, записникот на семејната сиромаштија во егзил. Го имав чувството дека се здобивав со богатството на духот во страдањето како

среќна компензација за повторното оживување на татковите книги. Само катарзирањето низ читање на сите таткови книги низ неговиот прв распоред можеше да води до вистинското спасение, до излезот од балканскиот лавиринт. Бев обземен од метафизиката на татковата библиотека, заснованата врз митот на распоредот на книгите, како дел од неговата замислена визија на балканскиот расплет во откривањето на доминантните европски идеи.

Во неговата библиотека се наоѓаа книги за доминантните митови на човештвото кои имаа балканска генеза, како, на пример, митовите за Прометеј, митот за Херакле, митот за кралот Едип, митот на пророчиштето во храмот Делфи, трагајќи по аргументи за улогата на балканските митологии во создавањето на европската митолошка свест. Беше восхитен од митот на Одисеј и неговото среќно враќање во Итака. Им се восхитуваше и на другите славни Балканци кои за секогаш го задолжија човештвото – Аристотел, Сократ и на неговиот ученик Платон, па Есхил, Софокле. Во татковата библиотека можеа да се најдат докази низ разни книги и списи во кои можеше да се прочита дека на Балканот се наоѓаа темелите на современата цивилизација како мајка на астрономијата, медицината, философијата, правото, уметностите, морепловството. Во татковата библиотека се криеја бројни европски и балкански тајни, до кои сакаше да продере татковиот дух.

Во еден период се понесе со идејата да состави историја на главните балкански идеи од античките до денешните времиња, подоцна ја напушти оваа замисла, за да се определи да работи врз составување на Историја на Балканот низ падовите на империите. Тој го доживеа времето на падот на Отоманската империја, мина низ балканските војни, не го одминаа ниту настаните од Првата светска војна, во кои беше и активно вовлечен, спасувајќи се од фашизмот, преживеа со своето семејство во титовиот комунизам во Македонија и Југославија.

* * *

Ја наследив татковата „жива библиотека“. Наследив еден силен процес на читање, силно татково присуство, еден вид продолжување на неговиот живот. Силно чувствував, дека преку катарзирањето на читањето се стигнува до излезот од балканскиот лавиринт на историјата.

И така во татковата библиотека се криеја бројни балкански европски тајни. Во неговата библиотека во која почиваа блокови време, не престануваше и наложената битка на идеите во неговите книги, за-

мислени во различни распореди. Тука беа битките на светите книги, со постојан распоред со книгите за идеологиите со променливо место.

И така читањето на татковите книги, според постојаниот и замислениот поредок, ќе го продолжи во еден вид книжевна мисија, ќе го продолжи **синот-наратор**, небаре и обајцата, таткото и синот се потписници на „имагинарниот договор“ во времето: да ја остварат потрагата по балканската историја на семејството, секој со своите педесет години. Синот наратор го води и го продолжува книжевниот дијалог со педесетте години од татковиот живот, оставен во неговата библиотека.

Таткото во текот на сите педесет години ја доградуваше својата библиотека постојано менувајќи го распоредот на книгите, понекогаш групирајќи ги според темите на својот постојан и коњуктурен интерес (имаше групирано книги за козите, за јагулите, за миграциите на птиците, за јаничарите, за балканските војни, Првата светска војна итн.). Во распоредот на книгите можеше да се видат групирани книги кои се однесуваа за големите верски и идеолошки фрактури, линиите на делбите, книги и записи за границите, посебно балканските. Тој беше еден вид господар во својот балкански лавиринт-библиотека, не престанувајќи со некаков алхемичарски занес да трага по универзалната законитост, која требаше да му помогне да ги растолкува битните појави и феномени на планетата, посебно во нејзиниот балкански дел.

Беше повеќе од сигурно дека Татко не стигна, беше невозможно да стигне до дефинитивниот распоред на неговите книги, низ кои ќе се откриеше разрешницата на многу балкански проблеми. Јас го наследив овој „невозможен распоред“ на татковите книги, со иминарниот аманет во нив, да се трага по нивната смисла во времето во кое ќе го немаше нивниот библиотекар. За среќа татковата библиотека беше еден вид храм од кој се *„излежува во живојџој“*, налик на Дон Кихотовото верување, дека светот беше неговата библиотека, наспроти Борхесовото верување, во Историјата на една библиотека, дека од библиотеката *не се излежува, нема излез*.

* * *

И така од утврдениот поредок на книгите на татковата библиотека започна да извира мојата балканска сага, како нејзино реално и митско продолжување. Татко, останувајќи до крајот на својот живот, небаре вистински алхемичар во потрага на идеите кои произлегуваа од помирувањето на бројните разлики во животот на Балканците, како

во еден вид тестамент и аманет ми ја остави потрагата по хармонијата на книгите, чие оживеано значење би требало да продолжи во книгите на мојата балканска сага, треба да биде во функција на откривањето на излезот од *балканскојто варварсјтво*.

Во градењето и продолжувањето на мојата книжевна сага најголема благодарност им должам на француските писатели, преведувачот Патрик Крисман (под псевдонимот Клеман Де Исертеги), мојот прв француски издавач „Фајар“ и неговиот директор Клод Диран и други, како и на сета француска литература која ја учев и предавав во текот на целиот мој работен век, воодушевувајќи се од нејзината картезијанска строгост, од идеите на универзалната толерантност, од прифатот на другиот и верувањето во човекот.

Срекен сум што јунаците на мојата балканска книжевна сага денес ја добиваат неподелената поддршка од бројни француски, европски и балкански книжевни критичари и посебно читатели, продолжувајќи ја нејзината смисла во облик на солидарност и храбрење на авторот да истрае во својата книжевна мисија. Охрабрен сум што со нивното многузначно читање и сведоштва за сагата на Едгар Морен, Морис Друон, Ален Боске, Ив Бонфуа, Петер Рау, Недим Гурсел, Василис Василикос, Василе Андру, Предраг Матвејевиќ, Али Алиу, Никола Ковал, Ерик Фај, Гане Тодоровски, Георги Старделов, Елизабета Шелева и други се шири значењето на балканската сага и во европските простори, со допишување на нови страници, можеби уште позначајни од авторовите.

*1. TATKOVITE KNIHI (1992),
LES LIVRES DE MON PERE, FAYARD, (1998)*

Првата книга на балканската сага е *Татковийте книжи* (објавена во 1992 г. на македонски и на албански јазик во 1996 г.), која ја претставува можната „матрица“ на проектот, стратегијата на самата сага. Во осумдесетина минијатурни раскази ја откриваат генезата на присуството на секоја книга во татковата библиотека, книги тематски собирани, во многузначенски променлив распоред. Оваа прва книга од балканската сага ќе прозвучи и како јасно заземена свест за една симболична фигура (односно „глобална метафора“) – самата библиотека, – со книги за козите, за јагулите, за јаничарите, за одредени историски периоди на Балканот итн.

„Ова се мачни митови, ќе забележи, Ив Бомфуа, но митови боѓатини со надеж за овој Балкан митови зо сакаме, а авијороти прави да зо сакаме уште повеќе пред хоризонтот на историскиот искушенија, успевајќи ујорно и доследно да создаде монументално дело во овие итеки години кои можеби ќе бидат решавачки за Балканот.“

Татковити книги во 1993 година во Македонија се прогласени за најдобра прозна книга за 1993 г., а во 1998 година, е објавена во Париз од страна на познатиот француски издавач „Фајар“, а во превод на Клеман Де Исартегги. Книгата доживеа повеќе критички осврти и промоции во Париз. На една од овие промоции Предраг Матвејевиќ, меѓу другото ќе истакне:

„Големити успех на книжевното дело на Луан Ситарова се должи на неговата еномна култура во која е вклучена посебно француската и тој со високи досирели на раскажувачката уметност им носи свежина на литературниот на Балканот и тоа во времето кога овој регион има најмногу попреба за тоа.“ („La maison des écrivains“, Paris 4 mars 1998).

Францускиот Гонкуровец и член на Француската академија Морис Друон, ќе забележи:

„Какво убаво, возбудливо дело е Татковити книги. Сомени од дејствително и од младоста, сведоштво на длабока љубов на синот спрема татковити, химна на културата и приврзаност кон балканската земја, сето тоа постое едновременно, во овие крајки поглавја кои се нисат како мерцаниот во бројаницата. Татковити е пример на овие вредни луѓе, кои зафатени од вистелот на историјата, преселувани повеќе пати од свиретите војни и револуции, ќе ги откријат нивното прибежително и нивната ведрина, во царствитио сместено во книгите, во библиотеката.“

За францускиот писател и критичар Ерик Фај „Татковити книги претставуваат полифонично и хармонично дело, иштувано со длабок внатрешен и доживеан ритам, како и блескава аптоеза на цивилизацијата на книгата која нуди излез од балканското варварство.“

Големит мислител на нашето време Едгар Морен ќе напише:

„Франција со восхит и емоции зо откри писателот Луан Ситарова, рејкиот романсиер митови итеко се класира, па сепак со својата силна поетичност, добро е вкочен во балканскиот свет и успешно ги предочува своите боѓатини искуства. Уште при првиот прочит на Татковити книги бев обземен од чудесното иштување на Ситарова, кое зо одликува длабока искреност, бистрина и суителност.“

Според познатиот романсиер Роже-Луј Жино авторот на „Тајковичиите книги во совршен превод на Клеман Де Исаријеџи го сѝава европскиот читател во директен доир со драмиите на балканските читателите. Понекогаш овој автор појсѝува на Панајоти Исѝраѝи и Никос Казансакис. Ликоѝи на ѝаѝикоѝи ја инкарнира на импресивен начин иѝторијаѝа на една цела еѝоха на Блискиот Иѝок: ѝадоѝи на Оѝоманската имѝерија, ѝојаваѝа на Аѝаѝурк и раѝањеѝо на еден нов балкански светѝ во немири.“

Писателот Жак Лакариѝер во Тајковичиите книги ќе види „една чудесна книга за една жива библиотеке создадена ѝомеѝу ѝранициите на луѝеѝо и иѝторијаѝа, како и друѝиите ѝраници иѝио ѝи брѝише читањеѝо.“

Писателката Жозефин Деде Тајковичиите книги, ги оценува како „висѝински усѝех заиѝио ја ѝренесувааѝи со ѝолема ѝочностѝ ѝриродаѝа и духоѝи на едно време, ѝосебно на Балканот со своите долѝи ѝериоди на бавностѝ и инерѝија и со своите ненадејни, болни забрзувања, ѝоѝиоа заѝраѝаностѝа во однос на иденѝиѝеѝиѝиѝи, расѝнувањаѝа ѝомеѝу Иѝок и Запад.“

Критичарот Бруно Паншамил во еден критички запис ќе нагласи дека „во романоѝи Тајковичиите книги мноѝу ѝодобро оѝколку иѝио ѝо чинаѝи иѝторискиите книги, Луан Сѝарова ѝродира во срцевинаѝа и на ѝосебен начин ја освейѝлува балканската комѝлексностѝ.“

Поетот Жак Гошерон ќе забележи: „Градбиите иѝио автороѝи ѝи донесува низ мали ѝоѝлавја завршувааѝи во чудесен мозаик со менливи бои.“

Францускиот академик и книжевен критичар Жералд Антуан во Тајковичиите книги ќе види „долѝа ѝоеѝиска ѝроза која ѝече со импресивно величестѝво, со оѝсесивноѝо навраќање кон маѝиѝтралната каденца: ѝаѝико ми, ѝаѝиковичиите книги, создавајќи чувсѝиво на иѝолнеѝностѝ од кое читателот ѝовеќе не може да се ослободи.“

Писателот Лоран Ковач за Тајковичиите книги, ќе забележи:

„Блаѝа книга, книга на солзи радосници, книга во која автороѝи медиѝаѝијаѝа за книгаѝа ја ѝосѝавува на средишно место.“

Францускиот поет Филип Делава за Тајковичиите книги меѓу другото ќе забележи:

„Шѝио би ѝреѝѝавувала една библиотека без обмислен расѝоред? Луан Сѝарова веднаш одѝовара со немир: лавиринѝи. Обраѝино, една библиотека со уѝврдѝен расѝоред на книѝиите е како ѝродолже-

ние на еден карактер, притоа создаден од алузии и примери, кој се вкоренува во една семејна традиција... всушност, како што зошто покажува авторот својот став – но тоа е поука на Монтењ – човекот може да биде релација која ја одржува со книжење, книжење што ги чита, притоа чита, ги собира, класира, книжење што ги описува или раѓа, како што прави ставот, според вертикална хиерархија, поседувајќи ги светските книги – како Библијата, Куранот и Талмудот – на врвот еталога, како продолжение на врвот чие доследување треба да се заслужи, притоа напредувајќи и прифаќајќи да се измени... Ова е низа од минијатурни записи составени на маргините на времето – книгата е создадена од мали поглавја – и таа постои што подобро да се разбере Балканот низ селитбите, минувањето на границите, народите забранети, војните, опастливите. Еве една силна лекција според големото дејство на Историјата, која ја офаќа, и се заканува, на честта крилатата рамнотежа што ја постои ова семејство околу библиотеката, со неуморно љубовито на ставот, семејното стил, секогаш пред новите искушенија на егзистенцијата.“

Познатиот археолог и познавач на Балканот Пјер Кабан, во Тајковите книги гледа „прекрасно дело симбол за суштината на многу албански и балкански семејства“.

Мишел Шушан во една емисија на Франс-култур, посветена на Тајковите книги, ќе рече: „Ова е роман со минијатурни поглавја, чудесно напишан.“

Во истата емисија критичарот Жан-Ив Потел ќе нагласи:

„Библиотеката во Тајковите книги е еден вид храм на сеќавањето, историјата, како што може да биде случај во цела Централна и Источна Европа, особено во периоди на владеењето на различни империи, во репресивни периоди, кога се загрозувала слободата на изразувањето.“

Овој роман своевремено ќе го привлече вниманието на претседателот на Француската Република Жак Ширак, кој на авторот меѓу другото ќе му напише:

„Ова лично дело, мошне комплексно со своите едноставни структури, претставува една извонредна фреска од историјата на Балканот во една круцијална епоха од неговата еволуција. Ова дело напишано со голема дарба постои за улогата што можат да ја одиграат книжењето во воспоставувањето врски помеѓу луѓето, помеѓу епохите и културите“.

Тогашниот премиер на Владата на Република Франција Лионел Жоспен, по читањето на Татковите книги, ќе му напише на авторот:

„Во времето кога Балканскиот Полуостров е попресудан од драмите кои ни се познати и кога надвладува надежта на мирот, свршени кон иднината, јас ви го изразувам моето целосно задоволство отколку ја прочитав вашата книга, дека успеавте да фрлите историска светлина за поусешно дешифрирање на комплексноста на овој дел од Европа.“

Писателот Жил Лапуж претставувајќи ги авторот и книгата во неговата позната емисија „Агора“ во Франс-култур, меѓу другото ќе забележи:

„Се работи, навидум за една книга за книги, но всушност, низ ова прекрасно дело изнурнува еден чудесен језик на време и простор. Ова е различна книга, од, на пример, метафизичката аистрација на Борхес. Книгите низ подвижната тајкова библиотека предизвикуваат силен преглеп на историјата на Балканот имајќи го за средиште семејството. Се работи во оваа книга за една посебна личност, толку многу понесена од книгите, замесувајќи се најпати со самиот живот. Кога се чита оваа книга, како обичен читател, се има впечатокот дека историската позиција на нарастот, на семејството е неопстојаността, дисконинуитетот, отсуството на времето, или развлеченото време, но сепак се наложува некаква постојаност, а таа е онаа на книгите. Има во оваа книга силен емотивен полнеж, изразит сензибилност. Има еден незаборавен пасаж во книгата, кога тајкото голем читач, но и пишуач на цигари, кога најпати обземен од големиот читање, расеан, несвесно доуштал да јага телото врз читанието страници. Авторот, години постоа кога ги отвора страниците на тајковите книги за да ги чита, открива мали облачиња, кои се еден вид последно и вечно збогум, праги на меланхолија.“

Големиот репортер на Франс-култур Жан Ле Брин, во една друга емисија за авторот на книгата ќе истакне: „Во својот роман Тајковите книги кој најавува една цела балканска сага, Луан Ситарова е во потрага по балканската судбина низ едно албанско семејство во егзил. Авторите родителите се надевале да создадат еден вид прибежиште во подвижниот свет на книгите.“

Книжевниот критичар од „Монд“ Никол Занд ќе запише: „Тајковите книги го повикуваат читателот да пишува во тајковите книги за да разбере подобро дека Вавилон конечно не прејстивува проклејство, туку бојатство.“

Познатиот грчки и европски синеаст Костас Гаврас ќе забележи: „Чиијајки ја оваа книга јас се пренесов во свети ојкружен со личностии, со однесувања, со чувствива и миризми кои ми се поолку блиски, накусо се најдов во лавиринти од судбини во една книга која е виситинско чудесие.“

Аргентинскиот писател и дипломат Хуан Ланус, за оваа книга ќе забележи:

„Стираснаиџа тиџајкова приврзаностџа за книжитиџе, предметџи со одреден стџеџен на светиостџи, неџоваиџа радостџи на чииџањеиџо, смртиџа на тиџајкоиџо со книџа в раце, неџовиџиџе приџаџиелсџива со фанаџиџичниџиџе вљубениџи во книџаиџа, поџа се насџиџани во раскази, за кои сум сиџурен дека би му се доџаднале и на нашиџоџи Борхес.“

Францускиот писател и книжевен критичар Ерик Ноло во еден есеј објавен во париското списание „Кантара“, меѓу другото ќе забележи:

„Луан Сџарова со своџаиџа балканска саџа џради поџлифоно, мноџузлично дело, виситинска каџџедрала од масџило и харџиџиџа во коџа се мешаџиџи стџиџе балкански џласови. Бидеџќи во маџиџиџаиџа на саџаиџа Таџиковиџиџе книџи, приџаџањеиџо за менџиџалниџоџи поџредок на книжитиџе во библиџоџиџекаџиџа се наложува како клучна тема, треба веднаш да се исџиџакне дека виситинскоџиџо месџо на овоџ и друџиџиџе романи од саџаиџа е меџу делаџиџа на Исмаил Каџаре и Данило Киџи. Сџарова се ориенџиџира со исџиџаиџа леснина како и Каџаре во балканскиџоџи поџрџиџор време, а со Киџи џа сџоделува велиџинаџиџа на највозбудливиџоџи омаџ, поџсвеџиџен на Таџикоџиџо.“

Белгискиот книжевен историчар и критичар Леон Гомвил за оваа книга меѓу другото ќе рече:

„Како и во романоџи од Умберџо Еџо, Луан Сџарова во Таџиковиџиџе книџи ни џо приредува финалноџо изненадување: оџџкривањеиџо на библиџоџилскоџиџо азно, со биџиџолскиџиџе каџиски заџисџи, сиџиџиџиџе.“

II. ВРЕМЕТО НА КОЗИТЕ (1993) LE TEMPS DES CHEVRES, FAYARD, (1998)

Романот *Времеџо на козиџиџе* (1993), требаше да џа означи втората книга од замислениот проект во матриџата на балканската сага Таџиковиџиџе книџи. Овоџ роман, како првопласиран на конкурсот на

книгоиздателството од Скопје „Мисла“, беше уште во ракопис забележан и одбележан од македонскиот книжевен критичар академикот Георги Старделов, кој меѓу другото ќе запише за овој роман:

„Бев обземен уште од првиот прочит во ракопис и тоа не само од оригиналноста на својата тема, не само од длабоките мисловни и етички темелови, туку и од своето уметничко писмо, во кое се сожимаат и проникнуваат реалното и иреалното, историјата и поезијата, традицијата и праведноста, стварноста и фикцијата, епското и лирското, онаа андриќевска меланхолија и онаа позната чинџовска пригушена иронија со тоа амалгирано во една комплексна, уметничка и естетска целина.“

Никола Ковач во својата книга за Европскиот политички роман објавена во Франција (Le roman politique – Fiction du totalitarisme, Paris, 2002) вели:

„Приказна за една привидно проста тема, дури пасивна, романој на Спарова, со тоа сепак не е лишен од длабоки проникнувања во историските темени на Балканот и во институционалните заблуди на државите кои не престануваат да се уништуваат во меѓусебни конфликти... Масакрот на козите, политичка одлука и алегорична, социјална факт и симбол, ја резмира вечната борба што човекој залудно ја води, со векови за да се спречат уништувачките сили и „синдромот на ликвидациите“, на кои ниеден народ на Балканот, како што забележува авторот, не успеал да им избегне... Живувањето на козите за Спарова е едно тажно сведоштво за тоа: една лажна логика, противречна на смислата и на реалноста на фактите што завршува со традиција. Метафората на живувањето ја презема судбината на Балканот, каде насилството и бесмислениот волонтиризам ја заменуваат мудроста на народите... Историјата на козите е, всушност, персонификација на слободата и на автономијата која на Балканот не рејко се свртува во ужас. Силата која вреди повеќе од правото на големиот убиса на воениите времиња, и во минатото и во денешните времиња...“

Предраг Матевејев на спомнатото претставување на *Времето на козите*, во Париз меѓу другото ќе забележи:

„Луан Спарова е доследен и усетен претставник во својот живот и во своето дело на еден евидентен плурализам на балканските простори како – homo plurilingualis, homo pluriculturalis, homo pluriethnicus, а во неговите творечки идентитети се викаени и

успешно хармонизирани повеќе иденитетни комјонентни, во што рејко кој балкански автор успеал да испрае, донесувајќи полифонино и хармонично дело, препознајливо за сите... Романот *Времето на козите* означува една пост-орвеловска атмосфера на Балканот. Најпрвин романот предочува една „шопална метафора“, филозофска бајка. Авторот успева метафората на козата да ја наложи како евидентна висина, низ еден наративен израз, донесувајќи иронија од раблеовска провиниенција, но не е далеку и од симболичната орвеловска проекција.“

Според германскиот философ и книжевен историчар Петер Рау „*Времето на козите* е роман, испражување *du temps perdu* но, пред сè парабол, многузначна варијанта на една филозофска басна, какви што користи Франц Кафка во прозата и Брехт во театрот... За германскиот читател би можела да биде препознајлива синтезата од мистика длабочина и хумористична леснотија, типична за Томас Ман... Ако се побараат репрезентативните рејсавници, на современиот германски роман и ејските дела на Балканот, низ свесна различност помеѓу овие два шоп романи и обата културни кругови, кои, се разбира еден спрема дружни делумно се однесуваат на еден единствен културен концепт, штоаи ќе најдеме на франциска аналогија помеѓу живојот и делото на Гинтер Грас и Луан Спарова... Големата ејска книжевност на Европа започнува со мачното учество во ужасите на Тројанската војна. Ужасот отштоаи сјанува ферменит на ејскајот. Романот во тој поглед, без оглед на дружните сјавови, сјанува лејитимен наследник на класичниот еј. Од тоа ејизирана војна, произлегува кај Хомер прасликајта на бездомниот и безграничниот скипник Одисеј. По него следај јунаците на европските книжевности од подоцнежните периоди – на пример Симликус Симлисимум на Гримел-Хаусен, војната профитерка од кои Гинтер Грас ќе ги научи нараолошкиите тајни. Иманентниот раскажувач, во кој се преобразува Луан Спарова, рејсавува автентична балканска варијанта од овој тип. Со нејзината мудра примена врз посебни индивидуално-историски и над-индивидуално-политички прилики на современиот ми се доаѓа до актуализација на хабитусот на Одисеј и шарескниот роман.“

Непосредно по своето излегување романот *Времето на козите* беше посебно обележан од познатиот француски писател и книжевен хроничар Ален Боске во „Монд“ и „Магазин литерер.“ Прогласувајќи го романот за најдобар по-свкупната продукција од доменот

на странската литература во Париз Ален Боске во својата хроника од мај 1997 меѓу другото ќе забележи:

„Ние се бевме свикнале во нашия духовна инерција, да мислиме дека литературата на Југословенската федерација претставува некаква целина, небаре всрскиме меѓу Мирослав Крлежа, Иво Андриќ, Миодраг Булајовиќ и Васко Поја, на пример се нераскиналиви. По расчрчувањето на земјата и војната во Босна, ние по-добро ги разликуваме менталитетите, јазиците, различните корени од овој балкански регион што е денес духовно поодолен... Нашиот познавање се збогатува со откривањето на еден мошне оригинален романсиер, што елени, Луан Спарова, автор на една книга која не личи на ниедна друга: Времето на козите... Оваа книга е пишувана како една литература во која на сатирајќа се надоврзува параболата и фаблата нуди повеќе можни интерпретации. Луан Спарова интентивно оперира со иронијата и со волшебност... До тука читателот е соочен со еден реалистички сказ со извесна доза на иронија. Но тој наеднаш ќе изненади со бурлескното. Гоџољ нема да биде далеку.“

На 19 јуни 1997 познатиот француски писател и критичар Ерик Фај, во книжевниот додаток „Фигаро литерер“, во рецензија, наменета за најуспешна странска книга, меѓу другото ќе запише:

„Дали е тоа резултат на историските немири, кои небаре иако никога не завршувале? Балканските литератури како то правило редовно ни овозможуваат да проблеснат високите книжевни бисери. Еден иако нов бисер е романот Времето на козите, од Луан Спарова, објавен од книгоиздателството Фајар. Читателите на Исмаил Кадаре, на Борислав Пекиќ или на Бранимир Шкепановиќ ќе го пронајдат овде истој кровно прозорче отворено кон митовите, истото значење на фаблата што е омилена во балканските литератури...“

Во традицијата на балканските класици Луан Спарова овде прави високотензионски подвиг а несомнено резервира и други бисери од овој жанр: Времето на козите е само една ситрана од една повеќетомина семејна хроника. Тие што сакаат да ја запознаат балканската стварност треба да го читаат овој франкофил (преведувач на Сартир, Кено и др.), кој владее со повеќе јазици од регионот, а своите книги ги пишува во албанска и во македонска верзија.“

На овие прикази во централните париски книжевни медиуми романот *Времето на козите* ќе се надоврзе записот на Мари-Франсоаз Ален во „Ле Монд Дипломатик“, „Македонска приказна – Масакр на

невините“, означувајќи ја оваа книга како најзначајна во месецот на излегувањето на списанието. Таа меѓу другото истакнува:

„Македонија знаеме дека е малечка земја, но еве небаре, ѝрко-сејќи и на судбинијата, ни нуди, од симболичното ѝро на албанскиот ѝолиглој Луан Сѝарова, едно дело (напишано за еден месец во 1993 г. а носено во себе 30 години) кое ѝреѝсѝавува едно чисто чудесие на нежност, свежина дури, би рекле, наивносѝ: Времето на козијте, роман кој се чини не ѝренесува во времето на златното доба, во рајот на деѝсѝовото, висѝинска ѝасѝорална симфонија, од млеко и мед, роман за неискажливото време кога луѓето се разбираа (а не народите), роман за хармонијата помеѓу луѓето и животините, помеѓу руралниот свет, нависѝина сиромашен, но ѝолн со извори – и светиот на ѝрадовијте, сѝ уијте ѝреѝолн со илузии и идеали.

Еве еден роман за една мала земја на Балканот, излезена од Вѝоратата светска војна, во муѝријте на долѝите години на социјалистичкото искуство, со раскиот помеѓу Тио и Сѝалин. Еден роман за едно семејство во еѝзил на брегот на една река, ѝод една ѝврдина, во ѝрадој. Тоа е ѝубовта на едно мало дејте кон својот ѝаѝко. Овде е сѝ видено низ ѝризмата на гледот на дејтејо, ѝоеѝично и флуидно: нема даѝи, ниѝу имиња на месѝа. Меѓуѝоа ѝука се миризмијте, ѝоменијте сѝомени, човечката ѝоѝлина, глadio од уѝробаѝа, радосѝијте, ирационалните наѝиви на сѝравот насѝроѝи реалното сѝрадање, како иѝо еден Шагал може оѝаде фанѝазијата, да ја ѝочувсѝува „лудоста“ на еврејската душа.

За да оѝише една од најѝрните, најѝсурни, најнеѝознати сѝраници на ѝоновата исѝорија, оѝиѝиот масакр на козијте во својата земја на ѝрифайот, Македонија (но и друѝот дел на федерацијата), Луан Сѝарова ја избира блаѝоста. За да се оѝише една несреќа, ѝој ја избира ѝрубосѝа: козијте „исчезнуваѝи“ во уѝробаѝа на ѝланијата со козарот Чанга, оѝкако ѝосѝојано го снабдуваа со свежо млеко глadioно население. Заѝио обично несреќата ѝонекoѝаи ѝолесно се чѝа во двосмисленоста на една голема среќа, на голема невиност. Заѝио дејтејо-нараѝор во својата чудесна свежесѝ, жедна од замор и коѝромиси, но и од кукавност, навлеѓува во сѝ, го разбира биѝното: „Дознава за смрѝта. За крајот на рајот.“ Тоа го забележува Луан Сѝарова, ѝисаѝелот кој не е наивен. Висѝина е дека малку се книѝите кои уѝаѝуваѝи кон едно ѝакво ѝодземје, на крајот на краѝијата, кон масакријте. Оѝаде живоѝинијте, човечкијте суѝѝесѝва; оѝаде македонскијте селани од 40-ѝијте години се ѝроѝонсѝваѝа со масакрот на козичкијте (било да

се нарекувани „Сџалинки“, како една од хероиниите на книѓата), масакриите на децата во Сараево, на цивилиите во Босна и – којзнае дали алузијата во книѓата – не се однесува и на идните масакри, особено на Албанциите, на овој Балкан, на кој толку многу страда... Но сепак иде времето кога мирно треба да се гледа на работите. Фабулата на Сџарова не е мескинска пресметка со македонскиот режим. Тоа е многу повеќе од тоа, свирејќи сапира на специфичната айсурдност на еден вид на комунизмот применуван на Балканот.

Романот *Времето на козите* во Франција ќе достигне извесна „конгрегација“ со неговото претставување во Сенатот на Франција на 2 октомври 1997 г. под претседателство на Сенаторот и поранешниот министер за правда на Франција Робер Бадинтер. На промоцијата ќе биде забележано и присуството на Морис Друон, постојан секретар на Француската академија, Адонис и др. Во своето претставување на авторот и книгата Едгар Морен меѓу другото ќе посочи:

„Би се задржал на неколку доминантни идеи во ова дело. Во книѓата е присутна идејата за власта од периодот на комунизмот, но и пред него. Феноменот на власта е изразен во чувствително, присутно уште од отоманскиот период, дека источните народи ја чувствувале власта како фаталност, што иде од многу далеку, од многу високо, дури и од самиот Бог, која мора да се поднесува и пред која се осигнува секогаш немоќен. Но има нешто посило од тоа, од арбитрарните декрети на власта, а тоа е сказната што ни се нуди во романот *Времето на козите*, на романсиерот Луан Сџарова...

Во книѓата нема свиреж, омразени ликови, како во западните романи. Авторот настојува според логиката на идејата, на нејзиното конзистентно следење според која козариите треба да се трансформираат во пролетери. Според таа логика ќе дојде до пасивен отпор на козариите, до нивната ‘бела револуција’ а на крајот следи и нивната ликвидација...

Другата идеја во романот, која произлегува од претходната. Козите биле присутни на Балканот уште од праисториските времиња, нивното присуство им претходи на империите на Балканот. Културите кози кои надживеале милениуми, за прв пат ќе бидат жртви на чиста идеолошка аберација, жртви на ‘зенокозотид’. Но козите не умираат! Тие успеваат да најдат ‘миџолошки сас’.

Трета идеја која се наложува од оваа книѓа, посебно значајна за западноевропскиот читател е во тоа што овој роман овозможува да се види и едно друго лице на Балканот, кога тој не е сино-

ним на конфликтни, братоубиствена омраза и смртоносни разорувања. Тоа е лицето на Балканот во време на мир во некои на векови, Балканот со миротворено лице, на соживот, на блискост, на почитување на другот, на пријателство меѓу луѓето од различно етничко потекло.

Постојат на Балканот и една голема култура на луѓе кои успешно црпеле од духовните богатства од западноевропската култура но и од исламската култура, пренесена од Османлиите. Јас верувам во оваа голема култура на Балканот за чие постоење давам докази книжбите на Ситарова, посебно низ главниот лик на тајкото како интелектуалец, ерудит и мудрец...

И еве, Луан Ситарова, Албанец од Македонија е висшиинскиот претставник на балканскиот соживот и на балканската отвореност, човеот кој во некои на целиот свој живот го отелотворува балканското братство без каква и да е етничка затвореност, спроведувајќи се на сите идеолошки аберации, подеднакво спроведлив на изнасилениот етничко и религиозно однесување..."

Сенаторот Роберт Бадентер на овој собир во Сенатот на Франција меѓу другото ќе го изрече следното:

„Се знае дека книжевниот талант не е нешто со највисоките дипломатски функции. Во француската книжевност има повеќе такви примери за да се потврди оваа констатација. Луан Ситарова амбасдорот на Република Македонија во Франција, автор на едно магистрално дело што ние ја имавме привилегијата да биде прекрасно преведено од едно друго дипломатско перо е друг доказ за ова тврдење.“

По истиот повод во Сенатот, за романот ќе се произнесе Адонис, познатиот арапски поет, кандидат за Нобеловата награда:

„Признавам дека не сум добар познавач на романеската уметност, но одвреме навреме читам романи од мои пријатели. Така го прочитав и романот на мојот пријател Луан Ситарова Времето на козите. Тоа што посебно ме интересираше во овој роман е неговата магично-поетска и симболичка димензија. Мислам дека во овие димензии романот функционира совршено. Исто така мислам дека е ова меѓу најдобрите дела што го покажуваат индиректно уништувањето што предизвикува свирепиот сверски идеолошки универзум.“

Академикот Антуан Жералд на една промоција во Париз за овој роман ќе истакне:

„Дозволете ми едноставно да кажам: оваа книга за мене е чудо! Начинот или подобро уметноста со која авторот ги сликува

реализмот и чудесното, живоста на иронијата и драмската тензија, има со што да го мажеа читателот. Во секој случај јас бев незаинтересно понесен од неа.“

Алекси Лорка кон изборот фрагменти кои беа објавени во парискиот книжевен месечник „Лир“, што се чини за дела со исклучителна вредност, за романот *Времето на козите* ќе забележи:

„Мудрост и фантасија, уметност и задлабоченост, хумор и рефлексивност: романот *Времето на козите* на Луан Ситарова содржи илјади нијанси на една усешна алегоричност. Оваа пријатна коза ода беше селектирана за Наградата најдобар француски роман во Франција за 1997 г.“

Францускиот книжевен критичар во списанието „Етуд“ ќе забележи:

„Уметноста на писателот (амбасадор во Франција на младата Република Македонија), успеа да ни го направи почувствителен и поблизок овој балкански регион. Кога литературата умеа да ги обедини фабулата и реалноста, медијациите за минатото и воопшто историјата, тоа е сè уште најдобро то средство што ни овозможува всестрански да ја разбереме сегашноста.“

Швајцарскиот писател Лоран Ребо ќе забележи:

„Еве една нова, прекрасна балканска верзија на *Козата на господаринот Сеџен*. Тоа е волшебен роман што се должи на перото на еден голем писател од албанско потекло од Македонија, Луан Ситарова. Книгата се чита за една ноќ!“

Францускиот писател и книжевен хроничар во националниот дневник „Ла Круа“ од 11–12 јануари 1998 година, меѓу другото ќе забележи:

„Романот *Времето на козите*, како и романите *Црвениот коњ* од Ташко Георгиевски, *Големата вода* од Живко Чинџо, жигосувајќи ја диктатурата од времето на социјализмот, ги предочува идеолошките решенија против природата, во една историјала која се одвива речиси во центарот на самиот град. На заканите и принудата одговара самојатна решителност на козите кои со векови ги хранеле и ги сасувале претците, на нив што денес сакаат безмилосно да ги уништат. Алегоричната е маестрално извезена, како низ избраници, издржан стил, така и преку нејзиниот изблик во еден миг на отпорот кон злосторничкиот чин.“

Романот *Времето на козите* по неговото објавување во Франција од страна на големиот издавач Фајар, постигна извонреден успех,

не само во Париз туку и во повеќе други европски центри. Овој роман веднаш по неговото објавување се најде на врвот на две селекции за угледните награди: најдобра странска книга во Франција за 1997 г. и во селекцијата најдобар европски роман, наградата „Жан Моне“.

Романот *Времејџо на козијџе* во 1999 г. ќе биде објавен на германски јазик од цирихскиот издавач „Унионсферлаг“ и ќе доживее нов бран на успех во германското јазично подрачје. Во текот на неколку години во Швајцарија, Германија и Австрија ќе се појавуваат записи, рецензии осврти за овој роман, кои заслужуваат посебен приказ. За одбележување е промоцијата на овој роман во Виена на 8 јуни 2001, како и настапот на авторот во виенскиот Институт за литература (Österreichische Gesellschaft für Literatur). Романот *Времејџо на козијџе* во 1999 г., со предговор на Василис Василикос, ќе биде објавен на грчки од „Патакис“ и ќе има големи одгласи во грчкиот печат. Во предговорот кон грчкото издание грчкиот писател Василис Василикос, познат и како сценарист на славниот филм на Костас Гаврас „Z“, меѓу другото ќе забележи:

„Го прочитав со големо задоволство романот Времејџо на козијџе. Особено ме фразираа симболиката и нежноста на романот. Тоа е прва книга што сум ја прочитал од Луан Ситарова. Тој има квалитетите на роден писател. Срекен сум што прочитав една убава книга за нашиот мил Балкан.“

Романот *Времејџо на козијџе* постигна голем успех и во Хрватска, објавен во угледната колекција на „хит-романи на издавачот“ Знање, а во превод на познатиот хрватски преведувач на Рабле Шекспир Мате Марас. Овој роман по многу години од распадот на поранешна Југославија беше еден од ретките романи што ќе се објави во Хрватска и на еден посебен начин ќе го предизвика вниманието на книжевната критика. Потоа романот од писателката и преведувачката Ана Андрееску ќе биде објавен и во Букурешт а и претставен на промоција во Сојузот на романските писатели од страна на писателот Василе Андру. Во 2000 г. романот *Времејџо на козијџе* заедно со *Тајковите книги* ќе биде објавен на турски јазик во Истанбул од страна на познатиот турски издавач „Јапи креди“, а промовиран во Истанбул од страна на Недим Гурсел, во присуство на романсиерот Орхан Памук. Бугарскиот издавач од Софија „Библиотека 48“ овој роман ќе го објави во 2002 г. и на бугарски јазик. Авторот албанската верзија на романот *Времејџо на козијџе*, на својот мајчин јазик ќе ја напише и објави во 2004 г., таа ќе доживее промоција во Академијата на науките на Албанија во Тирана. Книгата пролетва на 2005 година ќе биде

објавена и во Варшава од страна на полскиот издавач „Офичина 21“. Неодамна се појави и италијанското издание на овој роман во издание на „Пиронти“, а со предговор на Едгар Морен. Во заклучок на ова поглавје за странските изданија на *Времејто на козиите* да го наведеме фрагментот од студијата на академикот Нуло Миниси за оваа книга, како и за балканската сага:

„Што се однесува до Македонија, најинтересниите илустрации, дури и еден значаен поет каков што е Блаже Конески, остануваат надвор од големиот меѓународен поков. Затоа денес радува фактот што познатиот издавач Фајар го објавува на француски делото на Луан Спарова, кому се должи еден обимен наративен циклус низ една долга семејна хроника прикажувајќи го импактот на комунистичката политика во сложениот балкански свет. Не останува збор за романи-документи, какви што се познати примери од Источна Европа, туку за дела со голем книжевен здив... Овде се предочува една суштинска игра помеѓу власта, козариите и градот, кој изгладените застапува на страната на козариите завршува со масакрот на козиите и формирање на новата славна работничка класа преку преобраќање на козариите, во идеални работници на индустријата која не постои... Уште еднаш на примерот на оваа сага се покажува дека уметноста подобро од историографијата ни ја осветлува епохата која ни е толку блиска, но едновременно и далечна.“

III–IV БАЛКАНСКИ КЛУЧ (1995) ПРЕСАДЕНА ЗЕМЈА (1998) LE RIVAGE DE L'EXIL (2003)

Книгите *Балкански клуч* и *Пресадена земја* претставуваат збирки раскази и новели, еден вид наративен меѓупростор помеѓу големите романескни делови на балканската сага: првиот дел со романите *Тајковите книги* (1992) и *Времејто на козиите* (1993) и вториот дел со романите *Аптеички музеј* (1999), *Патот на јагулите* (1999), *Тврдина од џел* (2002) и „*Ервехе*“ (2005). Францускиот издавач L'Aube книгите *Балкански клуч* и *Пресадена земја* ги објави во една книга под назнака роман со наслов *Le Rivage de l'exil* (*Брегот на егзилот*) со предговор на Едгар Морен. Оваа книга, како и другите објавени книги од балканската сага беше „откриена“ не во земјата на објавувањето, туку во земјата на преведувањето. Гане Тодоровски, кој ревностно, ја следи оваа сага, кон поговорот на *Балкански клуч* ќе забележи:

„Нашиот автор одбрал движење по магистралните патници на литературната традиција на Балканот: зачекорува по врвци-

јазиците на кои пишува авторот на оваа сага, македонскиот и албанскиот е и совршен познавач на балканските народи и менталитети, служејќи долго време како дипломат на Балканот, на една промоција на балканската сага објавувана во Франција во Францускиот културен центар во Скопје, во јуни 2002 г. своето вдахновено излагање за сагата и својот опит, ќе го заврши со зборовите:

„Дозволејте ми заклучувајќи го ова продолго експозе да ви признаам дека оваа констативна иницијација на навраќање на еден конкретен темен одиџра голема улога во мојата решеност да го преведувам Луан Ситарова. Благодарение на неговото дело, ситранец како што живеел на Балканот и што го сакам толку многу и во кој минав веќе 15 години од мојот професионален живот во моментот кога ви зборувам, резистирам на искушението да се оддалечам од еден толку комплексен свет, со понекогаш ужасни тензии, под впечатокот дека некогаш, се удираме во ѕид на недоразбирање, тогаш дури и кога се настојува, но според приписокот на нашиот различен менталитет, да се стори најдобро тоа за да помогне или да придонесе да се гледа јасно, да, особено кога се има чувството дека се наоѓам пред „корсокак“, или кога имам впечаток дека се наоѓам пред една заклучена врата, тогаш си повторувам дека книжбите на мојот пријател Луан се тука, како што биле пред него книжбите на бојата библиотека на неговото татко, за да ми помогне да го оживиме „капанецот“, за да ми помогне значи да се оствори вратата за да можам да дојдам во доир со источниот и западниот дел на нашиот ист европски континент, во Европа, т.е. да се направи така што секој од нас, во Европа, да дине не само со едно, туку со две белодробни крила и да може разбирајќи го подобро својот сосед, да чекори со доверба кон една заедничка посветила иднина!“

* * *

Еден од големите поттици, да ја продолжам мојата балканска сага беше и исчезнувањето на моето семејство во егзил. Мислев дека пишувајќи нив ги задржував живи во спомените. Голем поттик да истраам во пишувањето на сагата ми идеше од читателите, особено од француските, од земјата, која не престанува да катарзира и низ литературата. Моите француски читатели го заслужуваат најголемиот омаж што може да им го даде еден среќен писател, имајќи реванш во постојното жртвување низ пишувањето. Најсилен, незаборавен впечаток на тој пат ми остави една непозната читателка од Франција по име Елен Лејбович (Hélène Jejbovicz). Не знам дали во светот постои

друг читател од когот на Елен Лејбович, која читајќи ги моите објавени книги на француски јазик се обидуваше да проникне во нивните тајни, да ги разгатне балканските митови, да продре во комплексноста на менталитетите на полуостровот. Не престана да ми пишува од октомври 1999 до 24 декември 2004 г. Неколку стотини страници ја збогатуваа балканската сага на чудесен начин, напишани блескаво, неповторливо, некои како нејзино надолнување, кое што авторот е немоќен да го открие. Но Елена, како што се појави неочекувано, така и неочекувано исчезна од сагата, без да даде глас од себе. За мене таа остана вистина енигма. Но нејзините писма се стотини допишани страници на балканската сага. Таа на чудесен начин, читајќи ги книгите, во секој случај не како обичен читател, настојуваше да проникне во нивните тајни, во причините за нивното пишување. Нејзиното читање на мојата балканска сага може да се смета за еден од најголемите настани за „татковите книги“. Еве едно од нејзините писма упатено до авторот по читањето на книгата *Брегоџи на еџилоџи*, во ракопис на 30 октомври 2002 г. од Фрежис:

„Господине,

Така како што ви пишував, ја прочитав уште еднаш вашата книга Брегоџи на еџилоџи. А сега оџкако си дозволив да мине малку време, би сакала да ви кажам дека ова читање џридонесе за џо разберам најзначајното. Значи, еве за што се работи: ми се чини дека висџинското џопекло на вашата книжевна вокаџија како и нејзината џприрода која може на најдобар начин да се открие во вашата новела е џод наслов „Манасџир“.

За мноџумина во еџил, изџубената џаџиковина се сиџуира некаде далеку, а џонекоџаи дури и мноџу далеку, на друџиоџи крај од свеџиоџи. За вас, џаа се наоџа на друџиоџи бреџ на едно неџприсџаџино езеро, кое е во исто време џрисџаџино – а видливо – и неџприсџаџино, зашто секако враќање во неџо е невозможно. И несомнено оваа џосебна сиџуација, џомеџу џрисџаџиноста и неџприсџаџиноста, конечно ќе ја означи вашата судбина. Вие би сакале да фиксираџе нешто што држиџе, но во исто време ви се џуби и кое би џребало џосџојано џовџорно да џи џриџрабуваџе, џосџојано да џо џресоздаваџе. И џоа ќе добие облик на џоџраџа и заџиси за вашето семејство, за изџубениџе џаџиковина, за различниџе искусџа од еџилоџи. Но дали оваа џоџраџа може да се сведе само на џоа?

Бездруџо ми недосџиџаџи џовеќе елементи за да џоџврдам било што за вас, но јас верувам дека вие сџе, џред сџ една длабоко

мистична природа и тоа што вие всестрански го барате, тоа се
дружи проситори освен земскиот, дружи времиња, освен оние од гене-
рацискиот след... Затоа вие и чувствувате по потреба да пишувате
една книга по друга секогаш запратени морничаво дали некогаш на
крајот ќе успеете да дојдете до тоа што посветено ви беа“.

Сити човечки суштества, со било каква свест за нивниот
внатрешен живот, чувствувате дека се наоѓаат на границата на
видливо и на невидливо, на чујно и нечујно, на доирли-
во и недоирливо. Околностите предизвикале оваа крајна ли-
нија за вас да земе форма на реална граница, која се издначува со
неа. Значи, ако повеќето граници се банални, ако не се и агресивни,
вашиа граница чудесно беше начинета од просирниот води на едно
езеро. Како отидоа да не се живее со носителството на тоа што се
наоѓа отпаде огледалото, дури, ако, во реалноста, тоа отпаде, на
сиротливото брег беше претворено во забор. Кога изгубениот
рај објективно се трансформира во забор, не преостанува ништо
друго освен да се пребарува во самиот себе. И токму тоа вие се
обидувате да го направите како млад кога престојувате во Манас-
широј крај брегот на езерото.

За да ги смири вознемирениот брак поради промениот што
ги забележале кај вас по вашиот враќање, вашиа мајка им вели дека
тоа ќе му мине, дали тоа била всестрански убедена во тоа? Песната
‘Пред пагода’ што ми ја испративте во месец август, е друг облик на
израз на немирната попрага.

Новелата завршува со оваа реченица: Јас не престанав по-
доцна да се враќам кај Манасширој во попрага по нов фрагмент
вистина. Јас верувам, тоа што вие ќе продолжите да го барате, ќе
биде попрага по фрагмент од вас самиот, попрагата по себе
никогаш не завршува. За среќа, несомнено! Затоа нема ли да ризи-
куваме да се најдеме пред празнина. И исклучиво на празнината не
е поочајничка од онаа на неидентифицирано?

Објавата во Париз на четвртата книга од балканската сага *Бре-
гот на егзилот* беше обележана во повеќе медиуми. На авторот и
книгата им беше посветена посебна емисија на националната радио ста-
ница „Франс-Интер“, потоа на „Франс-Инфо“ и други, потоа се појави
рецензија во месечникот „Монд дипломатика“, во списанието „Етуд“ и
други. Во октомври 2003 г. градоначалникот на престижниот шесна-
есетти арондисман сенаторот Кристијан Тетанже организира промо-

ција за најновата книга и сагата на Старова. Главниот промотор, писателот Ерик Ноло, меѓу другото истакна:

„Луан Ситарова ни остана во сеќавање во Париз не само како усфешен, прв амбасадор на Република Македонија, туку и како голем писател, би нагласил на една друга Европа... Но тоа што денес посебно го предизвикува нашието внимание е фактот што денес токму во таа друга Европа, сè уште на маргините на ЕУ, се остварува пред нашиите очи еден широк и голем романескен постојат, можеби еден од најамбициозните последниве децениа години. Тоа е романескната сага на Ситарова чиј четириот том Брегот на егзилот, се промовира денес во Париз. Овие романи предизвикуваат широк интерес во Европа, еден виситински „еисберг“ е на површина. Ваков романескен постојат тешко би можело да се срејне во другите европски литературни. Рейко се срејнува пишување од толку голем здив во преточувањето на историската проблематика...

Луан Сїарова покажува суїериорно во своиїе романи, дека неговата лїтература сїанува евроїска, їред да сїанатї евроїски инсїїїїуцїїїе на неговата земја. Имїресїонїра во неговата романескна уметносї, како усїева негатиївнїїе елементї кои го оїкружуваат да ги сїори їозиїївнї, да ги дедаїрамїзира наїнаїїїїе односї їомеѓу луѓето. Тешко е да се создаде кохерентна и хармонїзирана їоеїїка во їакви односї... Посебна заслуга на авїорот е иїїо усїева во својата їоеїїка да го їрансформїра „еѓзилот“ во лїтература со їовеќе разновїднї коноїїацїї, усїеваїќї їасаїїїїе за еѓзилот да ги їреїїочї во їреќраснї нараїїївнї фїѓури їраѓаїќї їо їзблїїїїе на мудросїїа нїз сїаїїїїїїїе на сїїрадањето, во їоїїраѓа їо инїїеѓралната човечносї...

Фундаменталној врз кој почива балканската саџа на Сџарова, а и тој сџанува уште поочигледен и во Брегот на еџилој е фигурајта на Тајкојто, како исклучителен лик на интелектуалец кој соџорува со сџавој во живојтој дека поредокот и редот на својот зависат од – библиотеката... Тоа е метафора од Борхесовска провиниенција, бранета и трансформирана во универзална вредност. Авторот уште со оваа книга како и со сета своја балканска саџа да осџвари уште еден појфат кога е прашањето на трансформирањето на негатаивностите во појитивни вредности. И покрај интензитетот кој владеат во Македонија интересно е да се одбележи, на пример, дека книгата на Сџарова Тајковите книги е преведена на француски од албански и македонски јазик од Клеман де Исариџеџи. Наспроти интензитетот, во романијта на Сџарова доминира духот на помирувањето. Тоа е уште една вредност на хармоничност на неговата расказу-

вачка поетика. Во неговото дело коабитираат двајта јазика, далеку од секаква националистичка исклучивост, како облик на понудено хармонично бростиво. Ова е можеби единствен пример во европскиот литературен свет кое се должи на еден голем автор.“

Интересно е да се одбележи дека од новелата „Балкански клуч“ се инспирира еден од најпознатите млади француски шансионери, кант-авторот Доминик Аме и напиша песна под наслов „Клучеви“, која ја изведе на повеќе француски музички сцени и во својот музички албум, а за книгата како инспирација за својата шансона говореше во централните француски медиуми: во дневникот „Ле Монд“, неделникот „Експрес“, во „Франс-Интер“ и др. Во врска со книгата објави и свој запис во своето списание „Како живеат другите“, во кое меѓу другото запиша:

„Во издание на l'Aube неодамна е објавен воспитувачкиот автобиографски роман на албанскиот писател Луан Ситарова, Брегот на егзилот, посветен на живото на едно албанско емигрантско семејство емигрирано во Југославија во 40-тите години сасувајќи се од фашизмот за да ја продолжи својата судбина во комунизмот. Се разбира тоа е пред сè книга за откорнатостта, за отсесијата на невозможното враќање, всредоточена околу фигура на таткото, во пределите на Балканот каде што границите не престануваат да се менуваат според волјата на непредвидливата историја и каде што семејства и народи се жртви на вечни преселби. Треба на пример, посебно да се прочита епизодата кога таткото на нарасторот, осомничен поради својот емигрантски статус е повлечен во една станица која му е подготвена во една крчма од еден емигрант пошкжувач, при што ќе биде провоциран пред еден социјалистички полицаец да се изјасни за границите помеѓу Албанија и Југославија, изјаснување кое може да го одведе во доживотен затвор. Тојаш тој започнува да чита серија географски карти репрасирајќи ја балканската историја, со сите Империји, со јајажината од граници какви што биле читани во некои векови. Читателот ги гледа границите шензијата постојат, конфронтирајќи ја губи смислата, додека таткото ги чита картите под рамнодушното поглед на полицаецот кој на крајот разбира дека нема за што да го ајси стариот емигрант, во крмата која се празни со нокти.“

Верниот проследувач на балканската сага во француската периодика („Етуд“, „Еуроп“) Франсис Вибрандс за Брегот на егзилот ќе запише:

„Движење во сите правци, во времето и во просторот, меѓу етничките заедници, јазичките, религиите ... Продолжуваа вернос-

ишине, иницијалните историји кои се честито 'одјек' на големиите. Низ оваа сага, посила за четвртинаот пом веќе преведен во Франција, авторот во својот инвентар на своите спомени и на семејството, како моќен раскажувач, создава монументална хроника за Балканот. Дури и кога несреќата е поврзана со историјата (иаа принудува на егзил) среќата е на дофат, во надежта на секојдневните постојанки. Бездруго се работи 'за најубавата, највосхиќувачката' книга на Луан Спарова, како што вели Едгар Морен во нејзиниот поговор.

Канадскиот универзитетски професор и писател Хеди Буарауи во еден есеј за *Брегот на егзилот* забележува:

„Во овој роман на чудесен начин е опишана неизвесната и комплексна историја на едно балканско семејство. Бриљантно се раскажани перипетиите на едно семејство во егзил, со толку протаѓателни сцени кои го зајираат најголемиот здивот на читателот. Со емоции се следи оваа драматична епopeја раскажувана од гледната точка на дејство-нарастор чија невиност е рамна на мудроста задржаност на неговите родители... Луан Спарова поседува голема раскажувачка моќ. Тој умеа да го задржува здивот на читателот. Неговиот стил е балзаковски проникнат во арабски. Источна ориенталност која нанижува нарастивни бранови со функционални повторувања, кои најголеми овозможуваат лесен премин во колоритната романескна атмосфера. Раскажувачка уметност од стилот на илјада и една ноќ.“

Заслужуваат внимание и прилозите на францускиот новинар и публицист Жан-Арно Деренс за романот *Брегот на егзилот* објавени во женевскиот дневник „Ле Тан“ (26 јули 2003) и „Ле Мوند дипломатик“ (јануари 2004) од кои ги издвојуваме следите пасаж:

„Опкорнатичко семејство е доминантната синтагма во романиите на Спарова за да ја означи задничката судбина на многубројни деца на Балканот, раселувани од војните и новите политички рамнотежи. Потребата од корениите што ја чувствува секое човечко суштество е изразено низ симболиите на предметите: врската семејни клучеви на најубавиот куќи, коишто се во 'надлежност' на мајката и татковата библиотеа... Романиите на Луан Спарова имаат огромна заслуга што постојат дека, ошадат граничните бариери што историјата ги прасирала на крвта на Балканот, се кријат цивилизациски простори кои се изградени и осмислени од една крајно заедничка историја... Отоманското минато, кое честито било омаловажувано, оживува во ликот на таткото кој си поставува за мисија во својот живот да го сочува и спаси. Како

ишћо ишчува Едџар Морен, „западниот чинџаиел ќе открие во оваа книга дека Балканот не е само земја на верски и етнички конфликти, туку и предел на култури“. Лекција доскојна за итраен ирисеи. “

V. АТЕИСТИЧКИ МУЗЕЈ (1996)

– LE MUSÉE DE L'ATHEISME (1999)

Во 1999 г. во издание на престижниот париски издавач Фајар се појави третиот роман на Старова *Атеистички музеј* и на тој начин се оформи трилогијата како прв триптихон од повеќетомната балканска сага. Заслужува да се одбележи дека и оваа книга беше високо вреднувана и беше толкувана од еминентни француски писатели и книжевни критичари и беа посебно толкувани нејзините внатрешни слоеви во еден поширок балкански и европски контекст.

Заслужуваат посебно внимание задлабочените осврти врз оваа книга на француските академици Морис Друон (тогаш постојан секретар на Француската академија) и Антуан Жералд, ректор на париската „Сорбона“ на презентацијата на првиот дел од балканската сага одржана во Париз во февруари 1999 г. Во палатата на парискиот шеснаесетти арондисман, академикот Морис Друон, истакнувајќи го токму значењето на овој роман, како и сагата во целост во еден поширок европски контекст, посебно во периодот на „падот на идеологиите“, ќе нагласи:

„Се работи за итрагичен запис од **враќањето** во родната земја Албанија (во 1979 г.) која сè уште била под јаремот на социјалистичката ортодоксија... Книгата е напишана на извонреден начин, при што авторот се обидува со своите собеседници да им даде на знаење дека ги замениле иритиве религии, својствени за албанскиот народ, кои во еден период биле добро поставени и толерантни една кон друга, со наложениот социјализам, кој ќе завладее како еден вид нова религија која сакала да ги избрише дружите.“

Во продолжение академикот Друон, поттикнат од читањето на романот, се прашува „зошто во еден долг период марксизмот завладува и се распространува со толку голема моќ и зошто успеал да им се наложи во светот на толку многу народи“? Барајќи го одговорот токму во романот *Атеистички музеј*, тој ќе истакне: „Тоа се случува пред сè затоа што Русија во оваа философија, внела мистична содржина. И така врз мистицизмот ќе се накалеми теоријата која се повикување на материјализмот, произлезена од позитивизмот... Еве зошто интересот за оваа книга е од посебно значење. Старова

и дава несомнен придонес на литературата во тој правец, посебно на својата земја, но и пошироко на европскиот литературен простор.

Академикот Антуан Жерал, романот *Антиквистички музеј* го ситуира помеѓу митот и алегоричноста, како и помеѓу романите *Времето на козите* и *Татковината* книги и при тоа истакнува:

„Антиквистот не води во разни предели на Албанија, зајира во својот роден месин што го напуштил пред 36 години, останатиот под социјализмот. Но, од етната до етната, пакувањето ситанува кошмар, а сведочењето за него – дијаболчно евоцирање. Преовладува сликата на ситаноста во облик на безизлезен лавиринт, во кој нарацискиот постојано се губи, придружувајќи се на црната судбина на Чанга од Времето на козите. За разлика од него овојпат херојот се ситсува од неволјата. Излезниот билет од неволјата е токму оваа книга.“

Белгискиот книжевен теоретичар и критичар Леон Сомвил во романот *Антиквистички музеј* открива автентично продолжување на *Татковината* книги. Во однос на посебноста на романот *Антиквистички музеј*, тој меѓу другото ќе забележи:

„Музејот е енциклопед на едно бранување, на немир, на немир со цел да се избрише секаков белег на цивилизационскиот живот, а библиотеката ги содржи неодминливиот закони на вечната универзална уметност... Би можело во однос на оваа книга да се зборува и за една победа на силите на животот над инстинктот на смртта, за реванш на осознаената свест над идеологијата и бруталните сили.“

Книжевниот критичар и познавач на балканските литератури Лоран Ковач во дневникот „Ла круа“ од 21 октомври 1999 г., меѓу другото, ќе истакне:

„Ова дело во откривањето на себе си, како реидентификација, ќе се остварува првин во еден мирен и навидум среќен тек, добивајќи го завршниот облик пред самојот напуштање на родната земја. Срцето на семејството, срцето на нарацискиот, бие таму каде што дише татко му, таму каде што се ослободува воздишката на неговата мајка. Идеалниот дом на семејството бил доградуван книга врз книга, збор по збор, поглед по поглед на неговите татко... Битието на татковината се претопува со мајчиноста за да се догради живеалиштето како конечен дом на Луан Ситрова.“

Во францускиот книжевен месечник „Мисив“, откако ќе се истакне дека авторот на романот трага по смислата на историјата на Балканот, по митот на враќањето како дезилузионизам, и ќе го проблематизира прашањето на враќањето, значењето на верата во три-

конфесионална Албанија, каде што сталинистичкиот катихизис го заземаше местото на државна религија ќе заклучи:

[illegible]

Откако во публикацијата *Библиотека за сите* романот *Ајџенс-џички музеј* ќе биде препорачан на читателите како „одлично дело во својот жанр“, во образложението се нагласува:

„И покрај сѐмнувањето на патајкојто додека бил жив, за можнојто враќање во својата земја, за меланхоличниот очај на својата мајка која се предаде на искушението, тој и натаму верува дека сè не е издубено со неговата патајковина. Ужасот од крајот на мачното патување, ќе се трансформира во нов ужас внатре во Атеистичкиот музеј, справичен симбол на искоренувањето на религијата во сите облици.“

Францускиот издавач Фајар започна да ја објавува балканската сага во својата угледна едиција на странска литература (во која меѓу другите се застапени и Кортезар, Кадаре, Хенри Џејмс, Данило Киш, Часлав Милош, Солженицин и др.) Издавачот во презентацијата на романот *Аџеисџички музеј*, откако ќе наведе дека „*проклејсџивоиџо на еџилоџи џеџи како фаџалносџи врз судбинаџиџа врз некои балкански народи, џри иџиџо џроменаџиџа на идеолоџиџиџе џи соочува луџеџиџо со мачниџиџи судир со иџиџориџаџиџа, џринудени секоџаџи на нов џочеџиџок. Соноџи на враќањеџиџо на нараџиџорџиџи џреџиџсџаџува судир со засџиџраџишувачкаџиџа реалносџиџи на една идеолоџиџа, коџаџиџиџо џи меле човечкиџиџе живоџиџи, ексџиџлоаџиџираџиџи ја џраџисконски насоченаџиџа џулсациџа кон самоџрџиџивувањеџиџо иџиџо не џресџиџанува дури до денеџиџни деноџи на овие џредела. Преосџиџанува соочувањеџиџо со очџиџледноџиџо: висџиџинскоџиџо враќање од еџзил е невозможно. Само еџзилоџи џродолџува.“ (Fayard Paris, 1999).*

VI. ПАТОТ НА ЈАГУЛИТЕ – LE CHEMIN DES ANGUILLES

Во еден есеј за балканската сага академикот Георги Старделов, во воведот на романот *Патјот на јаѓулиџе*, забележува дека

„книжницата во библиотеката на Луан Спарова имаат некоја мистичка и мистична, би се рекло библиска сила. Секое читање на една од книгите од оваа балканска библиотека како да ја одзвинува секоја нова историјска ситуација во која се наоѓаат земјите и народите на Балканот... Во романот Пајот на јагулите месителите на козите го заземаат јагулите, тие кралиците на подземјето на езерските води чие таинствено патување по водениот дел на нашата планета има суштествена смисла во откривањето на хармонијата помеѓу човекот и природата, т.е. дека пајот што го изминуваат јагулите треба да биде парадизма за пајот што човекот треба да го изврши на нашата планета, пајот без граници и бариери, слободниот пајот на неговата слободна ловидба на овој свет... Авторот на овој роман ни открива дека пајот на јагулите е постојател од човекот, дека тој постоел пред да настане човекот и затоа секој отклон од нешто ќе е прагматичен за нешто. Тие на тој пајот до својот со милениуми на ист начин поаѓаат од Езерото, преку реката стигнуваат до морето, од нешто се префрлаат на Атлантскиот Океан, стигнуваат близу бреговите на Америка, па појат преку нивните постојател постојателно се враќаат по истите пајот назад во Езерото. Тоа прае од перцијарот до денешните времиња. Тојаш звит човек не им се придружи на тој пајот на тоа патување со враќање? Не треба да се заборава дека природниот и човечкиот Универзум е еден и ист, и сè што се случува во природата може да се спореди со човечкиот дух. Така за нешто природните феномени се случуваат на ист начин како и феномените на човечкиот дух. Тајкото на пајот на јагулите гледа од мистичко, односно метафизичко гледаније барајќи улогистички излез, т.е. барајќи го месителот што го нема (и-тоpos). Тој во тој пајот гледа цела една возвишена епопеја... За пајот „пајот на јагулите е жива и органска инкарнација на големиот пајот меѓу смртта и живото.“

Звит јагулите имаат своја пајковина на раѓање и своја пајковина на умирање, а ние најчесто останаваме без ниту една? Одговорот на ова и сите други драматични прашања што си ги поставува авторот во романот е само еден: најубавото, најисконското што постои во секој облик на живото е континуитетот. Тоа го знаат јагулите и никојаш не го забравиле за разлика од човекот кој живее со постојано прекинат континуитет. Својот, во ова Езеро е постојано континуитет, според авторот на романот, за разлика од човекот кој живее со постојано прекинат континуитет, пајот на јагулите прае од искони и нивниот континуитет.

нуиџеџи е во иденџиџеџиџи на саможрџиваџи со вечноџо раѓање. А, за разлика од нив иџиџо џрави човекоџи? Тој со секоја џ.н. своја џобеда џо разорува џокму конџинуиџеџиџи. Човекоџи и неџовиџи соџијален свеџи се чисиџи дисконџинуиџеџиџи. Оџаде и џраџизмоџи на неџоваџи еџзисиџенџија. Тоа најдобро се џледа џо сломоџи на секоја балканска имџерија. Сеџа, на џримеџ коџа џочнува имџеријаџи на сџиалинизмоџи Езероџи и јаџулиџе ја доживувааџи својаџи најџолема џраџедија – џрекиноџи на нивниџи конџинуиџеџиџи. Се џради оваа брана од која џреба да никне хидроџенџрала со која се крева уиџиџе една нова џраниџа и со која се заџивоџа џаџиџиџи и џаџувањето на јаџулиџе, се џресечува џриродниџиџи џроџес со иџиџо се џокажува дека исџиџоријаџи е ниџиџиџо друџо џуку џосџиџојано кревање на нови џраниџи, џа џака секоја џобеда создава нови јаничари кои само си џо џромениле името, но духоџи им осџијанал исџи: џовџиџорно најсурово џи ниџиџиџаџи своиџиџе. Така сеџа во времеџиџо на јаничариџиџе на имџеријаџи на сџиалинизмоџи, на целосно сличен начин како со колежџиџи на козиџиџе, ‘некој сака нарочно да џо расџиуџи џриродниџиџи џоредок’, џ.е. да џо униџиџиџи Езероџи како ‘џиџанџиџски музеј на нашава џланеџиџа’, како ‘храм на џприродаџиџа’, односно да џи униџиџиџи неџовиџиџе миџиџски корени. Тоа иџиџо не усџеале ‘фараониџиџе, имџераџиџориџиџе и дикџиџаџиџориџиџе’, џиџа иџиџо не можеле да џо сџиџораџи никакви џраниџи и џреџради – да џо заџраџи џаџиџиџи на јаџулиџе, сеџа, џокму џо ослободувањето се џрави, се сџиџори – се џради џолемаџиџа брана на рекаџиџа која џо означува крајџиџи на џаџиџиџи на јаџулиџе, бидејќи сџиџе џиџе или се заробија во Езероџи, или заџинаа ‘сомелени од џџурбиниџиџе’ џри нивноџиџо џоследно враќање, џа џака се случи слично на колежџиџи на козиџиџе, овој џаџи – ‘масакр на јаџулиџе’. Се крена, меџу џолкуџиџе, уиџиџе еден балкански сид, џа џака ние Балканџиџиџе колку и да беџаме од исџиџоријаџиџа џаа не демне од сџиџе сџиџрани, а како иџиџо ни оџиџкривааџи Таџиџковиџиџе книџи, од балканскаџиџа исџиџорија нема ниџиџиџо џонеџџосџиџојано ниџиџиџо џонејасно, ниџиџиџо џозаџадочно.

Предраг Матвејевиџ, познат европски есеист ќе го напише поговорот на второто издание на романот *Паџиџиџи на јаџулиџе* објавен во рамките на избраните дела објавени од „Матиџа македонска“ во 2000 г. Овој познат европски есеист во својот кус есеј ќе истакне дека „Романоџи *Паџиџиџи на јаџулиџе* џреџисџијавува во современиџиџе евроџски лиџиџераџиџуџи еден од најдоброџиџиџе џрилози џосвеџиџени на миџиџиџи на балканскиџиџе џраниџи и аџсурдносџиџа на нивноџиџо џосџиџеоње... Символоџи на јаџулаџиџа џознаџи уиџиџе од анџиџикаџиџа, во романоџи на Сџиџарова добива модерно значење и оваа книџа несомнено ќе заземе значајно место и во книџиџиџе за исџиџоријаџиџа на џраниџиџиџе.“

Во романот *Пајтој* на јагулиџе, ќе истакне поетот Ефтим Клетников во еден инспириран есеј, „низ ѓрефинеџа романескна умеџносџ, е извонредно сџоена сџокојнаџа џоеџика од Таџиковиџе книџи со социјалниџе и исџориски акорди на Времеџо на козиџе, а овој роман џо одликува уџиџе една нова димензија иџиџо всушносџ ја џреџисџавува меџафизичкаџа линија иџиџо се џровлекува марканџно низ самџа срцевина на џрознаџа џикаенина на Луан Сџарова... Неа авџорот ја џоеџизира и вниматџелно ја виџкајува во анџроџоценџџричниот каузален круџ на судбинаџа и оваа меџафизичка линија осџанува џресудна за живоџиот на ова дело да џрае во времеџо...“

Ревносниот проследувач на оваа семејна романескна хроника писателот Ристо Лазаров за романот *Пајтој* на јагулиџе ќе забележи:

„Романот *Пајтој* на јагулиџе е уџиџе едно монисџро од џерданоџ наречен ‘балканска саџа’ во која овој авџор џреку судбинаџа на семејсџивоџо врви низ лавиринџиџе на исџоријаџа на ова заборавено коше на Евроџа. Ѓерданоџ е мноџу личен и не е чудо иџиџо им џи слади очџиџе и дуиџиџе на нашиџе и на сџиранскиџе лиџераџурни зналци. Романот се чџиџа наеднаш, налик на едно нуркање во брановиџиџе води и заџаџки. Коџа нуркачоџ ќе исџлива на зџорнинаџа, некои заџаџки се одџаџнувааџ, друџи уџиџе џовеќе се заџлеџкувааџ. Возбудаџа осџанува... Јагулиџе од века си се водени кралици, божџи џласнички. А можаџ да бидаџ и некакви џодводни и џодвижни џаџокази на надеџа?

А чаре, има ли чаре за јагулиџе? Кој да им издаде визи, кој да џи крене џраничниџе рамџи и да им доџуиџи да си џо врваџ џаџоџ? Кој, де? Прашањеџо осџанува оџворено. И друџи џрашања осџава оџворени *Пајтој* на јагулиџе, џеиџки и жеиџки џрашања за балканскиџе расџака и бесџака. Оџворени осџанувааџ и сџиранџиџе од џаџиковиџе книџи каде иџиџо сиџурно нашла месџо философијаџа на џаџоџ на јагулиџе, за џаџоџ на оџсџанокоџ?“

Од роман во роман се трага по судбинските глобални метафори на Балканот кои ја обележуваа неговата столетна историја во текот на еден век. Како што е воочено од критиката авторот работи на една единствена книга со повеќе поглавја. И романот *Пајтој* на јагулиџе „домашнаџа книжевна криџика џо џледа како џовеќеслоен роман и џаа џовеќеслојносџ (исџориска, анџроџолоџика, меџафизичка) е осџварена неџреџенџиозно со еден сџониџан, лиризиран, романескен јазик... Покрај маџисџралнаџа меџафора – јагулиџе се развиени џомалку или џовеќе и меџафориџе на сликиџе на лавиринџоџ, библиотџекаџа и книџаџа... Сџарова најиџшал суџесџивно дело

во клучоџ на модерниџ анџроџолошки роман, кој истџорискаџа и еџзистџениџалнаџа џема џи збоџаџува со меџафизичка содрџина. Она џиџо, конечно џо излачува меџафизичкиџ квалитџетџ на делџџо е џресуден за живџџџџ и делџџо во времџџо. “

И овој роман, преведен на француски јазик од Клеман де Исартегџ ќе го предизвика вниманието на познатите читатели и критичари на балканската сага на Луан Старова. Така споменатиџ Гонкуровец Морис Друон за француската верзија на *Паџџџџ на јаџулиџџ* ќе запише:

„*Паџџџџ на јаџулиџџ* усџеџно се надоврзува на балканската сага на *Сџарова* и усџеџно ја надџџолнува. Тоа е алеџориски роман, моџине реџрезентџаџивен за балканскиџ лиџератури. Тој ни изнесува една вековно џраџична истџорија: сведочи за народи со џосџџојано расџџрџнувани судбини, џи симболизира џџкорнаџичкиџ семејсџва со џосџџојано сџроџивсџавувани надеџи. Тој џосџавува едновремено еџзистџениџални и меџафизички џраџања џиџо секако не е мала заслужа. “ Едгар Морен во романот *Паџџџџ на јаџулиџџ* не џледа само едно џреќрасно книжевно дело, џџуку и џџворба со истџориска, џоеџска и миџска димензија.

Романот и пред неговото објавување во Франџија ќе биде одбежан од Вианеј Обер во еден подолг запис под наслов „Виа игнаџија: балканското проќлетство“ во дневникот „*Фигаро*“ од 29 јули 2003 г.

VII. ТВРДИНА ОД ПЕПЕЛ – (LA FORTERESSE DE CENDRE)

Кога Татќото со семејството во „балканската егзилска одисеја“, не успева да го следи митскиџ пат на јагулите поради нивниџ насилно преќинат пат, имајќи го предвид нивното враќање во Езерото по вечниџ пат како јасна парадигма за враќањето на „збогатењите потомци“ од Америка, поради паралелно и истовремено затворање на херметичките граници во тогашните сталинистички реџими (меѓу Албанија и Македонија, односно Југославија), Татќото се препушта на задоцнатата можна „отоманска врска“, откривајќи ги сицилите, кадиските записи од битолскиџ каделак за период од три века, во кои се криеле кодовите на многу балкански семејства. Така во *Тврдина од џеџел* – во последната етапа од семејниџ егзил – Татќото збогувајќи се со парадигмата на враќањето на јагулите, како можна утеха и спас, во куќата крај реката ќе се најде пред вистинската тврдина, Калето од отоманското време, која била симбол и на другите империи на Балканот, спротивувајќи и го својџ **живџт–тврдина**, за

на крајот тој самиот да заврши како **тврдина од пепел**. И така играта на пепелта врз страниците на некогашните таткови читања, при расеаното читање – е она движење на редовите – во кои нараторот го чувствува присуството на дамна исчезнатиот татко. Таа потрага во сагата – прераснува во систем. Романот *Тврдина од пепел* е седма книга од балканската сага, е објавен кон крајот на 2002 г. како најобемно дело и кој според критиката „ова дело во балканскиот ојус на Луан Ситарова стои највисоко и најстамено“ (Ристко Лазаров во „Дневник“ од 2.12.2002). Според истата книжевна критика „со целосното претставување не само на најкомпликсниот лик на сагата – Тајков – биголскиот кадиски записи од XVI–XIX век, неговото големо откритие што му го обележува живото и ја осмислува животната ѝпота на синој-нарајор, – направен е можеби досега најзначаен пробив не само во доменот на македонската и албанската литература, туку и во друштвено-балкански литературни, во кои, значајни автори како Иво Андриќ, Никос Казанџис, Меша Селимовиќ, Антони Дончев, Исмаил Кадаре и други, настојуваат низ книжевни археолошки обнови, да реституираат значајни блокови и шокови од ‘изгубеното отоманско време’ на Балканот...“

Луан Ситарова и со овој роман и постојано си е свој на своето, среде тајковските книги, каде што со река ујорност ја дообликува својата балканска сага, нурнувајќи се овојпат во биголскиот кадиски сицили, исцедувајќи ја од нив есенцијата на цела една епоха, на една жива и незавршена историја... Така секој сицил крие во себе една цела живејачка цела една судбина, што најсејно нужно произлегува дека сицили се всушност сите Балканици фатени во „заедничко оро“ во балканското време.

Метафората на илуминираните букви на различни ракописи од пепелта на некогашните заносни читања, – ќе го следи авторот во сиот тек на балканската сага, но добивајќи најсилен израз во романот *Тврдина од пепел*:

„ Тајковата цариградска диплома, за својото право, во текој на речиси половина век ја проверува својата валидност низ различниот балкански режими, во еден цел круг на неговото живо.“

Романот *Тврдина од пепел* ќе го добие признание „Македонски духовни конаци“ за „неговата висока естетска вредност, односно за книгата со конзистентен систем идеи – естетички и онтолошки.“ Академикот Матеја Матевски ктиторот на ова признание во својата реч при доделувањето на признание меѓу другото ќе рече:

„Мене ми е многу драго и почестен сум што можам денес по овој повод да му ја укажам мојата лична и прејорака на бележителничката опис на Луан Ситарова. Драго ми е што го следам како современик и пријател тоа дело од личностите на неговото творечко откривање и зреење до неговото искривање на небото на нашата литература. Тоа што оние творци, замислени и длабоки, инспирирани бојати Тајкови книги ја отворија широкаа порта за влез во драматичниот, сложен и бојат балкански свет на Луан Ситарова само го потврдуваше плодниот пат на неговата уорна, стирлива и мудра повеќегодишна подготовка за да се искажат завидните креативни заложби на автор што сега не возбужда со широчината на еден опис што ги мина и минува граници на нашиот јазичен, литературен и културен простор.

Луан Ситарова во нашата и во современата литература продолжува една традиција на возбудливо следење на балканскиот простор со сета негова долговековна судбина: Андриќ, Крлежа, Селимовиќ Киш, Казансакис, Кадаре, Јаневски, Петре М. Андреевски, Ташко Георгиевски, – да ги споменам во миг само нив. Неговата семејна сага преку комплексната и драматична семејна и лична драма ни го открива сложениот мозаик на просторот на бреговите на ова наше езеро и хоризонтите што се шират кон отоманското време, кон современите балкански и европски бурни промени, толку силни во столетията што измина.

Драмата на патикото – учесник, сведок и жртва на тоа столетие, таа станува сеопфатна драма на неговото човек по своите историски и универзални пораки што тој, во потрага по сопствениот идентитет и идентитетот на времето закопано во цивилизациите, во боледувањето на опкорнатик и во горкото најор на вкоренување во сложениот кошмар на војните и страдањата, религиите, идеологиите, политичките системи, го бара, го осветлува и потврдува своето право на постоење и надеж. Оваа балканска сага на Луан Ситарова на која му припаѓа и романот „Тврдина од џел“ е големо сведоштво за сите нас – тука, вчера, денес и утре...”

Еве и фрагменти од речта на авторот на балканската сага, по повод наградувањето на неговата книга:

„Вие денес, сите присутни на овој свечен духовен чин покажувате чудесно величие, силно изразена волја за соживот, за заедничка соделба на живото на сета земја и покрај верските и етничките разлики, за да се разбере и прифатат другите во овие тежки и неизвесни балкански времиња што не се лесни за разбирање и живеење. Но, поучени од вредностите на духовното вечеење на

овие координати на минливостта, на овој ѓрад со ѓолемајта душа – Езеротио, која се излева кон светотио низ речиси светтајта река, како виситинско *spiritus loci*, зрачи и духои на добрајта надеж, на човековата непобедливост кога верува и љуби.

Почијувани Спружни, мои соѓраѓани, пријатели од секоѓани: Спруга, Езеротио, местотио на истекоти, Рекајта, беа незаобиколна деситинација и ситаница на срекен судбински прифати на моеито семејство, чие среќно паметие се обидуваа и се обидуваа да ѓо вѓрадам во мојата книжевна балканска саѓа. Има мноѓу виситини за оваа саѓа зачната и во Спруга, виситини за македонско-албански семејни пријателства кои се поитари и од иоловина век и кои продолжуваат и низ новите генерации... Ова Езеро во времијата на иешки искушенија, кога околу неѓо се илаетеа завојувачки војни, за време на балканските и светските војни, оситануваае ироситор на мироти и ситокоти, на надејта. Се илаетеа овде силни лекции на соживоти во времето кога смритија е побрза од мислита... Во недоѓорената свека на мојата мајка во крај езерските храмови, во нејзините иивки молитви во крај езерските храмови, јас ја наследив ѓолемајта лекција за меѓусебна итолеранција и разбирање низ разлики, за ситоделената радост од иоракиите на единситвениоти Боѓ. Денес, ио иоловина век, во внаитрешноти иовекезначен иеоти на оваа волшебна куитија иито ми ја даривите, како да наслушнувам и дел од вечните иораки на јунаките на мојата балканска саѓа, на мојоти Татио и на мојата Мајка, како му се радуваат на денешноти среќно враќање во нивната Спруга. Овде јас денес радосно ви кажувам дека ѓо наследив нивноти ѓолем сон иито ме храбри заедно со вашата иочити и добрина, да ја продолжам – балканската саѓа на надживување низ браитиеме со моќта на умеитността...”

VIII. EPBEXE (ERVEHE)

Најновиот роман од балканската сага *Ервехе* (2005) е назначен како *Книѓа за една Мајка*. Вистина, Мајката е присутна во сите досегашни романи, но севезден некако на „втор план“, во татковата сенка, небаре со мајчинското трпение да се појави на ‘главната сцена’ на животот и да застане на местото коешто и припаѓа. Во првиот запис што се појави по објавата на оваа книга Ристо Лазаров, верен и доблесен проследувач на балканската сага (во „Форум-плус“ од 15.10.2005), ке забележи:

„Во романоти *Ервехе* ѓрижливо се ситокмени приказните од сите досегашни романи на Ситарова за во новиоти конитексти, свр-

ишени кон живојој од Мајкинаа сѝрана, да се доживуваат не само како вљечатлив роман за Мајкаа ами и како **роман-мајка**, сѝамено издигнат над минливоста... За Ервехе важи укажувањето на Џојс дека клучно прашање за едно уметничко дело е колку е длабок живојој од којшто тоа извира. А длабок е, предлабок и нема дно изворот од којшто поттекува книжата за Мајкаа. Тој тек е живок и широм. Ги содржи во себе длабочините на внатрешното време описикано во Мајкиното сребрено огледало, ги носи во себе искушенијата на опсонуваниа иднина и на немурната потрага по големата утота. Спокоен и шивок е и текоит на раскажувањето на Луан Спарова. Истакато како и во неговиите досегашни романи само малку поттопол и позрел, опромавен од мудрост, а не од замор. Романот Ервехе е роман за една потисната лична традиција, за едно постоејано жртвување во виетелите на семејните т.е. балканските егзил. Мајката-добрина, Мајката-храброст, е знаме на семејната т.е. балканската судбина. Судбина која стотички се прифаќа, кога веќе не може да се одбегне... Мајката како мајка: созорува од враќање, ама е и виситинска хероина на спасоносните опстанувања од онаа странница на границата. Живо сведоштво за тоа дека безсповото не е само да се избеѓа ами и да се спаса некаде. Макари таму каде што е опасно, зашто токму таму, како што велеше Хелдерлин расте и спасоносното. Како под секоја квасец од неволја... И пак мајка како мајка: постоејано со меланхолија во огледот (наназад кон сомение, но и нанапред, кон иднината на чедата) севезден задумана во градината во која ја одгледува добрината. Таа задуманост, тој молк, се извишува во виситински јазик на Мајката, а романот на Спарова тој молк го следи со неверојатно истенчено чувствиво, наликувајќи најмногу на возвишена хроника на мајкиниот молк. Во тој молк се слева и сознаниеот за менувањето на времињата и за кревањето на границите, при што сепак, туѓината си опстанува туѓина.

Толку многу љубов и ѿојлина (како во сликиѿе на Шагал) одамна немало во една наша книѿа. Романои Ервехе на Луан Сѿарава не е создаден за сѿиѿничаво сѿрукѿуралисѿичко ѿребројување на самоѿласкиѿе и соѿласкиѿе, ами за чѿѿѿѿелиѿе со душа.“

Авторот на балканската сага добиваше често дискретни сигнали од своите внесени читатели, критичари но и од своите преведувачи за местото на Мајката во балканската сага, често едногласни дека Мајката во патријархалниот универзум небаре однапред има „второ“ место, во сенката на Таткото. Речиси во секоја книга од балканската сага, почнувајќи уште од првата, матричната книга „Татковите книги“, па сè до последната, „Ервехе“ во кои неприкосновено главни ликови

се Мајката и Таткото, небаре се менува нивната позиција под диктатот на непредвидливата балканска судбина.

Сета балканска сага во суштина е постојан дијалог на Мајката и Таткото придивкуван од мените на непредвидливата балканска судбина, во одбрана на животот во сите димензии на времето и просторите. Авторот на сагата ја имаше среќата да има прекрасни и верни читатели, критичари и посебно преведувачи, кои се влеваа во балканската сага, како во дел од нивното пошироко семејство. Да одбележиме неколку такви пристапи, кои битно влијаеја авторот на сагата и да го напише романот „Ервехе“ – „книгата за една мајка“. Балканската сага посебно му должи на спомнатиот преведувач на сагата на француски јазик Патрик Крисман, односно Клеман Де Исартеги. Во спомнатиот приказ на првиот дел од сагата, тој во однос на присуството на Мајката во сагата ќе забележи:

„Во балканската сага доминира егзистенцијата на семејната љубов, на семејната солидарност, на тоа што јас би го нарекол – гласот на срцето (la voix du coeur). И овде Мајката има битна улога, оваа Мајка шкрипа на зборови, но која се разбира, оваа Мајка која страда во тишина, но која секогаш подготвена да ѝ ублажи болките, бедата на друштвото (семејството, блиските, соседите) оваа Мајка чија благодородна душа е насочена кон добрини, самата добрина, без некогаш да помисли на била каква возврат! Се разбира, таа не е хероината на политичките промени толку посакувани, очекувани или пророк на тоа што би било најпогодно да се посака, поверува за да се избегнат кризи, прогонствата помеѓу релативно новите балкански држави со бојно, славно и чудесно историско минало, но толку тешко да се поднесе...

И еве два најзначајни примери за мене. Првите се движи околу контрастиот кој постои, од една страна, помеѓу стравата за книжи на Тајкото и неговото кружно пријателство, сите интелектуалци, обземени од двајца извори на нивното постоење – источниот и западниот и од друга страна, исклучителниот интерес на Мајката во однос на читањето за само една книга, Католичкиот објавен помеѓу двете војни од една голема италијанска модна куќа. Благодарение на губењето на Католичкиот и невиното писмо испратено од загрижените чедра до италијанската стокова куќа во повоеното период, за да ја усреќат нивната мајка, семејството дознава и најсигурно разбира однадеж дека границите се најпосле отворени и дека Југославија ќе го преземе чудесниот и незаменлив појез – ќе застане меѓу Запад и Исток, во интерес на својата иднина со отворени граници... И

друѓиоѝ пример, кој е во врска со мајчиноѝо ѝаѝување, во роднаѝа Албанија, ѝо четврти век разделба со роднаѝа жруѝка. Мајкаѝа, која се чини за ѝрв ѝаѝи ќе му се сѝроѝивсѝави на својоѝи соѝруѓ, ја убедувал да не ѝаѝува, оѝи било ѝрерано, во времето на сѝалинизмоѝ, ќе оѝстане шокирана од ѝоа иѝио ќе го види и доживее на дружаѝа сѝрана од жраницаѝа, одлучувајќи да го скраѝи ѝредвидениоѝ ѝресѝој, ѝред исѝекоѝи на визаѝа, која и ѝокрај нажризенаѝа свесѝи да не ги ѝовлече во неочекувани жрижи, блискиѝе, наѝушѝени, мора да го сѝори ѝресудниоѝ чекор. Таа, на жраницаѝа, на војничеоѝ, кое и ѝоа е зачудено од ѝредвременоѝо заминување, ќе му рече во ѝиѝе ѝешики времиња на Евроѝа: 'Мојаѝа ѝаѝиковина, сине е земјаѝа каде иѝио се моѝиѝе деца!'“

Францускиот писател Филип Делаво, во еден запис за „Татковите книги“, го фиксира ликот на Мајката, во татковата библиотека, во тој редуциран универзум помеѓу Запад и Исток, небаре покривно прозорче свртено кон универзумот, во кое се крие последната тајна при што се решава судбината на заедничкото на сите јазици: тишината, вистинската татковина на живите, но тишина на речиси светата полнота:

„Тука е и убаваѝа и дискреѝна фиѓура на Мајкаѝа, се разбира соѝруѓа, но и ѝридружничка на жолемоѝи чииѝач, и ѝаа служејќи им на книѓиѝе, ѝивкиоѝи жениј на семејсѝвоѝо која се акѝивира и смирува, умеѝе да ги одбрани своѝиѝе во немирниѝе и неизвесни времиња, заѝиѝо ги знаѝе јазициѝе на завојуваниѝе – иѝалјанскиоѝи, жрчкиоѝи... Еве иѝио сѝ сака да ни се ѝокаже во овој роман со сериозен ѝтон, кој е многу ѝовеќе од хроника, во смислаѝа на романескнаѝа умеѝносѝи на Јурсенар, оѝколку роман на чисѝа фикција. Луан Сѝарова раскажува за да сведочи ѝред една ѝоследна каѝасѝрофа да ги униѝиѝи реликвиѝиѝе, ѝоследниѝе архиви, бледиѝе ѝраѓи на масѝилоѝо на еден ѝрасѝар дел од долѓиоѝи ѝаѝи.“

И Едгар Морен, проследувач на балканската сага, ќе го забележи посебното место на Мајката, но претходно нагласувајќи дека „речиси во сѝиѝе досегаѝни книѓи на сагаѝа доминира фиѓураѝа на Таѝкоѝо, кој во себе се носи со сеѝа балканска исѝорија, не ѝресѝанувајќи да живее во книѓиѝе, Таѝкоѝо авѝенѝична фиѓура, каква иѝио ѝовеќе не ѝосѝои кај нас, воланоѝи на семејнаѝа судбина. искусен и мудар човек, кој ѝредизвикува ѝочииѝ, восхѝи и ѝубов кај својаѝа жена и децаѝа.“ Во однос на присуството на Мајката Едгар Морен ќе забележи (во предговорот на книгата „Брегот на егзилот“):

„Мајкаѝа е ѝосѝојано ѝрисуѝина (чие месѝо кај нас не е како некоѓаѝи), е висѝинскиоѝи анѓел чувар на семејноѝо оѓниѝиѝе, ја чува

врската клучеви на најубавиите куќи, припадници од еѓил во еѓил, која го вурди сеќавањето на семејството, остана на друштвата стигнута од границата, постојат една од Берлинскиот суд, разделувајќи ги во текот на децении.

Германскиот филозоф и книжевен историчар во монографската студија за балканската сага на Луан Старова под наслов „Легендата за Балканот во светлината на европската философија на епските форми“ (зима 2000, пролет 2001, „Израз“, Сараево), откако ќе нагласи дека „ЈАС на историите на Балканот по својата природа е плурално: тоа сè се состои од мноштво гласови, коишто Тајковито ги откривал во многубројните книги. Сеќавајќи се, како иманентен раскажувач на тој полифон свет, којшто може да го слушне и да го представи автентично којшто својот севкупен животој го минал меѓу границите и идеологиите, помеѓу големите системи и тесно ограничени региони, но којшто соумел како такав и да го разбере и да го стори плодотворен, Старова развива една необично модерна варијанта на романсичарска иронија – можеби би можеле и да ја наречеме – балканска иронија, ќе надополни:

„На тој начин од сеќавањето изронува на прв план Мајката како лик на легендата за Балканот. Додека Тајковито со својот проект за историската реконструкција реагира на делбите, најнајосветлите и антиагонизмите на балканскиот свет, од доменот на Мајката дојра до раскажувачот и романсичарот сликата и стварноста на страдањето. Перманентното присуство на тоа страдање не му дозволува на раскажувачот да слизне во еднодимензионалноста на еднозначната перспектива на раскажувањето. Од доменот на мајчинското потекнува пресилната мудрост, за да значи дека авторовото а priori раскажување и нужно се поврзува со една или повеќе стравите од она приказување, вреднување и просудување стравите кои, несомнено се поврзани и со дискурсот, кој – во тоа не учи балканската легенда на Луан Старова – мораат мирно и плодотворно да комуницираат балканските различности.“

* * *

Балканската сага е замислена како „отворен проект“, чии можни хоризонти се назначени во матричната книга *Тајковите книги*. Потпирајќи се врз своите архивски потраги, врз читањето на одделни документи и книги, со иницијални импулси од книгата на татковата „митска библиотека“, посебно со можноста што му се даде на авторот да трага и со децении недостапните сведоштва од Албанија, поради зат-

ворената граница и архиви, авторот не се држи по усталениот редослед на објавата на своите книги, небаре останувајќи доследен на „метафизичкиот распоред“ на книгите во татковата библиотека. Меѓутоа засега останува верен на три романескни зафати на сагата, врз кои работи и се документира во текот на повеќе години. Тоа се романите *Љубовта на генералот*, *Балканавилон* и *Времето на јаничариите* кои веројатно ќе бидат пишувани и објавувани по овој редослед, за последниот том да биде посветен на сведоштвата за балканската сага.

IX. ЛЉУБОВТА НА ГЕНЕРАЛОТ (*L'AMOUR DU GENERAL*)

Останувајќи верен на иницијалната замисла, во една семејна хроника, да претстави сто години од балканската историја (XX век), авторот овој пат своите ликови, посебно централниот на сагата Таткото, го води во период околу Првата светска војна (посебно во 1917 г.) во пределите околу Охридското и Преспанското Езеро, на тромеѓето помеѓу Грција, Албанија и Македонија, посебно во времето на француската окупација (1916–1920).

На авторот по неколкумесечни истражувања (посебно во Музејот на Источната армија во Париз), му појде од рака да ги консултира релевантните архиви на француската армија на Балканот, посебно на оние од Корчанската Република и Битката за Поградец во септември 1917 г., да открие низа непознати документи за „вмешаноста“ на главниот лик од својата сага со француската администрација во Поградец и Корча во назначениот период. Со оглед на речиси полвековната изолација на Албанија и недостапноста на архивите, авторот успева по падот на сталинскиот комунизам во оваа земја, особено во пределите каде што живеело неговото семејство, да дојде до автентични документи и да ги стави во функција на својата балканска сага. Во средиштето на романот, покрај ликови од балканската сага, се појавува воениот заповедник на Поградец, командантот на баталјонот подоцна генералот Едуард Огист Иполит Мортие. Како што е познато од историјата, француските окупациски војски на Источниот фронт, главно стационирани во Солун на чело со генералот Морис Сарај, немале свои директни стратегиски интереси на Балканот како на пример Италија, Грција, Србија, Бугарија и други земји, кои покрај „главната“ светската борба, воделе и свои „локални битки“, помалку познати во историјата. Овие генерали, Морис Сарај и Едуард Мортие, посебно, ќе бидат и еден вид „победници“ во малите конфликти, често пати во расчекор со стратегиските планови на Ке Дорсе. Во тој дух тие ќе ја формираат и одржуваат и малата Корчанска Република,

како и другите зони, вклучувајќи ја и онаа на Поградец, на чело со генералот Мортие.

Авторот во овој роман ќе се обиде да ги проследи и фиксира историските координати од периодот на Првата светска војна, а потоа во средиштето на својата романескна фикција ќе го постави Генералот на „Земјата на Езерата“, односно тремеџето, неговото пријателство Таткото од сагата (во годините на младоста, пред неговото заминување во Цариград, третирано во романот *Тврдина од џејел*, како и љубовта на генералот со младата Атина, рисјанска Албанка, со која останува во брак до крајот на животот, водејќи ја подоцна и на другите воени траншеа во Европа и на Блискиот Исток.

Во романот, паралелно со следењето на животот на главниот протагонист на сагата и неговото семејство, авторот ќе настојува да го предочи на преден план ликот на генералот Мортие, како војник и човек, дојден на Балканот да војува, да настојува да проникне во менталитетот на месното население, да го разбере неговото големо страдање во векот, дури и да се солидаризира со него. Генералот станува еден вид цивилизатор на месното население, дури и спасител во една од пресудните битки. Авторот ќе настојува во овој роман да ја „употреби историјата“, како автентичен и, реалистички супстрат, дистанцирајќи се од вообичените митски парафрази, во еден фикциски такеж во духот на другите романи од балканската сага.

X. БАЛКАНБАВИЛОН (BALKANBABEL)

Десеттата книга под наслов *Балканвавилон*, во тек на документирање и истражување ќе појде од главната метафора на „чистите јазици“ на Балканот, имајќи го повторно исходштето во *Тайковиче книги*. Таткото, централниот лик на сагата, ќе биде во текот на целиот живот обземен од мистеријата на јазиците: од нивното реално и мистично потекло, од усилбите да се создадат универзални и вештачки јазици, од нивното кодифицирање, од соочувањата со билингвалноста и мултилингвалноста, со која и практично тој, и неговото семејство ќе се соочуваат во балканскиот егзил. Во овој есеизиран роман, но и со хуморно-гротескна структура, се предочени главните ликови Таткото и неговиот пријател Климент Камилски, познат од *Тайковиче книги* како К.К., кои се во потрага на некаков „прочистен балкански идиом од отоманизмите“, кои според мислењето на тогашните режими, но и идеолози, интелектуалци, со националистички визии, во нивните јазици, на нивните штотуку испилени држави-јазици, се наметнувала

потребата на „ослободување“ од опасните отоманизми, какви што можат да бидат на пример зборовите „башибозук“, „шашма“, „далавера“ и многу други од овој вид. Тие се нагрбуваат со мисијата да ги „исчистат“ нивните респективни мајчини јазици, албанскиот, односно македонскиот јазик. Нивната мисија, наликува на онаа на јунаците на Флобер Бувари Пекуше, кои настајуваат да ја состават листата на стереотипите, во нивната потрага по „недостатоците“ на науките, со нивната утописка, автодидактска мисија. И така јунаците на *Балкан-вавилон* „се прејушијаааа на донкихотовскиот наум, во составувањеаа на листатаа на „погубниите зборови“ во нивниите јазици. Во шекот на издвојувањеаа на отоманизмиите шие од збор до збор разбирааа дека од нивниот наум, нема „фајде“, зашто ако така продолжаа, ќе си ја заубааа и главнатаа на нивниите мајчини јазици, толку шешко сјасени и одржани во историјата!“

Авторот во овој роман низ глобалната метафора за „чистите јазици“, има за цел да дедаматизира и релативизира една мошне значајна јазична материја со која се соочуваат балканските идентитети на државите-нации, почнувајќи од периодот на нивните преродби, кои сакаат „интегрално“ да се ослободат од своето минато, создавајќи неприфатливи стереотипи во третирањето на минатото, на политичките и влијание на освојувачките империи, како интегрално туѓо, неподобно за иднината на новиот прочистен јазик на нацијата итн. Поттикот авторот да се справи со оваа метафора на чистите јазици“, го доби за време на братоубиствените војни на Балканот, во делови на некогашната југословенска федерација, кога под местото на чисти етнички држави, се дојде и до делење и чистање на јазиците од зборови кои биле со векови присутни во овие јазици.

XI. ВРЕМЕТО НА ЈАНИЧАРИТЕ (LE TEMPS DES JANISSAIRES)

Темата на јаничарството, односно „глобалната метафора“ на овој феномен, на јаничаризмот и на неговите бројни деривации, особено интелектуалното јаничарство, идеолошкото неојаничарство, драмите на кривките балкански идентитети, јаничарството со посложена и комплексна генеза, не само во отоманскиот круг, но и многу време пред него и по него, е присутна во речиси сите романи на балканската сага на авторот Старова. Пасажите за јаничарството речиси во сите книги од сагата се коментирани од бројни критичари и проследувачи на сагата како Едгар Морен, Георги Старделов, Петер Рау и други. Меѓутоа, оваа атрактивна и актуелна тема не само за балканските

народи, туку и воопшто за човештвото во романот *Времето на јаничариите* би требало да добие целосен израз. И во овој роман, засега во почетен ракопис, низ глобалната метафора на јаничарството, авторот трагајќи по неговата историска и онтолошка димензија, ќе се обиде да проникне надоврзувајќи се на оваа тема од романите на големите балкански автори како Никос Казансакис, Иво Андриќ, Меша Селимовиќ, Исмаил Кадаре, Антон Дончев и други, кои јаничарството го третираат од различни ракурси, но најчесто низ „проклетството на конверзиите“ и нивната неизбежна конфликтност. Со романот *Јаничари* фундиран врз еден драматуршки епистоларен ’рбет (со размената на писма за јаничарството, од источна провиниенција Таткото со неговиот пријател Климент Камилски, за јаничарството од западна провиниенција), со поголеми есеистички слоеви и записи кои ја предочуваат синтезата на комплексната проблематика на јаничарството во светот, веројатно се заокружува балканската сага – низ животот на едно семејство во текот на еден век на постојан внатрешен и надворешен егзил.

* * *

Мојата балканска сага се создаваше во текот на последната деценија на XX век и таа е и натаму во процес на создавање – во природот кога дојде и до еден вид историско катарзирање на народите и нивните нови, независни балкански држави, низ невидени братоубиствени војни, етнички чистења, депортации, урнување на стари граници и воспоставување нови. Оваа балканска сага низ еден модерен пристап во преточувањето на слоевитата и комплексна историска граѓа, почивајќи врз јасна, едноставна и прегледна наративна структура, означува според книжевната критика и заокружена *книжевно-енциклопедиска целосиј*. Оваа сага е еден од првите обиди во литературите на Балканот во неа да бидат проникнати колективните судбини на толку различни народи, менталитети и судбини, со крајна цел – да се открие нивното заедничко и непобедливо во времето. Во тој контекст Петер Рау, кој следејќи ја балканската сага, вели дека е „голема среќа за европската и светската книжевност, што во бескрајниот дискурс за интеркултуралните врски во литературата влеза и делото на Луан Ситарова... За нешто се зборува како феномен што во светлината на европската традиција на големиите епски форми значи: парадигма за ширењето и на промената на хоризонтот на гледањето и вреднувањето на европската етика... А со автори како што е Луан Ситарова европската етика се враќа кон своите европ-

ски извори, без иришоа да делува како обично иовиорување.“ (Peter Rau, "Legenda o Balkanu u obzorju evropske filosofije velikih epskih formi", Izraz, Sarajevo, 2001–2002, str. 27–44.)

На овие фрагменти од прилози за одгласите на Балканската сага во земјата и во Европа, во голем дел и како образложение во рецензијата за прием во МАНУ, рецензентите академиците Георги Старделов и Гане Тодоровски, истакнуваат дека „намерата им била иреку ириложениите елементи да иокажат дека рецензијата на романиите на Луан Ситарова е литературен феномен неизнат во македонската ивоена книжевност.“

* * *

И така во отворен креативен процес продолжува мојата балканска сага, прифатена од читателите во земјата на своето создавање, во балканските земји, прифатена во Европа, особено во Франција. И не случајно во градењето на мојата балканска сага јас најголем омаж им должам на француските писатели и на нивната потврдена универзална татковина – литературата. Од оваа литература, најверно ги катарзира францускиот идентитет и трајните лекции на универзалност. Од француските писатели не престанав да учам картезијанска строгост, толерантност, прифат на другиот.

Срекен сум што јунаците на мојата балканска книжевна сага го добиваат „благословот“ на француските, европските и балканските читатели и ја продолжуваат смислата на нејзиното постоење во облик на солидарност и верба во еден „друг Балкан“. Охрабрен сум што од нивното многузначно читање, од поддршката и критичките сведоштва на писателите и мислителите Едгар Морен, Морис Друон, Ив Бонфуа, Ален Боске, Василис Василикос, Исмаил Кадаре и други се шири оваа сага, се допишуваат страници, уште позначајни од авторите, во прилог на тезата дека сагата нуди жива библиотека од митови, во кои се крие хармонијата на балканските разлики, но митови богати со надеж за Балканот во ова пресудно време и за европската иднина...

Ова се силни пораки на охрабрување и надеж да се истрае во вербата дека перото може да биде и меч, а не донкихотовско копје. Живееме во време обременето, од една страна, од синдромот на делбите, митот на границите, синдромот на жртвувањата до самоуништување и од друга страна, немоќта да се транзитира во еден нов, друг свет на вредности, на европската цивилизација. Враќањето на Балканците во недрата на европската цивилизација, на која отсекогаш и

припаѓале, станувајќи жртви на вековни фрактури, е долг, мачен, неизвесен пат. Ова траење трае со векови. Останува де се премости големиот временски дисконтинуитет на балканските во однос на европските институции. Овој пат на враќање кон Европа не е небески, туку е овоземски. До катарзата на вистинското враќање во Европа и дејствувањето во ритмот на европските институции е мачен и долг процес, кој не се остварува без големи жртви. Еден пример од доменот на уметноста, како можна илустрација.

Хрватскиот сликар Јосип Рацич, според есејот на Мирослав Крлежа, уште од младини ќе сонува да го доживее европскиот импресионизам како негов недосегнат идеал во творештвото. Но судбината наместо во Париз, го носи во Минхен, каде за да опстане мора да работи барокни бакрорези, одалечувајќи се од импресионизмот. Најпосле во десеттите години на XX век стигнува во Париз, но предоцна за да се остварат неговите илузии зашто овде Гијом Аполинер го најавува кубизмот. Лишен од сонуваната етапа, неможејќи никогаш да ја досегне Јосип Рацич, распнат помеѓу два за него непремостиви светови си го одзема животот. Крлежа овој чин на жртвување го толкува како очајнички чин поради непомирливост на балканскиот и европскиот дух. Ова фаталистичко толкување, од позицијата на трајната балканска жртва, не престанала да се метаморфозира во различни варијанти кај балканските писатели, особено, подоцна кај некои романсиери особено од позицијата дека судирот помеѓу Запад и Исток на Балканот е неизбежен, особено со инструментализацијата на религијата. За жал, тоа беше и една од причините за братоубиствените војни во делови од поранешната југословенска федерација. Реалноста на европската интеграција на балканските земји, сигурно ќе стави крај на овој дух на неизбежниот судир „на граничните култури“.

И смислата на мојата балканска сага и на нејзините јунаци останува Балканот да опстане без граници, ослободен од атавистичките паннационалистички визии. За јунаците на мојата балканска сага немало, нема и ќе нема друга алтернатива, освен тоа – животот да опстане како дефинитивна татковина без граници. Јас сум среќен што добивам бројни потврди за исправниот пат на мојата мисија, на јунаците на мојата сага, чија судбина се препознава од различни народи на Балканот и од Европа, поврзувајќи ги различните идентитетни компоненти на луѓето од различно етничко потекло. Со реализирањето на визијата на основоположникот на Европската унија Жан Моне дека таа „**ќе ги обединува луѓето, а не државите**“ сигурно ќе се стави крај на погубните дефетистички алтернативи. И за јунаците на

мојата балканска сага немало и нема друга алтернатива освен потрагата по хармонијата на зближувањето, соживотот на луѓето во мултиетничката заедница.

Јас сум среќен што не престанувам да добивам докази од бројни читатели од разни европски земји за исправниот пат на јунаците на мојата балканска сага. Ревносна читателка од Франција Елен Лејбович, која со години ја следеше сагата ми пишуваше: *„Го чувствував вашето семејство со џајковите книги, како вијора менџална џајковина, која не преспаува да ме придружува“*. А верната читателка на сагата од Битола Нада Стојкова – Елипида пред својата смрт не престануваше да ми ги испраќа своите книги, уверена дека им е местото во имагинарната „таткова библиотека“. Каква чудесна солидарност наспроти различните јазици, вери, етникуми...

* * *

Глобалните метафори на мојата балканска сага ми го открија патот на враќањето од егзил по шеесет години во родниот град, еве ме доведоа и пред вас, почитувани Академици, посилен за нови искуства за балканското братимење. Еве само уште неколку од нив:

Балканците ја имаат судбината да градат мостови и да трагаат по излези од лавиринти. Кога уриваат мостови, најчесто се губат во лавиринти. И во обете градби, разградби – во меандрите на минливоста, тие не престануваат да се повикуваат на можната утеха на легендите, митовите, преданијата. Но градбата мост како излез од лавиринт е мачен и неизвесен процес во времето и просторот. Оваа градба во координатите на ракописот претпоставува и минување низ чистилиштето на сопствениот идентитет, до допирањето на неговото дно, за вистинско изронување до светлината на вистината.

Балканците во сите времиња живеат и истрајуваат со најсилните митови на **жртвувањето**. Посебната структура на Балканскиот Полуостров (од север затворен со планински алпи, од сите страни опкружен со мориња), го предизвикува вековното чувство на изолација и осама, го зајакнува чувството на живеење во лавиринт, но и постојано го мобилизира битието да се трага по излез, од лавиринтот низ семожни излезни врвици. Оваа идеја на потрага по излез од балканскиот лавиринт ќе има свој одраз и во различните и динамични варијанти на народното кажување, но и низ народните ора. Секако дека стрмнините на географскиот релјеф не се без одрази врз менталниот. Познато е на пример вековното македонско оро „Тешкото,

сведоштво за ритмот на играта, за стрпливите чекори кои водат кон излезот. И полифоното пеење, на пример, кај Грците и Албанците, сведочи за потрага по излези од звучната варијанта на балканскиот лавиринт. Кај речиси сите балкански народи, во различни варијанти е присутен митот на градбената жртва, при што е доминантна легендата за вградената, жртвувана мајка во темелите на мост, тврдина или храм. Во митската меморија на Балканците и овој настан сведочи за уште една противречност што ја наложува географскиот врз менталниот релјеф помеѓу институциите на континуитетот и дисконтинуитетот. Излезот од судбината градба/разградба, сизифовската судбина на постојаното отпочнување, постојано ги предизвикува митските сили на жртвувањето.

Од потрагите во балканската сага, добив бројни уверувања дека позитивниот капитал од заедничкото живеење на балканските народи под долговечната Отоманска империја, во минатиот XX век не беше валоризирана во функција на новиот соживот, туку често беше дијаболизиран од новите држави-нации на Балканот, кои немојќни да го наложат европскиот концепт на дотогашното владеење, причините за неуспесите и судирите преку балканските и светските војни, најчесто ги гледаа во веќе исчезнатата Отоманска империја.

Меѓутоа, според еминентни балканолози, отоманското владеење изврши и силно влијание во создавањето заеднички обележја, диктирани од логиката на заедничкиот живот во аспекти на промислувањето на светот и покрај големите противречности помеѓу различните религии, чии разлики не престанаа да се инструментализираат и дури станат повод за братоубивствени војни. Треба да се нагласи дека православие и исламот, почивајќи врз истиот монотеистички корен, во извесна смисла не се далеку ниту од источниот мистицизам, заемајќи понекогаш и дистанциран однос од западното мислење. Треба да се нагласи дека овдешните често „дијаболизирани конверзии“ немале „инквизициски последици“, како на Запад. Верниците од исто семејство на свој начин „коабитирале“ низ двете религии. Постоеле облици на верска толерантност (заедничко славење на празници од двете религии), почитување на светилиштата на другиот, каков што е случајот со манастирот Свети Наум, на брегот на Охридското Езеро. Познати се и случаите на братимење, односно „братства по крв“ и на долговечни пријателства пренесувани од генерација на генерација.

Балканците, најдени во нивниот географски и историски лавиринт, односно во свет со густы внатрешни и надворешни граници, кои не престануваат да се репродуцираат под силата на новите налети на

непредвидливата историја, потрагата по излезот од изолацијата, воспоставувањето на новите, некогаш срушени мостови со Европа, напати добивајќи и митски димензии, не престануваат да ги опседнуваат. Меѓутоа, време е оваа ментална енергија да се пренасочи во помирување на разликите, во потрага по заедничките извори на позитивна енергија и градењето ментални мостови помеѓу себе за да се елиминираат границите со Европа...

Ова беа главно етичките и естетските мотиви, во мојата балканска сага и писателска мисија, со поворките мои ликови, со „глобалните метафори“ – за козите, за јагулите, за јазиците, за клучевите, за јаничарите, за библиотеката и други, заедно да трагаме по заедничкиот излез од балканскиот лавиринт кон Европа...

Честа што денес им се укажува на јунаците на мојата балканска сага во овој доблесен храм на Науките и Уметностите, довербата што му се укажува на неговиот автор да биде примен меѓу Вас, можеби е и најубавото предупредување дека нашата идна заедничка татковина Европа – не дозволува да се делиме, да се разделиме, да се разместуваме во нови граници...

БИБЛИОГРАФИЈА НА Д-Р ЛУАН СТАРОВА

ИЗДАНИЈА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Првите свои прилози, од кои некои се и со книжевни амбиции ги објавува во Весникот „Млад борец“.

Првите записи на албански јазик ги објавува во списанието „Јехона“.

Во 1971 година, ги објавува патеписните записи во книга, под заеднички наслов „Луѓе и мостови“, во издание на НИП „Студентски збор“. За оваа прва своја книга го добива и првото книжевно признание, наградата на градот Скопје – „13-ти Ноември“. Истата година ја објавува и својата прва книга на албански јазик, романот „Kufijtë e pranverës“, („Границите на пролетта“), во издание на книгоиздателството „Рилиндја“, од Приштина.

Во 1976 година ја објавува книгата-есеи и книжевни студии „Доближувања“, кај книгоиздателството „Култура“, за која ја добива републичката награда „11 Октомври“, за најдобра книга од областа на литературата во Македонија.

Во 1980 година, ја објавува книгата-есеи и студии од балканските литератури, „Релации“, во издание на книгоиздателството „Мисла“.

Во 1982 година ја објавува патеписната проза „Кинеска пролет“, објавена во книгоиздателството „Македонска книга“.

Во 1986 година ја објавува книгата – есеи и записи „Пријатели“, и овој пат кај „Македонска книга“.

Надоврзувајќи се на своите претходни книги, во 1988 година ја објавува книгата „Континуитети“, во издание на „Култура“.

Во 1991 година ја објавува збирката поезија „Песни од Картагина“, во издание на „Култура“. Истата книга ја пишува и објавува на албански јазик, под наслов „Kartagena nuk mposhtet“ (Картагина не е победена), во издание на „Рилиндја“ од Приштина.

Истата година го објавува краткиот роман „Митска птица“, во издание на „Детска радост“.

Во 1992 година го објавува романот „Татковите книги“ во издание на „Македонска книга“, кој од Друштвото на писателите на Македонија е прогласен за најдобра прозна книга на годината и ја добива наградата „Стале Попов“. Дванаесет раскази од оваа книга се објавени во швајцарското списание „Еcriture“ (Ракопис).

Во 1993 година, го објавува романот „Времето на козите“, во издание на издавачот „Мисла“. За овој роман, ја дели наградата на конкурсот за најдобар роман на оваа издавачка куќа.

Во 1995 година во издание на „Flaka e Vëllazërimit“ е објавена албанската верзија на неговата книга „Татковите книги“ (Librat e babait). Истата година ја објавува книгата „Француски книжевни идеи“ (XX век), во издание на книгоиздателството „Наша книга“.

Во издание на „Мисла“, ја објавува книгата „Балкански клуч“. За расказот „Балкански клуч“, од истоимената книга, ја добива втората награда на анонимниот конкурс за расказ на весникот „Нова Македонија“.

Во 1997 година, во издание на книгоиздателството „Култура“, го објавува романот „Атеистички музеј“.

Во 1998, во издание на книгоиздателството „Ѓурѓа“, ја објавува книгата раскази „Пресадена земја“, како петта по ред од неговата балканска сага, започната со „Татковите книги“, објавена во 1992.

Во 2000 година, го објавува романот „Патот на јагулите“ во издание на „Матица македонска“.

Во 2001 година, книгоиздателството „Матица македонска“, му го објавува романескното творештво во пет тома, кои ги претставуваат романите од неговата Балканска сага: „Татковите книги“, „Времето на козите“, „Балкански клуч“, „Атеистички музеј“, „Патот на јагулите“;

Во 2002 година, во издание на „Ѓурѓа“, го објавува романот „Тврдина од пепел“, која претставува дел од неговата најавена Балканска сага и за која ја добива наградата „Македонски духовни конаци“.

ИЗДАНИЈА НА СТРАНКИ ЈАЗИЦИ

Покрај успехот што го имаат неговите дела во земјата, постигнува особена афирмација со објавувањето на своите дела на странски јазици.

Во 1997 година, издавачот „Фајар“ (Eayard) го објави на француски јазик неговиот роман „Времето на козите“, (Le temps des chèvres), во превод од Клеман Де Исартеги.

Во 1998 година, парискиот издавач „Еспри де пенинсул“ (L'esprit des péninsules) ја објавува книгата на француски јазик „Фаик Коница и Гијом Аполинер – Едно европско пријателство“ (Faik Konica et Guillaume Apollinaire – Une amitié européenne).

Истата година, парискиот издавач „Фајар“ го објавува на француски јазик романот „Татковите книги“ (Les livres de mon père), во превод од Клеман Де Исартеги.

Во 1999, „Фајар“, го објавува на француски јазик, романот „Атеистички музеј“ (Le Musée de l'athéisme), во превод на Харита Вибрантс.

Истата година, швајцарскиот издавач „Unionsverlag“ од Цирих, го објавува на германски јазик романот „Времето на козите“ (Die Zeit der Ziegen), во превод од Роберто Мантовани.

Грчкиот издавач „Патаки“ го објавува романот „Времето на козите“ на грчки јазик во превод од Наја Оковонопулу.

Во издание на познатиот турски издавач „Јапи креди“ (Yapi kredi) од Истанбул, објавени се два негови романа: „Време на козите“ и „Татковите книги“.

Во 2000 година, во издание на хрватската издавачка куќа „Znanje“, од Загреб, во познатата серија „Нит“ романи, се објавува неговиот роман „Времето на козите“.

Во 2001 година, издавачката куќа „Editura univerzal dalsi“, го објавува на романски неговиот роман „Време на козите“.

Во 2002 година, романот „Времето на козите“ е објавен на бугарски јазик, од бугарскиот издавач „Biblioteka 48“.

Истата година, издавачот „Екри де Форже“ (Ecrits des Forges) од Труа Ривиер во Квебек, Канада, ја објавува на француски јазик неговата збирка поезија „Песни од Картагина“ (Poèmes de Carthage), во превод од Харита Вибрантс.

КОЛЕ ЧАШУЛЕ

КОЛЕ ЧАШУЛЕ е роден на 2 март 1921 година, во Прилеп, како Никола Кеџев (Кеџевик), чейвртото дете во фамилијата на Сџева и Илија Кеџеви. Во 1925 година тој е посвоен од вујко му Илија Чашуле, со што официјално го добива презимето Чашуле. Основно училиштето и нижа државна гимназија завршува во Прилеп, а државна реална гимназија во Битола. Во 1938 година запишува студии по медицина на Белградскиот универзитет; студирал е и прекине во април 1941, по започнување на војната во тогашна Југославија. Од доцната есен 1938 година активно е вклучен во комунистичкото движење, работејќи во партиската техника. Во 1940 година припишување на легиониот распусти во Македонија, извршувајќи ја партиската задача, од Белград во Скопје пренесува куфер со примероци на „Бели муџри“ и така го запознава Рацина.

Во мај 1941 година оди во Софија со група македонски студенти за да се запише, евентуално, на тамошните универзитети; ги запознава Вајцаров, Венко Марковски и Тодор Павлов; на импровизирано литературно читање присуствува со Марковски, Вајцаров, Блаже Конески.

По враќањето во Прилеп, во текот на летото, со Блаже Конески подготвува заедничка поезиска збирка.

Коле Чашуле учествува во востаничката акција од 11 октомври 1941 година, со која започнува борбата на македонскиот народ против фашизмот.

Во 1942 година е уапсен и осуден на смрт со бесење како организатор на апенитетот на бугарскиот висок полициски функционер во Скопје; казната е преименувана во доживотна робија и ја издржува во скопскиот затвор Идризово. Во 1944 година го организира успешното бегство од затвор на повеќе од 300 осуденици, по што активно се вклучува во завршните воени операции за ослободување на Македонија.

Во 1945 година во сѝисаниеѝо „Нов ден“ ѝо објавува својоѝ ѝрв расказ „Деноѝ“; сѝанува началник на Полиѝичкаѝа уѝрава на Радио Скопје (функција, еквивалентѝа на денешнаѝа функција ѝла-вен и одѝговорен уредник) иѝѝо ја извршува до крајоѝ на 1946; во 1947, како сценарисѝ, ѝарѝиѝиѝира во снимањето на ѝрвиѝе македонски докуменѝарни филмови: „На избори за нови ѝобеди“ (режија Благоја Дрнков) и „Македонија“ (режија Жорж Скриѝин); во 1948 Народниоѝ ѝеатѝар во Куманово ја изведува неѝоваѝа ѝрва ѝиеса „Една вечер“. Именуван е за ѝрв уѝравник на Македонскиоѝ народен ѝеатѝар (драма-оѝера-балетѝ), на должностѝа уѝравник осѝанува до крајоѝ на 1949; во 1950 ансамблоѝ на МНТ ја ѝосѝавува неѝоваѝа драма „Задруѝа“, која, заѝѝоа иѝѝо, сѝоред мислењето на ѝѝоѝаѝна-ѝа криѝика, „не ѝ одѝоварала на сѝварностѝа“ била симнаѝа од реѝерѝѝоароѝ веднаш ѝо ѝремиераѝа; ѝеатѝролоѝијаѝа овој насѝан ѝо евидентѝира како ѝрва забрана на ѝреѝисѝава во исѝоријаѝа на македонскиоѝ ѝеатѝар; излеѝува од ѝеаѝѝ неѝоваѝа ѝрва книѝа, збиркаѝа раскази „Првиѝе дни“, а веднаш ѝо неа и моноѝрафијаѝа „Народен херој Сѝраѝо Пинѝур“ и е именуван за уредник на сѝисаниеѝо „Современостѝ“.

Во 1952 година заминува на својаѝа ѝрва диѝломаѝска должностѝ во Торонѝо, каде иѝѝо е именуван за ѝенерален конзул; ѝове-кеѝодиниѝоѝ ѝресѝѝој во Канада и Америка ѝо корисѝѝи и за инѝѝен-зивно изучување на американскаѝа драматѝурѝија, вклучувајќи се ѝовремено во ѝроѝраѝиѝе на ѝеатѝарскаѝа работѝилница на Јуѝин О’Нил; во 1956 е именуван за ѝрв минисѝер за кулѝура на НР Македонија; едновременно, неѝоваѝа драма „Вејка на веѝроѝѝ“, ѝријавена на конкурс за домашна драма расѝиѝан во МНТ, жири-комисијаѝа ја одбива како целосно некваѝиѝеѝна.

Во 1957 година Мирко Сѝефановски, дирекѝор и режисер на Народниоѝ ѝеатѝар во Прилеј, ја ѝосѝавува „Вејка“ со ѝолем усѝех; ѝексѝѝоѝ набрѝу се ѝреведува на срѝски, хрваѝиски и словенечки ја-зик и усѝеѝно се ѝосѝавува на десетѝина сѝени во ѝоранешна Ју-ѝославија; ѝеатѝролоѝијаѝа денес ја класификува „Вејка“ како ѝрва македонска модерна/модернисѝичка драма, а Чашуле сѝанува ѝла-вен и одѝговорен уредник на сѝисаниеѝо „Разѝледи“, извршувајќи ја оваа должностѝ до 1963 година.

Во 1958 година на сценаѝа на Народниоѝ ѝеатѝар во Прилеј и во режија на Мирко Сѝефановски е ѝраизведена неѝоваѝа ѝрва ко-медија „Бразда“; во 1961 на сценаѝа на МНТ и во режија на Илија Милѝин е ѝраизведена неѝоваѝа драма „Црнила“; ѝреѝисѝаваѝа уче-

сйивува на погаш најважниот југословенски театарски фестивал Стериино pozorje, добивајќи две награди (Петре Прличко за улогата на Фезлиев и авторот за драмски текст); во 1963 е именуван за југословенски амбасадор во Боливија, каде останува до 1965; во 1966 на сцената на МНТ и во режија на Димитар Костаров е произведена неговата комедија „Градскиот саат“; во 1967 на сцената на Драмскиот театар во Скопје и во режија на Љубиша Георгиевски е произведена неговата конјроверзна сценска подбивка во два дела „Партија за еден Мирон“; за книгата „Драми“ ја добива годишната награда 11 Октомври; во 1968 на сцената на МНТ и во режија на Бранко Славрев е произведена неговата нова драма „Вишел“; објавена е неговата прва книга раскази „Проза“.

Во 1970 година е објавен неговот прв роман „Просјум“, а Главниот одбор на Југословенскиот театарски игри Стериино pozorje му ја доделува наградата за особени заслуги за унапредување на театарската уметност и култура; во 1971 е именуван за југословенски амбасадор во Перу, каде останува до 1975. Истата година на сцената на Драмскиот театар во Скопје и во режија на Љубиша Георгиевски е произведена неговата драма „Како што мислуваме: Оставка на еден карински министер за внатрешни работи или, Достага на самиот врв од највисоката власт“.

Во 1977 година е објавен неговот најобеман роман, „Премреже“, а наредната, 1978 година на сцената на МНТ и во режија на Љубиша Георгиевски произведена е неговата драма во два дела „Суд“. Истата година е именуван за југословенски амбасадор во Бразил, каде останува до 1981, интензивно пишувајќи проза.

Во некои наредните три години објавени се три неговии романи: „Вомјазии“ (1981), „Имела“ (1982) и „Горчила“ (1983), а романот „Вомјазии“ ја добива наградата „Силале Појов“. Во 1982 година ја добива наградата „Марин Држик“, највисоката награда за драмски окус доделувана во поранешна Југославија.

Во 1984 година е избран за претседател на Сојузот на писателите на Југославија и го организира последниот конгрес на југословенската писателска организација, по што поднесува оставка на функцијата; во 1985 е избран за претседател на Главниот одбор на Југословенскиот театарски игри Стериино pozorje; објавен е неговот роман „Канадски франменити“ и неговата прва книга есеи „Закиси за нацијата и литературата“.

Во 1987/88 година е објавен неговот роман „Конзулски писма“, а на сцената на Народниот театар во Битола и во режија на Рахим Бурхан е произведена неговата нова драма „Роднокрајци“; во

1989 е објавена неговата книга политички есеи „Нови записи“; како буквално последен лауреат (сметано по азбучен ред), се добива со највисокиот општествено признание во поранешна Југославија – наградата АВНОЈ за животно дело; таа година наградата АВНОЈ се додели за последен пат.

Во 1992 година е објавена неговата нова книга политички есеи „Македонски дилеми“, како и книгата избрани драми „Драмски диверзисман“; произведени се и три негови радио-драми; во 1994 е објавен неговото нов роман „Така е ако ви се чини“; во 1997 е објавена неговата книга избрани драми „Трио фунебре“; Советото на Македонското театарски фестивал „Војдан Чернодрински“ во Прилеп му ја доделува наградата за животно дело; во 2000 се објавени две негови нови книги: збирка раскази „Само сказни“ и нејата книга есеи „Болно племе“; во 2002 е објавен неговото нов роман „Лимб“ и во 2003 година е објавена шестта книга есеи „А, бре, Македонче!“.

Коле Чашуле има објавено дваесет и пет драми („Една вечер“; „Последните гаврани“; „Задруга“; „Вејка на ветроот“; „Бразда“; „Црнила“; „Игра или социјалистичка Ева“; „Градскиот саат“; „Вител“; „Партијатура за еден Мирон“; „Земјаци“; „Тројца и вистина“; „Како што милаат: Осивка на еден кариерски министер за внатрешни работи или, Достага на самиот врв од највисоката власт“; „Веда“; „Суд“; „Житолуб“; „Диверзисман за еден Сирез“; „Роднокрајци“; „Тибурско и Синфороса“; „Вејка, два“; „Сон прв“; „Сон втор и по нешто друг“; „Modus moriendi“; „Lacrimula“; „Маркучоот во четирите џаса“); девет романи („Простор“; „Премреже“ 1–2; „Вомјазии“; „Имела“; „Горчила“; „Канадски францужини“; „Конзулски писма“; „Така е, ако ви се чини“; „Лимб“); четире книги раскази („Првите денови“; „Раскази“; „Проза“; „Само сказни“); шест книги есеи („Записи за нацијата и литературата“; „Нови записи“; „Македонски дилеми“; „Резиме за мојата генерација“; „Болно племе“; „А, бре, Македонче!“); една монографија („Народен херој Сирашо Пинџур“) и неколку стотини текстови од различен вид и жанр (есеи, фелетони, коментари, интервјуа, театарски и филмски критики, полемики, интервјуа...).

Освен во Македонија, драмите на Коле Чашуле се публикувани и/или играни и во Полска, Италија, САД, Словенија, Хрватска, СР Југославија, Босна и Херцеговина, Словачка, Унгарија.

Некои од прозните текстови на Коле Чашуле преведени се на италијански, српски, хрватски, руски, полски, словенечки, албански, романски, германски, француски, шпански, португалски и англиски јазик.

ЗА МОИТЕ УЧИТЕЛИ

Двоев долго.

Двоењето се издолжи со денови, недели и месеци. Прерасте во зајденост, која ги проби сите рокови и ги разниша сите мои ветувања. Нешто во мене, најверојатно прилепското, се заинаетило.

И мислев дека знам ... и знаев дека не знам.

Не е, не е лесно човек, особено кога ќе зајде во годините на неговото зајдисонце, да се мисли себеси.

А не е лесно, богами, и да се патува воопшто – наназад. Не!

Се изнасобрало, изнапластило, изнапишало многу. Сè и сешто.

Добро, за убавините нема проблем, но достагата е што сето минато не е само убавина. Не е! Не! Камо да е!

Во него има и радост, и мака, и неукост, и зајденост, и тескоба, и поревање, а, богами, и гревови.

Кога е македонско – и црнила.

Црнила кои демнат и се војваат – дури и низ сонот – да покажат со прст на себеси.

И навистина:

Како и што да пробеседи човек, кога му се привидува дека сето негово е: и изречено и напишано? Уште повеќе ако самиот испроповедал дека негова единствена биографија се неговите – книги? Што?

Кое е тоа што ќе каже поточно и поумно од нив?

Двои, тогаш, човек, не само како да изрече, а потем и запише, а притоа да не се поревне.

Да не зајде, не загази, не потоне во искушението на допрвашно – пресуредување.

Да не се гушне со гревот, па тоа пуство минато да си го прекрои, пресуреди, наконти за да му го остави на думањето како некаков – насит.

А зошто не и да си се – утеши?

Дека не е лесно, знаете и сами!

Маката во овој момент, верувајте, е:

Како да се исчувам да не се повторам. Да не ме земе, алабрацета, патетиката? И, притоа, сам себеси да не си фрлам в лице дека ... претпоставувате што? Нели?

Прилепското во мене ми вели: Не откажувај се, инаку јас ќе се откажам од тебе!

Еве, го почитувам:

Одбирам само две од думањата:

ПРВОТО, мојата чудовита Баба Ташка. Која – со нејзината, никогаш недоречена, приказна за Камберкадана крај мојата постела – ме учеше како да се кажува тоа што се има.

Како да се одберат вистинските зборови та никогаш на човек да не му здодее слушнатото. Дури и кога ќе побара повтор – и тоа повеќе пати.

Да му се радува, напати, и само заради убавината на зборот.

Тој, зборот – ме учеше мојата чудовита баба Ташка – е како секое семе.

Во велењето тој никнува, 'рти, расте, листи, добива цут, смисла, мудрост, убавина откако ќе одгласи во другите. И думај, внучко, никогаш – тој, зборот – не е ист. Не е. Сеедно што му е иста рубата од букви. Зашто и ние самите не сме истите.

Треба со дикат!

Мојата чудовита баба Ташка и нејзините сказни имено затоа јас ги имам како мое прво и темелно училиште.

ВТОРОТО думање:

Мојот чудовит даскал, дедо Марко Цепенко.

Кај кого чиракував со години и кому одам, со замолби, дури и денес, кога ќе ми се потспрепне зборот. Да,

Дедо Марко секогаш – во мене – го слуша тоа што го словам и строго, прилепски строго, проверува: колку сум додржал во чиракувањето кај него. Колку – ако – сум порастел. Или ...?

Учев од него, од дедо Марко, за пример, не само како се слуша, кажува и пишува, туку и како се чита.

Да, и како се чита.

Наук ми е:

Секој жив човек е приказна.

Во запишаното, пак, се – двајца: и тој што го вели и тој што го пишува.

Затоа со дикат:

По прочитот, за да е вистински, треба да се доотворат вратите за она во кое влегло и кое е новиот и вистински свет на сказната. Треба да се ослободи мислата за да може да заброди низ светот кој допрва ќе се доисповеди пред неа.

Да му ја види ликата.

Да даде спомош: прочитаното да се доспростре, доосмисли, доразбере, доразубави и догради – со нашето во него.

И – ако е иктиза – да земе наук.

Дури и да се порекне.

Зашто – учи дедо Марко – читачот му е сега досоздател на прочитот! И само така – тој ќе заведува како вистински.

Запирам.

Трепкам. Трепкам, дедо Марко да не го настрани опулот од мене и да не крене упрек-прст, како впрочем, и секогаш досега кога сум зајдувал, грешно, надвор од неговиот мудар наук.

Думам од тој опит еден предупред:

Виденото, слушнатото, запишаното само така живее. Како двајца.

Друг век и свет – нема.

Не изумувај никогаш:

Зборот кажува – и мудро и богато – дури и кога е замолк.

Или белина меѓу пишаните букви.

И, пак, запирам:

Ако некој, воопшто, има право да го крене прстот и да ме повика – и на повторен и на поправителен испит – и да ми испише оценка за неположеност, тоа е тој, мојот чудовит дедо Марко Цепенко.

Кому – сите ние сме му чираци.

Сум верувал, верувам и нема да откажам да исповедам дека:

Немало, нема демон на порекот кој се обидел да нè порекнее – како народ, како думање, како сказна, како песна, како тажење, како јазик, како литература, живопис, како култура, национална свест и мисла; нема демон кој ќе потсобере сили да застане и се обиде да додржи – пред и спроти – македонската јазичка тврдина.

Да додржи и остане непоразен пред окопите од собраното, запишаното и преземеното од вечното македонско думање, токму во делото на дедо Марко Цепенко.

Нема!

Немало, и ќе нема демон кој ќе остане непоразен имено од истрелите на дедо-марковото оружје.

Впрочем, јас кај него, од него, учев и научив:

Да се пишува македонски – значи да се војува.

И ... и да се победува!

Тоа и ме доведе во првите редови на Востанието.

И останува мое Вјерују и денес!

И за савек!

А колку – и како ... и дали – сум го положил денес испитот знае и ќе ми каже само тој, мојот дедо Марко.

Нека е, дајбоже, и – пофално, нека е и – укорно.

Само тој!

Се разбира, насамо.

БИБЛИОГРАФИЈА НА ПИСАТЕЛОТ КОЛЕ ЧАШУЛЕ

1. Книжевен портрет

Литературните историчари и критичари го квалификуваат како припадник на онаа *легендарна* македонска писателска генерација што ја именуваат како **прва**. Имено, токму со книгите на нејзините претставници – Блаже Конески, Ацо Шопов, Владо Малески, Јован Бошковски, Димитар Митрев, Славко Јаневски... – фактички започнува развитокот на современата македонска литература.

Чашуле континуирано објавува безмалку цели шест децении – од 1945, кога му е отпечатен првиот расказ „Денот“, односно од 1948, кога му излегува првата драма („Една вечер“). Прва самостојна книга – збирка од 5 раскази „Првите дни“ – се појавува во 1950.

Во професионалниот театар влегува токму во знаковитата 1948, со праизведбата на пиесата во две слики „Една вечер“, поставена на сцената на Народниот театар во Куманово. Две години подоцна, 1950, Македонскиот народен театар во Скопје ја игра неговата прва ‘голема’ драма „Задруга“, симната од репертоарот веднаш по премиерата (30 април 1950), така што театролозите неа ја евидентираат како прва забранета пиеса во историјата на современиот македонски театар.

Некои од неговите драми се сметаат за клучни/капитални за развојот како на современата македонска драматика, така и на македонскиот театар, воопшто:

„Вејка на ветрот“, пиеса во три дела (напишана 1956, праизведена 1957), литературната и театарската историја ја евидентираат како прва модерна македонска драма;

„Црнила“, пиеса во четири дела (напишана 1960, праизведена 1961 во МНТ во Скопје, во режија на Илија Милчин), ужива неспорен статус на националната класика, забележувајќи досега триесетина изведби на домашните сцени, но и во странство.

Како особено релевантни, односно поинтензивно играни, треба да се спомнат и пиесите „Вител“ (драма во три дела, 1966), „Партитура за еден Мирон“ (сценска подбивка во два дела, 1967), „Суд“ (драма во два дела, 1978).

2. Книжевниот ојус на Коле Чашуле – објавени и/или изведени дела

- **дваесет и пет драми** („Една вечер“, 1948; „Последните гаврани“, 1950; „Задруга“, 1950; „Вејка на ветрот“, 1957; „Бразда“, 1958; „Црнила“, 1960; „Игра или социјалистичка Ева“, 1961; „Градскиот саат“, 1965; „Вител“, 1966; „Партитура за еден Мирон“, 1967; „Земјаци“, 1967; „Тројца и вистината“, 1967; „Како што милувате: Оставка на еден кариписки министер за внатрешни работи или, Достага на самиот врв од највисоката власт“, 1975; „Веда“, 1976; „Суд“, 1978; „Житолуб“, 1981; „Дивертисман за еден Стрез“, 1967–1990; „Роднокрајци“, 1987; „Тибурсио и Синфороса“, 1988; „Вејка, два“, 1989; „Сон прв“, 1991; „Сон втор и по него друг“, 1992; „Modus moriendi“, 1992; „Lacrimula“, 1993; „Маркучот во четири гласа“, 1995);
- **девет романи** („Простум“, 1970; „Премреже“ 1–2, 1977; „Вомјази“, 1981; „Имела“, 1982; „Горчила“, 1983; „Канадски фрагменти“, 1985; „Конзулски писма“, 1987; „Така е, ако ви се чини“, 1994; „Лимб“, 2002);
- **четири книги раскази** („Првите дни“, 1950; „Раскази“, 1953; „Проза 1945–1967“, 1968; „Само сказни“, 2000);
- **шест книги есеи** („Записи за нацијата и литературата“, 1985; „Нови записи“, 1989; „Македонски дилеми“, 1992; „Резиме за мојата генерација“, 1998; „Болно племе“, 2000; „А, бре, Македонче!“, 2003);
- **една монографија** („Народен херој Страшо Пинџур“, 1950);
- **неколку стотини текстови од различен вид и жанр** (есеи, фелџони, коментари, патописи, театарски и филмски критики, полемики, интервјуа...), објавувани во протег на изминативе 57 години (1945–2003), коишто – најверојатно – засекогаш ќе останат расфрлени низ страниците на македонската и вонмакедонска периодика.

Освен во Македонија, драмите на Коле Чашуле се публикувани и/или играни и во Полска, Италија, САД, Словенија, Хрватска, СР Југославија, Босна и Херцеговина, Словачка, Унгарија.

Некои од прозните текстови на Коле Чашуле преведени се на италијански, српски, хрватски, руски, полски, словенечки, албански, романски, германски, француски, шпански, португалски и англиски јазик.

3. Поважни награди и признание

1961: **Стериина награда** за драмски текст за драмата „Црнила“ (Југословенски театарски игри Стериино позорје, Нови Сад);

- 1967: **Годишната награда *11 Октомври*** за најдобрата книга (*Драми*, издание на „Култура“, Скопје, 1967);
- 1970: **Стериина награда за особени заслуги за унапредување на театарската уметност и култура** (Југословенски театарски игри Стериино позорје, Нови Сад);
- 1981: **Наградата *Силе Појов*** за романот „Вомјази“ (Друштвото на писателите на Македонија);
- 1982: **Наградата *Марин Држиќ*** за драмски опус (Здружение на драмските уметници на Југославија);
- 1989: **Наградата АВНОЈ за животно дело;**
- 1997: **Наградата „Војдан Чернодрински“ за животно дело** (Македонски театарски фестивал „Војдан Чернодрински“, Прилеп).

ЖАК ГОШЕРОН

Истакнатиот француски поет ЖАК ГОШЕРОН (Jacques Gaucheron) е роден 1920 година во едно село во близина на градот Шаритр, Франција, каде што татко му бил учител. Средно училиште завршил во овој град, а потоа заминал на студии во Париз каде што завршил класична филологија. По окупацијата на Франција, во текот на Втората светска војна, тој активно учествувал во француското Движење на отпорот. Некои негови песни од тоа време, според зборовите на критичарот Жан Русло, „најубавите песни што поразот, окупацијата, патриотската и револуционерна борба ги имаат инспирирано“.

Низа години, сè до пензионирањето, Жак Гошерон работел како професор по естетика на Академијата за применети уметности во Париз. Тој е истакнат книжевен културен и општествен работник, долгогодишен уредник на познатото француско списание „Европа“ основано од Ромен Ролан.

Жак Гошерон е припадник на генерацијата која пред, во текот и непосредно по Втората светска војна безрезервно беше определена за социјалниот прогрес и промени во Франција и која верувала во можниот идентитет помеѓу политичкиот и уметничкиот ангажман. Траги од таквата определба се содржани не само во неговата лична биографија (тој е припадник и близок соработник на Арагон, Пол Елиар и Елиза Триоле, активен учесник во француското движење на отпорот, борец во единиците кои го ослободуваат Париз од окупаторот), туку и во неговото рано творештво преку интересот за воспитувањето на лионските деца, пратедијата на Хиросима, војната на Виетнам. Подоцна се развива и разгорува неговата доверба во Лозосот, се разгранува неговите поетски мотиви и преокупации, се множе неговите поетски книги од кои секоја донесувала нови појави за усовршувањето на неговите поетски

Од најголемо значење се и неговиот контакт со Македонија и големиот придонес што го даде за афирмација за македонската литература во Франција.

Покрај йрејевойй на Рацин и Радован Павловски, Жак Гошерон во међувреме остварил йоейски йреводи и адаййиации на француски јазик и на друђиййе наши истакакнаййи современи йоейи: Славко Јаневски, Мајтеја Мајтевски и Влада Урошевиќ.

Особено е круйна заслугата на Жак Гошерон што овозможи во рамките на „Деновите на македонската култура во Париз“ да биде објавен посебен број на француското списание „Европа“ (во април 1988) целосно посветен на Македонија, на нејзината литература, уметност и култура. Во него тој го објави својот прилог

„Претставување на Македонија“ во кој пишуваше: „Македонија е денес, во најсилниот смисла на тој збор земја во која зборува јазикот на земјата, нешто кое може да изгледа природно насекаде, но кое е овде резултат на една долга борба против оштетувањето на политичките промени... Македонскиот јазик ја докажува својата автентичност преку делото на своите писатели дека е еден божи и креативен јазик. Се разбира, јазиците кои ја имаат привилегијата на пошироката дифузија во светот се во повољна положба, но треба да се одбележи дека сите јазици се рамноправни на планот на интензивноста на уметничката креација и дека сите подеднакво придонесуваат во збогатување на општеството културен универзум.“

Во меѓувреме Жак Гошерон продолжуваше во различни облици и по други поводи да ѝ пружа сестрана поддршка на македонската книжевност и култура. Во сисанието „Европа“ објавени се убави осврти и оценки за нашата литература, а во него со свои одделни прилози од областа на македонистиката и славистиката учествуваа Влада Урошевиќ, Милан Ѓурчинов и др.

Жак Гошерон е чест учесник на Струшките вечери на поезијата. Тој се одзва и на покани за учество на меѓународниот собир посветен на Блаже Конески каде што поднесе реферат „Блаже Конески, голема фигура на македонската поезија: Конески и народното епско творештво“.

Жак Гошерон ја приближи македонската книжевност и култура до Франција, а неговите честии посети на нашава земја придонесоа Македонија да стане една од неговите епски и творечки преокупации. Тоа најдобро ни го потврдуваат неговите стихозбирки: „Охридска елегија“ (1983) во издание на „Култура“ и во превод на Влада Урошевиќ, една од најубавите епски книги од странски автори за убавините на овој наш крај и „Сито јесни“ (2002) во издание на „Мајница македонска“ а во превод на Мајеја Мајевски и Влада Урошевиќ.

За своите досегашни заслуги Жак Гошерон е избран за почесен член на Друштвото на писатели на Македонија, на Единствениот меѓународна средба на преведувачите во Тетово стана добитник на наградата Златно перо, а неколку години подоцна и на наградата Книжевно жезло на Друштвото на писатели на Македонија.

Најзначајни збирки поезија на Жак Гошерон се: „Песни на опрачот на ножови“ (1947), „Законик“ (1949), „Француските партизани“ (1951 – заедно со Пол Елијар, Елиза Триоле и Жан Амблар), „Ткачи на свила“ (1956), „Литургија на празникот“ (1966),

„Грчка тејтраџика“ (1968), „Реципал под знакови на Хирошима“ (1970), „Во слава на Арџонауџиџиџе“ (1973), „Јаболкница во вејтроџи“ (1974), „Во пресреџи на океаноџи“ (1975), „Охридски циклус“ (1976), „Пејеруџи“ (1977), „Суџија за Жан-Симеон Шарден“ (1979), „На рабоџи од сликиџиџе“ (1980), „Охридска елеџија (1983), „Леда на нашеџо време“ (1989), „Помеџу мојаџија сенка и свеџлиналиџа“ (1990), „Баснословно наши“ (1996), „Орфички џесни“ (1996), „Сосџојба на бдеџење“ (1998).

Од есеисџикаџија на Жак Гошерон џосебно се значајни неџовиџе книџи: „Поезијаџија, оџџороџи“ (1980) и „Пол Елијар – или верностиа на живоиџоџи“ (1995).

ПРИСТАПНА БЕСЕДА

Господине Претседателе,
Драги мои колеги

Си допуштам да се обратам со „драги мои колеги“, јас новодојден, би рекол малку изненаден и со скромна гордост што присуствувам на вашиот високообразован собир, на кој зедев збор порано кога се укажуваше почит кон Блаже Конески, големиот поет, научникот и влијателниот светлосник.

Ми укажавте висока чест што ме примивте меѓу Вас, што ми ја отворивте вратата на вашата прочуена Академија. Ваквата почит, добро знаете, поттикна од преиспитувањето и уважувањето од ваша страна на моите заслуги. Веројатно, оваа голема чест се должи на мојата упорност да навлезам во тајните на македонската поезија со цел да го запознам франкофонскиот свет, а можеби и пошироко, да ја потенцирам на тој начин виталноста на вашата земја. Добар дел од моето време беше посветено на запознавање, и тоа беше награда што на некој начин влегов во договор со вашата култура, со вашата богата и тажна историја, со вашите современи писатели и поети.

Накратко, вистинско пријателство збогатено од сите аспекти.

Лично, не само што се чувствувам почестен, туку ме радува исто така и неговото значење. Целиот мој живот сум мислел дека, за трасирање на патиштата на мирот, неопходно е постојано јакнење на односите помеѓу земјите и нивните народи. Непрестано зборувам дека националните култури со своите особености се збогатуваат по пат на реципрочна комуникација. На овој план, не станува збор за доминантна и наметлива култура. Еквивалентно преплетените вредности збогатуваат и ја продлабочуваат нашата идеја за човечката култура и

за сите нејзини особености кои ја оцртуваат универзалноста. Оваа универзалност со илјада лица исклучува секаква надмоќ.

Ќе додадам дека е должност на луѓето од културата да ја одржуваат оваа реципрочна врска и да настојуваат, по цена и да бидат поразувани, да водат богат дијалог, и во време кога доминираат натпреварувачките интереси, кога политичките струи стануваат крајно неусогласени.

Ова убедување се должи на моето доживеано искуство. Повеќе од четири години Франција беше потчинета на нацистичкиот режим на фашистите, на теророт и на нивната неограничена власт. Тие ги запалиле книгите на нивното културно наследство, многу од нив биле ставени на списокот на забранети книги, контролирале секаква странска продукција, а печатот го ставиле под своја контрола. Интелектуалците платиле тежок данок како со депортирање така и со смртни казни. Оваа жестина беше доказ дека културата претставува ризик за оние владеења кои се темелат врз брутална сила, веројатно зашто таа е чувар на хуманите вредности.

Беше организиран отпор, додека културата а особено поезијата одеа низ илегални патишта.

Сакам да посочам еден пример, со несогледливо значење, оној на Пол Елијар кој, отворено под свое име, публикува една мала книга на песни кои сведочеа и протестираа против окупаторите и нивните злосторства. Оваа мала книга почнуваше со прочуената песна под наслов „Слобода“.

Пол Елијар и даде наслов „Поезија и вистина 42“ еден вид поврзување со германската култура, бидејќи „Поезија и вистина“ е наслов на книга од Гете.

Четири години бевме отсечени од светот и затоа страдавме. Со ослободувањето, добивме голема желба за откритија. Сакавме да дознаеме што се случува со поезијата, како реагираат поетите на пронајдениот мир во еден вознемирен и повторно обликуван свет. Беа објавени многу преводи, а Пјер Сегер во 1952 година, со голем успех ја инаугурира својата збирка „Околу светот“ посветена на странските поети.

Веројатно, тоа е и причината заради која, малку подоцна, пристигна на неговото биро една голема подврзана книга. Тоа беше антологијата на македонската поезија. Тој ми рече: „Разгледај ја. Нема место за оваа публикација кај моите збирки. Понеси ја и разгледај ја“. Оваа голема книга под мојата мишка беше мојот прв контакт со македонската поезија.

За Македонија, знаев дека сама се создала по војната, дека била дел од Југословенската федерација, дека успеала официјално да го користи својот македонски јазик и дека еден страшен земјотрес го разурнало Скопје.

Се наоѓав пред еден избор на песни, творби на народна поезија и трудови на, тогаш, млади поети. Бев, како што велат, „восхитен“. Од ден на ден, откривав една силна поезија, многу жива, со необични карактеристики, и на еден вид творечки восхит. Постоеше колебање меѓу традиционалната и современата поезија, но и полза од богатството изрази на еден повторно пронајден јазик, во контекст на новата судбина на Македонија. Ренесансна поезија, поезија за афирмација на идентитетот.

Го информирав Пјер Сегер. Му реков дека уверено сметам дека е сензационална (извонредна). Тој, во еден момент, се замисли, ми призна дека многу публикува, дека не може да го следи сопствениот успех и ми даде полна слобода да одлучувам. Бев близок со издавачката кука „Здружени француски издавачи“ под покровителство на Арагон и во чии рамки излегуваше списанието Европа.

Успеав да ја убедам Мадлен Браун, директорката, динамична жена со афинитет за новитети. Преговорите започнаа, требаше ангажирање околу прилагодувањата (препевите), околу буквалниот превод кој требаше да се ревидира. Задачата беше значајна. Му предложив на пријателот Гилвик кој, како мене, имаше искуство со „препеви“ на поетско творештво, секој, по обавениот разговор, да направи избор на свои поети.

За да се забрза работата, дојдов во Македонија да се сретнам со мојот пријател Влада Урошевиќ, еден од ретките поети кои ја сакаат туѓата поезија и со кого минав прекрасни денови исполнети со работа и со излети.

Глетката ми беше вперена во пејзажите низ кои минувавме, ги посетувавме културните споменици, а песните што ги слушав беа како ехо на сите овие настани.

На пример, кога Матеја Матевски го подарува својот глас на ликот на Свети Трифун во Нерези, тоа звучи вака:

*... Ме врзаа за сидоџи за џулаџи за вароџи
со боџиџе на ридоџи со воздухоџи на кошџиџаниџе
ме врзаа млад и ме нарекоа свейџец
а јас лозиџе џи сакав и очџиџе на селскиџе момџи...*

Во 1972 излезе една убава книга со предговор од Жан Русло и критички текст од Милан Ѓурчинов, која имаше голем успех.

Тоа беше само почеток.

Неколку години потоа, беше елабориран бројот на меѓународното списание *Европа* „Македонија уметност и книжевност“ која ги продлабочи познавањата за македонската култура на четирите страни на светот.

Тоа го иницира барањето за **Поетската антологија**. Беше ли неопходно неговото преиздавање?

По повеќе од петнаесет години, се сметаше дека би било покорисно да се направи друг избор и друго презентирање при што ќе се води сметка за појавата на новите млади поети. Одговорноста му беше доверена на Милан Ѓурчинов и јас повторно се ангажирав, жалејќи што беше занемарен делот посветен на народната поезија. Во оваа втора антологија имаше нови моменти. Потајно поетите манифестираа извесна загриженост и осаменост.

Таа беше повторно брзо исцрпена.

Меѓувреме, станав македонски поет, ако така можам да се изразам, обземен од атмосферата која се излеваше од поезијата и од шармот на Охридското Езеро, од Струга до Свети Наум.

Од мојот восхит се изродија песни собрани под насловот: „Циклус за Охридското Езеро“ кои, благодарение на пријателството со Влада Урошевиќ, беа преведени на македонски јазик.

Ќе ја спомнам Струга која стана поетска колевка на светската поезија. Кога разбрав за Струшките вечери, срдечно ја поздравив ваквата иницијатива. Организирани во знак на браќата Миладиновци, тие значат оддавање почит на предвесниците на поетската ренесанса како и укажување почести на херојските личности на слободата, чија трагична судбина го одбележува значењето на нивното културно делување. Прераснувајќи во меѓународна манифестација, Струшките вечери ја имаа таа особеност да ја отфрлат исклучителноста и да ги прославуваат странските поети, не заради нивниот конформизам, туку заради тоа што се носители на најинвентивните и најплодните или поточно речено на најсовремените поетски текови. Постоеше желба за соочување со искуството на младата македонска поезија чии корени се стари во однос на современото создавање.

А тоа се покажа плодносно.

Препораките на Монтењ беа *појинирајте ја постојано вашата глава на пишување глави (појинирајте го вашиот ум на пишување умови)*.

А Струга беше место на бројни и извонредни средби и јас воспоставив врски со поети за кои бев слушнал само преку нивните дела.

Мислам дека успехот на Струшките вечери на поезијата дава полет за голема и взаемна љубопитност. Сите овие години се негуваа бројни преводи во земјата и надвор, а што се однесува на Франција, безброј поетски преводи беа остварени во Македонија. Анастасија Ѓурчинова направи значаен попис на преводите на современата и модерната француска поезија.

Пред да се одлучиме на преведување, присутно е бесконечното прашање за некој сложен поим, за некоја придавка со својство на именка: Поетиката.

Што е поетика?

Поетиката се опира на секаква дефиниција, иако таа претставува нешто чувствително, чувство кое можеби го среќаваме, не само во поезијата туку и во сите уметнички творби и во повеќето човечки, технички и други творештва, како на пример во градењето куќи и споменици па дури и автомобили и авиони.

Најприсутна е во нашиот контакт со природата. Поетиката е универзална и менлива. Осцилира меѓу старото и новото, меѓу повторувањето и инвентивноста. И покрај импресијата, поетиката не е неопсредна тема, таа е предмет на договор и однапред формирани ставови, а понекогаш и на одредени предрасуди. Како таква, таа е дел од нашата култура. Може да речеме дека поетиката е содржана во некои природни глетки. Иако станува збор за старо клише, точно е дека во нивната постојана промена има поетски залези на сонцето. Тајната на ноќта, внатрешноста на шумите кои за Мадам Севиње беа страшни, морската бескрајност никогаш неповторена, езерските води, Охридското Езеро на пример, како и љубовниот занес, очите на саканата, нежноста на солзите не тераат да мислиме дека постои нешто зеадничко и перманентно, значи деливо, во поетиката едно разновидно чувство кое Мирлитон во својата поезија секогаш го користи како инспиративен извор и значајно е што него го користат најголемите поети, дури и ако треба да се внесуваат промени во природата и тоналитетот.

Секој народ, секој јазик, секој поет имаат заеднички основи, поетика остварена со договор и самобитност, за која може да се направи анкета, или што е уште поинтересно, една компаративна студија. Веројатно, оваа студија не е едноставна, ќе треба да се дефинираат методите и средствата на таквото истражување. Тоа ќе овоз-

можи да откриеме како во поетскиот израз се кристализира начинот на едновременото сфаќање и на согласувањата и на разликите кои конечно го отсликуваат духот, национална специфика, доживувањето во срцето на културата, на природата и на историјата, едно легендарно ткиво. Лингвистичките студии даваат преглед на овие феномени, иако парцијално. Ако треба да се направи разлика помеѓу поетика и естетика, последнава тежнее кон друга реалност која ја нарекуваме убавина, друга сложена тема. Тука сме осетливи на формалното совршенство кое се стекнува, велат, според правилата на уметноста. Уметникот е тој што ги познава овие правила и ги респектира во својата уметност.

Меѓутоа, забележуваме дека формалното совршенство на кое можеме да му се восхитуваме често ја уништува поетиката.

Сè се случува восхитот од мајсторството да го спречи раѓањето на поетското чувство. Веројатно, заради тоа се прави разлика помеѓу стихотворецот и поетот, помеѓу една добро насликана слика, совршена, и едно сликарско остварување. Нели е тоа разлика помеѓу дело и ремек-дело?

Виктор Иго му честитал на Бодлер за „новосоздадената треска“ во поезијата, која, како што знаеме го загрижи. Тоа се случи со „Цветето на злото“ креација на поетиката на грдото. Тоа беше поголем скандал од неморалот. Тешко можеше да се зборува за убавината на грдотијата.

Оваа поетика на грдото често ги доведуваше во искушение сликарите. Беше неочекувано Рембрант да го наслика „Одраниот бик“, со чувство на овековечување на нешто ефемерно но малку вкусно, што подоцна Сутин го импресионира кога го сликаше истиот мотив со вид на жестока грубост. Тоа предизвика скандал.

Поетиката постојано се открива, а тоа доведува до пријатно и, речиси, незаборавно изненадување. Мојам да замислам какво било изненадувањето со откривањето на поетиката на пропаста (рушење) во 18-от век. Таа го измени нашиот поглед кон ужасите претходно оставени со нивната тага, таа ја храни носталгијата за минатото, за времето кое лета и за смртта од која Романтизмот ќе профитира.

Во поезијата неминовно забележуваме такви песни кои во себе немаат ништо поетско, ништо што би ја пробудила таа тајна природа, наспроти нивната коректна обработка.

Впрочем, неопходно е да се направи обид за внимателно откривање на секоја песна во која е сместена поетиката. Знаеме дека не е

во прашање само формата, туку формата и обработката заедно, ритмот, звучноста и смислата, а тоа ја чини силата или, ако преферираме, присуството на песната, нејзината душа, нејзината причина за постоење.

Затоа секое читање и секој превод треба да бидат нејзин верен одраз.

Досега го користев зборот превод само од практична гледна точка. Тоа е најстар израз и највообичаен, кој зеде замав во почетокот на 17-от век. Тој претставува пренесена копија на друг јазик. Зборот е малку сувопарен.

Учениот превод, неопходни се значителни вежби, особено кога станува збор за преводи од латински и грчки и обратно, или современи теми да се преведат на мртов јазик. Замислете, Флобер преведен на јазикот на Кикерон...

Моите професори, главно учени граматичари, беа непопустливи, како во поглед на прашањата за вокабуларот, збор по збор, така и во поглед на синтаксата и значењата, погрешно значење, спротивно значење, варваризми. Мислам дека поседуваа потенцијален култ за еден одличен, неспоредлив и неоспорен превод.

Со повеќе или помалку олеснување учевме да ги читаме ремекделата на минатото. При првото читање не ја почувствувавме моќта на хомеровата поема или суптилноста на Виргилие.

Тука се раѓаше сомнежот дека не постои еден единствен книжевен текст. Тоа се однесуваше и на преводите.

Со радост се присетувам на годините на чиракување, на кои честопати не им се восхитував, но тие во мене всадија чувство на совршенство. Учениот превод, со своите неопипливи мерила, не беше многу прифатлив. Се пропуштаа значајни нешта, а како што веќе реков, тоа е поетиката. Колку повеќе сакаме да сме коректни, толку повеќе сме недоследни.

Тоа може да се сведе на едноставно речената но често повторуваната изрека дека преведувачот е предавник. За да се избегне овој срам, во годините кога работевме на првата македонска антологија, го користевме терминот „адаптација“ која на буквалниот превод му даваше одредена нејаснотија. Што е тоа приспособување на песна, приспособување на јазик за истиот да биде разбирлив и по вкус на читателот? Кога читаме нејасен термин, значи дека пристапот бил слободен, без претерана прецизност, без контрола, а таквите случаи

се чести во бројните изданија на еден странски автор. Резултатите ќе бидат крајно просечни и неприфатливи.

Разгледувајќи бројни дела, дојдов до заклучок дека, со повеќекратно читање и слушање, постои првичен поет и оној што доаѓа потоа. За да обезбедиме некаква гаранција, би можеле да се послужиме со соодветни посредници, да направиме консултација со еден поет, со еден лингвист, со човек од културата кој е умешен во претпоставки, било за историските било за општествените прилики на земјата, на кратко, за песната и нејзиното опкружување. Потоа текстот внимателно и гласно да се прочита за да се почувствуваат звучноста и ритамот.

Од друга страна, дури и со буквален превод, постои можност да се допре поетиката. Тоа е како еден воден знак зад текстот. Тоа го препишуваме на проникливоста, на отстапување од нормалното, на очуденоста, на отстапување од она што сме можеле да постигнеме. Израз што јазично или мисловно може да очуди.

Затоа се навикнав да кажувам дека мојот труд беше препишан, пренесен од едно на друго писмо, но поетски препишан, обработен според мојот изворен јазик, според личното знаење.

Поетот кој преведува на француски туѓа песна, не смее сосема да се исклучи. Всушност, тој го пресоздава текстот, така што неговиот читател, читајќи го истиот, треба да го доживее како песна. Да го доживее најснажното што се наоѓа во оригиналната песна. Веројатно, тука постои можност за слобода помеѓу она што е совршен превод (што не постои) и поетското препишување на текстот, со помош на способностите и јазикот на поетот.

Другите потешкотии доаѓаат оттаму што секоја поезија во светот има своја историја. Грубо речено, поезијата не се разликува само по начинот на предвременно ставање нов ред, туку со постоењето на правила, на различности од една до друга култура. Станува збор за бројот на слоговите и нивната должина, било да се кратки или долги, богатите или сиромашните рими, нивното распоредување и последователност, строфите во песните со одредена форма како што е сонетот. Едно целосно средување на формата на песната која има за цел да се разликува од прозата и да ја олесни работата на памтењето. Овие „фини потешкотии“, како што велеше Пол Валери, создадоа, со исклучителна ингениозност, извонредни дела.

Борбата против правилата во Франција започна многу рано. Интересно е да забележиме дека неколку пати беа ставени под сомнеж извонредните, ингениозните дела на искусните преведувачи.

Од стари текстови Фенелон пишуваше за Телемах, прозен расказ оквалификуван како поетски текст. Во неговиот говор во Академијата во 1714 година, тој се спротивстави на римата „*Нашието сѝихоѝворсѝиво љуби ѝовеќе, ако не се лажам, оѝколку иѝѝо добива со римувањата. Губи досѝа од разнообразносѝа, од лесноѝијата и од хармонијата. Чесѝо римата која ѝоеѝѝѝ долго ја бара, ве ѝ прину-дува да ѝо одолжуваѝе и да ѝо влечеѝе ѝовороѝ. Поѝребни му се две до ѝри лажни сѝихови за да наѝрави еден. Иако чесно се служиме само со боѝаѝи рими, а сѝѝак не сме ниѝу до суѝѝинаѝа на мислиѝе и чувсѝиваѝа, ниѝу до ѝрецизносѝа на ѝерминѝѝе, ниѝу до ѝприрод-ниѝ редослед, ниѝу до ѝрецизносѝа на изразиѝе“.*

Во осумнаесеттиот век, еден поет не увери дека неговите песни со наслов **Малгашки песни**, биле преведени од малгашки јазик, а во деветнаесеттиот век песната, пишувана во проза, книжевно се издигна со преводите на **Поезијата** на Гете (од Госпоѓа Панкук). Но со Бодлер, преведувач исто така, песната во проза прерасна во поетски жанр. Таа ќе блесне со Илуминациите на Артур Рембо. Прозата стана начин на признато поетско изразување.

Овие дела направија традиционалните песни да застарат во корист на слободниот стих, кој не е песна во проза. Таканареченото слободно стихотворство денес е најкорисен творечки и преведувачки инструмент.

Напуштањето на прозодичните класични правила оставија простор, преку компарацијата, на семантиката, на метафората и на метонимијата, кои се вистинска авантура за зборовите. Улогата на фантазијата како моќ за создавање слики доби поголема вредност.

Што се однесува до метафората, ќе цитирам една анегдота. Седев на пиење со Радован Павловски, познатиот принц на метафората. Се кладевме. Побарав од него да ми напише песна без метафора. Песната што ми ја даде носеше наслов „Друга птица во друго време“, подоцна стана наслов на збирката песни во избор и превод на Марија Бежановска.

Во време на надреализмот, Арагон зборуваше за „опојната слика“. Накратко ќе забележиме дека универзумот на сликите го преплави нашето секојдневие.

Веќе поетиката се раѓа од крајното внимание кон ритмичкото изразување, поткрепено со вешта хармонизација на звуците, понекогаш на римите, на асонанците, и на тој чуден начин да се оди во нов ред кој на четивото му дава слободно да дише. Тоа е еден флексиби-

лен начин на поетско творење каде значењето и сензибилитетот треба да се сложуваат, едните и другите да се стопат во поетско изразување. Имено, ако зборуваме за слободниот стих, кое подразбира одредена слобода, односно дозвола, тој всушност има свои барања.

Токму оваа вербална обработка ја користам, како за моите песни така и за моите преводи на поезијата.

Веројатно, со моите зборови, веќе се претставив како писател и книжевен критичар. Треба ли да додадам некои поединости?

Со години, просеав како камчиња едно педесеттина збирки на песни, обидувајќи се да ги фатам сите конци на лирата. Ја сакав кратката и лаконска песна, блиска до Хај-Кај. Имам составено подолги лирски песни и долги песни од повеќе делови.

Истражував дури еден нов вид што јас го нарекувам „песна-опера“ и уште повеќе, бев соработник на мојот пријател, композиторот Жозеф Косма чија опера „Свилари“ беше прикажана на бројни меѓународни сцени.

Меѓу другото, имам објавено многу критики за стари и современи поети, есеи за современата поезија, за поезијата на Отпорот за време на окупацијата и една студија за делото на Пол Елијар (**Пол Елијар или доживотна верност**).

Со мојот пријател Пол Елијар, и јас сум од оние кои сметаат дека „поезијата е неопходна“.

Тоа значи да се прифати она што го оспоруваат приврзаниците на чистата поезија, ако знаеме дека, во својата разновидност, таа има свои цели и функции.

Нејзина прва задача е на читателот да му обезбеди да ужива во јазикот, односно во пријатните изрази. Со својата работа поетот го збогатува речникот и синтаксата, ги обновува, и како што рекол Маларме, „дава појасна смисла на племенските зборови“. Тој го отсликува чувството што го имаме за земјата на нашето детство. Македонската поезија на која работев е одличен пример каде може да се види збогатениот израз на откриениот јазик, придонесот и неговото влијание во македонската култура.

Еве еден пример од Анте Поповски:

„Еве ја таа проста земја од појажина и од води
Мудро слободата кај што ги запишува селските имиња
Место икони по црквите

И каде летото како судбина
Трае до последниот возанат...”

Еден народ кој ги напушта своите поети и својата поезија го губи својот јазичен идентитет.

Со (преку) патиштата на мечта и сонот или со умот и разумот, поезијата е луциден потфат. Таа е корисна кога сугерира богати прашања. Во моменти на несигурност на личноста, таа не води во нашата душевна градина каде остваруваме возбудливи средби, каде откриваме соучесништво, понекогаш корисни судири кои не обврзуваат на перспективни промени. Поезијата придонесува за самообразување. Таа ни помага повторно да се најдеме во светот, појасно да ги остваруваме нашите односи со другите, како и сопствените односи со нас самите.

Во основа, вистинската поетска работа е сложена потрага по автентичноста. Во нашите делувања и мисли, ние сме несвесна жртва на сите видови мистификации и отуѓувања. Една од најубавите надреалистички песни е **Апроксимативен човек** од Тристан Цара. По една ваква констатација, не треба ли да се трудиме да ја подобриме идејата што ја имаме формирано за нашето битие и за нашето постоење во светот?

Не мислам дека постои резервирано место за поезијата, ниту дека за неа постојат забранети простори. Може ли да ја сместиме во некои граници? Ниту можеме на една страна да го ставиме човекот таков каков што е, со сличните на него, а на друга поетот затворен во својата осаменост. За секој од нас, настаните од нашата преживеана историја се исто толку восхитувачки колку и оние од нашиот интимен или приватен живот, а можеби и повеќе. Ако мислиме на љубовта која е од голема важност за еден живот, често велíme дека заљубените се сами на свет. Можеби е тоа вистина во привилегирани моменти, но постои доказ дека љубовта е осетлива на животните искушенија и на историските потреси, како што е на пример војната. Дали поезијата треба да го заборави тоа? Треба ли поетот да верува дека го избегнува она што се случува во градот и дека на овој или оној начин нема зошто да искаже?

Во секое време, поезијата, изгледа, играла улога на сведок против обезличувањето на сегашноста и против препреките кои го кочат широкото и бавно движење на очовечувањето што се манифестира со векови.

Големиот настан на луѓето е без престан да работат во сегашноста за да ја подготват иднината. Си ги замислувам луѓето исправени во просторот и со поглед свртен напред во времето. Блиското идно време е секојдневна грижа, а краткорочната или долгорочната иднина загрижува повеќе од сопствениот живот и ние бараме да го откриеме денес она што се крие како плодносно за иднината.

Луѓето треба да креираат, а живата поезија бара да открие, во движењата на интимниот живот како и во општествениот живот, како да се подобрат човечките услови. Поезијата која го негува очажот, онаа која предвидува само штета, пропаст и смрт, за жал, зборува за една реалност но на крај таа, со извесна леснотија, ѝ служи на лошата кауза.

Во една долга песна, каде се спомнува снагата на Орфеј, пишувам дека поезијата има функција „да го направи човекот да биде подобар“.

Станува збор за достоинствено живеење.

Втората антологија на македонската поезија излезе во јануари 1988 година, односно пред петнаесет години. За мене како да беше вчера. Една песна вели: „Треба ли да плачеме, треба ли да се смееме, не забележуваме како времето одминува...“. Петнаесет години, ако помислиме на сите настани кои го потресаа светот, станува збор за еден долг и значаен период од историјата. Особено, за Македонија која се најде во вителот на тие опасни и хаотични времиња. Ги следев, информирајќи се секојдневно, опасностите и заканите, со тага и загриженост, надевајќи се на враќање на мирот.

Ќе речете, поезијата не може ништо да стори, надмината од презир, од опортунизам, од егоизам и од губитокот на вредностите што од неа произлегуваат.

За оваа планета во пожар, во распалените конфликти и криминалот, што можеме да предвидиме? Никој не е засолнат од овој неподнослив хаос. Покрај катастрофите, можно ли е да помислиме, како што повеќе пати се случи во историјата, дека ќе донесе поразумен и почовечен ред.

Во текот на овие петнаесет години, се прашував како еволуира младата македонска поезија бидејќи не е можно поезијата да молчи. Таа никогаш не трпи, освен ако не се изгуби во конформизам и во ласкања на ефемерни слави. Што е со поетите на актуелната генерација?

Можеби е време да ги здружат гласовите во еден нов огномет, во една антологија, иако условите денес не се за нив поволни?

Во Циклусот за Охридското Езеро има една песна во која гледам како на еден мост минува сиромашен старец „скршен под товарот на празните бисаги“ и слушам како шепоти:

Се разбира

Не постои вистина на очајот

Во време кога го пишував овој текст, стаса болната вест за авионската несреќа во која го загуби животот Претседателот Трајковски, кого имав можност да го запознаам. Неизмерно жалам за загубата што ја претрпе Македонија. Денес сакам да му оддадам почит на овој разумен човек.

Превод од француски: *Поликсена Маџковска*

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А
НА ПОЕТОТ ЖАК ГОШЕРОН

1. "La grande épitaphe misère", Raison d'être, 1946.
2. "Procès verbal", Seghers, 1949.
3. "Le chant du remouilleur", Raison d'être, 1949.
4. "Jéricho", Seghers, 1951.
5. "Maquis de France" avec Paul Eluard et Elsa Triolet, Cercle d'art, 1951.
6. "Les cannuts", Henneuse, 1956.
7. "Les cannuts", opéra (musique J. Cosma), Henschelverlag, 1959.
8. "Lapidaire", l'auteur, 1959.
9. "Les cannuts" réédition, Editeurs français réunis, 1965.
10. "Liturgie de la fête", Oswald, 1966.
11. "Onze poèmes pour le Viet-Nam" avec A. Monjo, poème à main, 1966.
12. "Cahier grec", Editeurs français réunis, 1968.
13. "Recitation sur le signe d'Hirochima", Europe, 1970.
14. "A la santé d'Argonautes", Europe-poésie, 1973.
15. "Un pommier de plein vent", Jobin, 1974.
16. "Plume poll et compagnie", La farandole, 1975.
17. "A la rencontre de l'Océan", Jobin, 1975.
18. "Bulgariennes", Sofia-press, 1976.
19. "Litoral", l'auteur, 1976.
20. "Cycle du lac d'Ohrid", Europe-poésie, 1976.
21. "A nous deux l'amour", Editeurs français réunis, 1977.
22. "Le livre d'heures du travailleur", Editeurs français réunis, 1978.
23. "Papillon", Pochoir d'Arthur Renner – Lainsecq, 1978.
24. "Suite pour Gh. B. Chardin", Europe, 1979.
25. "La poésie, la Résistance", Editeurs français réunis, 1979.
26. "Violon" (Lithos d'Arthur Renner), Lainsecq, 1980.

27. "Marges d'images", l'auteur, 1980.
28. "La maison du sourd", Messidor-Temps actuels, 1982.
29. „Охридска елeгија“, Култура, Скопје, 1983.
30. "Anthologie de la poésie – bcheque *et* slovaque", Paris, 1987.
31. "Anthologie de la poésie macédonienne", Messidor, Paris 1988.
32. "Entre mon ombre et la lumière", Messidor, 1990, PRIX APOLLINAIRE: 1990.
33. "Epaisseur du silence", l'auteur, 1994.
34. "Faboulement nôtre, La Malle d'aurore", Tarbe, 1995.
35. "Paul Eluard ou la fidélité à la vie", Le temps des cerises éditeurs, 1995.
36. "Les fails, gestes et pensées secrètes de l'exemplaire et (ir)resistible Victore Tahure", La revue commune, 2000.
37. "Orphiques, complicités", Maison de la poésie Rhône-Alpes 2001.
38. „Сто песни“, избор и прeпeв Влада Урошевиќ и Матеја Матевски; предговор Милан Ѓурчинов, Матица македонска, Скопје, 2001.

ЏЕЈМС Р. БАЈСМАН

Професорот ЦЕЈМС Р. ВАЈСМАН во Македонија престојувала од 1970–1981 година, како Со-директор на меѓународниот јужно-словенско-американски проект за истражувања во Ситоби.

Д-р Цејмс Р. Вајсман е професор на Универзитетот во Бостон, предава археологија, историја на уметноста, историја и класични јазици.

Роден е во North Little Rock, Аркансас, во 1934 година, студирал на Универзитетот во Мисури од 1955–1957 година. Класични студии завршил во Ајина (1959–1960 година), а Ph.d. на Универзитетот во Чикаго во 1966 година. Предавања држи на универзитетите во Бостон, Аустин во Тексас, на Универзитетот во Колорадо и во Американската школа за класични јазици во Ајина.

Професорот Цејмс Р. Вајсман изведува бројни археолошки истражувања во Грција и Шпанија. Во Југославија е Со-директор на меѓународниот проект „Археолошки истражувања во Ситоби“, 1970–1981 година.

Пред започнување на истражувањата во Ситоби изведени се заштитни конзерваторски работи на архитектонските објекти откриени пред Втората светска војна. Ископувањата се изведени во веќе откриените објекти со цел да се утврдат почетоците на ситариот град споменат кај Ливиј во 197 година п.н.е. Сондажниите ископувања преземени се со цел да се утврдат границите на протезањето на ситариот град кој се наоѓал под голем број палати и други архитектонски објекти. Надвор од бедемите на градот е работено на Западната некропола. Истражувањата беа насочени кон откривање на остатоци од погребувања или цели некрополи од ситари хронолошки периоди. Истражувањата на некрополиите и нивните на седиментите во античкиот театар се главна преоку-

пација на проф. Џејмс Р. Вајсман. Меѓутоа, најзначајното откритие со кое раководеше професорот е байтиситериумот покрај базиликата на епископот Филип од V век. Овој објект со добро зачувани мозаични подови и фрескоживопис на ѕидовите отвори нови прашања за градоот Стоби во доцната антика. На овој предизвик во 80-тите години одговори Б. Алексова со откривањето на Спиритата епископска базилика од IV век, на која првобитно ѝ припаѓал байтиситериумот. За хронолошкото и територијално дефинирање на градоот придонесоа целокупните истражувања во откритиите објекти. Стоби релативно мала но стравно важна пајонска, а подоцна македонска населба за време на хеленистичкиот период, израснал во голем и просперитетен муниципалитет за време на раноримската империја и како провинциска престолнина и епископско седиште на доцната империја. Стоби е предоманантен христијански град веќе во IV век, напуштен е во VI век за време на аваро-словенските наезди и наскоро делумно населен од словенските племиња.

Во 1979 година во организација на професорот Џејмс Р. Вајсман одржан е симпозиум на Универзитетот во Бостон посветен на Стоби. Истата година како продолжение одржан е симпозиум во МАНУ на истата тема. На двајца симпозиума презентирани се резултатите од истражувањата во Стоби во 1970–1979 година. Од раководителите на проектот секоја година се печатени извештаи за работата во Стоби во *American Journal of Archaeology*, во *Field Archaeology*. Во 1973 година се издадени „Стоби – водич низ античкиот град“ и три тома *Studies in the Antiquities of Stobi*.

Од раководителите и соработниците се печатени повеќе научни трудови во југословенски и американски списанија како и во други земји, така што стариот град Стоби со новите откривања стана познат не само во европските археолошки центри туку и на универзитетите во Америка.

За целокупните резултати од истражувањата во Стоби планирани се осум поединечни томови од кои во 1993 година е објавена студијата за керамиката во Стоби, а на останатите книги од оваа едиција работат повеќе стручњаци од наша и американска страна, а договорено е да излезат во издание на МАНУ и на Универзитетот во Принстон.

Д-р Џ. Р. Вајсман е организатор на музејот во Стоби, во кој се изложени новооткритиите наоди и кој секоја година се обновува и надополнува со нови експонати.

ENVIRONMENTAL DETERIORATION AT STOBI: CLIMATE CHANGE OR HUMAN AGENCY?¹

Introduction

From 1970 to 1981 I had the honor to be co-director of a joint Yugoslav-American archaeological project at Stobi, first with Dr. Djordje Mano-Zissi of the National Museum of Beograd and later with Dr. Blaga Aleksova, then professor at the University of Cyril and Methodius in Skopje and now a member of this Academy (for a brief history of the project, see Wiseman 1992). The ancient city of Stobi lies at the confluence of the Vardar and Crna rivers, the ancient Axios and Erigon, less than 100 km southeast of Skopje. It grew from a small town at least by the 4th century B.C. to an urban center in Roman times, and in Late Antiquity (4th to 6th centuries A.D.) was the seat of a bishop and, for part of that time, a provincial capital of the Roman Empire (Fig. 1).

The project staff conducted excavation in several areas of the ancient city and in cemeteries outside the town walls with the goals of establishing chronological and spatial limits of the successive periods of habitation, and studying socioeconomic evolution through stratigraphic studies and analysis of the architecture and material culture. The large project staff, representing a variety of disciplines and numbering as many as fifty professionals during parts of some seasons, also undertook special studies of cultural materials, technologies involved in arts and crafts, and the palaeoenvironment. Results of the project have been presented in preliminary reports in international journals (Wiseman and Mano-Zissi 1971, 1972, 1973, 1974, 1976; Wiseman 1978); three volumes of *Studies in the Antiquities of Stobi* (Wiseman 1973, 1975; Aleksova

¹ This presentation is a modified version of an earlier article of mine, "Environmental Deterioration and Human Agency in Ancient Macedonia: a Case Study", which was completed in September 2003 and is in press in the journal *Geoarchaeology*.

and Wiseman 1981); and a series of final reports that is still in progress (see Anderson-Stojanovic; 1992), in addition to five doctoral dissertations and numerous historical studies and overviews (including Wiseman 1984, 1986, 1999, 2000) and articles dealing with the early Christian community and its architecture and art (Aleksova 1995; Downing 1998; Kolarik 1987; Snively 1984; Wiseman, in press 2005). More recently there has been a series of important salvage and re-search projects by Macedonian archaeologists and conservators (see the partial Bibliography in Petrova 2003).

We may turn now to the topic of this presentation, which seems especially appropriate for this occasion at the Academy of Sciences and Arts, since it combines scientific investigations and analysis with humanistic concerns. The aim of this article is to look again at the evidence for environmental deterioration in the region of Stobi during Roman and Late Antique times, and to reconsider the likely causes of the demise of Stobi as an urban center.

Geologic Setting and Palaeoenvironment of Stobi

The geologic and environmental setting of Stobi was first set out by the distinguished geologist, Robert L. Folk (Folk 1973, 1975), and outlined by me in an article on the multidisciplinary methodologies and aims of the Stobi Project (Wiseman 1985). A brief summary will suffice here as background for a discussion of the implications of the palaeoenvironmental reconstruction.

Stobi is located on a ridged peninsula that extends into the northwest angle of the juncture of the two rivers, with the highest part (ca. 153 m above msl = mean sea level) of the ridge rising rather sharply above an old meander scar of the Vardar, while sloping more gradually towards the east into the valley of the Crna (Fig. 2). In Figure 2, the Vardar lies within the tree line on the right, and the Crna is in the foreground. Alternating layers of gray sandstone and shale, a flysch sedimentation laid down during the Upper Eocene some 40–50 million years ago, form the bedrock at Stobi, where they dip moderately. Above the folded bedrock is a series of poorly consolidated sediments made up mostly of gravels with some sand and mud, deposited by the ancestral Crna during the Pleistocene, when it joined the Vardar at the upper elevations of the ridge.

The gentle eastern slope on which Stobi was built is a slip-off slope formed by the Crna as it gradually cut its way down to the east to its current course. The lower part of the slope is covered by a nearly flat flood plain ca. 200 m wide, beginning just east of the Central Basilica complex (Fig. 1, No. 6), which is visible in Figure 3 (left, middle of photo). The flood plain drops abruptly some 7 m to a narrow terrace near the level of the Crna River, that is, at an elevation of ca. 129 m above msl.

Outcrops of the same bedrock, but more intensely folded, may be seen at various points east of the highway that runs along the right bank of the Vardar towards the town of Negotino, about 16 km south of Stobi, near which the flysch beds are nearly vertical. The folded sandstone beds underlie a series of other river terraces of gravels like those of Stobi, all probably Pleistocene in date, along the right bank of the Crna. The highest (ca. 190 m) and oldest of these is Orlova Čuka (= "Eagle Ridge"), whose steep slope rises directly opposite the ancient city (Fig. 3). The abundant sandstone, occurring in uniform beds, was widely used in Stobi during all periods of occupation for building walls, paving floors and courtyards, and for many inscriptions.

Most of the excavated buildings at Stobi lie along the gentle upper slope, but a few buildings have been investigated below the flood plain and along the river bank. East of the Central Basilica is a large public complex of the early Empire, which was partially destroyed and built over in the second half of the 5th century by a new fortification wall, called in our publications the Inner City Wall (Fig. 1, No. 27; Figs. 4 and 6; see Sanev and Saržoski 1981: 229–234). The forum of the early Roman period may lay somewhere nearby under the Inner City Wall, and may even adjoin the large building (Wiseman 1984: 302; Petrova 2003: 60). The area is of particular importance for this study, along with the structures further east: the Casa Romana, another large building of early Imperial times, probably a residence during most of its existence, and the East City Wall of (at least) the 1st to the late 4th century A.D. (Fig. 1, Nos. 28, 29; Figs. 4–5).

Folk developed a persuasive scenario for palaeoenvironmental causes for the destruction of the Casa Romana, and related them to a longer-term, widespread change of climate that he believed played a significant role in the demise of Stobi as an urban center. His argument runs as follows.

The Casa Romana was flooded repeatedly by the Crna river and overwhelmed at the end of the 4th or in the 5th century by a catastrophic mudslide originating on the slope of Orlova Čuka. I remember well Folk's excitement one day at Stobi when we stood in about the spot from which the photograph in Figure 3 was taken, as he explained to me the significance of the scar on the slope (marked by arrows in Fig. 3), which "is focused like an amphitheater right on the Casa Romana immediately across the river" (Folk 1975: 17). The scar marks the origin of the great landslide.

Floods, which repeatedly inundated the lower city of Stobi, continued over time, forcing the abandonment not only of the Casa Romana and the nearby bath, but of much of the lower city. The tops of walls of the Casa Romana, at approximately ceiling level, were buried below some four meters of fluvial deposits, as shown in Figure 7. The landslide deposit is visible just above the wall in the same photograph.

Even the Inner City Wall, raised above the ruins of the abandoned buildings west of the Casa Romana, was eventually covered by alluvial deposits (Fig. 8; see also Wiseman and Mano-Zissi 1973: 394 and the section drawing on p. 395). The Crna, we should note, continued to flood occasionally until a dam was built in 1969 near the village of Vozartsi, some 20 km upstream, and there have been incidents both of minor and major flooding and substantial erosion of the banks along the river since that time.

Folk commented that the environmental circumstances were ideal for heavy deposition from the Crna. The region of Stobi, one of the driest zones in Europe today with a rainfall averaging 41 cm a year and with high summer temperatures – the July mean temperature is 27 degrees C – has a climate that Folk classified as semidesert. The lack of zonation in the soils and sediments of Stobi, all of which are variations of pale gray in color, prompted Folk's claim in 1975 that Stobi "has been permanently semiarid since the retreat of the glaciers 11,000 years ago" and that there were "no intervening wet periods" (Folk 1975: 18).

Although there is no evidence, therefore, for climatic change in the soils and sediments themselves, Folk believed that a change *is* indicated by the fact that the Casa Romana, the East City Wall, and other buildings were constructed in earlier centuries with floor levels as low as elevations of 128–130 m, very close to the present water table. His point was that the builders certainly would not have done so "if there had been a previous history of repeated flooding" (Folk 1975: 20). Increasingly xeric conditions, Folk postulated, from the 4th century until at least the 8th century, would have increased the amount of fluvial deposits at the confluence of the two rivers. That is, the death of vegetation on the desiccated river slopes enhanced the occurrence of erosion in the Crna river valley since the rainfall, sometimes torrential on its infrequent occurrence, was "optimum for greatest erosion" (Folk 1975: 20), but of little help for growing plants. The Crna, as a result, even ceased to incise its river bed in the vicinity of Stobi, and as its own bed rose, so too did the water table of Stobi.

The death of vegetation in the area during Late Antiquity led, in Folk's view, to an increase of dust storms, as evidenced by that fact that the buildings of Stobi on the slope above the flood plain – indeed, even on top of the ridge – were covered over by wind-blown dust after their abandonment in the late 6th century. He considered the source of the dust to be loess deposits that he identified along the Vardar just north of the town of Negotino. Since "the worsening climate made agriculture increasingly difficult," Folk conceived of the climate as a major contributor to the demise of Stobi, along with the series of invasions from the north, the administrative and military decline of the Eastern Roman Empire, and the disruption of trade routes (Folk 1975: 20–21).

Finally, he linked the changing climatic conditions at Stobi to a more widespread climatic change that had been postulated to have stretched across

much of Eurasia, and was characterized by increasingly xeric conditions, culminating about 600 A.D. Regarding this latter hypothesis, he cited the studies of Ellsworth Huntington (1910), C. E. P. Brooks (1949), and Rhys Carpenter (1966). He found further support in cyclical climatic changes in Europe noted in publications of the 1960s by H. H. Lamb (see Lamb 1977) and C. Vita-Finzi (1969).

Comments on Subsequent Investigations

Excavation by the American-Yugoslav project continued at Stobi until 1981 after Folk's work at the site in 1971 and 1973, and various studies and publications have continued since that date. I make here a few observations on some of the studies that bear on the palaeoenvironmental factors already discussed.

The extent and destructive nature of the alluviations at Stobi are supported by substantial evidence: the series of alluvial deposits at the Casa Romana and in the area of the Inner City Wall are well documented in the publications already cited. It is also certain that great accumulations of dust settled over the city, infiltrating buildings and rooms, after the city was abandoned late in the 6th century.

Wind-blown dust filled the baptismal piscina and accumulated to a depth of 20–40 cm. above the level of the mosaic floor of the baptistery of the Episcopal Basilica, preserving the floor from damage from the architectural elements and the baptistery roof that fell into the interior, probably in an earthquake of the late 6th or early 7th century (Fig. 9). The central piscina in which baptism was performed, whose floor lay more than a meter below the top of its parapet, was filled largely with wind-blown dust before the several architectural pieces fell into it (Wiseman and Mano-Zissi 1973: 398–399).

The dust within the baptistery even filled a robbers trench that had been cut through the mosaic floor in order to extract the lead pipe that had supplied water to the piscina (Fig. 10), an act that could have been carried out only after the people who cared for the sacred nature of the building had abandoned it. Dust accumulated to substantial depths also in a plundered, vaulted crypt alongside the northwest entrance to the baptistery, in other spaces around the baptistery, and in a room contiguous to the southwest city gate. Dust accumulated even in structures on the highest part of the ridge before and after the buildings collapsed (Wiseman 1984, 309–310 and fig. 16).

The history of the Casa Romana and its environs is particularly relevant to this discussion. Further excavation in the area was conducted in 1973 and 1974 under the supervision of Carolyn S. Snively, who has continued her study both of the site and its materials (see Snively 1986). The publication of the Hellenistic and Roman pottery from Stobi by Virginia Anderson-Stojanovic ;

(1992) has made possible a more refined analysis by Snively of the chronology of the deposits. My comments here on the Casa Romana are based on her careful analysis of the excavated material, which I acknowledge with thanks. The Reader will find it helpful to refer to Figures 11 and 5 for the following discussion. Figure 11 provides a detailed plan drawn in 1974 of the excavated portions of the East City Wall and the Casa Romana, which included a main room, No. 2; Room 1, a corridor; and a series of smaller rooms further east. Figure 5 is an aerial view of the Casa Romana and its immediate environs.

Snively has identified three major phases of the Casa Romana during the Roman period, which are most readily illustrated within Room 2 where mortar traces of the two earliest floors – Casa Romana Phases I and II – were found: the earliest contextual material dates to the 1st century B.C./A.D. The floor levels are respectively a meter below and approximately at the current water table, which now varies with the level of the Crna between 129.2 and 129.5 m. The final floor of the Casa Romana, Phase III, was constructed in the 2nd or early 3rd century at an elevation of 130 meters. The inevitable conclusion of the several strands of evidence is that the water table of the site gradually rose during Roman times until by Late Antiquity its level was higher than floors of buildings of the early Empire near the Crna. Also belonging to Phase III of the building are the stuccoed panels and pilasters of Room 2 and the frescoes of the corridor, Room 1, to the north (Wiseman and Georgievski 1975: 169–174).

Above the Phase III floor Folk identified a thick, mixed deposit of riverine and cultural material as indication of a flood, or two incidents of flood, bearing cultural material from upstream. Snively subsequently excavated much more of this deposit across the width of the room, and discovered that at the bottom of the deposit, resting on the substructure of the floor, were large slabs of plaster, great quantities of fresco fragments, and many pieces of marble revetment or paving, the latter with traces of burning, all clearly belonging to a demolition of part of the superstructure of the building. There were also indications of ongoing renovation, including new plaster covering part of damaged stucco panels, lead trowels for spreading plaster, and the filling-in of niches, windows, and a doorway in Room 2 (Fig. 12) Snively postulates that the Phase III Casa Romana had been seriously damaged, perhaps in a fire, and that a renovation of the building was underway when the flood(s) occurred at the end of the 4th or in the 5th century: the latest coin in the deposit dates to 383–392 A.D. (Coin No. 72–364).

At least two subsequent floods deposited layers of sand and gravel reaching almost to the preserved tops of the walls before the massive landslide that Folk has described brought tons of clay and shale crashing down from Orlova Čuka, crossing the Crna, temporarily stopping its flow into the Vardar,

and overwhelming the Casa Romana. The landslide deposit covered the tops of the preserved walls and extended down into Rooms 1 and 2, and into the three smaller rooms (Rooms 3–5) on the east, beyond which a street separated the Casa Romana from the East City Wall (see Fig. 5). The deposit of the landslide is visible in Figure 12 immediately above the wall.

In a trench excavated east of Casa Romana Room 3 the East City Wall was missing, along with a portion of the paved street that separated the two structures in the 3rd and 4th centuries, and the landslide deposit lies on the wall's foundations (see Fig. 11). The wall and the paved street in this area seem to have been destroyed or damaged and partially removed before the landslide occurred. That hypothesis would fit with the damage to the Casa Romana Phase III that had prompted the renovations that were in progress when the series of severe floods began.

The paved street and a stretch of the city wall are well preserved beginning just 2 m further south (Fig. 13). The street was covered by a deposit very similar to the principal landslide deposit, but contained more earth and cultural material, including pottery of the 4th century. The upper sequence of deposits here indicates some construction activity in between incidents of flooding, but this area, too, eventually would be covered by alluvial deposits. The flood plain – now more than 8 m above the early floor levels of the Casa Romana – may well have attained much of its depth, as Snively has argued, while Stobi still existed as a city, that is, before the end of the 6th century. Dating of the upper deposits is difficult because of the lack of associated cultural materials, but we have seen that occasional floods continued in the area even into the 20th century.

It is interesting to note that Folk, in a 1980 publication, also connected the abandonment in the 7th century of Tel Yin'am in Galilee, Israel, to local climatic change, and associated that change with "a century of great climatic stress that affected SE Europe, western Asia and NE Africa," Liebowitz and Folk 1980: 40–41), where they cite Folk's earlier work at Stobi as part of the evidence for climatic change. Whether or not environmental deterioration at Stobi should be viewed as evidence for local and/or macroregional climate change, however, is far from certain. Are such local events as those at Stobi and Tel Yin'am symptoms of climate change over vast stretches of the earth, and caused by natural forces such as sunspots or orbital variation of the earth, over which humans have no control? Or are microregional changes in the environment mainly the result of human activities, and only coincidentally contemporary with changes in other parts of the world? These are the questions we need now to address.

Possible Causes of Environmental Disruption

Tectonics, climatic change, episodes of extreme weather, changes in the relative levels of sea and land, and human activity are all potential causes for environmental disruption, and the effects of one are not always easily distinguished from another in the geomorphologic record. The causes of down-valley alluviations, aggradation of rivers, the silting up of deltaic regions, and colluvial depositions are open to interpretation because they are different processes and also can be interactive factors.

Another problem in determining cause is the notorious difficulty of dating colluvium or alluviations (see, e.g., Grove and Rackham 2001: 305), which in turn impedes the correlation of a particular event of land destabilization with the history of human settlement in a particular region. Still another difficulty involves the interpretation of palynological data and the relationship of sediments in a single geologic core to the complex and spatially distributed sediments in a regional landscape (Butzer 1996: 144), or the record of vegetation to possible human activities or natural phenomena (Grove and Rackham 2001: 151–153).

Scholarly views through much of the 20th century focused on climate change as the primary cause of environmental disruptions and their impact on human society. Increasing archaeological interest in interdisciplinary regional studies over the past half century, and especially in intensive regional survey beginning in the 1970s, has led to major advances in the study of the relationship between changes in the natural environment and changes in human society. Archaeologists during the past few decades have increasingly found human agency to be implicated since early in the Holocene (for an overview see Runnels 2000), mainly through expansion of human settlement and increasing cultivation of land, along with such attendant activities as clearing trees to convert areas to arable land; building (and later neglecting) roads, terraces, and dams; and exploiting other natural resources.

A major contributor to the increased interest in the relationship of humans and their environment is Claudio Vita-Finzi, whose provocative and innovative studies of geologic evidence from around the Mediterranean (Vita-Finzi 1969, 1973,) promoted climate as the principal cause of two major alluvial phases. He designated them the Older Fill, dated to the later Pleistocene (ca. 50,000–10,000 B.P.), and the Younger Fill, which he dated from Late Roman (beginning ca. A.D. 400) to Mediaeval times. Both phases were characterized by the aggradation of streams, progradation of coastlines, and alluvial deposits spread across valley floors; a period of incision of streams preceded and followed each phase. Each of the phases was universal, in Vita-Finzi's view, occurring all around the

Mediterranean at the same time. For the time-period of our study, we are concerned only with the Younger Fill, which Vita-Finzi believed dramatically changed the environment of the human societies of the Mediterranean.

John Bintliff was an early supporter of the Vita-Finzi model, which he developed further in his own applications to archaeological and sociocultural issues, especially in Greece (see Bintliff 1976a, 1976b, 1977; Bintliff and Van Zeist 1982). For Bintliff, the alluviations first caused major disruptions of agriculture and of human society broadly, but over time improved agricultural production by the addition of much higher quality arable land. This approach to the alluviations has been criticized by Peregrine Horden and Nicholas Purcell in their recent book, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, for being in the "progressivist tradition" that emphasizes the "primitiveness of Antiquity" compared to the Middle Ages and later (Horden and Purcell 2000: 316–317).

The simplicity and universality of the Vita-Finzi model prompted criticism from the beginning, including by Karl Butzer (1969) in the year of its publication. Scholars have pointed to the great diversity of lands that border the Mediterranean in terms both of natural components and human cultures, which in their sum make such a universal model of synchronous events caused by climatic factors extremely unlikely. The diverse microregions and microecologies of Mediterranean lands, indeed, have become thematic constants, as in the book just cited by Horden and Purcell. This diversity of regions and the diverse nature of alluvial events within them in terms of character, chronology, and extent have caused many researchers to conclude that their primary cause was not climatic in origin, but anthropogenic. In addition to works already mentioned, I cite as examples J. M. Wagstaff (1981) in a wide-ranging analysis of data from Greece; Tjeerd van Andel and colleagues (van Andel, Zangger, and Demitrack 1990; van Andel and Zangger 1990); and Charles Redman (1999: 110–122).

Regions that had been considered classic instances of the Younger Fill have been shown not to fit the model at all. For example, in the coastal plain below Homeric Troy in northwestern Turkey, Rip Rapp and John Gifford found no evidence for the Younger Fill, but instead a "continuum of alluviation in the floodplain beginning at least by 9800 BP" (Rapp and Gifford 1982: 31–32).

Another example is at Olympia in the northwest Peloponnesus of Greece, the site of the ancient Olympic Games, where the entire Sanctuary of Zeus was found to be covered by 5–6 m of alluvial deposits when excavations began in the 19th century. Climate change in Late Antiquity was accepted by generations of scholars as the cause of the great depth of alluvia from the flooding Kladeos and Alpheios rivers. Investigations by J. Dufaure (1976), however, show that the deposits buried structures assigned to Slavic peoples who did not come to the region until late in the 6th century. The complex history of alluvial and col-

luvial depositions at Olympia and in its region has recently been analyzed by A. T. Grove and Oliver Rackham, who date the Kladeos deposits that covered the sanctuary to 800–1000 A.D., and the northward shift of the Alpheios onto the hippodrome and other portions of Olympia to 1500–1766 (Grove and Rackham 2001: 291–296). Anthropogenic factors, including damage to the vegetation by Slavic pastoralists, have been implicated by several scholars in the alluviations at Olympia, although others adhere to climate change as the principal cause (see Brückner 1990: 131 for an overview of the continuing debate).

The diversity of events in microregions has also been demonstrated by Tjeerd Van Andel and his research colleagues, who analyzed data from archaeological and geologic survey from three areas in Greece: the southern Argolid, the Argive plain, and the Larissa basin in Thessaly (van Andel, Zangger, and Demitrack 1990: 380–392). They found that during the Holocene there were four alluvial events in the southern Argolid, four in the Argive plain, and three in the Larissa basin. Despite some uncertainties, many of the alluviations in the three areas are well dated, especially when archaeological sites or materials were available, and the alluviations are dated to many different periods from the late Neolithic to modern times. The depositional events in the three geographical areas overlap only partly in time; they also are thin and represent relatively brief (50 years to two or three centuries) episodes of slope instability or other causes of erosion; many are localized rather than regional in extent; they differ in character, from catastrophic overbank depositions to coastal progradation; and all but the most recent are capped with soil profiles indicating long periods of stability. In short, they found no evidence of the "Younger Fill." What is more, the authors argue that since the depositions often occur at different times in the different regions, neither climate change nor changes in sea level (whether tectonic or eustatic in origin) could have caused the Holocene alluviations. They opt instead for "the human factor" in deforestation and land cultivation, associating the episodes of stability and instability of the landscape with human activities: their examples (among several) include soil conservation efforts, such as construction of terraces, during times of intensive farming and increasing population in upland areas, and neglect of terraces during periods of abandonment.

Hans Brückner (Brückner 1990: 130, 132–135) also sees terracing as playing an important role in the erosional history of southern Attica. Drawing on data from the regional survey of Hans Lohmann and his colleagues during the 1980s (see Lohmann 1992), Brückner concludes that overpopulation resulted in the extensive terracing of the region during the 5th and 4th centuries B.C., along with the construction of large farmhouses, roads, and other modifications of the landscape. A sharp decline in occupation occurred during the subsequent Hellenistic–early Roman period, which was marked by soil erosion on the

slopes where terraces had been constructed, thereby contributing to the alluviation of the lower river courses and the valley floors. The erosion was particularly marked in areas where schists form the bedrock, which are more susceptible to erosion than limestone areas. He also noted that the "clearing of the land exposed the soil to the heavy rainfall dynamics...typical for the semi-arid environment," a condition he illustrated by noting that Athens had once in recent times recorded almost a third (113 mm) of the annual precipitation (378 mm) within a single 24-hour period at sometime between 1955 and 1987. Alluviations continued, but with less intensity, during the partial revival of occupation in Late Antiquity, and then ceased after the land became largely unpopulated before the Mediaeval period. Brückner thus correlated phases of erosion/alluviation and stability with periods of increase and decrease in rural occupation. Human impact on the landscape of Attica, thus, may be seen as far more significant in historical times than climate change or tectonics, and could have catastrophic results because of 'heavy rainfall dynamics, easily erodable unconsolidated sedimentary rocks, (and) steep relief in the hinterland' (Brückner 1990: 135–136). The Reader will note that there are distinct similarities here with the situation in the region of Stobi during Roman times, Late Antiquity, and the early Mediaeval period.

Grove and Rackham, while recognizing that Holocene alluviations are far more numerous and with a wider range of dates than Vita-Finzi proposed, consider abnormal weather – including short-term changes in climate – to be the most likely cause of the alluviations (Grove and Rackham 2001: 311). Their study implicates particularly the advances and withdrawals of Alpine glaciers and local torrential deluges, which may occur at any time as fluctuations of weather, but which, they state, may also be caused by glacial events, and are more disruptive in some regions than others because of underlying geology. They argue that the pollen record has often been misinterpreted, especially in identifying deforestation on insufficient evidence, or assuming that lack of forest indicates intentional clearing by humans, or that trees cut to provide charcoal or firewood did not grow back. They conclude that there was much less deforestation in Classical Greece and Italy than in prehistoric times, and very little decrease in the number of trees during Roman times in southern Europe, especially in Greece. In their view, "depletion and regrowth" was the normal cycle, not the changing of "forest to non-forest" (Grove and Rackham 2001: 188–189).

Above all, Grove and Rackham reject human agency as the principal cause of land destabilization during antiquity, although they accept it as a contributory factor along with climate and earthquakes (Grove and Rackham 2001: 311 and *passim*). Neglected terraces, in their view, are over-rated as agents of

destruction, and they offer counter examples of the longevity of ancient terraces; the collapse of some only onto the next lower terrace over long periods of time; and the rapid stabilization in some areas by the growth of sturdy shrubs in areas of collapse. The theory of human agency, they argue, is usually supported by claims merely of general contemporaneity, and direct links to destabilization are seldom offered; and the arguments cite both an increase and decrease of human occupation and activity – "They try to have it both ways," say the authors (Grove and Rackham 2001: 91, 163–164, 307–311; quote from p. 307).

Their detailed analyses of numerous case studies on which they base their conclusions require a much lengthier response than is possible here, but a few observations may be offered. Grove and Rackham, too, base part of their argument for the intermittent impact of Alpine glaciers on Greece and the rest of the Mediterranean on the coincidence of certain alluvial events. I mention here two of their examples as chronologically relevant to the situation at Stobi. Glacial advances Göschenen IIA in 350–500 A.D. and IIB in 600–800 A.D. are correlated with fills from geologically different areas, and the coincidence is considered by them to be significant, even if the dates of the alluviations are not precise (Grove and Rackham 2001: 306). At the same time, the authors acknowledge that both Mediterranean climate and its typical vegetation have remained the same for some 5,000 years and the Alpine glaciers indicate only short-term, not long-term changes of climate (Grove and Rackham 2001: 150). That is, there is **no** evidence in the pollen record for any change to correspond to the Holocene glacial advances and retreats (on pollen in Greece, see, e.g., Bottema 1982; Soulis 1994: 197–202). The authors argue instead mainly by analogy with the better documented Little Ice Age of ca. 1600–1850 A.D. that each advance of Alpine glaciers was "associated with unstable, stormy, erosive weather in southern Europe" (Grove and Rackham 2001: 150).

Perhaps. Direct evidence is lacking, however, a consideration that prompted Van Andel and his colleagues to consider climate change in northwest Europe "an inappropriate analogue" for changes in Greece. They add that "the burden of proof rests for the time being on those who propose climatic, tectonic, or sea level changes as causes of landscape destabilization in the Aegean" (van Andel, Zangger, and Demitrack 1990: 391). Abnormal weather in the form of deluges in an arid landscape certainly played a role in land destabilization (see Butzer 1996: 144), but would have been most destructive where humans had modified the land without effective flood control and soil conservation measures, or the infrastructure (e.g., terraces and dams) had been neglected in times of abandonment. Land destabilization caused both by intensification and lessening of land occupation is not contradictory, as Grove and Rackham state, but is instead a rational result of different processes.

Summary: What Happened at Stobi

The first major flood of which there is evidence at Stobi occurred after 383–392 A.D., the date of the latest coin found in the overbank deposition within the Casa Romana. The building, however, was constructed in the late 1st century BC or early 1st century A.D., and was remodeled repeatedly. Successively higher floor levels in Room 2 are among the indicators of building Phases II and III, the latter of which dates from the late 2nd/3rd century to the end of the 4th/5th century, and may be correlated with a rising water table associated with the aggradation of the Crna, which became more pronounced in the 4th and 5th centuries. At the time of the flood of that later period, the Phase III building was under reconstruction following a partial destruction of unknown cause (Accidental fire? Raid by Goths? Perhaps an earlier landslide?). The building never recovered from the floods that ended Phase III, and fluvial deposits and landslides buried it completely in the 5th century.

The building phases and destruction are paralleled at another large building, perhaps a bath, with the same orientation as the Casa Romana, located a short distance to the west (see Fig. 5). Here two rooms with opus sectile marble floors and elaborately decorated walls were filled in and a mosaic floor laid over at least part of the eastern room (or courtyard) in the 3rd century, some 4 m above the level of the floor of the lower room, which was itself below the water table at the time of excavation (Fig. 14). The building, as noted above, may have bordered on the forum of the early Roman city. By the end of the 4th century or early in the 5th, several pits had been cut into the mosaic to hold large storage vessels, thereby indicating a much lessened status for the building (Sanev, and Saržoski 1975: 234). Several of the holes, which we filled in to conserve the mosaic, are visible in Figure 6 on the east side of the Inner City Wall.

It is uncertain whether the lower levels of the two buildings were abandoned to the rising water level by the 3rd century, or if the floor levels were raised to deal efficiently with the debris of earlier structures following some destructive event. If the former, the aggradation of the Crna river might have begun in the 2nd or even 1st century.

Two subsequent overbank depositions before the catastrophic mudslide are documented within the Casa Romana, but the sequence of depositions over the street and the adjacent city wall indicates intervals of street cleaning, wall repairing, and even construction of a poor wall of a modest structure. Such clean-ups, followed by renovation and continued use of the Casa Romana and other nearby buildings, would explain the lack of alluvia that could be dated to the 2nd and 3rd centuries.

The construction in the middle of the fifth century of the new town wall (the Inner City Wall), which served also as a kind of levee against the flooding river, essentially marked the abandonment of a strip of land about 100 m wide along the left bank of the Crna. It was this abandonment that permitted subsequent alluviations to build up as high as the river could reach in maximum flood stage. Those periodic alluviations eventually brought the flood plain to its current level, the greatest depth of which may have been reached by the time the city was abandoned.

Stobi, however, seems to have become the capital of the short-lived province of Macedonia Salutaris in the late 4th century, was a part of reunified Macedonia Prima for the early part of the 5th century, and became the provincial capital of Macedonia Secunda sometime after the middle of the 5th century, at least by 482, when the province is directly attested for the first time by Marcellinus Comes (*Chronikon*, p. 933, ed. Th. Mommsen: *utramque Macedoniam, duae tunc Macedoniae*). Stobi remained the provincial capital until the province was disbanded sometime between 535 and 545 (on the sources and the dates mentioned here, see Konstandakopoulou 1981; Wiseman 1984: 289–292, and 1989: 41–42; Papazoglou 1988: 94–98). The reduction in the size of the city by the construction of the new wall clearly did not lessen the standing of the city for imperial recognition. What is more, the construction of the Inner City Wall and abandonment of the land along the Crna to continuing floods were roughly contemporary with a major construction program within the city. In the third quarter of the 5th century, a new Episcopal cathedral was raised on an artificial terrace some 4 m above the floor of the earlier Christian church (Fig. 15). The floors of the new basilica were paved with mosaic and opus sectile, and its walls decorated with frescoes and even some gold mosaics. At the same time, the church's baptistery was refurbished with new frescoes and a floor mosaic. (Wiseman 1986: 42–43)

Other major building activities in the late 5th century included the construction of a new Christian basilica and adjacent house for clergy above the former synagogue (Fig. 1, No. 6), which was demolished for its construction; construction of yet another Christian church and baptistery further north, called by the excavators the North Basilica (Fig. 1, No. 2); the elaboration of elite dwellings in the center of the city; and a Cemetery Basilica within the West Cemetery outside the Porta Heraclea (Fig. 1, Nos. 23, 30, 31).

A new settlement, begun by the late 4th century immediately outside the south city wall, expanded over the next two centuries south along the road to Heraclea and east to the edge of the plateau above the Crna, with houses built over the earlier portion of the large West Cemetery and in the vicinity of the Cemetery Basilica. A Christian basilica with a baptistery, called by the exca-

vators the Basilica *Extra Muros*, was constructed in the 5th century at the eastern edge of the settlement to serve the settlers (Ivanoski 1993; Snively 1993; Wiseman, in press 2005; Petrova 2003: 63). Yet another Christian basilica, called by the excavators the Palikura Basilica, was also built in the 5th century above a large residence of late Antiquity near the bank of the Crna, some 2 km upstream that may have been part of a rural estate or outlying village, or perhaps part of a monastery (Aleksova 1983; Wiseman, in press 2005; see also Aleksova 1986: 70–79). All the structures mentioned continued in use, with remodeling, through much of the 6th century.

There was also a series of destructive events in the century and a half following the 5th-century overbank and landslide depositions. Ivan Mikulčić, a member of the Project Staff in the 1970s, has noted the presence of Hunnic-style weaponry from a destruction level in the House of the Fuller (Fig. 1, No. 15), as well as a few other places excavated in the 1960s by the Conservation Institute of Macedonia, and has argued that the invasion of the Huns in 447 (Priscus, Frag. 5) resulted in major destruction at Stobi (Mikulčić 1981: 217–221). F. P. Hemans subsequently suggested that the destruction from that invasion was widespread at Stobi, and was followed by the major 5th-century construction phase of the city (Hemans 1986), which I have outlined above. The coincidence of timing is suggestive, and Stobi, although not mentioned specifically in the sources as a victim of the invasion, was in the path of the invaders.

We do know from an ancient source that the city was ravaged and its military garrison killed in 479 by the Ostrogoths under Theoderic (Malchus, Frag. 18), but the date seems too late to have occasioned the major building program. The Gothic destruction, or possibly an earthquake in the early 6th century, seems more likely to have prompted a rebuilding (rather than construction) of the Episcopal Basilica on the terrace, when, as project excavations have shown, additional colonnades were constructed in the side aisles and new floor mosaics laid at least in the south aisle and the narthex.

In subsequent years, perhaps during the final decades of the city, the repairs to floor mosaics in the cathedral were poorly accomplished with fragments of brick, and poorer residences crowded into the central area of the city that had been the preserve of the elite and the ecclesiastical community. The bubonic plague pandemic that arrived in Europe in 541–542 and revisited the continent over the succeeding two centuries in cycles of epidemics of 10–24 years is very likely to have afflicted Stobi, since it lay on such a strategic crossroads of the empire and is close to Aegean ports (Procopius, *BP* 2.22–23, *Secret History* 23.20). On the history and the devastating effects of this plague, see Biraben and Le Goff 1975, and Allen 1979). There is some evidence for plague potential in the discovery at Stobi in 5th century context of bones of *Rattus*

rattus, the black rat, and known favored carrier of the fleas infected with plague bacilli. The bones were part of the remains from below a nest of generations of owls in the ruins of the scene building of the theater (Fig. 16), perhaps "the same Little Owls (*Athene noctua*) that live today in the ruins of Stobi," as Professor Mott Davis speculated (Davis 1981: 89), our co-researcher at Stobi for many years who died in 1998. The response of many urban residents in Europe and western Asia, as we know from contemporary accounts, was to retreat to the countryside in the hope of surviving the onslaught of each epidemic of plague. The residents of Stobi may also have sought safety in the countryside at some distance from the city.

The Slavic invasions of the Balkans had begun during the reign of Justin I (518–527) and continued throughout the 6th and into the 7th century. Late in the 6th century they were joined by the Avars, and both peoples raided, and many settled, in Thrace, Macedonia, and in Central and southern Greece. These invasions would have further encouraged flight from strategically located urban centers like Stobi, and would have discouraged the return of the inhabitants. We have already noted the vandalism of the baptistery of the Episcopal Basilica and the accumulation of dust there and elsewhere in the abandoned city, in which were found coins minted during the reign of Justin II (565–578).

I note also that the alluvia over the next century or two, accumulating and drying in the flood plain along the Crna, are the likely source of the dust that eventually covered the ruins of buildings on the upper slope of the city. There is no reason to postulate the more distant loess beds as the origin for the dust at ancient Stobi.

The final disaster to strike Stobi was probably an earthquake, to judge from the city-wide destruction and massive collapse of buildings. The fact that the skeletons of so few individuals have been discovered among the rubble of destruction is further testimony that the city was largely abandoned before its destruction (Wiseman 1984: 305–312).

As Folk had noted originally, there is no evidence in the soils or sediments for climatic change, and the region today is as arid as it was in Late Antiquity. Analyses by Mott Davis of microfauna from Stobi indicate that environmental conditions at Stobi during the 5th century were much as they are today (Davis 1981: 90). There is no evidence for a widespread warming trend during Late Antiquity; only the great and typical variability known today, and recognized in antiquity. Extreme weather in the form of torrential downpours after periods of drought is a normal occasional occurrence in this region. There is no evidence in pollen records even for the short-term changes in weather that have been postulated to have accompanied the advance of Alpine glaciers, as I have noted above.

With these considerations in mind, I suggest that the most likely agent for the silt accumulations in the channel of the Crna at its confluence with the Vardar was varying human exploitation, alternating with periods of neglect, of the land both upstream and in the region of Stobi itself, with its highly erodable gravel terraces. Periodic deluges would have increased the erosion from already destabilized slopes; and there are no ancient terrace walls on Orlova Čuka.

Our focus in research at Stobi during the 20th century was on the site of Stobi itself. But if we are fully to explain the causes of the aggradation of the Crna and its alluviations in Roman times and Late Antiquity, we need now to focus also on the rural hinterland. We need to investigate the periods of increase and decrease in rural population, and, most importantly, try to determine the ways in which humans exploited, protected, and sometimes neglected the land along the whole course of the Crna. But however damaging the debris flows and alluviations along the Crna may have been, we need to recognize that the city both recovered and continued for generations, with periods even of some prosperity. Destructive invasions, the collapse of imperial control of administration and economy in the region, and perhaps population-reducing epidemics of plague, also played important roles in the last centuries of Stobi's urban life. Human agency in a variety of forms, not a change in climate, served as the major force in bringing about the demise of Stobi.

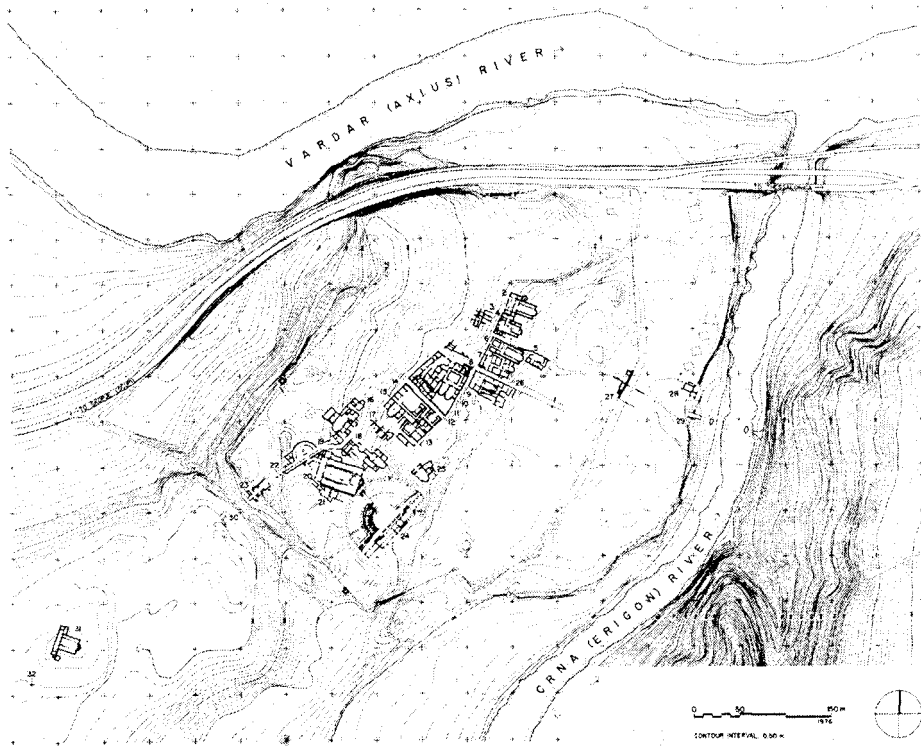

Figure 1

Map of Stobi. The map was drawn by C. Salit, F. P. Hemans, and E. Scull, and is based on an earlier survey and drawing by Paul Huffman (1971), David B. Peck (1972), Charles Ehrhorn (1973), and Hemans (1974). Map Legend. 1. Museum. 2. North Basilica. 3. Small Residences. 4. Civil Basilica. 5. Little Bath. 6. Central Basilica and Synagogues. 7. House of Psalms. 8. Central Fountain. 9. Large Bath. 10. Via Principalis Inferior. 11. House of Peristeria. 12. Via Theodosia. 13. House of Parthenius. 14. Theodosian Palace. 15. House of the Fuller. 16. House of the Fuller. 17. Prison Area. 18. Residence/Martyrium. 19. Semicircular Court. 20. Episcopal Basilica. 21. Baptistry. 22. Via Sacra. 23. Porta Heraclea. 24. Theater. 25. Casino. 26. Via Axia. 27. Inner City Wall and Public Structure. 28. Casa Romana. 29. East City Wall and Turkish Bridge. 30. West Cemetery. 31. Cemetery Basilica. 32. Palikura Basilica.

Figure 2

Central and eastern Stobi, view to northwest from Orlova Čuka, the prominent ridge on the right bank of the Crna River.

Figure 3

Orlova Čuka, view to east. The van (left. center), parked at the preserved foot of the Via Axia (see Fig. 1, No. 26), is at the approximate western limit of the Crna flood plain. Trees line the Crna river, which flows into the Vardar beyond the left edge of the photo. The crescent-shaped scar (marked by arrows, left of center) on the slope of Orlova Čuka was identified by Folk as a result of the massive landslide that covered the Casa Romana.

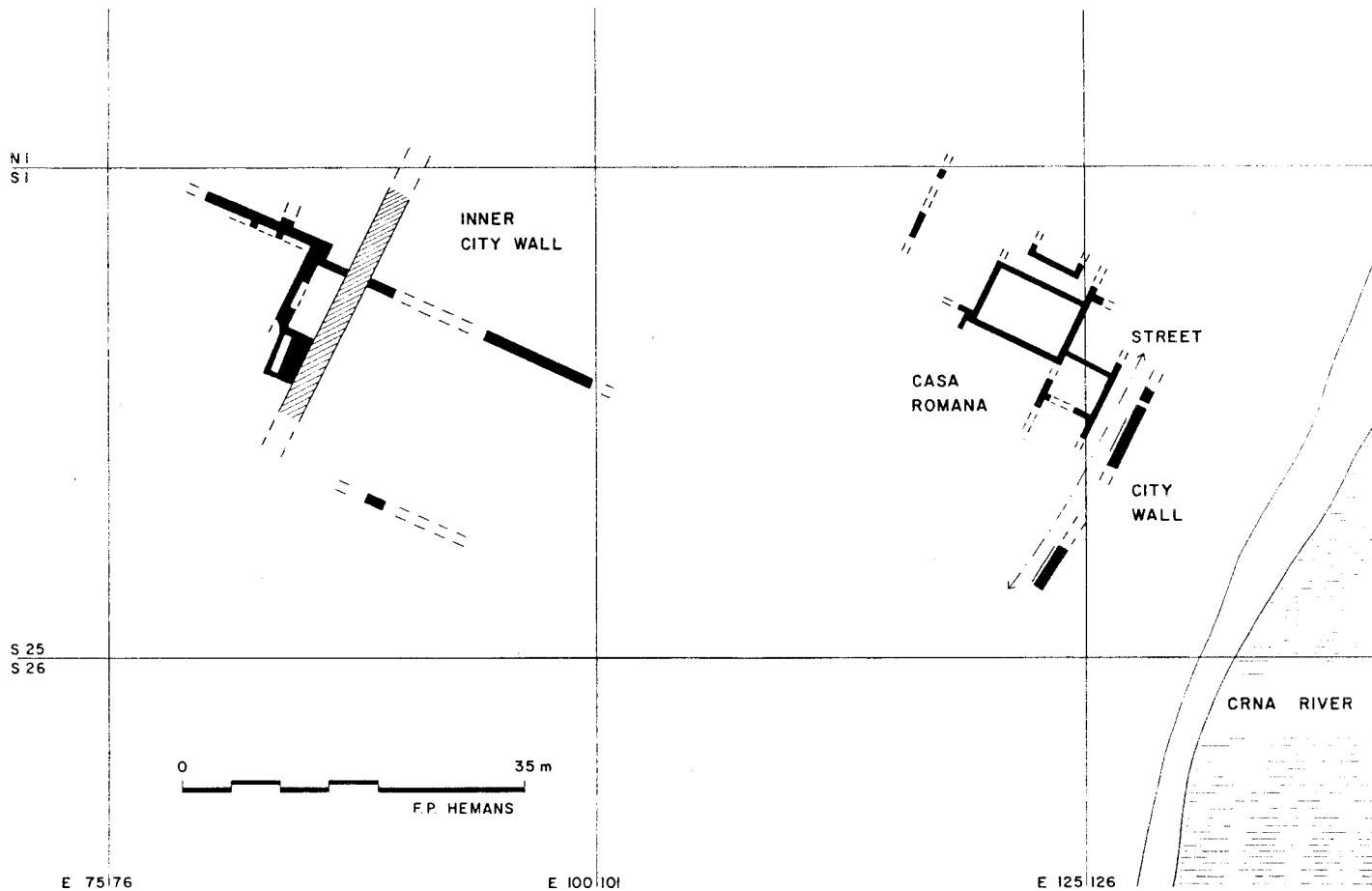

Figure 4
 Restored plan of the Casa Romana and Inner City Wall areas.
 Drawing by F. P. Hemans.

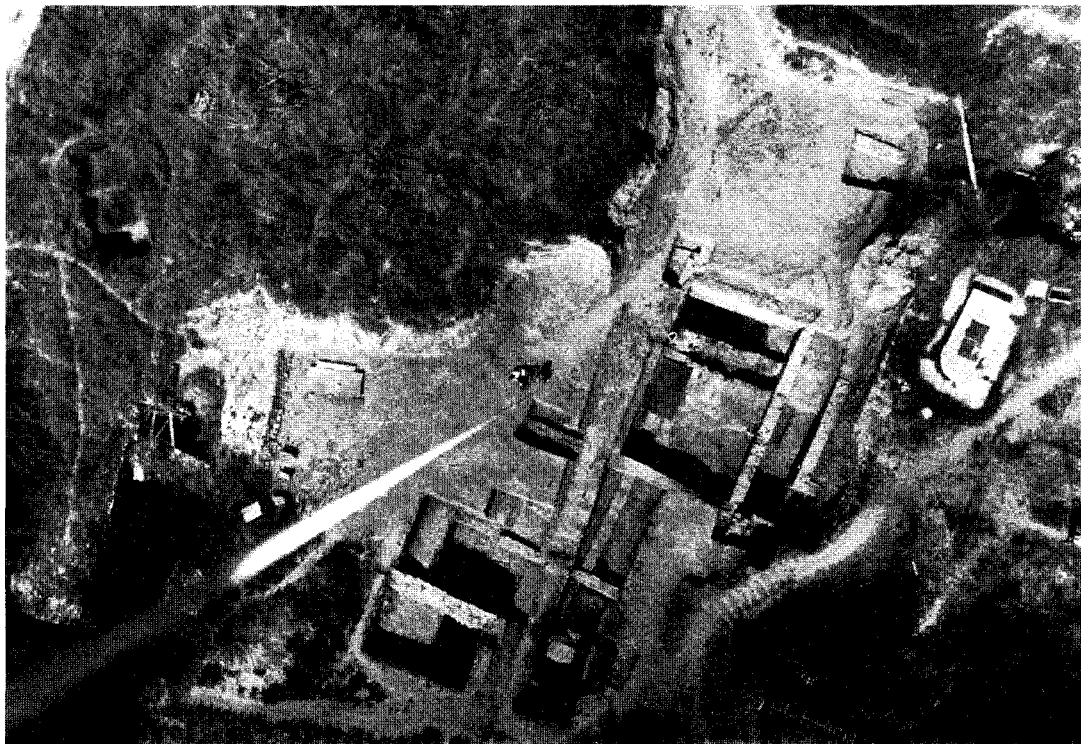

Figure 5

Aerial view of the Casa Romana and East City Wall in 1974; west is at the top. Room 2 of the Casa Romana is the large room bounded by four walls in the center of the photo; room 1, a corridor, is on the right. Further east (towards bottom of photo) is a series of rooms, then a broad street and the East City Wall. At left another section of the city wall is visible (overgrown with vegetation) and a Turkish-period roadway, which was built over it as the approach to a bridge over the Crna. Photo by tethered balloon in 1974 by Julian and Eunice Whittlesey.

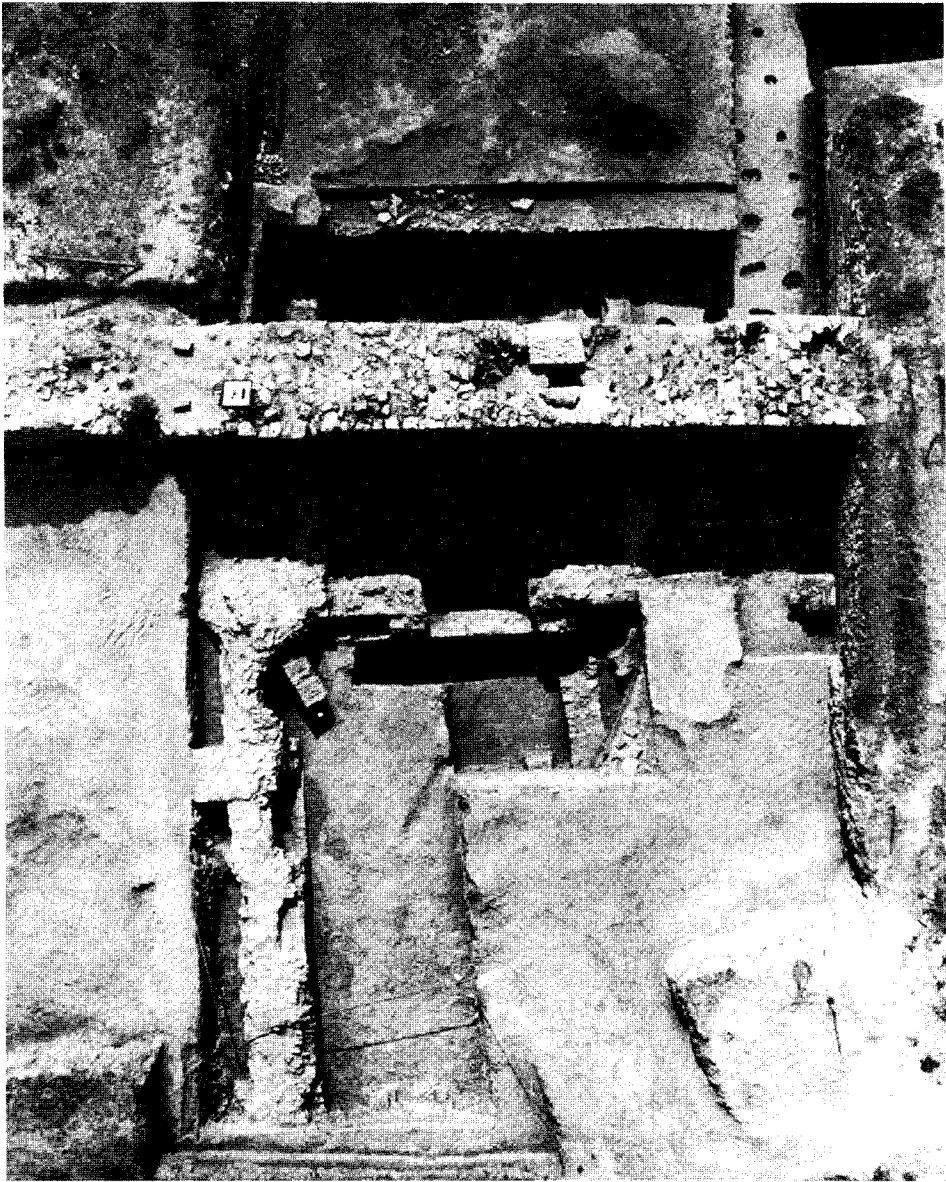

Figure 6

*Aerial view of Inner City Wall area in 1974. east is at the top of the photo.
Photo by tethered balloon by Julian and Eunice Whittlesey.*

Figure 7

Casa Romana during excavation in 1972. Fluvial deposits were ca. 4 m deep above the Casa Romana walls. The stuccoed decoration (bottom, center) is on the west wall of Room 2. View to west.

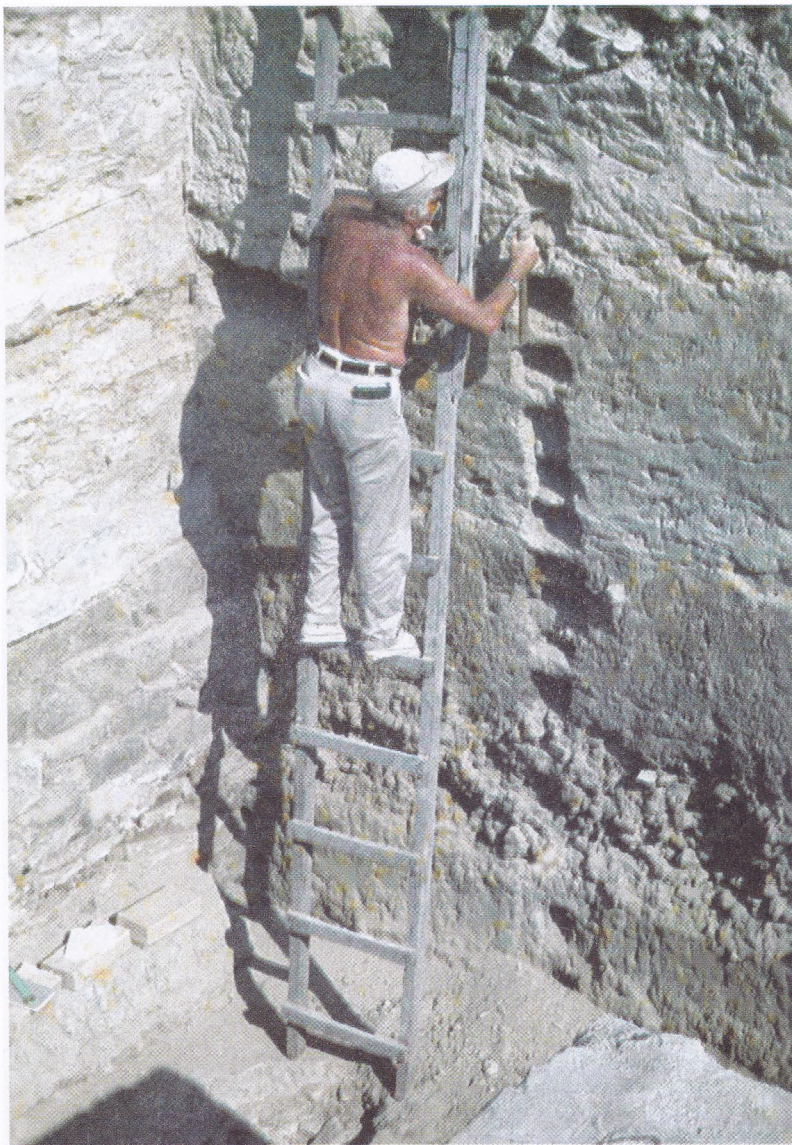

Figure 8

Fluvial deposits against the east face of the Inner City Wall in 1973. The ladder rests on a mosaic floor on which the fortification wall had been built after the middle of the 5th century; the wall is preserved to a height of almost 5 m. above the mosaic, and was eventually covered by alluvial deposition. The archaeologist in the photo is the late Professor E. Mott Davis of the University of Texas at Austin, who was gathering soil samples for pollen analysis.

Figure 9

Baptistery Interior in 1971, showing architectural pieces resting in accumulations of dust on the mosaic floor and in the piscina. View to west.

Figure 10

*Robbers trench for removal of lead pipe leading to the Baptistery's piscina.
View to north.*

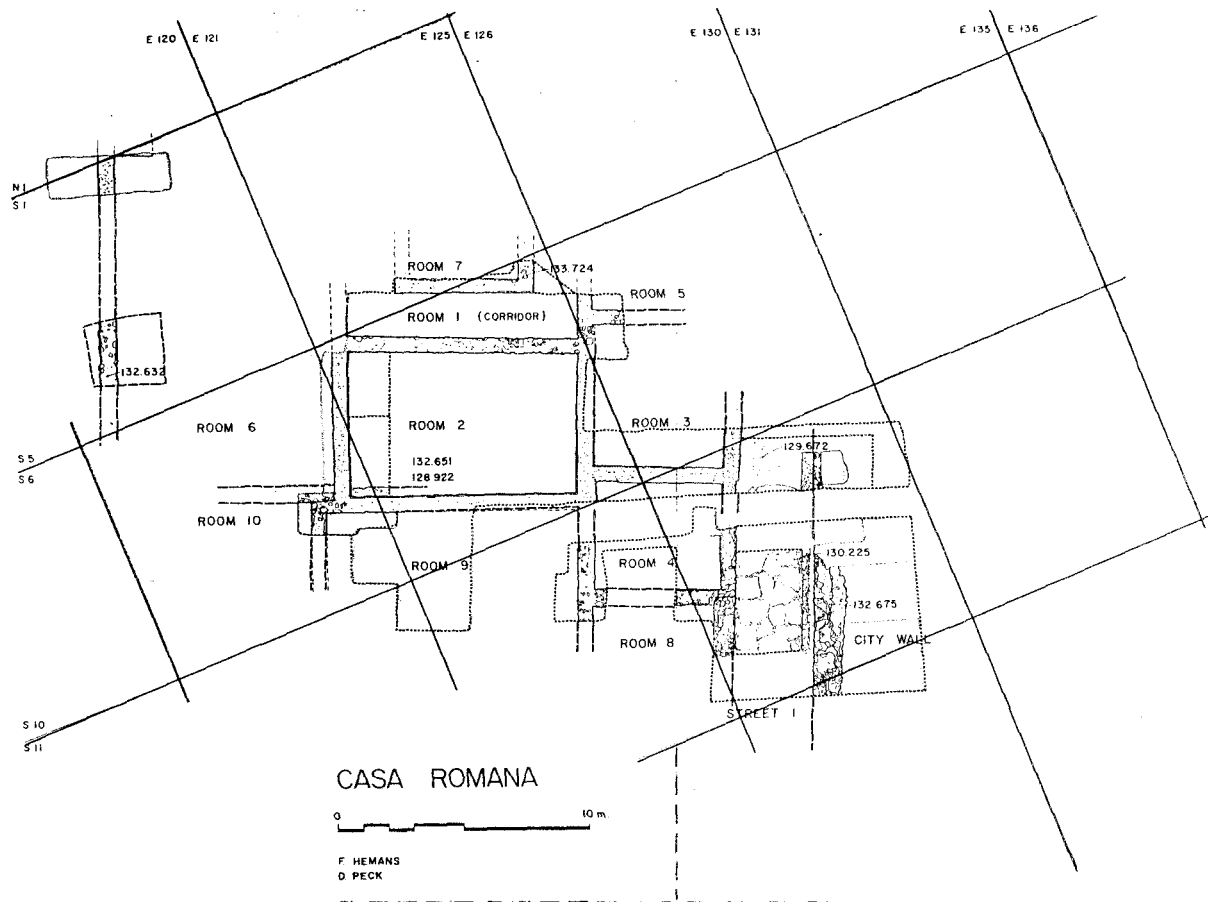

Figure 11

State plan of the Casa Romana and East City Wall area.
Drawing by F. P. Hemans and D. Peck.

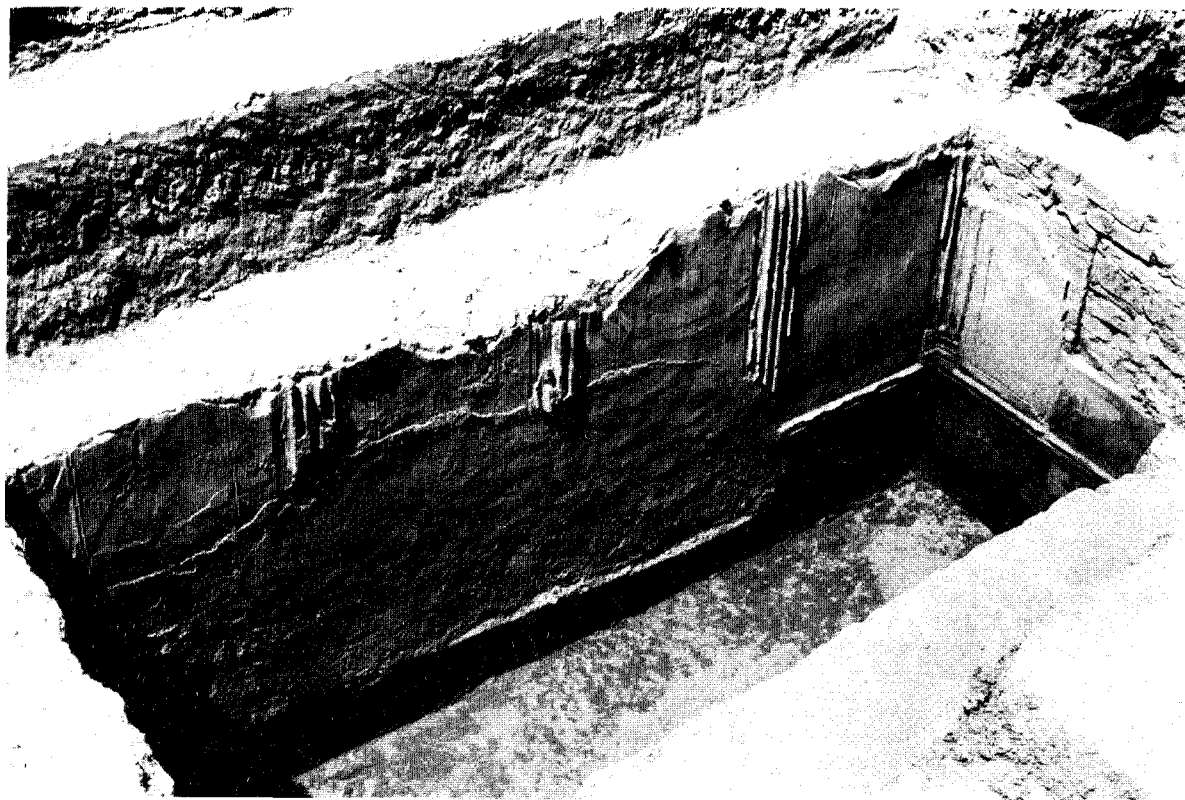

Figure 12

Stuccoed decoration on the west and north walls of Room 2 in the Casa Romana. Note the secondary plaster coating the lower part of the molded stucco. The landslide deposit is visible immediately above the preserved top of the wall. A blocked window is visible (right) in the north wall.

Figure 13

*Paved street between the East City Wall (left) and the Casa Romana (right).
View to the south.*

Figure 14

*Inner City Wall resting on a mosaic floor above an earlier public building
(below the arch). View to east.*

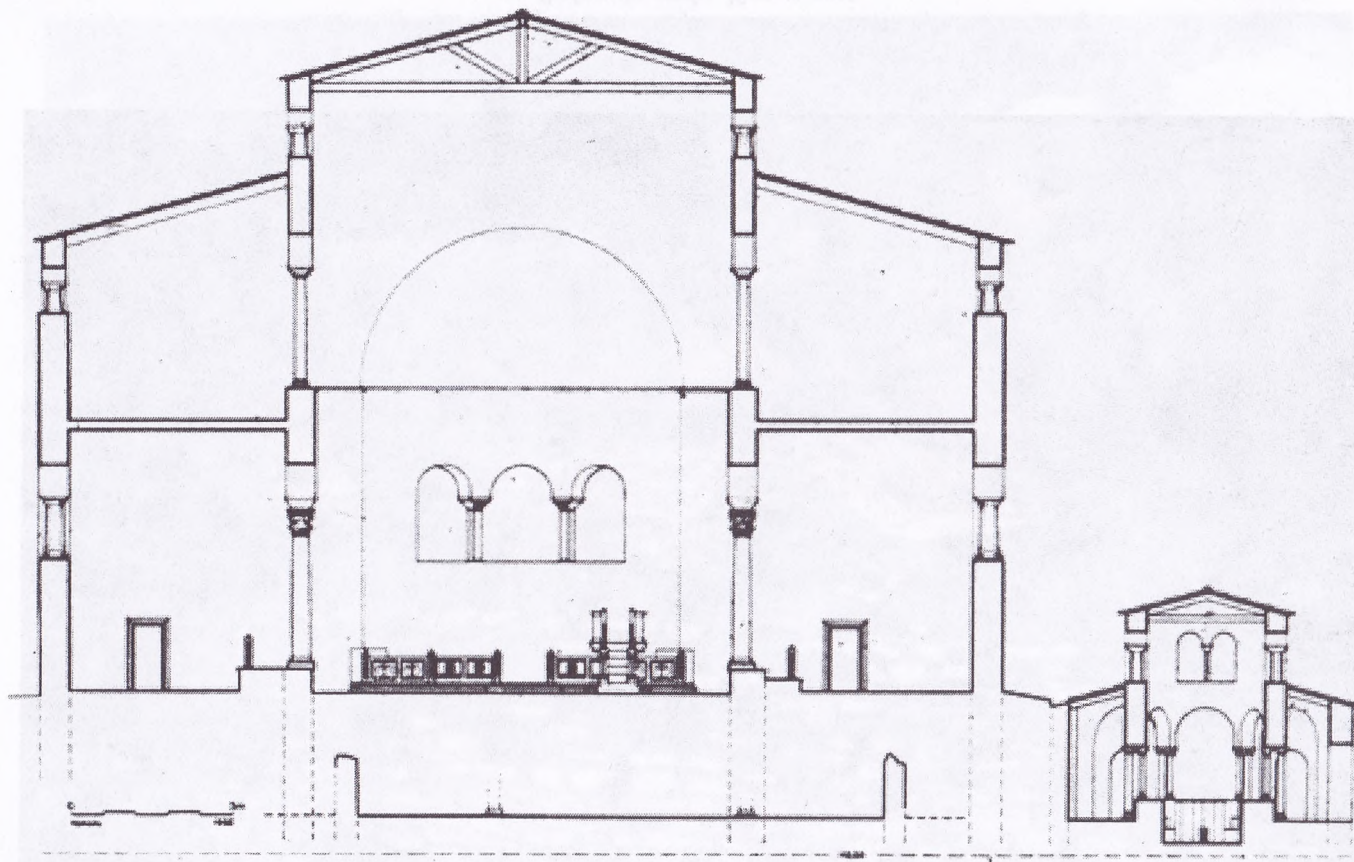

Figure 15

Elevation drawing of the successive Episcopal Basilicas and the baptistery.

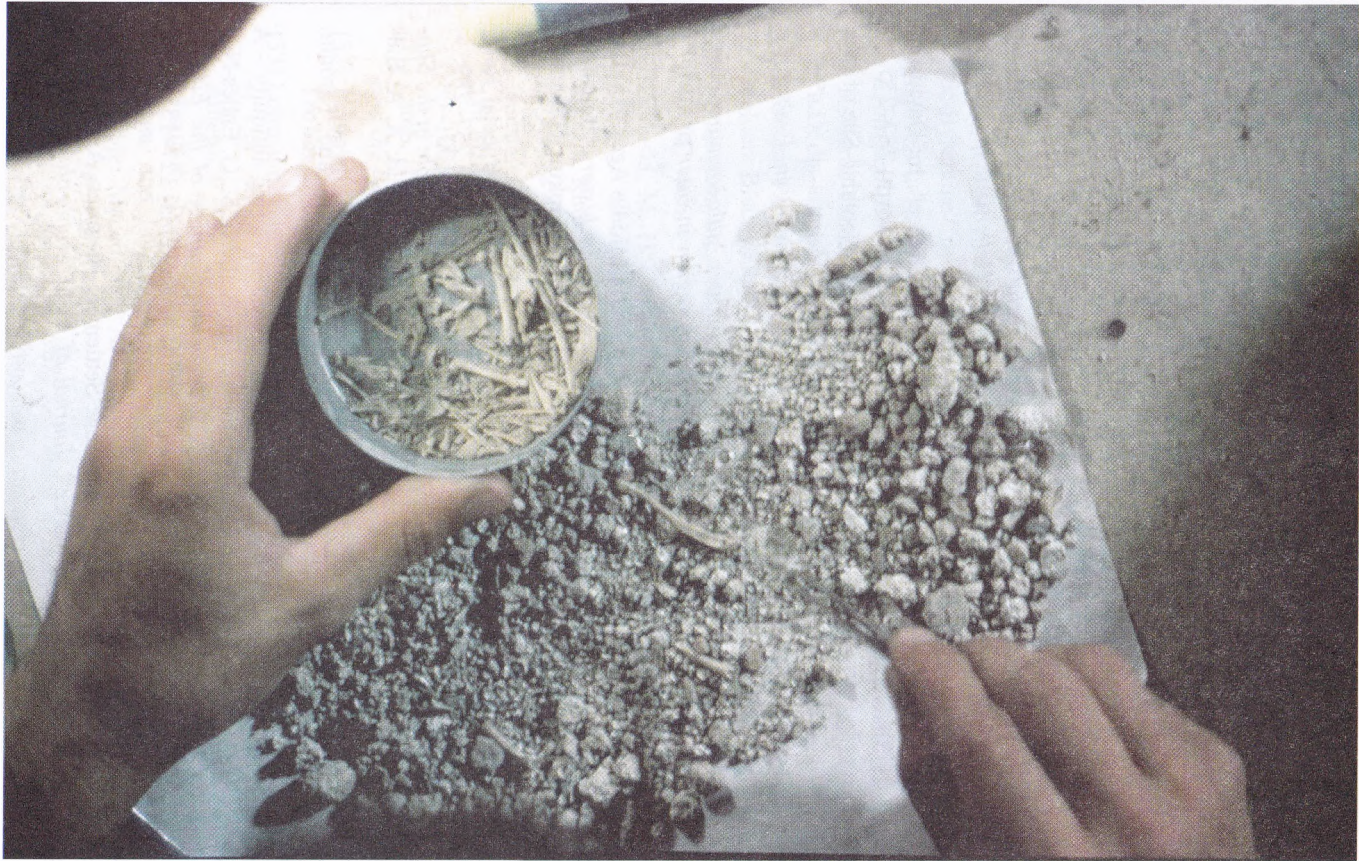

Figure 16

Recovery of small bones from deposit excavated below the owls nest (5th century) within the ruins of the theater scene building.

REFERENCES

- [1] Aleksova, Blaga 1983. "Stobi, Palikura Basilica, 1981", *Zbornik*, Skopje 10: 135–168.
- [2] Aleksova, Blaga 1986. "The Early Christian Basilicas at Stobi", *XXXIII Corso di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina* (Ravenna: Università degli Studi di Bologna and Istituto di Antichità Ravennate e Bizantine – Ravenna) 13–79.
- [3] Aleksova, Blaga 1995. *Loca Sanctorum Macedoniae* (Skopje: Open Society Institute of Macedonia).
- [4] Aleksova, Blaga, and James Wiseman, eds. 1981. *Studies in the Antiquities of Stobi III* (Skopje: Macedonian Academy of Sciences and the National Museum of Titov Veles).
- [5] Allen, P. 1979. The "Justinianic Plague", *Byzantion* 49: 5–20.
- [6] Anderson-Stojanović, Virginia R. 1992. *Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970–1981. Vol. 1: The Hellenistic and Roman Pottery* (Princeton: Princeton University Press, 1992).
- [7] Bintliff, J. L. 1976a. "Sediments and Settlement in Southern Greece". In: Davidson, D. A., and M. L. Shackley, eds., *Geoarchaeology* (London: Duckworth) 267–275.
- [8] Bintliff, J. L. 1976b. "The Plain of Western Macedonia and the Neolithic Site of Nea Nikomedia", *Proceedings of the Prehistoric Society* 42: 241–262.
- [9] Bintliff, J. L. 1977. *Natural Environment and Human Settlement in Prehistoric Greece. BAR Supp. Series 28* (I, II) (Oxford: BAR).
- [10] Bintliff, J. L., and Willem Van Zeist 1982. *Palaeoclimates, palaeoenvironments and human communities in the eastern Mediterranean region in later prehistory. BAR International Series 133* (II): Oxford: BAR).
- [11] Biraben, J.-N. and J. Le Goff, 1975. "The plague in the early Middle Ages". In: Robert Forster and Orest Ranum, eds. 1975. *Biology of man in history*; transl. by Elborg Forster and Patricia M. Ranum (Baltimore : The Johns Hopkins University Press) 48–80.
- [12] Bottema, Sytze 1982. "Palynological Investigations in Greece with Special Reference to Pollen as an Indicator of Human Activity", *Palaeohistoria* 24: 257–289.
- [13] Bottema, S., G. Entjes-Nieborg, and W. Van Zeist, eds. 1990. *Man's Role in the Shaping of the Eastern Mediterranean Landscape* (Rotterdam, Brookfield: A. A. Balkema).
- [14] Brooks, C. E. P. 1949. *Climate Through the Ages* (New York and Toronto: McGraw-Hill).
- [15] Brückner, H. 1990. "Changes in the Mediterranean ecosystem during antiquity – A geomorphological approach as seen in two examples". In: Bottema, S., G. Entjes-Nieborg, and W. Van Zeist, eds. 1990. *Man's Role in the Shaping of the Eastern Mediterranean Landscape* (Rotterdam, Brookfield: A. A. Balkema) 127–137.
- [16] Butzer, Karl 1969. "Changes in the Land", *Science* 165: 52–53.
- [17] Butzer, Karl 1996. "Ecology in the Long View: Settlement Histories, Agrosystemic Strategies, and Ecological Performance", *Journal of Field Archaeology* 23: 141–150.

- [18] Carpenter, Rhys (1966). *Discontinuity in Greek civilization* (Cambridge: Cambridge University Press).
- [19] Davis, E. Mott 1981. "Paleoecological Studies at Stobi". In: Aleksova, Blaga, and James Wiseman. eds. 1981. *Studies in the Antiquities of Stobi III* (Skopje: Macedonian Academy of Sciences and the National Museum of Titov Veles) 87–93.
- [20] Downing, Caroline J. 1998. "Wall Paintings from the Baptistry at Stobi, Macedonia, and Early Depictions of Christ and the Evangelists", *Dumbarton Oaks Papers* 52: 259–280.
- [21] Dufaure, Jean-Jacques 1976. "La Terrasse Holocène d'Olympie et ses Équivalents Méditerranéens", *Bulletin de l'Association Géographique Française* 433: 85–94.
- [22] Folk, Robert L. 1973. "The Geologic Framework of Stobi". In: Wiseman, James, ed. 1973. *Studies in the Antiquities of Stobi I* (Beograd: University of Texas at Austin and the National Museum of Titov Veles) 37–59.
- [23] Folk, Robert L. 1975. "Geologic Urban Hindplanning: An Example from a Hellenistic-Byzantine City, Stobi, Yugoslavian Macedonia", *Environmental Geology* 1: 5–22.
- [24] Grove, A. T., and Oliver Rackham 2001. *The Nature of Mediterranean Europe. An Ecological History* (New Haven and London: Yale University Press).
- [25] Hemans, Frederick P. 1986. "Late Antique Residences at Stobi". Unpublished Ph.D. dissertation, Boston University.
- [26] Horden, Peregrine, and Nicholas Purcell 2000. *The Corrupting Sea* (Oxford and Malden: Blackwells).
- [27] Huntington, Ellsworth 1910. "The Burial of Olympia", *The Geographical Journal* 36: 657–686.
- [28] Ivanoski, M. 1992. "Stobi, West Necropolis, 1992", *Macedonian Review* 23 (1): 443–50.
- [29] Kolarik, Ruth 1987. "Mosaics of the Early Church at Stobi", *Dumbarton Oaks Papers* 41: 293–306.
- [30] Konstandakopoulou, Angeliki 1981. "Η Επαρχία Μακεδονία Salutaris. Συμβολή στη Μελετή της Διοικητικής Οργανώσης του Ιλλυρικού," *Δωδώνη* 1 (Ιωάννινα) 85–100.
- [31] Lamb, H. H. 1977. *Climate. Present, Past and Future. Volume 2: Climatic history and the future* (Methuen: London).
- [32] Leibowitz, Harold, and Robert L. Folk 1980. "Archaeological Geology of Tel Yin'am, Galilee, Israel", *Journal of Field Archaeology* 7: 23–42.
- [33] Lohmann, Hans 1992. "Agriculture and country life in Classical Attica". In: Wells, B., ed. 1992. *Agriculture in Ancient Greece* (Stockholm: Svenska Institutet i Athen) 29–56.
- [34] Mikulčić, Ivan 1981. "Some New Factors in the History of Stobi". In: Aleksova, Blaga, and James Wiseman. eds. 1981. *Studies in the Antiquities of Stobi III* (Skopje: Macedonian Academy of Sciences and the National Museum of Titov Veles) 205–227.
- [35] Papazoglou, Fanoula 1988. *Les Villes de Macédoine à l'Époque Romaine. BCH Supplément XVI* (École française d'Athènes).

- [36] Petrova, Eleonora. 2003. *Stobi Guide*. (Skopje: Institute for Protection of Cultural Monuments and the Ministry of Culture of the Republic of Macedonia).
- [37] Rapp, George, Jr., and John A. Gifford, eds. 1982. *Troy. Supplementary Monograph 4. The Archaeological Geology* (Princeton: University of Cincinnati).
- [38] Redman, Charles L. 1999. *Human Impact on Ancient Environments* (Tucson: University of Arizona Press).
- [39] Runnels, Curtis 2000. "Anthropogenic Soil Erosion in Prehistoric Greece". In: Bawden, Garth, and Richard Martin Reycraft 2000. *Environmental Disaster and the Archaeology of Human Response* (Albuquerque: Maxwell Museum of Anthropology, University of New Mexico) 11–20.
- [40] Sanev, Vojislav, and Saržo Saržoski 1981. "Excavations of the Inner City Wall at Stobi, 1972–1974". In: Aleksova, Blaga, and James Wiseman. eds. 1981. *Studies in the Antiquities of Stobi III* (Skopje: Macedonian Academy of Sciences and the National Museum of Titov Veles) 229–234.
- [41] Snively, Carolyn S. 1984. "Interrelated Aspects of Form and Function in the Early Christian Churches of Stobi". In: *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne II* (Vatican and Thessalonica) 522–533.
- [42] Snively, Carolyn S. 1986. "The Casa Romana at Stobi: A Final Report", *American Journal of Archaeology* 90: 221.
- [43] Snively, Carolyn S. 1993. "Republic of Macedonia (Former Yugoslav)", *Archaeological News* 18: 24–27.
- [44] Soulis, Nikos B. 1994. Το Κλίμα του Ηπείρου (Ioannina) (in Greek).
- [45] van Andel, Tjeerd H., and Eberhard Zangger 1990. "Landscape stability and destabilisation in the prehistory of Greece". In: Bottema, S., G. Entjes-Nieborg, and W. Van Zeist, eds. 1990. *Man's Role in the Shaping of the Eastern Mediterranean Landscape* (Rotterdam, Brookfield: A. A. Balkema) 139–157.
- [46] van Andel, Tjeerd H., Eberhard Zangger, and Anne Demitrack 1990. "Land Use and Soil Erosion in Prehistoric and Historical Greece", *Journal of Field Archaeology* 17: 379–396.
- [47] Vita-Finzi, Claudio 1969. *The Mediterranean Valleys: Geological Changes in Historical Times* (Cambridge: Cambridge University Press).
- [48] Vita-Finzi, Claudio 1973. *Recent Earth History* (New York–Toronto: John Wiley & Sons).
- [49] Wagstaff, J. M. 1981. "Buried Assumptions: Some Problems in the Interpretation of the 'Younger Fill' Raised by Recent Data from Greece", *Journal of Archaeological Science* 8 (1981) 247–264.
- [50] Wiseman, James, ed. 1973. *Studies in the Antiquities of Stobi I* (Beograd: University of Texas at Austin and the National Museum of Titov Veles).
- [51] Wiseman, James, ed. 1975. *Studies in the Antiquities of Stobi II* (Beograd: Boston University and the National Museum of Titov Veles).
- [52] Wiseman, James 1978. "Stobi in Yugoslavian Macedonia: Archaeological Excavations and Research, 1977–78", *Journal of Field Archaeology* 5: 391–429.

- [53] Wiseman, James 1984. "The city in Macedonia Secunda". In *Villes et Peuplement dans l'Illyricum protobyzantin* (École française de Rome 1984) 289–314.
- [54] Wiseman, James 1985. "Multidisciplinary Research in Classical Archaeology: an Example from the Balkans". In: W. Coulson and N. Wilkie, eds. 1985. *Contributions to Aegean Archaeology: Studies in Honor of William A. McDonald* (Dubuque: Kendall/Hunt Pub. Co.) 259–281.
- [55] Wiseman, James 1986. "Archaeology and History at Stobi, Macedonia". In: Charles B. McClendon, ed. 1986. *Rome and the Provinces* (New Haven: New Haven Society of the Archaeological Institute of America) 37–50.
- [56] Wiseman, James 1992. "Foreword". In: Virginia R. Anderson-Stojanović, *Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970–1981. Vol. 1: The Hellenistic and Roman Pottery* (Princeton: Princeton University Press, 1992) XXI–XXVI.
- [57] Wiseman, James 1999. "The Pontii at Stobi in Roman Macedonia". In: Philip P. Betancourt, Vassos Karageorghis, Robert Laffineur and Wolf-Dietrich Niemeier, eds. *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Honor of Malcolm H. Wiener As He Enters His 65th Year. Aegaeum* 20. Vol. 3 (Liège: Université de Liège) 937–943.
- [58] Wiseman, James 2000. "Deus Caesar and Other Gods at Stobi". In *Ancient Macedonia VI. Proceedings of the Sixth International Symposium on Ancient Macedonia*, Vol. 2 (Thessalonike: Institute for Balkan Studies) 1359–1370.
- [59] Wiseman, James in press, 2005. "The Early Churches and the Christian Community at Stobi". In: *Acta Congressus Internationalis XIV Archaeologiae Christianae* (Wien: Studi di Antichità Christiana und Österreichische Akademie der Wissenschaften, Archäologische Forschungen).
- [60] Wiseman, James, and Djordje Georgievski 1975. "Wall Decoration at Stobi". In: James Wiseman, ed. 1975. *Studies in the Antiquities of Stobi II* (Beograd: Boston University and the National Museum of Titov Veles) 163–186.
- [61] Wiseman, James, and Djordje Mano-Zissi 1971. "Excavations at Stobi, 1970", *American Journal of Archaeology* 75: 395–411.
- [62] Wiseman, James 1972. "Excavations at Stobi, 1971", *American Journal of Archaeology* 76: 407–424.
- [63] Wiseman, James 1973. "Excavations at Stobi, 1972", *American Journal of Archaeology* 77: 391–403.
- [64] Wiseman, James 1974. "Excavations at Stobi, 1973–1974", *Journal of Field Archaeology* 1: 117–148.
- [65] Wiseman, James 1976. "Stobi: A City of Ancient Macedonia", *Journal of Field Archaeology* 3: 269–302.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А
НА ПРОФ. Д-Р ЏЕЈМС Р. ВАЈСМАН

Books

1. *Stobi, a Guide to the Excavations* (Belgrade 1973). Translations into Serbo-Croatian and Macedonian appeared the same year.
2. *The Land of the Ancient Corinthians. Studies in Mediterranean Archaeology*, Vol. 50 (Paul Åström: Göteborg 1978).
3. (co-author with T. L. Sever) *Remote Sensing in Archaeology: Potential for the Future. Report on a Conference, March 1-2, 1984*, Earth Resources Laboratory, NSTL, Mississippi (1985).

(In preparation)

4. *Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970-1981 3: Inscriptions from the Theater* (in preparation; Princeton University Press).
5. *Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970-1981 7: The Ancient City of Stobi. Testimonia. Inscriptions. History* (in preparation).

Edited Publications

1. *Introduction to Old World Art and Archaeology*, 2nd edn. rev., Austin 1967 (1st edn. 1962). (A book of lecture summaries, glossaries, chronological charts, and other introductory material. I edited the book and wrote the preface and section on "Greece and the Aegean.")
2. Member of editorial board, *Vergilius*, 1963-1973.
3. Editor, *Studies in the Antiquities of Stobi I* (Belgrade 1973).
4. Editor, *Studies in the Antiquities of Stobi II* (Belgrade 1975).
5. Founding Editor, *Journal of Field Archaeology*, (1974-85).
6. Editor-in-Chief, *Journal of Field Archaeology*, 1974-85.
7. Member of Publications Committee of the American School of Classical Studies at Athens (including the *Journal Hesperia*) 1976-1980.

8. Member of Publications Committee of the Archaeological Institute of America, 1977–1979; Chairman, 1981–83.
9. Co-Editor with Blaga Aleksova, *Studies in the Antiquities of Stobi* III (Skopje 1981).
10. Founding Editor and Editor-in-Chief, *Context* (Newsletter of the Center for Archaeological Studies of Boston University) 1981–.
11. Editorial Advisory Board, *American Journal of Archaeology*, 1986–1989.
12. Editorial Board, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, eds. Hildegard Temporini and Wolfgang Haase. De Gruyter, Berlin. (1987–)
13. General Editor for series, *Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970–1981* (Princeton University Press). Vol. 1: *The Hellenistic and Roman Pottery* (1992) by Virginia R. Anderson-Stojanovic. (Other volumes in progress.)
14. Editor and author, *Nikopolis Newsletter*, Nos. 1–4, 1991–1994.
15. Editorial Board, *International Journal of the Classical Tradition* (de Gruyter), 1994–.
16. Co-Editor (with Konstantinos Zachos), *Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece*. Vol. 1 (American School of Classical Studies at Athens, *Hesperia Supplement*, 32, 2003). (Volume 2 in preparation.)
17. Contributing Editor, *Archaeology* (1995–2002).
18. Editorial Advisory Board, *Archaeology* (2002–).
19. Co-Editor (with Farouk El-Baz) and contributor, *Remote Sensing in Archaeology* (under contract; Plenum Press).

Occasional and Technical Papers

1. *Remote Sensing from a Tethered Blimp in Greece* (co-author with Frederick P. Hemans and J. Wilson Myers). *Technical Paper Number 2* (Center for Remote Sensing, Boston University, 1987).

Videotapes

1. Narrator and co-author of script. "Remote Sensing and Archaeology." Center for Remote Sensing, Boston University, 1986.
2. (Narrator) "Remote Sensing in the Tomb of Nefertari," 15-minute video. Center for Remote Sensing, Boston University, 1987.

Articles

1. "The Greeks Had a Wall for It," *Alcalde L* (1962) 12–15, figs. 1–3.
2. "A Trans-Isthmian Fortification Wall: Notes on Hellenistic Military Operations in the Corinthia," *Hesperia* XXXII (1963) 275–284, figs. 1–4, pls. 66–71.
3. "Archaeology and the Humanities," *Arion* III (1964) 131–142.

4. "Greece and the Early Greeks," *Arion* IV (1965) 700–720.
5. "Excavations at Corinth: The Gymnasium Area, 1965," *Hesperia* XXXVI (1967) 13–41, figs. 1–22, pls. 7–16.
- 6–11. Articles for the *Encyclopedia Americana* (1968) on:

Boeotia	Chalcis
Chaeronea	Citium
Chalcidice	Corinth
12. "Συστίκα· ἘΑνασκάφα· ἐφὶ τῷ Ὀφλιδῇ; American School of Classical Studies," *Archaiologikon Deltion* 23 (1968): *Chronika*, 174–177, pl. 130.
13. "New Excavations at Ancient Corinth," *Texas Quarterly* X (1967) 147–155, figs. 1–4.
14. "An Unfinished Colossus on Mount Pendeli," *American Journal of Archaeology* 72 (1968) 75–76, pl. 35.
15. "Excavations at Corinth: The Gymnasium Area, 1966," *Hesperia* XXXVI (1967) 402–428, figs. 1–7, pls. 79–93.
16. "Excavations at Corinth, 1967: Gymnasium," *Archaiologikon Deltion* 23 (1968): *Chronika*, 136–137, pl. 81.
17. "Excavations in Corinth, The Gymnasium Area, 1967–1968," *Hesperia* XXXVIII (1969) 64–106, figs. 1–18, pls. 19–32.
- 18–21. Articles for the *Encyclopedia Americana* (1970) on:

Gortyna	Hellas
Helicon	Heraclea
22. "Ancient Corinth, The Gymnasium Area," *Archaeology* 22 (1969) 216–225, figs. 1–15.
23. "Epaminondas and the Theban Invasions", *Klio* 59 (1969) 177–199.
24. (co-author with Joseph Shaw) "An Archaic Inscription from Attica," *Hesperia* XXXIX (1970) 139–144, pls. 34–40.
25. "The Fountain of the Lamps," *Archaeology* 23 (1970) 130–137.
- 26–31. Articles for the *Encyclopedia Americana* (1971) on:

Tegea	Thebes
Thasos	Thessaly
Vale of Tempe	Thrace
32. (co-author with Djordje Mano-Zissi) "Excavations at Stobi, 1970," *American Journal of Archaeology* 75 (1971) 395–411, ills. 1–8, figs. 1–25.
33. "The Gymnasium Area at Corinth, 1969–1970," *Hesperia* XLI (1972) 1–42, figs. 1–11, pls. 1–11.
- 34–38. Articles for the *Encyclopedia America* (1972) on:

Eleusis	Eretria
Elis	Euboea
Epidaureus	

39–58. Entries in *Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Princeton 1976), ed. Richard Stillwell. Entries vary from 1 to 7 ms. pages in length. Sites listed below are in Pannonia, Moesia, and Macedonia.

Caricin Grad	Prilep
Demir Kapija	Prizren
Gamzigrad	Scupi
Heraclea Lyncestis	Sigidunum
Lychnidus	Sirmium
Margum	Stobi
Marvinci	Trebeniste
Naissus	Ulpiana
Novi Pazar	Viminacium
Plevlja	

59. "Excavations at Stobi, 1971," (co-author with Djordje Mano-Zissi) in *American Journal of Archaeology* 76 (1972) 407–424, ill. 1–4, pls. 85–90.

60. "Corinth, The Gymnasium Area," *Archaiologikon Deltion* 27 (1972): *Chronika*.

61–73. Entries on sites in the Corinthia, Greece, in *Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Princeton 1976), ed. Richard Stillwell.

Mt. Apesas	Epieicia
Anthedus	Oenoe
Asae	Schoenus
Bucephalus	Tenea
Contoporia	Tretus
Cromna	

74. "Gods, War and Plague in the Time of the Antonines," *Studies in the Antiquities of Stobi I* (Belgrade 1973), ed. J. Wiseman, pp. 143–184.

75. (co-author with Djordje Mano-Zissi) "Excavations at Stobi, 1972," in *American Journal of Archaeology* 77 (1973) 391–403.

76. (co-author with Djordje Mano-Zissi) "Stobi – 1970–1972," *Zbornik Narodnog Muzeja* 12 (Beograd 1973) 163–172, figs. 1–3 (in Serbo-Croatian with a German resume).

77. (French translation of article 32), *Archaeologica Jugoslavica* 12 (1971) 12–33, figs. 1–8, pls. I–VII.

78. "A New Museum in Macedonia," *Zbornik Narodnog Muzeja* 13 (Beograd 1974/1975) 191–199, fig. 1.

79. "Stobi Excavations," *AFFA NEWS* II.1 (19–73) 17–19.

80. "The Antiquities Market: A Colloquium. Paper One," *AFFA NEWS* II.2 (1974) 8–12. This paper also appeared in *Journal of Field Archaeology* 1 (1974) 219–221.

81. "The Road to Oenoe," *Hesperia* 42 (1974) 535–543, pls. 117–118.

82. (co-author with Djordje Mano-Zissi) "Excavations at Stobi, 1973–1974," *Journal of Field Archaeology* 1 (1974) 117–148, figs. 1–33.

83. "Editorial Comment," *Journal of Field Archaeology* 1 (1974) 1–2.

84. (with Dj. Georgievski) "Wall Decoration at Stobi," *Studies in the Antiquities of Stobi* II (Belgrade 1975) 163–188.
85. "Robberies in Italy," *Journal of Field Archaeology* 2 (1975) 267–270.
86. (with Dj. Mano-Zissi) "Stobi: A City of Ancient Macedonia," *Journal of Field Archaeology* 3 (1976) 269–302.
87. "Iskopavanja u Stobima 1970–1974," *Starinar* 26 (Beograd 1975) 87–95, figs. 1–24 (co-author with Dj. Mano-Zissi; in Serbo-Croatian with French resume).
88. "Stobi in Yugoslavian Macedonia: Archaeological Excavations and Research, 1977–78," *Journal of Field Archaeology* 5 (1978) 391–429.
89. "Corinth and Rome I: 228 B.C. – 267 A.D.," *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II.7.1, H. Temporini and W. Haase, eds. (Walter de Gruyter: Berlin and New York 1979) 438–548.
90. "Editorial Commentary," *Journal of Field Archaeology* 6 (1979) 367–368.
91. "Archaeology as Archaeology," *Journal of Field Archaeology* 7 (1980) 149–151.
92. "Stobi, 1970–1977: A Review," in *Studies in the Antiquities of Stobi* III (Skopje 1981) 133–146.
93. "Preface," in *ibid.* 11–12.
94. "Archaeology in the Future: an Evolving Discipline," *American Journal of Archaeology* 84 (1980) 279–285.
- 95–104. Entries for the *Encyclopedia Americana* (1981):

Macedonia	Melos
Magna Graecia	Messene
Marathon, Battle of	Messenia
Megalopolis	Olympia
Megara	Olympias
105. "Stobi," in *Patristic Dictionary and Christian Antiquity* (Institutum Patristicum Augustinianum: Rome 1982) 3 ms. pages.
106. "Preface," for "Documentation: Recording Systems for Pottery," *Journal of Field Archaeology* 9 (1982) 237.
107. "Archaeology in Portugal," *Journal of Field Archaeology* 9 (1982) 401–406.
108. "Archaeology and the American University," *Context* 2:2 (1982) 2–3.
109. "Conflicts in Archaeology: Education and Practice," *Journal of Field Archaeology* 10 (1983) 1–9.
110. "Retrospect and Prospect," *Journal of Field Archaeology* 10 (1983) 390–395.
111. "Editorial Preface," for "Deforestation, Erosion, and Ecology in the Ancient Mediterranean and Middle East: Contributions 1–2," *Journal of Field Archaeology* 10 (1983) 435.
112. "National Legislation and the Antiquities Market," *Context* 1:4 (1983) 2–3.
113. "Greece and the Elgin Marbles," *Context* 3:1–2 (1983) 1–4.

114. "The city in Macedonia Secunda," in *Villes et Peuplement dans l'Illyricum proto-byzantin* (École française de Rome 1984) 289–314.
115. "Scholarship and Provenience in the Study of Artifacts," *Journal of Field Archaeology* (1984) 67–77.
116. "A Distinguished Macedonian Family of the Roman Imperial Period," *American Journal of Archaeology* 88:4 (1984) 567–582.
117. "Archaeology in the Space Age," *Context* 4:1–2 (1984) 1–3.
118. "Multidisciplinary Research in Classical Archaeology: an Example from the Balkans," in *Contributions to Aegean Archaeology: Studies in Honor of William A. McDonald*, edited by W. Coulson and N. Wilkie (Dubuque, 1985) 259–281.
119. "New Center for Remote Sensing," *Context* 4:3–4 (1985) 5.
120. "Historical Archaeology and Interdisciplinary Concerns," *Context* 4:3–4 (1985) 11–13.
121. "Letter from the President," *Newsletter* (of the Archaeological Institute of America) 4:1 (1985) 2–3.
122. "Odds and Ends," *Journal of Field Archaeology* 12 (1985) 385–390.
123. "Archaeology and History at Stobi, Macedonia," Charles B. McClendon, ed., *Rome and the Provinces* (New Haven Society of the Archaeological Institute of America, 1986) 37–50.
124. "New Quarters and Expanded Facilities for Archaeology at Boston University," *Context* 6:1–2 (1987), pp. 1–3.
125. "Suggestions for the study of Nikopolis in its changing context," in Evangelos Chrysos, ed., *Nicopolis I. Proceedings of the first International Symposium on Nicopolis (23–29 September 1984)*. Preveza: Municipality of Preveza, 411–416.
126. "Archaeology at Boston University," *Context* 6:3–4 (1988), pp. 2–4.
127. "Archaeology Today: From the Classroom to the Field and Elsewhere," *American Journal of Archaeology* 93 (1989) 437–444.
128. "Stobi", *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e orientale. Secondo Supplemento 1971–1994. V: ROMANA-ZUGLIO* (Marchesi Grafiche Editoriali: Roma 1997) 425–428.
129. "First Season's Results: Satellite Imagery, Survey, and the Earliest Humans in Greece," *Nikopolis Newsletter 1* (Center for Archaeological Studies: Boston 1991) 1–12.
130. "Discussion," in Clifford Behrens and Thomas L. Sever, eds., *Applications of Space-Age Technology in Anthropology* (NASA, 1991) 267–270.
131. "Archaeology and Remote Sensing in the Region of Nikopolis, Greece," *Context* 9:3–4 (1991–92) 1–4.
132. "The Boston University Nikopolis Project, 1992: Surveys and Investigations by Land, Sea, and Air," *Nikopolis Newsletter 2* (Center for Archaeological Studies: Boston 1992) 1–12.
133. "Foreword," in *Stobi. Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970–1981. Vol. 1: The Hellenistic and Roman Pottery* (Princeton University Press, 1992) by Virginia R. Anderson-Stojanovic) XXI–XXVI.

134. "Land, Sea, and Aerial Surveys in Northwestern Greece," *Context* 10:3-4 (1992-93) 11-15.
135. "Harbors, Towns, and Prehistory: Survey and Field School in Greece," *Context* 11:1-2 (Summer/Fall, 1993-94) 1-4.
136. "The Nikopolis Project: Interdisciplinary Archaeology in Southern Epirus, Greece," *Nikopolis Newsletter* 3 (Center for Archaeological Studies: Boston 1993) 1-12.
137. "The Nikopolis Project 1991-1993: Overview of the Multidisciplinary Study of Southern Epirus." (Abstract of a paper presented at the colloquium Human Societies and the Changing Landscape in Southern Epirus, 95th annual meeting of the Archaeological Institute of America, Washington D.C., December 29, 1993), *American Journal of Archaeology* 98(1994) 315.
138. "Nikopolis," in Anne Pariente, "Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques en Grece en 1991," *Bulletin de Correspondance Hellénique* 116 (1992) 878.
139. "Nikopolis," in "Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques en Grece en 1992," *Bulletin de Correspondance Hellénique* 117 (1993) 817-818.
140. "Nikopolis," in E. B. French, "Archaeology in Greece 1992-93," *Archaeological Reports for 1992-1993*: (1993) 43-46.
141. "Municipal Tribes and Citizenship in Roman Macedonia," in *Ancient Macedonia V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Ancient Macedonia*, Vol. 3 (Institute for Balkan Studies: Thessalonike, 1994) 1757-1763.
142. "Landscape Archaeology in Northwestern Greece: The Nikopolis Project, 1994," *Nikopolis Newsletter* 4 (Center for Archaeological Studies: Boston 1994/95) 1-12.
143. "People and the Changing Landscape in Southern Epirus, Greece," *Context* 12:1-2 (1995) 18-21.
144. "A Balkan Journal," *Archaeology* 48:6 (November/December 1995) 12-16.
145. "Crisis in Near Eastern Studies?" *Archaeology* 49:1 (January/February 1996) 14-20.
146. "To Your Health!" *Archaeology* 49:2 (March/April 1996) 23-27.
147. "Sounding the Alarm," *Archaeology* 49:3 (May/June 1996) 10-16.
148. "Space Missions and Ground Truth," *Archaeology* 49:4 (July/August 1996) 11-13.
149. "Wonders of Radar Imagery," *Archaeology* 49:5 (September/October 1996) 14-18.
150. "Window on Ancient Maritime Trade," *Archaeology* 49:6 (November/December 1996) 9-13.
151. "NIKOPOLH," *Archaiologikon Deltion* 46 (1991; publ. Athens, 1996], *Chronika*, pp. 245-247.
152. (with Kvnstantinow Zaxow and Fragkiska Kefallonitou), "Ellhno-amerikanikò pròγραμμα epifaneiakòn ereunòn," *Archaiologikon Deltion* 46 (1991; publ. Athens, 1996], *Chronika*, pp. 247-251.
153. "Eighth Wonder of the World," *Archaeology* 50:1 (January/February 1997) 12-15.
154. "Beyond the Danube's Iron Gates," *Archaeology* 50:2 (March/April 1997) 24-29.

155. "Life at the Front," *Archaeology* 50:3 (May/June 1997) 2–5.
156. "Legacy of Henry VIII," *Archaeology* 50:4 (July/August 1997) 20–24.
157. "Study Seasons in Ioannina and the Survey Zone in Epirus, Greece," *Context* 13:1–2 (1997) 10–11.
158. "In Vino Veritas," *Archaeology* 50:5 (September/October 1997) 12–17, 98.
159. "Remote Sensing and Archaeology in Northwestern Greece," abstract in *Workshop on Radar Imaging and Cultural Resource Management at the Angkor Eco-Site and Symposium on New Technologies and Global Cultural Resource Management* (World Monuments Fund/University of Florida/Royal Angkor Foundation: New York, 1997) 32–33.
160. "The Post-Roman World," *Archaeology* 50:6 (November/December 1997) 12–14, 16.
161. (with Kvnstantinow Zaxow and Fragkiska Kefallonitou), "Sunergatikh Ellhnoamerikanikh Epifaneiakh Ereuna sto Nomo Prebezaw," *Archaiologikon Deltion* 47 (1992; publ. Athens, 1997), *Chronika*, pp. 293–298.
162. "The Art of Gardening," *Archaeology* 51:1 (January/February 1998) 12–14, 16.
163. "Retsina and Tradition in Winemaking," *Wine Spectator* (Feb. 28, 1998) 136.
164. "The Death of Innocents," *Archaeology* 51:2 (March/April 1998) 10, 12–13.
165. "Rethinking the 'Halls of Hades'," *Archaeology* 51:3 (May/June 1998) 12–16, 18.
166. "Eagle Eye at NASA," *Archaeology* 51:4 (July/August 1998) 12–18.
167. "Reforming Academia," *Archaeology* 51:5 (September/October 1998) 27–30.
168. "Archaeology in the American University," *Archaeology* Web site: <http://www.archaeology.org/online/reform/> (longer version with additional pictures of #166), posted August, 1998.
169. "Remote Sensing as a Tool for Research in Archaeology Around the World," *Context* 13:3–4 (Spring/Summer, 1998) 12–15.
170. "The Pontii at Stobi in Roman Macedonia," In: Philip P. Betancourt, Vassos Karageorghis, Robert Laffineur and Wolf-Dietrich Niemeier, eds. *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Honor of Malcolm H. Wiener As He Enters His 65th Year. Aegaeum* 20. Vol. 3 (Université de Liège: 1999) 937–943.
171. "Visit to Ancient Glanum," *Archaeology* 51:6 (November/December 1998) 12–17.
172. (with Kvnstantinow Zaxow and Fragkiska Kefallonitou), "Ellhnoamerikaniko Diepisthmoniko Programma Epifaneiakvn Ereunvn sth Notia Hpeiro," *Archaiologikon Deltion* 47 (1993; publ. Athens, 1998), *Chronika*, pp. 309–314.
173. "The Muse Within Us," *Archaeology* 52:1 (January/February 1999) 13–15.
174. "Suppression of the Cathars," *Archaeology* 52:2 (March/April 1999) 12–18.
175. (with Cordula Robinson and Carol Stein), "Archaeological Applications of Radar and SPOT Satellite Imagery in Northwestern Greece," In: *Abstracts of the SAA 64th Annual Meeting* (Society for American Archaeology: Washington, D.C. 1999) 309.
176. "Challenge of the Deep," *Archaeology* 52:3 (May/June 1999) 10–12.

177. "Encounters with Ali Pasha," *Archaeology* 52:4 (July/August 1999) 10–15.
178. "Legacy of Medieval Serbia," *Archaeology* 52:5 (September/October 1999) 10–13, 77.
179. "The World's Most Endangered Sites," *Archaeology* 52:6 (November/December 1999) 28–31.
180. "Roman Life on the Danube," *Archaeology* 53:1 (January/February 2000) 10–12.
181. "Poetic Visions of the Past," *Archaeology* 53:2 (March/April 2000) 12–16.
182. "Deus Caesar and Other Gods at Stobi," in *Ancient Macedonia VI. Proceedings of the Sixth International Symposium on Ancient Macedonia*, Vol. 2 (Institute for Balkan Studies: Thessalonike, 2000) 1359–1370.
183. "Archaeology and History," *Archaeology* 53:3 (May/June 2000) 6–9.
184. "An American Presence in Greece," *Archaeology* 53:4 (July/August 2000) 8–11.
185. "Beirut in Transition," *Archaeology* 53:5 (September/October 2000) 2–5.
186. "Barbarians at the Gate," *Archaeology* 53:6 (Nov/Dec 2000) 12–14.
187. "The Early Churches and the Christian Community at Stobi," In: *Acta Congressus Internationalis XIV Archaeologiae Christianae* (Abteilung für Frühchristliche Archäologie der Universität Wien: Wien, in press, 2001).
188. "Camelot in Kentucky," *Archaeology* 54:1 (January/February 2001) 10–14.
189. "Landscape Archaeology in the Territory of Nikopolis," In: Jacob Isager, ed., *Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece. Monographs of the Danish Institute at Athens*, Vol. 3 (Aarhus University Press: 2001) 43–63.
190. "Timeless Verses," *Archaeology* 54:2 (March/April 2001) 8–12.
191. "Bacchic Mysteries," *Archaeology* 54:3 (May/June 2001) 10–14.
192. "Declaration of Independence," *Archaeology* 54:4 (July/Aug 2001) 10–12.
193. "At Trowel's Edge," *Archaeology* 54:5 (Sept/Oct 2001) 6–9.
194. "Environmental Deterioration and Human Agency in Ancient Macedonia," In: *Studies in Honor of Rip Rapp*, edited by Zhichun Jing, (Supplement to *Geoarchaeology*, in press, 2003).
195. (with Amalia Pérez-Juez) "Exploring the Talayotic Culture on Menorca," *Context* 16.1 (2002) 1–4.
196. "Point: Archaeology As an Academic Discipline," *The SAA Archaeological Record* (May, 2002) 8–10.
197. (with K. Zachos), "Preface, and Acknowledgments" In: J. Wiseman and K. Zachos, eds., *Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece*. Vol. 1 (American School of Classical Studies at Athens, *Hesperia Supplement*, 32, 2003) xv–xvii.
198. (with K. Zachos), "The Nikopolis Project: Concept, Aims, and Organization," In: J. Wiseman and K. Zachos, eds., *Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece*. Vol. 1, (American School of Classical Studies at Athens, *Hesperia Supplement*, 32, 2003) 1–22.
199. (with K. Zachos), "Summary Observations," J. Wiseman and K. Zachos, eds., *Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece*. Vol. 1 (American School of Classical Studies at Athens, *Hesperia Supplement*, 32, 2003) 265–268.

ЉУПЧО КОЦАРЕВ

ЉУПЧО КОЦАРЕВ е роден на 25.11 1955 година во Скопје. Основно, средно и високо образование (Електротехнички факултет) завршил во родниот град. Магистрирал на Електротехничкиот факултет во Белград во 1988 година, а докторирал на Институтот за физика на Природно-математичкиот факултет во Скопје.

Во периодот од 1990 до 1995 и од 1995 до 1999 година бил доцент и вонреден професор на Електротехничкиот факултет при Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје. Во 1999 тој беше доцент-изразуваач на Институтот за нелинеарни науки при Универзитетот на Калифорнија во Сан Диего, САД, а од март 2000 година е во постојан работен однос на истиот Институт со звање научен советник.

Научниот интерес на д-р Љупчо Коцарев е широк, опфаќајќи повеќе подрачја од физичко-техничките науки: нелинеарна физика, електрични кола и системи, теорија на информации, криптографија, геофизика и нелинеарна динамика во невронските системи. Тој има публикувано повеќе од 70 научни трудови во 17 различни меѓународни списанија (при што 37 пати тој е единствен или прв автор). Според Индексот на цитираниост (Science Citation Index) неговите публикации (сам или со други автори) досега се цитирани 1631 пати.

Д-р Љупчо Коцарев соработувал или соработува со научни работници од повеќе земји: Австралија, Канада, Кина, Франција, Италија, Германија, Англија, Унгарија, Јапонија, Норвешка, Македонија, Полска, Русија и САД. Има одржано голем број предавања на покана ширум светот, а бил и рецензент на петнаесет врвни меѓународни списанија (наведени во Прилогот).

Денес Љупчо Коцарев е раководител на неколку проекти финансирани од различни фондации: „Синхронизација и анализа на експериментални податоци“ (финансиран од NSF), „Итеративни техники

за кодирање базирани на теоријата на хаос“ (финансиран од компанијата ST Microelectronics и Универзитетот на Калифорнија) и „Синхронизација на хаотични сигнали и анализа на експериментални и клинички податоци“ (финансиран од НАТО). Неколку други негови проекти се во постапка за можно финансирање од NSF и NRL. Во минатото д-р Љуичо Коцарев бил раководител на неколку проекти финансирани од Министерството на наука на Република Македонија, Министерството на наука на Република Германија и Европската унија преку ТЕМПУС-програмата.

Во изминатите неколку години д-р Коцарев одржување посветени контакти со истражувачите од Република Македонија, што резултираше во повеќе заеднички публикации и еден заеднички меѓународен проект. Д-р Коцарев е сè уште професор на последипломскиот студентски факултет во Скопје и редовно одржува контакти со студентите кои работат под негово менторство. Уште повеќе, во изминатите две години, тој овозможи поголем број истражувачи да присуствуваат на Универзитетот на Калифорнија во Сан Диего: еден престој од траење од 24 месеци, неколку кратки престои (1 до 3 месеци) и четири кратки престои од една недела.

Д-р Љуичо Коцарев е врвен експерт со меѓународно реноме во теоријата на хаос и нелинеарните феномени, со бројни примени во физичките и техничките науки. Тој оствари високи научни постигања и е еден од клучните истражувачи на престижниот Универзитет на Калифорнија во Сан Диего.

ДИНАМИЧКИОТ ХАОС ВО ПРИРОДНИТЕ И ВО ОПШТЕСТВЕНИТЕ НАУКИ

Според некои научници науката во минатиот век ќе биде запомната по три научни револуции: теоријата на релативноста, квантната механика и динамичкиот (или детерминистичкиот) хаос. Теоријата на релативноста ја елиминира илузијата за апсолутноста на просторот и времето во Њутновата физика. Квантната механика го елиминира Њутновиот сон за контролираност на процесот на мерење, додека динамичкиот хаос го елиминира Лапласовскиот сон за можноста за предвидување со детерминистички системи.

Динамичкиот хаос се појави како последица од настојувањата да се избегне претпоставката за бесконечна точност на мерењата. Во детерминистичките динамички системи може да се појави таков облик на нестабилност кој доведува до тоа траекторијата на динамичкиот систем да претставува реализација на случаен процес, при што поимот случајност се одредува врз основа на сложеноста и непретскажливоста на индивидуалната траекторија. Динамичките системи кои го поседуваат овој облик на нестабилност се викаат хаотични динамички системи.

Долго време природата се сметаше за конзервативен и детерминистички систем, во кој причинските настани можат да бидат предвидени во секој момент од времето (и во минатото и во иднината) ако почетната состојба е позната (Лапласовски детерминизам). На почетокот на минатиот век, францускиот математичар Poincaré покажа дека траекториите во класичната механика, дури и под претпоставка дека таа е конзервативна и детерминистичка, не можат комплетно да се пресметаат. Меѓуделувањето на планетите, ѕвездите и небесните тела е нелинеарно и како последица на тоа во класичната механика постојат хаотични траектории. Дури 60 години подоцна, Колмогоров,

Арнолд и Moser ја докажаа таканаречената КАМ теорема: траекториите во фазниот простор на класичната механика не се ниту регуларни, ниту комплетно ирегуларни, но тие многу чувствително зависат од избраниот почетен услов: мали флукуации може да произведат големи промени (ефект на пеперутка).

Во 1963 година Lorenz откри дека во систем од три обични диференцијални равенки, коишто претставуваат упростен модел на термалната конвекција, постои хаотичен атрактор: траекториите трпат нерегуларни флукуации, иако динамичкиот систем е потполно детерминистички. Руел и Такенс во 1971 година конструираа пример, во кој при рушење на квазипериодично движење на повеќедимензионален торус, се раѓа некое привлечно хиперболично множество; овој пример е особено значаен бидејќи неговите автори претпоставија дека тој може да служи како модел на појавување на турбуленцијата. Меу во 1976 употреби диференцијални равенки од прв ред со кои се опишуваат различни појави во биологијата, социологијата и економијата, за да покаже дека тие манифестираат различно динамичко однесување.

Во минатиот век квантната механика стана фундаментална теорија на физиката. Според Шредингеровата бранова механика квантниот свет е конзервативен и линеарен. Во првата квантизација класичните системи опишани со хамилтонови функции се заменети со хамилтонови оператори. Овие системи се претпоставува дека се конзервативни, не-дисипативни и инваријантни во однос на времето (па така го задоволуваат законот за зачувување на енергијата). Причинската динамика на квантните состојби е одредена од детерминистичка равенка (Шредингерова равенка) којашто е линеарна, односно решенијата на оваа равенка (брановите функции или векторите на состојба) може да се собираат како во класична оптика. Меѓутоа, линеарната квантна динамика не може да го објасни процесот на мерење. Во Копенхагенската интерпретација на Bohr, Heisenberg и други, процесот на мерење е објаснет со таканаречениот 'колапс на брановиот пакет'.

Очигледно, треба да се прави разлика меѓу линеарната динамика на квантните системи од нелинеарниот процес на мерење. Оваа нелинеарност понекогаш се објаснува како појавување на човековата свест (Wigner, Penrose). На пример, Penrose сугерира дека унифицирана теорија на линеарната квантна механика и нелинеарната генерална релативност може да ги објасни состојбите на макроскопските системи во светот. Во теоријата на квантни полиња, функциите на полињата се заменети со оператори на полињата преку т.н. втора квантизација. Равенката за квантни полиња со потенцијал за две честички,

на пример, содржи нелинеарен дел кој соодветствува на креација на пар елементарни честички. Генерално, реакциите на елементарните честички во квантната теорија на полиња се опишуваат со нелинеарни равенки. Реакциите меѓу елементарните честички причинуваат квантната состојба да има само конечно времетраење, и така, да ја наруши реверзибилноста во време. Значи, дури ни квантниот свет не е ниту конзервативен, ниту линеарен.

Динамичкиот (или детерминистичкиот) хаос се појави во средината на шеесеттите години од минатиот век, за да, преку седумдесеттите и осумдесеттите, во почетокот на деведесеттите години стигне до највисоката точка од својот развој. Без разлика дали динамичкиот хаос ќе се нарече научна револуција или не, никој не спори дека тоа беше настан со големи размери. Повеќе фактори го поддржуваат ова тврдење:

– Прво, на професионално ниво, масивниот карактер на хаосот се манифестира со инволвирање на голем број научни дисциплини (интердисциплинарен карактер), голем број на публикации, конференции;

– Второ, на епистемолошко и концептуално ниво, научниците кои се занимаваа со оваа дисциплина често го разбираа хаосот како вистинска научна револуција којашто донесе неколку епистемолошки поделби;

– Трето, на општествено и културно ниво, хаосот беше феномен за кој беа заинтересирани не само научниците, туку и филозофите, уметниците и книжевниците (писателите). Само како пример ќе спомнам две книжевни дела од деведесеттите години на минатиот век во кои се зборува за динамичкиот хаос: театарското дело „Аркадија“ на Stoppard од 1993 година и на сите добро познатиот бестселер „Jurassic park“ од 1990 година.

Во дамнина способноста да се предвиди иднината беше мистериозна особина на пророците, свештениците и астролозите. Во Делфи, на пример, пророчицата Питија (6 век пред нашата ера), можеше да ја соопшти судбината на кравите и јунаците. Во модерните времиња (по Newton) луѓето почнаа да веруваат во неограничените способности на Лапласовиот свет: ако се знаат точните почетни услови и равенките на движење, тогаш може да се предвидат идните настани. Многу филозофи и научници се обидуваа да ја анализираат логичната консеквентност на овој Лапласовски свет.

Многу појави (настани) кои се менуваат во време може да се опишат со детерминистички диференцијални или диференцијални равенки. Познавањето на законот по кој се менува процесот и почетните услови ја дефинираат иднината. За случајноста се сметаше дека е резултат само на недоволното познавање на сите причини кои ја условуваат појавата што се изучува (анализира).

Верувањето дека со природните закони може да се предвидува беше ставено под знак на прашање во минатиот век со (барем) две научни теории. Прво, квантната теорија нè учи дека, генерално зборувајќи, може да се предвидува само во термини на веројатности. Второ, во минатиот век се покажа дека многу феномени се опишуваат со детерминистичкиот хаос: иако равенките на движењето се потчинуваат на законите на Newton, нивните траектории зависат чувствително од почетните услови и така се исклучува можноста за долгорочна прогноза. Во дисипативните системи, на пример во експериментот на Бенард, појавата на поредокот не може да се предвиди, туку зависи од микроскопски мали почетни флуктуации. Случаен удар на крилата на пеперутката, може, во принцип, да влијае на глобалната динамика на времето.

Пред откритието на динамичкиот хаос и ефектот на пеперутка, во метеорологијата луѓето веруваа во можноста на точна долгорочна прогноза на времето. John von Neumann, на пример, веруваше дека ако има доволен број податоци за глобалното време и суперкомпјутер, тој би можел да даде точна прогноза за времето. Најчести квантитативни методи за прогноза на времето се методите базирани на анализа на временски серии. Многу често, овие методи имплицитно претпоставуваат дека во серијата податоци има некоја закономерност која се повторува во време и така може да се екстраполира во иднина. Овие методи не можат да ја објаснат причината за појавување на закономерностите. Во минатото, на пример, вавилонските астрономи правеа екстраполација на податоците за појавувањето на месечината, без да дадат објаснување за причината на таа закономерност.

Во средината на 1950-тите години метеоролозите користеа статистички методи за временска прогноза базирани на концептот на линеарна регресија. Овој развој беше поткрепен од успешната теорија за предвидување на стационарните случајни процеси развиена во тие години од таткото на кибернетиката Norbert Wiener. Edvard Lorenz, метеоролог од МИТ, беше скептичен околу идејата за статистичка прогноза и одлучи да ја тестира таа идеја со помош на нелинеарен динамички модел. Линеарните динамички модели се секогаш или ста-

билни или нестабилни. Нелинеарните динамички системи, од друга страна, може да бидат глобално стабилни, но локално нестабилни. Малите микроскопски флукуации на локално нестабилни динамички системи може да имаат големи макроскопски ефекти за многу кратко време. На тој начин, локалната нестабилност драстично ја намалува претскажливоста. Временската прогноза не може во принцип да се подобри со подобрување на мерните инструменти или моделот. Кога се вели дека времето (атмосферата) се моделира, следејќи го Lorenz, со нелинеарни системи со локални нестабилности, тогаш може да се разбере зошто метеоролозите имаат тешкотии при давање долгорочни, па дури и среднорочни прогнози. Верувањето во подобрувањето на временската прогноза со зголемување на моќта на компјутерите беше илузија во 1950 година.

Времето во метеорологијата е пример на отворен систем со дисипација на енергијата. Состојбата на ваков систем се моделира со точка во фазниот простор, а однесувањето на системот со фазна траекторија. По воспоставување на преодниот режим, траекторијата се сместува на едно множество кое се вика привлекувачко множество (атрактор). Атрактор е такво подмножество од фазниот простор коешто ги привлекува неговите соседни точки. Атракторите може да опишуваат претскажливо однесување: две блиски точки од атракторот остануваат такви во текот на времето; или непретскажливо – тогаш траекторијата се наоѓа на хаотичен атрактор. Атракторот може да биде стабилна точка, стабилни периодични осцилации (или граничен круг) или хаотичен атрактор. Ако атракторот е фиксна точка или граничен круг, скоро сите траектории се приближуваат до атракторот и системот е претскажлив. Пример на ваков систем е еколошки систем со периодични траектории на популациите на ловецот и жртвата (predator – prey model) – систем којшто се моделира со нелинеарни равенки на Лотка и Волтера.

Дивергенцијата или конвергенцијата на соседните траектории се мери со т.н. Љапунови експоненти. Ако најголемиот Љапунов експонент е позитивен број, тогаш однесувањето на системот е хаотично и, така, непредвидливо: можна е само краткорочна прогноза. Ако Љапуновиот експонент е нула, системот има тенденција да се раздели (математичарите го употребуваат терминот бифуркација). Ако Љапуновиот експонент е негативен, однесувањето на системот е регуларно и предвидливо. Списокот на појави и динамички системи во кои е покажано и експериментално потврдено постоењето на динамичкиот

хаос е многу голем: од физиката до метеорологијата, од хемијата до биологијата, од медицинските науки до општествените науки.

Во минатото некои концепти во социолошките и општествените науки често беа под влијание на физичките теории. Thomas Hobbes ја опиша државата како машина (Leviathan). Adam Smith го објасни механизмот на пазарот со помош на 'невидливи' сили слични на Newton-овата гравитација. Постојат два можни начини за објаснување на комплексноста во економската динамика: првиот пристап претпоставува линеарни модели со *ad hoc* и неочекувани надворешни промени. Во вториот пристап ние се откажуваме од поедноставената хипотеза за линеарност и *ad hoc* хипотезата за надворешни промени и се обидуваме да ја објасниме комплексноста на економијата со нивната внатрешна нелинеарна динамика. Од времињата на класичната економија па до денес, целта на теоријата на бизнис циклусите беше да ја моделира динамиката на економијата. Според линеарниот поглед на свет, бизнис циклусите се моделираат со регуларни системи на кои се суперпонираат стохастичките надворешни побуди, коишто треба да се објаснат со повеќе или помалку соодветни економски претпоставки. Се разбира, не е задоволувачки овие надворешни сили, кои ги определуваат главните квалитативни особини на моделот, да немаат разумна економска интерпретација.

Од практична гледна точка на оној што моделира, можеби е ирелевантно дали процесот се моделира со линеарен стохастички процес или со нелинеарен хаотички систем. Двата системи не дозволуваат прецизно предвидување. Бидејќи хаотичниот систем поседува чувствителност на почетните услови, дигитални компјутери со произволна (но конечна) точност не се во можност во принцип да ја пресметаат еволуцијата на системот во иднина. Меѓутоа, нелинеарните системи со хаотични временски серии не ја исклучуваат можноста за краткорочна прогноза. Се чини дека краткорочното предвидување е интересна апликација на концептите на динамичкиот хаос во економијата.

Во последните десетина години (од 1995 година, па до денес) сведоци сме на уште едно поместување на научниот интерес: кон теоријата на комплексни нелинеарни системи. Врз основа на многу научни откритија направени во последните 50 години, може да се каже дека теоријата на динамичкиот хаос и нелинеарните комплексни системи станаа успешен пристап за решавање на различни проблеми во природните науки. Од друга страна, научниците во општествените науки сè повеќе сфаќаат дека главните проблеми на човештвото се исто така

глобални, комплексни и нелинеарни. Една од највозбудливите идеи на денешниот научен и јавен интерес е идејата дека дури и нашата мисла е опишана со нелинеарни равенки на комплексни системи. Ако оваа теза е точна, тогаш навистина динамичкиот хаос и теоријата на комплексните нелинеарни системи се можна стратегија за решавање на многу интердисциплинарни проблеми од природните и од општествените науки.

Ќе го завршам ова предавање со зборовите на еден од главните јунаци на драмата „Аркадија“ од Stoppard, којшто нуди едно екстремно гледање за значењето на динамичкиот хаос: „Непредвидливоста и предетерминираноста се испреплетуваат меѓу себе за да го создадат она што нè опкружува. Таков е начинот на којшто природата се создава себеси, од големо до мало, од снегулка до снежна виулица. ... Ова е најдобро време за живеење, во кое речиси сè што мислеше дека знаеш – е погрешно.“

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А
НА ПРОФ. Д-Р ЉУПЧО КОЦАРЕВ

I. ТРУДОВИ ПУБЛИКУВАНИ ВО СПИСАНИЈА

Едно-димензионални пресликувања

1. L. Kocarev, "The Basin Boundaries of One-Dimensional Maps", Physics Letters A, Vol. 121, 1987, pp. 274–278.
2. L. Kocarev, "Quasifractal Metamorphosis of 1-D Maps", Physics Letters A, Vol. 125, 1987, pp. 389–342.
3. L. Kocarev, "On a Class of Symmetrical Chaotic Attractors", Physics Letters A, Vol. 130, 1988, pp. 7–10.
4. V. Urumov and L. Kocarev, "New Metric Elements of the Universal Fine Structure due to Multifurcation", Physics Letters A, Vol. 144, 1990, pp. 220–223.

Нелинеарни осцилатори

5. V. Urumov and L. Kocarev, "The Phase Diagram of a Piecewise-Linear Oscillator", ZAMM, Z. Angew. Math. Mech., Vol. 66, 1986, pp. 396–398.
6. L. Kocarev, L. Karadzinov and Z. Tasev, "Synchronization of double scroll chaotic attractor", Зборник на трудови на ЕТФ, Vol. 9, 1991, pp. 53–58.
7. L. O. Chua, L. Kocarev, K. Eckart, and M. Itoh, "Experimental synchronization in Chua's circuit", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 2, 1992, pp. 705–708.
8. L. Kocarev, K. S. Halle, K. Eckart and L. O. Chua, "Experimental observation of anti-monotonicity in Chua's circuit", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 3, 1993, pp. 1051–1055.
9. L. Kocarev, L. Karadzinov and L. O. Chua, "N-dimensional canonical Chua's circuit", Journal of Circuits, Systems and Computers, Vol. 3, 1993, pp. 239–258.
10. L. O. Chua, M. Itoh, L. Kocarev and K. Eckart, "Chaos synchronization in Chua's circuit", Journal of Circuits, Systems and Computers, Vol. 3, 1993, pp. 93–108.

11. V. Belykh, N. N. Verichev, L. Kocarev and L. O. Chua, "On chaotic synchronization in a linear array of Chua's circuits", Journal of Circuits, Systems and Computers, Vol. 3, 1993, pp. 579–589.

Диґитални филтри

12. L. Kocarev and L. O. Chua, "On chaos in digital filters: case $b = -1$ ", IEEE Transactions on Circuits and Systems II: Analog and Digital Signal Processing, Vol. 40, 1993, pp. 404–407.
13. L. Kocarev, "Chaotic Behavior in Digital Filters", Journal of the Franklin Institute, Vol. 331B, 1994, pp. 937–955.
14. L. Kocarev, C. W. Wu, and L. O. Chua, "Complex behavior in digital filters: analytical results", IEEE Transactions on Circuits and Systems II: Analog and Digital Signal Processing, Vol. 43, 1996, pp. 234–246.
15. C. Mitrevski, L. Kocarev and N. Jonoska, "On a class of N-dimensional digital filters operating out of its stability region", International Journal of Circuit Theory and Application, Vol. 26, 1998, pp. 199–205.
16. C. Mitrovski and L. Kocarev, "Periodic Trajectories in Piecewise-Linear Maps, IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I, Vol. 48(10), 2001, pp. 1244–1246.

Динамички системи

17. P. R. Lazov and L. M. Kocarev, "Nonrecurrency of a Random Walk along a Straight Line Described with Second Order Chain", Зборник на трудови на ЕТФ, Vol. 6–7, 1990, pp. 7–17.
18. L. Kocarev, D. Dimovski, Z. Tasev and L. O. Chua, "Knotted periodic orbits in Chua's circuit", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 4, 1994, pp. 609–621.
19. L. Kocarev and Z. Tasev, "Analytical Description of a Fractal Set Generated by the time-delayed Chua's Circuit", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 4, 1994, pp. 1639–1643.
20. L. Kocarev, Z. Tasev, and D. Dimovski, "Topological Description of Chaotic Attractors with Spiral Structure", Physics Letters A, Vol. 190, 1994, pp. 399–402.
21. L. Kocarev and T. Kapitaniak, "On an equivalence of chaotic attractors", J. Phys. A: Math. Gen., Vol. 28, 1995, pp. L249–L254.
22. L. Kocarev and P. Janjic, "On Turing Instability in a System of Diffusely Coupled Oscillators", IEEE Transactions on Circuits and Systems I: Fundamental Theory and Applications, Vol. 42, 1995, pp. 779–784.
23. Z. Tasev, L. Kocarev and D. Dimovski, "On chaotic attractors in piece – linear electrical circuits and their classification by integer numbers", Зборник на трудови на ЕТФ, Vol. 12, 1995, pp. 15–28.

24. L. Kocarev and T. Stojanovski, "Linear Conjugacy of Vector Fields in Lur'e Form", IEEE Transactions on Circuits and Systems I: Fundamental Theory and Applications, Vol. 43, 1996, pp. 782–785.
25. L. Kocarev, U. Parlitz, and B. Hu, "Lie derivatives and dynamical systems", Chaos, Solitons and Fractals, Vol. 9, 1998, pp. 1445–1455.
26. L. Kocarev and D. Walker, "Compactness of symbolic sequences from chaotic systems", Phys. Letters A, Vol. 274, 2000, pp. 200–205.

Синхронизација на хаотични системи

27. L. Kocarev and U. Parlitz, "General Approach for Chaotic Synchronization with Application to Communication", Physical Review Letters, Vol. 74, 1995, pp. 5028–5031.
28. L. Kocarev and U. Parlitz, "Generalized Synchronization, Predictability and Equivalence of Unidirectionally Coupled Systems", Physical Review Letters, Vol. 76, 1996, pp. 1816–1819.
29. U. Parlitz, L. Junge, W. Lauterborn and L. Kocarev, "Experimental observation of phase synchronization", Physical Review E, Vol. 54, 1996, pp. 2115–2117.
30. T. Stojanovski, L. Kocarev and U. Parlitz, "Driving and synchronizing by chaotic impulses", Physical Review E, Vol. 54, 1996, pp. 2128–2131.
31. U. Parlitz, L. Junge and L. Kocarev, "Synchronization based parameter estimation from time series", Phys. Rev. E, Vol. 54, 1996, pp. 6253–6529.
32. T. Stojanovski, L. Kocarev, U. Parlitz, and R. Harris, "Sporadic driving of dynamical systems", Phys. Rev. E, Vol. 55, 1997, pp. 4035–4048.
33. T. Stojanovski, U. Parlitz, L. Kocarev, and R. Harris, "Exploiting Delay Reconstruction for Chaos Synchronization", Physics Letters A, Vol. 233, 1997, pp. 139–152.
34. U. Parlitz, L. Kocarev, T. Stojanovski, and L. Junge, "Chaos Synchronization Using Sporadic Driving", Physica D, Vol. 109, 1997, pp. 139–152.
35. U. Parlitz, L. Junge, and L. Kocarev, "Subharmonic entrainment of unstable period orbits and generalized synchronization", Physical Review Letters, Vol. 79, 1997, pp. 3158–3161.
36. U. Parlitz, L. Junge and L. Kocarev, "Nonidentical synchronization of identical systems", Int. J. Bifurcation and Chaos, Vol. 9, 1999, pp. 2305–2309.
37. L. Kocarev, U. Parlitz, and R. Brown, "Robust chaos synchronization", Phys. Rev. E, Vol. 61, 2000, pp. 3716–3720.
38. R. Brown and L. Kocarev, "A unifying definition of synchronization for dynamical systems", CHAOS, Vol. 10, 2000, pp. 344–349.
39. L. Kocarev and Z. Tasev, "Lyapunov Exponents, Noise-induced Synchronization and Parrondo's Paradox", Phys Rev – E, 65, 2002, pp. 046215.
40. L. Illing, J. Brouck, L. Kocarev, U. Parlitz, and H. D. I. Abarbanel, "When are synchronization errors small?" Phys Rev E, 66, 2002, pp. 036229.

41. T. Kapitaniak, L. Kocarev and L. O. Chua, "Controlling chaos without feedback and control signals", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 3, 1993, pp. 459–568.
42. L. Kocarev, A. Shang and L. O. Chua, "Transitions in dynamical regimes by driving: a unified method of control and synchronization of chaos", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 3, 1993, pp. 479–483.
43. J. Brindely, T. Kapitaniak, and L. Kocarev, "Controlling Chaos by Chaos in Geophysical Systems", Geophysical Research Letters, Vol. 22, 1995, pp. 1257–1260.
44. L. Kocarev, U. Parlitz, T. Stojanovski, and P. Janjic, "Controlling Spatiotemporal Chaos in Coupled Nonlinear Oscillators", Phys. Rev. E., Vol. 56, 1997, pp. 1238–1241.
45. L. Kocarev, P. Janjic, U. Parlitz, and T. Stojanovski, "Controlling spatiotemporal chaos in coupled oscillators by sporadic driving", Chaos, Solitons, and Fractals, Vol. 9, 1998, pp. 283–293.

Синхронизација во системи со просторно-временски хаос (шурболенија)

46. L. Kocarev and U. Parlitz, "Synchronizing spatiotemporal chaos in coupled nonlinear oscillators", Physical Review Letters, Vol. 77, 1996, pp. 2206–2209.
47. L. Kocarev, Z. Tasev and U. Parlitz, "Synchronizing spatiotemporal chaos of partial differential equations", Physical Review Letters, Vol. 79, 1997, pp. 51–54.
48. L. Kocarev, Z. Tasev, T. Stojanovski and U. Parlitz, "Synchronizing spatiotemporal chaos", CHAOS, Vol. 7, 1997, pp. 635–643.
49. L. Junge, U. Parlitz, Z. Tasev and L. Kocarev, "Synchronization and control of spatially extended systems using sensor coupling", Int. J. Bifurcation and Chaos, Vol. 9, 1999, pp. 2265–2270.
50. Z. Tasev, L. Junge, U. Parlitz, and L. Kocarev "Synchronization of Kuramoto-Sivashinsky equations using local coupling", Int. J. Bifurcation and Chaos, Vol. 10(4), 2000, pp. 869–874.

Телекомуникации (пренос на информации со хаотични носители)

51. U. Parlitz, L. O. Chua, L. Kocarev, K. S. Halle, and A. Shang, "Transmission of digital signals by chaotic synchronization", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 2, 1992, pp. 973–977.
52. U. Parlitz and L. Kocarev, "Multichannel Communication Using Auto – Synchronization", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 6, 1996, pp. 581–591.
53. T. Stojanovski, L. Kocarev, and U. Parlitz, "Digital Coding via Chaotic Systems", IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I, Vol. 44, 1997, pp. 562–565.
54. T. Stojanovski, L. Kocarev, and R. Harris, "Applications of Symbolic Dynamics in Chaos Synchronization", IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I, Vol. 44, 1997, pp. 1014–1018.

55. Z. Tasev and L. Kocarev, "Performance Evaluation of CPPM Modulation in Multipath Environments", *Chaos, Fractals and Solitons*, Vol. 15, 2002, pp. 319–326.

Безбеден пренос на информација

56. L. Kocarev, K. S. Halle, K. Eckert, L. O. Chua, and U. Parlitz, "Experimental demonstration of secure communication via chaotic synchronization", *International Journal of Bifurcation and Chaos*, Vol. 2, 1992, pp. 709–713.
57. L. Kocarev and T. Stojanovski, "On Chaotic synchronization and Secure Communication", *IEICE Transactions on Fundamentals and Electronics, Communications and Computer Science*, Vol. J78-A, 1995, pp. 1142–1147.
58. T. Stojanovski, L. Kocarev and U. Parlitz, "A simple method to reveal the parameters of the Lorenz system", *Int. J. Bifurcation and Chaos*, Vol. 6, 1996, pp. 2645–2652.
59. D. Gligorovski, D. Dimovski, L. Kocarev, V. Urumov and L. O. Chua, "A method for encoding messages by time targeting of the trajectories of chaotic systems", *International Journal of Bifurcation and Chaos*, Vol. 6, 1996, pp. 2119–2125.
60. U. Parlitz, L. Kocarev, T. Stojanovski and H. Preckel, "Encoding Messages Using Chaotic Synchronization", *Physical Review E*, Vol. 53, 1996, pp. 4351–4361.
61. L. Kocarev, U. Parlitz and T. Stojanovski, "An Application of Synchronized Dynamic Arrays", *Phys. Lett. A*, Vol. 217, 1996, pp. 280–284.
62. U. Parlitz and L. Kocarev, "Using surrogate data analysis for unmasking chaotic communication systems", *International Journal of Bifurcation and Chaos*, Vol. 7, 1997, pp. 407–413.

Криптографија базирана на хаотични системи

63. G. Jakimovski and L. Kocarev, "Chaos and Cryptography: Block Encryption Ciphers Based on Chaotic Maps" *IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I*, Vol. 48(2), 2001, pp. 163–169.
64. T. Stojanovski and L. Kocarev, "Chaos Based Random Number Generators PART I: Analysis", *IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I*, Vol. 48(3), 2001, pp. 281–288.
65. T. Stojanovski, J. Pihl and L. Kocarev, "Chaos Based Random Number Generators PART II: Practical Realization", *IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I*, Vol. 48(3), 2001, pp. 382–385.
66. L. Kocarev and G. Jakimovski, "Logistic map as a block encryption algorithm", *Phys. Letters A*, Vol. 289, 2001, pp. 199–206.
67. L. Kocarev, "Chaos-Based Cryptography: a Brief Overview" (Invited paper), *IEEE Circuits and Systems Magazine*, Vol. 1(3), 2001, pp. 6–21.
68. G. Jakimoski and L. Kocarev, "Analysis of Some Recently Proposed Chaos-Based Encryption Algorithms", *Phys. Letters A*, Vol. 291, 2001, pp. 381–384.
69. G. Jakimoski and L. Kocarev, "Differential and Linear Probabilities of a Block Encryption Cipher", *IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I*, 2003 (in press).

70. L. Kocarev and G. Jakimoski, "Unpredictable Pseudo-Random Bits Generated by Chaotic Maps", IEEE Trans. on Circuits and Systems, Part I, 2003 (in press).

Теорија на кодирање

71. L. Kocarev, Z. Tasev, and A. Vardy, "Improving turbo codes by control of transient chaos in turbo-decoding algorithms", Electronics Letters, Vol. 38(20), 2002, pp. 1184–1186.
72. L. Kocarev, F. Lehmann, G.M. Maggio, B. Scanavino, Z. Tasev and A. Vardy, "Nonlinear Dynamics of Iterative Decoding Systems and Applications", submitted to IEEE Trans. Information Theory, 2003.
73. L. Kocarev, Z. Tasev and G.M. Maggio, "Nonlinear Phenomena in Turbo-Decoding Algorithm", submitted to IEICE Transactions on Fundamentals and Electronics, Communications and Computer Science, 2003.

II. ТРУДОВИ ПУБЛИКУВАНИ ВО КНИГИ

74. L. Kocarev, K. S. Halle, K. Eckert, L. O. Chua, and U. Parlitz, "Experimental demonstration of secure communication via chaotic synchronization", in: Chua's Circuit: A Paradigm for Chaos, Ed. R.N. Madan, World Scientific Series on Nonlinear Science, Series B, Vol. 1 (Singapore, 1993).
75. U. Parlitz, L. O. Chua, L. Kocarev, K. S. Halle, and A. Shang, "Transmission of digital signals by chaotic synchronization", in: Chua's Circuit: A Paradigm for Chaos, Ed. R. N. Madan, World Scientific Series on Nonlinear Science, Series B, Vol. 1 (Singapore, 1993).
76. L. Kocarev, K. S. Halle, K. Eckart and L. O. Chua, "Experimental observation of anti-monotonicity in Chua's circuit", in: Chua's Circuit: A Paradigm for Chaos, Ed. R. N. Madan, World Scientific Series on Nonlinear Science, Series B, Vol. 1 (Singapore, 1993).
77. L. Kocarev and U. Parlitz, "General Approach for Chaotic Synchronization with Application to Communication", in: Controlling Chaos, Ed. T. Kapitaniak, Academic Press, London, 1996.
78. U. Parlitz and L. Kocarev, "Synchronization of Chaotic Systems", in: Handbook of Chaos Control, Ed. H.G. Schuster, Wiley-VCH, 1998, pp. 271–303.
79. U. Parlitz, L. Junge and L. Kocarev, "Chaos synchronization", in: Lecture Notes in Control and Information Sciences 244, New Directions in Nonlinear Observer Design, H. Nijmeijer and T. I. Fossen (Eds.), 1999, pp. 511–525.
80. G. Jakimovski and L. Kocarev, "Cryptanalysis of SBLH", in: Fast Software Encryption, 8th International Workshop, FSE 2001, Lecture Notes in Computer Science, Springer Verlag, Vol. 2388, 2002, pp. 144–151.
81. L. Kocarev, G. Jakimoski, and Z. Tasev, "Chaos and Pseudo-Randomness", in "Chaos and Bifurcation Control: Theory and Applications", Volume 1, Lecture Notes in Control and Information Sciences, Springer Verlag, 2003 (in press).

82. Z. Tasev, P. Popovski, G. M. Maggio, and L. Kocarev, "Bifurcations and Chaos in Turbo Decoding Algorithms", in "Chaos and Bifurcation Control: Theory and Applications", Volume 2, Lecture Notes in Control and Information Sciences, Springer Verlag, 2003 (in press).

III. КОНФЕРЕНЦИИ, СИМПОЗИУМИ, ПОКАНЕТИ ПРЕДАВАЊА

- Dynamic Days, Germany 1986;
- Workshop on Condensed Matter Physics, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy 1986;
- Dynamics Days, Germany 1987;
- Workshop on Condensed Matter Physics, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy 1989;
- XXXV ETAN Conference, Macedonia 1991;
- Workshop on Condensed Matter Physics, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy 1991;
- University of California Berkeley, Berkeley 1993 (invited talk);
- International Conference on Systems and Networks: Mathematical Theory and Applications, Germany 1993;
- Euromech Colloquium 308 "Chaos and Noise in Dynamical Systems", Poland 1993;
- University of Darmstadt, Germany 1994 (invited talk);
- International Workshop on Nonlinear Dynamics of Electronic Systems (NDES), 1994, Krakow 1994;
- SIAM Conference on Applications of Dynamical Systems, 1995;
- Workshop on Chaos in Communications, International Society for Optical Engineering, SPIE, USA 1995;
- International Workshop on Nonlinear Dynamics of Electronic Systems (NDES), 1995;
- IEEE International Symposium on Circuits and Systems, ISCAS, Seattle 1995;
- Workshop on Condensed Matter Physics, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy 1995;
- University of Dublin, Ireland 1995 (invited talk);
- International Conference on Nonlinearity, Bifurcation and Chaos: The Doors to the Future, Poland 1996;
- International Workshop on Nonlinear Dynamics of Electronic Systems (NDES), 1995;
- International Symposium on Nonlinear Theory and Its Applications, NOLTA, 1996;
- European Conference on Circuit Theory and Design, ECCTD 1996;
- IEEE International Symposium on Circuits and Systems, ISCAS, Atlanta 1996;
- University of Goettingen, Germany 1996 (invited talk);

- Technical University of Budapest, Hungary 1996 (invited talk);
- International Conference on Lighting Protection (ICLP), Firenze, Italy 1996;
- European Conference on Circuit Theory and Design, ECCTD, Budapest 1997;
- IEEE International Symposium on Electromagnetic Compatibility EMC, Zurich 1997;
- SIAM Conference on Applications of Dynamical Systems, Utah 1997;
- International Symposium on Nonlinear Theory and Its Applications NOLTA, 1997;
- IEEE International Symposium on Circuits and Systems, ISCAS, 1997;
- University of Goettingen, Germany 1997 (invited talk);
- IEEE International Symposium on EMC, Austin 1997;
- IEEE International Symposium on Circuits and Systems, ISCAS, Hong Kong 1998;
- International Symposium on Nonlinear Theory and Its Applications NOLTA, USA 1999;
- SIAM Conference on Applications of Dynamical Systems, USA 1999;
- University of Maryland, USA 1999;
- Office of Naval Research, USA 1999;
- Complex Synchronization in Neuroscience 2000, May 19-20, 2000, Krasnow Institute for Advanced Study at the George Mason University, Fairfax, VA (invited speaker);
- University of Goettingen, Germany 2000 (invited talk);
- UCSD-UCLA – STANFORD Winter School in Chaotic Communications, 21–24 January 2001, University of California, San Diego (invited speaker);
- Fast Software Encryption Workshop, Japan 2001;
- SIAM Conference on Applications of Dynamical Systems, Utah 2001;
- University of Milan, Italy 2001 (invited talk);
- University of Catania, Italy 2001 (invited talk);
- University of Hong-Kong, Hong-Kong 2001 (invited talk);
- International Conference on Communication, Internet and Information Technology, Virgin Islands, November 2002;
- UCSD-UCLA – STANFORD Winter School in Chaotic Communications, 12–15 January 2003, University of California, San Diego (invited speaker);

IV. ТРУДОВИ ЦИТИРАНИ НАЈМАЛКУ 10 ПАТИ

(според Science Citation Index)

1. Kocarev, K. S. Halle, K. Eckert, L. O. Chua, and U. Parlitz, “Experimental demonstration of secure communication via chaotic synchronization”, International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 2, 1992, pp. 709–713.

Број на цитирањето: 243

2. L. Kocarev and U. Parlitz, "General Approach for Chaotic Synchronization with Application to Communication", Physical Review Letters. Vol. 74, 1995, pp. 5028–5031.

Број на цитирањето: 229

3. L. Kocarev and U. Parlitz, "Generalized Synchronization, Predictability and Equivalence of Unidirectionally Coupled Systems", Physical Review Letters, Vol. 76, 1996, pp. 1816–1819.

Број на цитирањето: 184

4. U. Parlitz, L. O. Chua, L. Kocarev, K. S. Halle, and A. Shang, "Transmission of digital signals by chaotic synchronization", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 2, 1992, pp. 973–977.

Број на цитирањето: 177

5. U. Parlitz, L. Kocarev, T. Stojanovski and H. Preckel, "Encoding Messages Using Chaotic Synchronization", Physical Review E, Vol. 53, 1996, pp. 4351–4361.

Број на цитирањето: 89

6. L. O. Chua, L. Kocarev, K. Eckart, and M. Itoh, "Experimental synchronization in Chua's circuit", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 2, 1992, pp. 705–708.

Број на цитирањето: 65

7. U. Parlitz, L. Junge, W. Lauterborn and L. Kocarev, "Experimental observation of phase synchronization", Physical Review E, Vol. 54, 1996, pp. 2115–2117.

Број на цитирањето: 69

8. L. Kocarev, A. Shang and L. O. Chua, "Transitions in dynamical regimes by driving: a unified method of control and synchronization of chaos", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 3, 1993, pp. 479–483.

Број на цитирањето: 64

9. L. Kocarev and U. Parlitz, "Synchronizing spatiotemporal chaos in coupled nonlinear oscillators", Physical Review Letters, Vol. 77, 1996, pp. 2206–2209.

Број на цитирањето: 55

10. L. O. Chua, M. Itoh, L. Kocarev and K. Eckart, "Chaos synchronization in Chua's circuit", Journal of Circuits, Systems and Computers, Vol. 3, 1993, pp. 93–108.

Број на цитирањето: 52

11. T. Stojanovski, L. Kocarev and U. Parlitz, "Driving and synchronizing by chaotic impulses", Physical Review E, Vol. 54, 1996, pp. 2128–2131.

Број на цитирањето: 32

12. V. Belykh, N. N. Verichev, L. Kocarev and L. O. Chua, "On chaotic synchronization in a linear array of Chua's circuits", Journal of Circuits, Systems and Computers, Vol. 3, 1993, pp. 579–589.

Број на цитирањето: 30

13. T. Kapitaniak, L. Kocarev and L. O. Chua, "Controlling chaos without feedback and control signals", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 3, 1993, pp. 459–568.

Број на цитирањето: 24

14. L. Kocarev, U. Parlitz and T. Stojanovski, "An Application of Synchronized Dynamic Arrays", Phys. Lett. A, Vol. 217, 1996, pp. 280–284.

Број на цитирањето: 22

15. R. Brown and L. Kocarev, "A unifying definition of synchronization for dynamical systems", CHAOS, Vol. 10, 2000, pp. 344–349.

Број на цитирањето: 22

16. U. Parlitz, L. Junge, and L. Kocarev, "Subharmonic entrainment of unstable period orbits and generalized synchronization", Physical Review Letters, Vol. 79, 1997, pp. 3158–3161.

Број на цитирањето: 20

17. U. Parlitz and L. Kocarev, "Multichannel Communication Using Auto – Synchronization", International Journal of Bifurcation and Chaos, Vol. 6, 1996, pp. 581–591.

Број на цитирањето: 18

18. L. Kocarev, L. Karadzinov and L. O. Chua, "N-dimensional canonical Chua's circuit", Journal of Circuits, Systems and Computers, Vol. 3, 1993, pp. 239–258.

Број на цитирањето: 16

19. L. Kocarev, Z. Tasev and U. Parlitz, "Synchronizing spatiotemporal chaos of partial differential equations", Phys. Review Letters, Vol. 79, 1997, pp. 51–54.

Број на цитирањето: 15

20. U. Parlitz, L. Junge and L. Kocarev, "Synchronization based parameter estimation from time series", Phys. Rev. E, Vol. 54, 1996, pp. 6253–6259.

Број на цитирањето: 13

21. L. Kocarev, C. W. Wu, and L. O. Chua, "Complex behavior in digital filters: analytical results", IEEE Transactions on Circuits and Systems II: Analog and Digital Signal Processing, Vol. 43, 1996, pp. 234–246.

Број на цитирањето: 12

22. T. Stojanovski, L. Kocarev, U. Parlitz, and R. Harris, "Sporadic driving of dynamical systems", Phys. Rev. E, Vol. 55, 1997, pp. 4035–4048.

Број на цитирањето: 12

V. НАУЧНИ ПРЕСТОИ (минимум еден месец)

- Јуни 1999 – Февруари 2000, University of California San Diego, USA;
- Август 1998 – Јуни 1999, College of William and Mary, USA;
- Февруари 1997, University of Goettingen, Germany;
- Август 1996, University of California Berkeley, USA;
- Јули 1995, University of Goettingen, Germany;
- Август 1994, University of Darmshtad, Germany;
- Април 1992 – Мај 1993, University of California Berkeley, USA;
- Септември 1991, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy;

- Август 1989, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy;
- Мај 1986, International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy.

VI. НАУЧНО РАКОВОДЕЊЕ

Пост-докторанти:

G. M. Maggio (UCSD)

Ж. Тасев (UCSD)

Докторанти:

Т. Стојановски (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор)

Ж. Тасев (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор)

Ц. Митревски (Унив. „Климент Охридски“, Македонија) (ментор)

Ј. Макрадули (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор, не завршен)

Л. Иллинг (УЦСД) (ко-ментор)

Ф. Лехман (Институт национал полстецхниџе де Гренобле, Франце) (ко-ментор)

А. Сханг (УЦ-Беркелес) (ко-ментор)

Магистранти:

Г. Јакимовски (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор)

Т. Стојановски (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор)

Ж. Тасев (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор)

П. Јањик (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор, не завршен)

О. Стефановски (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор, не завршен)

И. Томовски (Унив. „Кирил и Методиј“) (ментор, не завршен)

VII. ДРУГИ ПРОФЕСИОНАЛНИ АКТИВНОСТИ

- Редактор (associate editor) на IEEE Transactions on Circuits and Systems, 2002.
- Редактор-гостин, IEEE Transactions on Circuits and Systems, Special Issue on Applications of Chaos in Modern Communication Systems, Dekemvri 2001
- Рецензент во следните списанија:
 - Chaos: An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science;
 - International Journal of Adaptive Control and Signal Processing;
 - International Journal of Bifurcation and Chaos;
 - International Journal of Circuit Theory and Application;
 - International Journal of Systems Science;

- IEEE Signal Processing Letters;
- IEEE Transaction on Automatic Control;
- IEEE Transaction on Circuits and Systems, part I: Fundamental theory and applications;
- IEEE Transaction on Circuits and Systems, part II: Analog and digital signal processing;
- Journal of the Franklin Institute;
- Nature;
- Physica D;
- Physical Review E;
- Physical Review Letters;
- Physics Letters A.
- Senior Member of IEEE
- Senior Associate of the International Center for Theoretical Physics, Trieste, Italy, 1996–2002
- Рецензент и член на одбор, Communication, Networking and Operating Systems (CORE) program, University of California Discovery Grants, 2002
- Рецензент за NSF, USA

МИТКО МАЏУНКОВ

МИТКО МАЏУНКОВ е роден на 19 март 1943 година во Сирумица. Како двегодишно дете, го зајворането на татко му во 1945 година како „предвоен индустријалец“, останува сам со мајка си Елисавета, родена Пецева. Тие години ги минува главно кај нејзините родители, Анастасија и Арсенид Пецеви, кон кои останува трајно приврзан, и од кои ги слуша „преданијата од класичната стварина, библиските приказни, грчките митови, Хомеровите епови, прераскажаниот Шекспир и народните раскази и песни“. Тој дел од неговото живоје ја одредува неговата (книжевна) „судбина“, како што самиот автор признава во едно интервју.

Основно училиште (1949–57) и гимназија (1957–61) Митко Маџунков завршил во Сирумица, а Филолошки факултетот, свешка книжевност со теорија на книжевността, во Белград (1961–67). Една година работи како професор, а од 1971 година работи во Библиотека на град Белград, како библиотекар-советник.

Митко Маџунков почнува да пишува уште во гимназиските дни. Како негово прво сериозно, сè уште непечатено, дело го смета романот „Приказна за тријте града“ (1970/71). Наративната постојка на тоа дело е невообичаена не само за тоа време, а темата како да е преземена од иднината: уривање на градовите во една измислена балканска војна. Првите книжевни трудови се објавени во „Алманахите“ на гимназијата „Јане Сандански“ во Сирумица, кои самиот ги уредува. Извадокот „Крадци“ од „Алманахот 1961“ го одбележува неговото висешински книжевен почеток. Истовремено, тоа е годината на неговото одење на студии и на трајното заминување од Македонија. Главниот лажмотив на „Приказната“ (за какво имено одење останува збор, „на студии или засекога“) е подоцна искористен во „Пуста земја“.

Творбиите што во тоа време Митко Маџунков ги нуди на македонските издавачи не се прифатени, така што тој – според околностите – прво почнува да печати на српски јазик. Како негов прв објавен расказ се смета „Воскресение“ („Ускрснуће“, Слудени 1965). Во белградската средина, тој најпрвин добива неколку априлски (слуденски) награди за расказ. Првото, некогаш објавено „Лот во Содом“ е антиципација на „Кулата на Ридот“, второто е „Приказната за Сериана“, а дури третото, на барање на тогашниот уредник на „Слудени“, е печатен. Четвртото награден расказ од тоа време е „Во заговорот“, кога претседател на жири комисијата е Данило Киш. Првата книга на Митко Маџунков („Чудан сусрет“, 1970) исто е печатена на српски јазик, десет години по вистинскиот книжевен погон. Таа книга многу високо ја вреднуваат многу релевантни српски критичари, меѓу кои акад. Предраг Палавесипа, Љубиша Јеремик, или Предраг Прокиќ.

Во тоа време тој веќе има напишано и објавено (во весници и списанија) повеќе раскази кои подоцна ќе влезат во книгата „Убиј говорливиот ѝса“ (меѓу другите, и оние од циклусот за Иво М.). Тоа покажува дека Маџунков од почетокот, едновременно и еднакво е свршен кон своите интелектуални внатрешни светови како и кон видливата стварност. Во тоа смисла Предраг Прокиќ ќе напише дека „Митко Маџунков со книгата „Убиј говорливиот ѝса“ ситан еден од најдобрите раскажувачи од младата генерација“ („Књижевност“, Београд, 1988), додека Божидар Милидраговиќ вели: „Светот на прозата на Маџунков, реален и фантастичен не е заговорен во ѝсен регион, иако најголемо внимание му посветува на својот роден крај... Предаден на светот на сонот и фантастиката, на фолклорот и стварноста... тој го постигнува она што не му поаѓа на секој раскажувач: со зборовите не го загромува и не го гуши живоот, туку го открива и ослободува... За неговото писателско умење треба да се изрече голема пофалба“ („Новост“, Бор 1988). Чедомир Марковиќ пак за „Метата на светот“ ќе напише: „Таков однос спрема инспирацијата, такав став кон неистинито бојство на психолошки состојби, таква надмоќ... може да си дозволи само писател од вистинска доверба во својата дарба и книжевно образование. Таква книга можат да напишат само интелектуално силни писатели“ („Политика“ 1988). Забележлива е уште една (надворешна) подробност: објавувањето на напишаното од овој автор значително доцни, а често и изостанува. Амбивалентната ситуација во која ќе биде ставен, ќе направи од Маџунков автор кој многу

рејќо ќе се оџласува, особено по весници и списанија, поради што главната од неговата дејност (особено онаа од есеистички карактер, различни бележи и сл.) трајно ќе остане скриена од лицето на јавноста, освен во периодот 1965–68, кога почесто печати раскази во белградските весници и списанија („Суден“, „Видици“, „Дело“, „Савременик“, „Младост“), неговото име поинаку, порејќо, ќе се појавува во книжевната периодика (најмногу во „Књижевне новине“, но и во „Књижевна реч“, „Књижевност“, „Политика“, „Нова Македонија“, „Разглед“, сè до „Књижевни лист“).

Миро Маџунков е член на Здружението на писателите на Србија од 1970, а на Друштвото на писателите на Македонија од 1986 година. Истовремено е член и на Друштвото на независни писатели.

Миро Маџунков е преведуван на романски, полски, англиски, германски, француски и други јазици, а застапен е и во повеќе антологии и избори.

ЛИТЕРАТУРАТА КАКО СПАС – ПРИСТАПНА БЕСЕДА –

Често помислувам на еден текст на Блаже Конески, кој би можел да се нарече „велешки тестамент“, според местото каде што првпат е прочитан. Тој е насловен многу едноставно и непретенциозно, *Една ситуација и еден личен сѐлав*. Кај мене е спомнат пред десет години, во една беседа со претенциозен наслов *Смислајта на признајта*. Тогаш, очигледно, сè уште сум верувал дека ми е позната тајната смисла на последните пораки. Но таа смисла не треба да се бара надвор од содржината на тестаментот, а тоа е она што се остава и на кого му се остава.

Ние не сме тестаментарен свет. Кај нас ретко се оставаат завештанија кои се истовремено и пораки. Помнам една своја забелешка, изречена во некое интервју, дека ние не сме „усна култура“. Тоа е добронамерна, но свесно изречена и опасна невестина. Не треба, дури, ни да се докажува спротивното: тоа дека сме ние, сепак, само „усна култура“ – со тенденција да се столчи и таа – произлегува од животните факти. Како индиректен доказ – ако е нужно – може да послужи и самото отсуство на пораки: а таму каде што нема пораки, нема ни литература. Во *Шестите пошетики низ нарајивнајта шума* Умберто Еко пишува: „Проблемот со вистинскиот свет се состои во тоа што луѓето од памтивек се прашаат дали пораката постои, и ако постои, дали таа порака има смисла. Кога се во прашање измислените светови несомнено ни е јасно дека навистина имаат порака и дека зад нив стои некој налик на творец, како и внатре во нив во вид на низа насоки за читање.“ Тие „еретички“ зборови го доведуваат во прашање Творецот, но не и негово сиркање од книжевните дела, низ клучалката на зборот „налик“. Таа исклучително важна состојба на самосвест, се разбира, вреди за културите каде што постои свест за

важноста на нештата, каде што текстот е трајна порака упатена кон небиднатите светови.

Пораката од спомнатиот тестаментарен текст на Конески се однесува на нашиот јазик и на неговата судбина во рамките на нашата држава, а и во рамките на светот кој неа ја опкружува. Онде се поставени некои важни прашања: дали се исплаќа човек да создава јазик за два милиони души, односно каква е смислата да се пишува на јазик на мал народ? Конески одговара вообичаено – „дијалектички“, како што вели самиот – мудро: „Некој, кој поарно од сите нас знае какво треба да биде устројството на светот, очигледно решил покрај големите народи и јазици да постојат и мали народи и јазици.“ Но фактот дека нешто постои обично не е доволно да биде прифатено како стварно: првин треба да биде признаено, и тоа не само од светот туку и од „балканските циници, планери на геноцидот“, како што забележува Конески. Во спротивно, останува утехата дека тие ќе имаат „можност да урнат барем нешто вредно.“ Но каква е таа утеша?

Оној што е како Блаже Конески целосно вграден во јавниот и културен живот на својот народ, макар бил „роден во згазено племе“, бездруго не може да се чувствува „како провинцијалец“: тој е централна фигура на таа култура и истовремено бранител на сопственото дело. Затоа е природен стравот дека тоа дело може да биде загрозеено однадвор. Тоа е основната порака на неговиот тестамент, опстанокот на нашиот јазик и култура во близината на „балканските циници“. Второто прашање на иста тема, кое го наметнува тој текст, е односот меѓу големите и малите јазици. На трето место – можеби најважно, иако Конески не го истакнува посебно – е прашањето за загрозеноста на јазикот и културата од нас самите; тоа во темата ја вклучува, се разбира, и судбината на државата. Тие прашања – а особено последното – целосно се отворени. Ќе се вратам на нив по мала дигресија.

Во мојот роман *Кон друѓаџија земја* таткото треба да му каже на синот нешто „особено важно“, но тоа не може да го стори зашто за таквото обраќање не требало „зборови“, туку нешто посилено од нив, нешто „од што тие настанале“. Што е тоа, одговор или избегнување на одговорот кој не се знае? Јасна мисла или нејасна стилска фигура? Сите ние се најдуваме во животни моменти – таков е и овој – кога треба да се каже нешто „особено важно“: а како, и што? Зборовите бездруго настануваат од таквата потреба, да се рече она што ние не го знаеме, но можеби го знаат тие. Чехов – кој плени со својата чесност – си признава: „јас сум немоќен да одговорам на прашањата

кои во животот имаат најголема важност“. Но тој барем ги знаел прашањата, што е понекогаш поважно и од она што има „најголема важност“. Едно од таквите прашања што ги поставува големиот раскажувач е во врска со „она што се наречува општа идеја, односно господ на живиот човек“. Тоа е на друг начин формулирано прашање за смислата на човековите постапки, мисли и стремежи во потрага по „целината“, односно смислата на самата живејачка. Таквите важни прашања се поставуваат во книжевните дела, а на вакво рамниште, може да се направи обид тие само да се спомнат. Местото, времето и поводот бараат тие прашања да бидат ако не дел од „општата идеја“ а она од општ карактер. Тоа се за нас прашањата за опстанокот и траењето кои јас ги врзав – преку тестаментарниот текст на Конески – за прашањата за нашиот јазик и култура.

Да се вратам таму каде што застанав. Каква е иднината на јазиците на малите народи? Многу неизвесна. И покрај сите прокламирани права, тие исчезнуваат бргу, а се смета дека во блиска иднина ќе исчезнуваат уште побргу. Пеперутките од Амазонија имаат поголема шанса да бидат запомнати од јазиците на тамошните племиња. Не станува збор за квалитет. Лексичкиот фонд на непознатите јазици е често исклучително голем. Некои канонски јазици на човештвото – како старословенскиот – настанале на територии како нашата, каде сега виреат мали народи. Мерката за големина на секој јазик е способноста да ги пренесе (преведе) сложените состојби од науките и литературата на светот, како и моќта да создаде дела кои, преведени добро на некој друг јазик, ќе зазвучат уверливо. Рускиот јазик има само три времиња, а на него сепак е создадена врвна литература. Нашиот јазик има поголеми можности од оние што ги искажува нашата книжевност. Нашите минати времиња сесе л-формата не заостануваат зад француските. За сложените и креативен однос меѓу определените и неопределените видови на минатите времиња имам пишувано порано, во врска со Цепенков. Дури подоцна видов дека и други ја истакнувале важноста на истата работа. Во една полемика со Тибодет, Пруст ги брани трајните состојби на минатите времиња кои во француската книжевност ги афирмирал Флобер: врз нив се базира и неговото дело. Сличен е начинот на кој Умберто Еко ја анализира *Силвија* на Жерар де Нервал, новела од педесетина страници што ја проучувал педесет години. Имам впечаток дека трајните состојби на минатиот живот подобро се чуваат во скутот на јазичките времиња одошто во пазувите на самата историја. Тоа изгледа неверојатно, но е, барем граматички, очигледно. Ако нешто *беше* значи дека поми-

нало, но без можност да се поништи, а она што *било*, во граматичка смисла, трае постојано: било и останало. Вистинитоста на човековиот духовен подем нигде не е толку очигледна како во алхемијата на јазикот. Како што книжевниот јунак кој не умрел во книжевното дело не може да умре никогаш, така исто и она што е закожурчено со свилениците на јазикот не може да го снема. Затоа за писателот, пред сè, а потоа и за сите други, нема поголема обврска од онаа да ги чува таквите, бесмртни својства на мајчиниот јазик.

Јас на повеќе места сум пишуval за заедничкиот јазик на човештвото што сум го нарекувал вавилонски. „А беше на целата земја еден јазик и исти зборови.“ Не е спорно дека сите јазици се од иста твар. За жал, како што знаеме, тоа не ги прави разбирливи. Првобитното (митско) јазичко единство е прекршено на несфатлив начин, по волја на небото. „Народ еден, и еден заеднички јазик, ништо нема да ги спречи да не го сторат она што го научиле.“ Луѓето биле казнети божем поради гордоста, но со тоа бил всушност спречен нивниот подем кон небото. Ако ја прифатиме претпоставката дека Кулата – вавилонска, или нечија друга – е самиот јазик, „или барем нешто слично, направено од зборови“, нејзините урнатини се засолништето на нашата осаменост. Денешната јазичка ситуација во светот тоа го потврдува: издвојувањето на само неколку јазици наспроти сите други – во часот кога е автоматскиот електронски превод технички можен, и некаде веќе реализиран – зборува за тоа дека лекот не може да се даде додека не се потроши отровот.

На светот денес има многу божем рамноправни јазици. Но комуникацијата сепак се одвива само на неколку. Останатите остануваат за приватна (лична или национална) употреба. Доминацијата на избраните светски јазици – впрочем, историски оправдана – не би било зло да постои вистински увид во она што се создава на јазиците на малите народи. Тоа, за жал, не е така. Каде и да оди авторот од некоја голема средина, јазикот го следи како куче, каде и да отвори уста неговиот собеседник е должен да го разбере: во спротивно, самиот се исклучил од светот. Можноста, пак, авторот од некоја мала средина да оживее на голем јазик е чисто теориска. Не само поради вообичаената ксенофобичност на светот туку и затоа што не може да очекува светските преведувачи наеднаш да почнат да го изучуваат неговиот јазик. *Никогаш* на светот не ќе има доволно компетентни преведувачи од мал на голем јазик. Дури ни обратната ситуација не е најдобра. Да замислиме дека на јазикот на некој мал народ е создадено вистинско ремек-дело: каква е можноста тоа да биде откриено

од светот? Никаква. Отсуството на светски прифатени дела од мали средини – особено од оние кои се културно и цивилизациски различни – е доволен доказ. Како објаснение се зема вообичаената заблуда: дека веќе нема непознати ремек-дела. Денешната комуникација овозможува сè да биде видливо и достапно. Тоа е, се разбира, глупост. Ван Гог не бил невидлив за човекојадците од Нова Гвинеја, туку за оние од својата средина: него не го виделе и познале брат му, кој бил колекционер на слики, и оние кои ја прославили уметноста на 19 век. Неговиот пример не е исклучок: ако избереме сто врвни автори без кои дејноста на сите останати во литературата, уметноста или музиката станува бесмислена, ќе видиме дека таа приказна се повторува. Видните дела не се видливи ни во средините во кои настануваат, ни за луѓето кои се најкомпетентни: како тогаш можат да бидат препознаени во некој за светот неразбирлив јазик?

Светот има сè што му треба, и нему не му е нужно ништо што доаѓа од нешто што не е свет. Тоа е сомнително како што е сомнително сè туѓо и неразбирливо. Оттука потребата да се легитимира глобализмот. Ако не си наш, тогаш си туѓ – тоа не важи само за балканските мрачни комори туку за цел свет – откако ќе станеш наш, можеби ќе те земеме во предвид, но свој не можеш да бидеш. Никогаш. Сепак – важно е да се истакне – она што ние безнадежно го упатуваме кон светот се пораки налик на оние што човештвото ги праќа во космосот, кон другите (хипотетични) цивилизации. Можноста за средба е минимална, или никаква, но пораката е трајна, таа патува. Без таквите пораки светот ќе остане без надеж, а малите народи ќе исчезнат без спомен, траги и глас. Нема друг пат освен главниот: треба да се зачуваме и да траеме чекајќи го моментот на средбата. Благодарение на тврдите дискови, шансата да се преживее духовно, денес е поголема одошто вчера.

Така доаѓаме до последното, и најважно прашање што го наметнува тестаментарниот текст на Блаже Конески: каков е нашиот однос кон сопствениот јазик и култура, а со тоа и кон својата држава. На друг начин речено – каква ни е иднината? На ова место ќе се откажам од апстрактната мудрост и ќе пробам – пак по углед на Конески – да го илустрирам тоа со сопствениот пример, со она што тој скромно го наречува „една ситуација и еден личен став“. Патем сакам да спомнам дека „велешкиот текст“ на Конески го имам добиено лично од него, но на српски, во негов сопствен превод. Затоа се извинувам ако негде го цитирам погрешно, зашто станува збор, сега, за мој превод на тој превод. Тоа не е дозволено – на вакво место

звучи и сосема несериозно – но јас тоа го правам свесно, од практични но и од „метафизички“ причини, за полесно да се влезе во „мојата ситуација“.

Да се чува јазикот значи да се негува, каде и да сме. Јас нашиот книжевен јазик го научив – доколку го научив – откако отидов од Македонија. Сепак, во еден долг период, јас пишував и на друг јазик. Не е претерано да се каже дека на тој друг јазик поточно зборувам и полесно пишувам одошто на нашиот книжевен јазик. Тоа со времето создаде кај мене можеби неоправдан револт кон туѓите јазици. Од таа причина престанав да ги усовршувам светските јазици. Сè уште не ми е јасно, и никогаш нема да разберам има ли смисла да се уништи можната „светска“ кариера за да се пишува на „јазик за два милиони души“, од кои повеќето не читаат книги. Не би рекол дека тоа што сум го направил, сум го направил од патриотски причини. Верувам дека сум го следел својот естетски инстинкт. Оддалечувањето од јазичката матица ми покажа дека својата средина не може целосно да се согледа додека не се иставиш од неа. Но балканската стварност не го прифаќа користењето на јазиците како естетска игра, туку го врзува за националната определба. Тоа патиштата ги претвора во стапици, а од слободното поле на духот создава логор, затвор, а можеби и лудница. Што значи да се пишува на друг јазик? Блаже Конески не им го оспорува тоа право на другите. Верувам дека, додека го пишував тој дел од „тестаментот“, помислил и на мене. Сепак, јасно нагласува дека за него едно такво решение – да пишува на некој „од веќе афирмираните јужнословенски јазици“, како што го советуваа пријателите во странство – „би значело интимен пораз“. Кодификацијата на македонскиот јазик во 1945 година уследи по „антифашистичкиот отпор“ во кој загинаа „неколку македонски поети, меѓу кои и нашиот родоначалник, Кочо Рацин. Јас не можев да го згазам нивниот завет.“ Тие зборови на Конески се, истовремено, и заветот што тој ни го остава на нас, средишната точка на неговиот тестаментарен текст. Навистина, што значи да се пишува на друг јазик? Тоа значи, веројатно, со времето да се стане друг. Не е спорно дека на *секој* јазик може да се афирмира својата естетика, па дури и своето национално чувство. Но она што е запретано под наслојките на својот мајчин јазик може да се даде само на него. Кој ќе ја каже нашата приказна ние ако се откажеме од неа?

Се наметнува прашањето: како да се зачуваме, како да се спасиме, како да преживееме? Поединечните дела можат да преживеат, на ваков или онаков начин. Но овде станува збор за народот за чиј

јазик и култура зборуваме. Каква е неговата „ситуација“, каква е неговата иднина? Во Македонија сум дојден по најдолгото отсуство од цели две години. Ми се пристори поипустена од секогаш. Може ли да се преживее без институции, без јавно мислење, конечно, без книги и – без идеали? Меркантилизмот кој ни го префрлувале – не само преку зборот „работа“ – се гледа на секој чекор. Може ли да се опстане во сенката на заробените капитали, во оваа неслога која е само друго име за грабежот? Може ли да се преживее без естетика, чиј симбол се нашите градови налик на урнатини? Она што некогаш било кука со двор и со пат, сега е само кука во дворот или на патот. Кон што гледаат нашите прозорци? Сегашниот наш свет е многу далеку од оној огреан свет со ќепенци, но и со култура на живејачка, што Ребека Вест го нуди како спас за цела Европа. Не е ова момент да се каже сè, ниту е тоа можно или нужно. Ќе се ограничам на темата за јазикот и културата. Во мојот роден град од сто илјади жители – населен со умни луѓе – по куќите има повеќе шишиња одошто книги, нема издавачка дејност, нема книжарници, нема театар, нема кино, со збор – да се вратам на она со што почнав – нема ни збор од пишана култура, а усната е на умирање. „Литературата, ако нешто значи, значи спас“ пишува негде во *Времето на ирвасиите*, и јас сум уверен дека е така, но како да се спаси оној кој не чита ништо? Како да се афирмираат врвните дела во светот без рецепција и вреднување, без национална програма и државна политика? Дел од тоа е и улогата на МАНУ. Зарем ние толку сме сиромашни па да немаме, на пример, една широко поставена национална програма – со компјутерска поддршка – за собирање на јазичкото и културното богатство на јасно договорен и прецизен начин? Мерката на опстанокот е, се разбира, траењето. Но зошто, тогаш, она кое најдолго трае – а се вика наука или уметност – кај нас толку малку чини?

Ми останува, на крајот, уште да се заблагодарам за честа што ме избравте за член на оваа Академија, надвор од работниот состав. Со титулата на академик – традиционално гледано – човековата дејност се крева толку високо што ѝ се даваат речиси нестварни димензии. Тоа, се разбира, не е секогаш реално. Јасно е дека, во сите култури, ни најдобрите научници ни најдобрите уметници не стануваат академици. Поради тоа, а и поради други причини, не знам како се чувствува еден уверен, заслужен академик. Морам да признаам дека јас не сум од тие. Знаам дека човечката мерка, барем во мојот случај, секако е помала од титулата академик, макар и надвор од работниот состав. Тоа го кажувам искрено, без и најмалку иронија. Па сепак,

токму во врска со тоа, сакам да речам неколку зборови кои дополнително ја осветлуваат мојата „ситуација“.

Пред да бидам предложен за академик, бев известен за законската рамка која го одредува мојот статус. Како жител на друга држава, можев да бидам, кандидиран за член на МАНУ само надвор од работниот состав, и јас за тоа дадов писмена согласност. Имајќи го во предвид тој факт, а пред сè од почит кон своите предлагачи, немам намера да отворам никакво прашање во врска со својот статус, туку само да покажам во колкава мерка животните факти се понекогаш противречни со нивната законска рамка. Јас сум, барем досега, државјанин само на оваа држава. При влегувањето во својата земја овојпат имав проблеми, зашто македонскиот пасош ми беше истечен, а друг немам. Начинот на кој сум избран во Академијава покажува дека сум избран како странец. Кога набргу ќе отидам во пензија, можеби ќе излезе дека законот не знае што сум. Тоа покажува дека таканаречениот двоен статус на Балканот е фарса.

Веќе реков: ние не сме тестаментарен свет. Усните преданија, како дел од културата на живејачката, порано го овозможуваа макар одржувањето на истото. Пораките пренесени од едната до другата генерација овозможуваа синот да го наследи таткото и да ја продолжи неговата работа. Дојде време да се излезе од истото и да се создаде нешто ново. Тоа е моментот кога народите или умираат или се преобразуваат. Извесна е смртта на секој Рим на овој свет: единственото важно прашање е дали зад него ќе останат само урнатини, или неговиот дух ќе се вгради во нов живот. Претпоставката дека Римското царство израснало врз „пепелиштата на Троја“, односно на старата грчка култура, за потоа да се вгради во темелите на Европа, ние ја наоѓаме олицетворена во делата на Вергилие и Данте: дури во нив таа станува „историска стварност“, духовна вертикала.

Во светот со пораки иднината е времето кога ќе биде прочитана пораката. Во светот без пораки портата на иднината само изгледа отворена: и наеднаш се затвора, со тресок.

БИБЛИОГРАФИЈА НА ПИСАТЕЛОТ МИТКО МАЏУНКОВ

МОНОГРАФСКИ ДЕЛА

На македонски јазик

Раскази:

1. *Над тироскојој облаци* – Мисла, Скопје, 1974.
2. *Миросој на земјата* – Мисла, Скопје, 1984.
3. *Чудна средба / Над тироскојој облаци* – Мисла, Скопје, 1986.
4. *Убиј го зборливојто куче* – Мисла, Скопје, 1988.

Куси прози:

1. *Меѓата на светот* – Наша книга, Скопје, 1985.
2. *Парадоксален сон* – Мисла, Скопје, 1987.
3. *Дрвот на Нарајана* – Македонска книга, Скопје, 1998.
4. *Меѓата на светот*, второ, изменето издание – Наша книга, Скопје, 1990.
5. *Безсвојто и повторнојо раѓање на зографот* – Мисла, Скопје, s.a., s.l.

Романи:

1. *Кулата на ридот* – Мисла, Скопје, 1980.
2. *Кулата на ридот*, второ изд. – Мисла, Скопје, 1986.
3. *Домот на Александар* – Детска радост, Скопје, 1992.
4. *Кон друмата земја* – Култура–Македонска книга, Скопје, 1993.
5. *Кулата на ридот*, I–II, трето поправено изд. – Матица македонска, Скопје–Мелбурн, 1999.

Драми:

1. *Пат за Лихнидос* – НТ Антон Панов – Струмица, 1994.
2. *Вечна игра* (трилогија) – Наша книга, Скопје, 1996.

3. *Големоиџ Смок* – Веми, Струмица, 1997.
4. *Сенкаџа* – Веми, Струмица, 1997.
5. *Пусџа земја* – Веми, Струмица, 1997.

Есеи:

1. *Шџиркоџ единак и неџовоџо јаџо* – Мисла, Скопје, 2000.

На српски јазик

Раскази:

1. *Чудан сусреџ* – Видици, Београд, 1970.
2. *Убиј џоворљивоџ џса* – Просвета, Београд, 1973.

Куси џрози:

1. *Међа свеџа* – Просвета, Београд, 1984.

Романи:

1. *Кула на брду* – Просвета, Београд, 1980.
2. *Александров дом* – Филип Вишњић, Београд, 2002.

Анџолоџии (коавџтор):

1. *Приџовейџке о Беоџраду 1–2* – Народна књига – Библиотека града Београда, Београд, 1978.

Преводи и препеви од македонски на српски јазик

Ракази:

1. *Пуџеви* (Димитар Солев, прев. М. М.) – Народна књига, Београд, 1976.
2. *Неверне џодине* (Петре Андреевски, прев. С. Мицковиќ; редиг. М. М.) – Народна књига, Београд, 1976.

Поезија:

1. *Песме/џесни* (Михаил Ренџов, преп. М. М.) – Наша књига, Београд, 1977.

Романи:

1. *Блиско сунце* (Јован Павловски, прев. М. М.) – Нолит, Београд, 1976.
2. *Миладин од Кина* (Божин Павловски, прев. М. М.) – Просвета, Београд, 1975.
3. *Весџ Ауџџ* (Божин Павловски, прев. М. М.) – Просвета, Београд, 1979.
4. *Црвени Хиџокриџ* (Божин Павловски, прев. М. М.) – Просвета, Београд, 1985.
5. *Совини суседи* (Божин Павловски, прев. М. М.) – Просвета, Београд, 1987.

Драми:

1. *Драме* (Васил Иљоски, прев. М. М.) – Наша књига, Београд, 1975.
2. *Рацин* (Борис Вишински, прев. М. М.) – Хеликон, Београд, 1978.

Преводи и препевы од српски на македонски јазик

Поезија:

1. *Паѓам кон небојџо* (Адам Пуслоиќ, прев. М. М.) – Мисла, Скопје, 1979.

ЛИТЕРАТУРА

Монографски дела

1. Јеремић, Љубиша: Проза новог стила. – Београд 1978, 224–251.
2. Вукадиновић, Божо: Уместо предговора (предговор во Антологија српске фантастике). – Врњачка Бања, 1980, I–XVI.
3. Урошевиќ, Влада: Мрежа за неуловливото. – Скопје, Македонска књига, 1980, 178–186.
4. Георгиевски, Ташко: Пресвртена слика на животот (поговор во М. М.: Кула на Ридот). – Скопје, Мисла, 1981, 536–538.
5. Мирковић, Чедомир: Једна деценија: критичарска вредновања 1970–1980. – Београд, Научна књига, 1981, 251–253.
6. Георгиевски, Христо: Македонскиот роман 1952–1982. – Скопје, Мисла, 1983, 307–318.
7. Георгиевски, Христо: Македонски роман. – Београд, Научна књига, 1991, 282–288.
8. Георгиевски, Христо: Поетиката на македонскиот расказ. – Скопје, Мисла, 1985, 183–197.
9. Мирковић, Чедомир: У критичарској доколици. – Београд, Књижевне новине, 1987, 86, 251.
10. Георгиевски, Христо: Слободна игра на духот и создавањето (поговор во М. М.: Убиј го зборливото куче). – Скопје, Мисла, 1988, 179–191.
11. Николова, Искра: Књижевни записи. – Скопје, Студентски збор, 1988, 29–34.
12. Пенчић, Сава: Поетика прозе. – Ниш, Градина, 1983.
13. Пенчић, Сава: Феномен иманентне фантастике у савременој српској прози, во Српска фантастика (зборник). – Београд, САНУ, 1989, 513–522.
14. Мицковиќ, Слободан: „Меѓата на светот“ на Митко Маџунков (поговор во М. М.: Меѓата на светот, второ, изменето издание). – Скопје, Мисла, 1990.
15. Друговац, Миодраг: Историја на македонската књижевност, XX век. – Скопје, Мисла, 1990, 640–644.

16. Цветановски, Саво: Македонскиот постмодернистички расказ (предговор во Антологија на македонскиот постмодернистички расказ). – Скопје, Наша книга, 1990, 25–40.
17. Мирковић, Чедомир: Под окриљем нечастивог: шездесет шест савремених романијера. – Београд, Дерета, 1995.
18. Мирковић, Чедомир: Кругови тајанствене светлости: тридесет три савремена српска приповедача. – Београд, Дерета, 1997, 80–83.
19. Капушевска, Дракулевска Лидија: Во лавиринтите на фантастиката. – Скопје, Магор, 1998, 82–115, 139–156, 160–?
20. Кузманов, Тодор: Играта продолжува (Пат кон светлината: Лихнидос). – Скопје.
21. Кузманов, Тодор: Играта продолжува (За лудилото на овој свет: Мелница). – Скопје.

ПЕРИОДИЧНИ ПУБЛИКАЦИИ

1. Марко Недић: О прози М. М., Видици VI, XV, 1967, 112.
2. Љубиша Јеремић: М. М., Чудан сусрет, Књиж. новине, 20. VI 1970.
3. Предраг Протић: М. М., Чудан сусрет, Књижевност, LI, XXV, 7. јул 1970.
4. Предраг Палавестра: Приповедачке маштарије (М. М., Чудан сусрет), Политика, 5. IX 1970.
5. Божо Вукадиновић: Приче сладострасних снова, Борба, 9. IX 1970.
6. Душан Пувачић: Мелодрама и фантастика, НИН, 18. X 1970.
7. Влада Урошевиќ: Каприциозна и игрива фантастика, Разглед, октомври 1970.
8. Љубиша Јеремић: Савремено и фолклорно у прози Митка Маџункова, Овдје, XII 1973, 55.
9. Марко Недић: Приповедачки континуитети (М. М., Убиј говорљивог пса), Политика, 26. I 1974.
10. Благоје Јастребић: Друга књига (М. М., Убиј говорљивог пса), Књижевна реч, 25. IV 1974.
11. Божидар Милидраговић: Циклуси књига у књизи, Вечерње новости, 17. V 1874.
12. Адам Пуслојић: Очаравајуће (Убиј говорљивог пса), Вечење новости, 3. март 1974.
13. Саша Хаџи-Танчић: М. М., Убиј говорљивог пса, Књижевна реч, 22. XII 1974.
14. Иван Растегорац: Природа и друго (Убиј говорљивог пса), Вечерње новости, 1974.
15. Награда „Исидора Секулић“ за 1973, Књижевне новине, 1. VI 1974.

16. Чеда Марковић: Склад талента и књижевног образовања (М. М., Убиј говорљивог пса), Књижевне новине, 16. VI 1974.
17. Предраг Протић: Чудни сусрети Митка Маџункова, Књижевност, 4, 1974, 432–435.
18. Веле Смилевски: Невозможното и релативизмот на возможното (М. М., Над трескотот облаци), Нова Македонија, 9. II 1975.
19. Влада Урошевиќ: Меѓу обичното и премногу обичното, Разгледи, март 1975, 336–338.
20. Божидар Милидраговић: Кула времена, Вечерње новости, 15. XI 1980.
21. Мирко Ђорђевић: Легенда о кули, НИН, 14. XII 1980.
22. Петровић Зоран: М. М., Кула на брду, Дуга, новембар 1980.
23. Миливоје Марковић: Модерна бајка (Кула на брду), Вјесник, 23. XII 1980.
24. Предраг Протић: Повест о искуству (Кула на брду), Илустрована политика, 6. I 1981.
25. Сава Пенчић: Роман године, Књижевне новине, 22. I 1981.
26. Сава Пенчић: Смисао фантастике у савременом роману, XXXIII, 619, 22. I 1981.
27. Марко Недић: Роман године, Књижевне новине, 22. I 1981.
28. Милан Влајчић: Кула на брду, Политика, 28. II 1981.
29. Николај Тимченко: Књижевни спектар, Савременик, 7. јул, 1981, 109–110.
30. Чеда Мирковић: Тражум помилување за роман (Ка „Кули на брду“ М. М.), Борба, 28. III 1981.
31. Радослав Петковић: Судбина брда (М. М., Кула на брду), Књижевна реч, 25. V 1981.
32. Васе Манчев: Голема илузија – голема метафора (М. М., Кула на ридот), Нова Македонија, 6. XII 1981.
33. Марко Недић: Паралелна слика стварности (Кула на брду), Књижевност, XXXVI, LXXI, 3, 1981, 544–558.
34. Влада Урошевиќ: Алегорична прозна градба (М. М., Кула на ридот), Стремеж, XXVII, 3, 1983, 297–302.
35. Христо Георгиевски: Слободна игра на духот и создавањето, Разгледи, XXVII, 1, 1985, 52–63.
36. Čeda Mirković: A mosaic of images, characters and intellectual states (М. М. Меѓа sveta), Relations, 3, 1985, 92–93.
37. Марко Недић: Кратке унутрашње форми (М. М., Меѓа света), Књижевне новине, 1. IV 1985.
38. Драган Великић: Кула као меѓаш (М. М., Меѓа света), Књижевна критика, 1985, 1, 110–112.
39. Христо Георгиевски: Слободна игра духа и стварања, Градина XX, 5, 1985, 46–58.

40. Веле Смилевски: М. М., Меѓата на светот, Литературен преглед, VI, 6, 1985, 29.
41. Веле Смилевски: Елиптична слика на светот (М. М., Меѓата на светот), Разгледи, XXVII, 11/12, 1985, 947–949.
42. Чеда Мирковић: Узбудлива проза (Меѓа света), Политика, 12. X 1985, 11.
43. Миодраг Друговац: М. М., Меѓа света, Борба, 13. X 1985.
44. Бранко Цветковски: Стварноста и имагинарната преобразба (М. М., Меѓата на светот), 6 јули 1985.
45. Раде Силјан: Самосвојна творечка појава (М. М., Меѓата на светот), Комунист, 1 ноември 1985.
46. Раде Силјан: Неомеѓени духовни простори, Комунист, 27 декември 1985.
47. Искра Николова: Тајните вредности на постоењето, Современост XXXVI, 9. XI 1986, 62–64.
48. С. Стојменска: М. М., Меѓата на светот, Млад борец, 25. II 1987.
49. Миодраг Друговац: Уметноста на сонувањето (М. М., Парадоксален сон), Нова Македонија, 25. VII 1987.
50. Иван Ивановски: Живот сведен на пасивност (Големиот Смок), Разгледи, XXIX, февруари–март 1987, 268–270.
51. Лилјана Мазова: М. М., Сенката, Нова Македонија, 17. II 1988.
52. Катица Трајковска: Сенка на стравот, Комунист, 1988.
53. Петре Бакевски: Сенките на новото, Вечер, 19 февруари 1988.
54. В. Б. И.: Гротеска живота и смрти (Сенка), Новости, 16. фебруар 1988.
55. Ванчо Каранфилов: Поетика со сенки, Екран, 1988.
56. Бранко Бјадов: „Сенката“ се движи кон „Стериино позорје“, 1988.
57. Ванчо Каранфилов: Жалба за изгубеното (Пуста земја), Екран, 1989.
58. Лилјана Мазова: Да се биде свој (кон праизведбата на Сенката), Нова Македонија, 1988.
59. Лилјана Мазова: Како до сопствениот пат (кон праизведбата на Пуста земја), Лик, 1989.
60. Георги Старделов: Големиот романсиерски потфат (М. М., Кон другата земја), Нова Македонија, 12 јануари 1994.
61. Тодор Кузманов: Пат кон светлината (Пат за Лихнидос), Пулс, 1994.
62. Миодраг Друговац: Од ковчегот на Ајантаца (Кон другата земја), Нова Македонија, 4 јануари 1995.
63. Лилјана Мазова: Актерите како согорени пеперутки (кон праизведбата на Мелница), Нова Македонија, 28 II 1996.
64. Иван Ивановски: Простор и време меѓу вчера и денес (Мелница), Современост, јануари–февруари, 1–2 1996.
65. Тодор Кузманов: За лудилото на овој свет (Мелница), Пулс, 1996.

ХУСТО ХОРХЕ ПАДРОН

ХУСТО ХОРХЕ ПАДРОН (Justo Jorge Padron) се појавува во шпанската поезија со својата книга „Темните оџнови“ во 1971 година и општога, од година в година, неговото име сè повеќе се афирмира, набрзу стиекнувајќи и меѓународна афирмација, за да биде денес можеби најпреведуваниот современ шпански поет.

Роден е на 1 октомври 1943 година во Лас Палмас, на Канарскиот Острови. Основно и средно образование завршува на родниот остров, а почнува да студира, паралелно, право и филозофија во Барселона. Дипломира на Правниот факултет во Барселона и, по доволниотелниот студиски престои на универзитетите во Париз, Стокхолм и Осло, станува адвокат во Лас Палмас. Но, поезијата сè повеќе го привлекува и тој, по седум години практика ја напушта адвокатската кариера и исцело ѝ се посветува на литературата.

Во 1971 година излегува неговата прва збирка песни „Темни оџнови“ која предизвикува голем интерес во книжевната јавност. Појоа следат збирките песни: „Морејо на ноќта“ (1973), „Кружовите на неколот“ (1976), „Бреза во пламен“ (1978), „Опесните“ (1979), „Посетата на морејо“ (1984), „Даровите на земјата“ (1984), „Умира само раката што ти пишува“ (1988), „Наслушната лица“ (1989), „Сјајот на омразата“ (1993), „Изворот на сомнението“ (1994), „Оаза на еден космос“ (1994), „Шепотот на кошмарот“ (1996), „Треска“ (1999), како и при збирки објавени првпат во големиот избор „Секавањето на оџнот“ (2000), „Оџнот во дијамантот“, „Шумата на Неми“ и „Домаќинот оџнот“.

Многубројни се антологитите на шпанските (особено нордиските) поети, во кои Хусто Хорхе Падрон се јавува како составувач, пишувач на предговор, преведувач или соработник врз поетската адаптација на преводите: „Нова шведска поезија“ (1972),

„Современа норвешка поезија“ (1973), „Модернизмот во шведската поезија“ (1973), „Панорама на современата исландска проза“ (1974), „Повоена нордиска поезија“ (1974), „Антологија на современата руска поезија“ (1991), „Антологија на современата чешка поезија“ (1993), „Антологија на современата словачка поезија“ (1993), „Антологија на современата кинеска поезија“ (1995).

За своите дела овој автор има добиено повеќе награди.

Тој е генерален секретар на Шпанскиот ПЕН клуб од 1983 до 1993 година, основач и главен уредник на меѓународното повеќејазично списание за поезија 'Еквиваленсјас' од 1982 до 1994 година, во Мадрид, каде што живее посвојано, и на неговите страници има прејствено многу современи поети и поезии во пројазично издание (на шпански, англиски и на јазикот на оригиналот), меѓу кои и македонската поезија, на која ѝ беше посветен еден број.

Директор е и основач на Меѓународниот фестивал за поезија „Айлантита“ на Канарските Острови од 1992 година. Беше претседател и организатор на Шесттиот светски конгрес на поезиите што се одржа во Мадрид во 1982 година. Висенте Алејксандре го назначи да ја прими неговата Нобелова награда за литература во 1977 год. и да го претставува на сите свечености подготвени во неговата чест.

Тој е шпански поет со несомнено најголемо меѓународно признание во последните децении. Неговата поезија е преведена на повеќе од четириесет јазици, а објавени му се 82 книги на странски јазици. Добитник е на многубројни национални и меѓународни награди и признанија за поезија и е долготрајен учесник на Струшкиите вечери на поезијата, чија главна награда, „Златниот венец на СВП“, ја доби во 1991 година.

Има објавено повеќе книги есеи и преводи од шведската, норвешката, исландската, данската, финската, холандската, италијанската, романската, руската, чешката, словачката, кинеската и македонската поезија.

РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ПОЕЗИЈА И НЕЈЗИНОТО ПРИСУСТВО ВО ШПАНИЈА

Животот како и литературата се систем од огледала што ни ја покажуваат светлината на реалното. Визијата што ја поседува секое човечко суштество за реалноста која ја набљудува може да се изрази со зборови, концепти, слики, па дури може и да се прикаже како суштина или резиме што го оформува споменот за сопственото постоење. Едно од најцврстите и непроменливи чувства кои постојано го придружуваат мојот идентитет, е мојата љубов кон Македонија. Изминаа веќе дваесет години откако за првпат дојдов во оваа сакана земја – среќна татковина на мојот поглед и избор – и за време на моите многубројни и долги престојувања ме збогатуваа нејзините пејзажи, нејзината култура, нејзиното уметничко и фолклорно наследство, а најмногу од сè среќното откривање на нејзината поезија, толку блиска по боја, сетилност и драматизам со шпанската, па дури и со истата гордост во душата. Затоа се чувствувам многу почестен што сум денес меѓу вас и што мојата верност е одликувана со приемот како дописен член во најголемата, најважната институција во земјава, Македонската академија на науките и уметностите. Затоа би сакал да ви го изразам моето длабоко чувство на благодарност преку ова мое лично видување за македонската лирика и нејзината дифузија во Шпанија.

Македонската поезија во текот на последните шеесетина години доживеа една навистина чудесна еволуција. Ова вртоглаво и оригинално движење се истакнува со својата виталност и реткиот капацитет да се постигне за толку кратко време тоа за кое на други традиционални лирики им бил потребен цел еден милениум. За да го разбереме овој необичен феномен, би требало да се вратиме во неговото минато, во 9-от век, кога солунските браќа, свештениците Кирил и

Методиј, почнале да ги преведуваат богослужбените текстови од грчки на јазикот на македонските словени од околината на Солун, користејќи го писмото што тие самите го создадоа, наречено глаголица. Децении подоцна, нивните ученици го преработија ова писмо и во чест на Кирил го нарекоа кирилица. Со текот на времето тоа станува заедничка азбука за поголемиот дел од словенските народи.

Овој културен процвет ја достигнува својата кулминација со основањето на првиот македонскословенски просветен центар, познат под името Охридска книжевна школа. Нејзиниот основоположник е еден од учениците на солунските браќа кој живееше кон крајот од 9-от и почетокот на 10-от век и чие име е Климент Охридски.

По поразот на цар Самоил, кој умира од болка гледајќи како се мачат неговите ослепени 14.000 војници, следи еден тежок период во кој македонскиот народ е подложен на секаков вид притисоци и измачувања и конечно во 14-от век паѓа под турско ропство. Во текот на пет столетија македонскиот народ страдаше под јаремот на отоманите. Целосно потчинет, покорен, на македонскиот народ му беа одземени сите права меѓу кои и правото да го користи мајчиниот јазик и сопственото писмо. Како инструмент за да го заштитат и зачуваат својот идентитет ја користат оралната поезија која станува симбол на нивниот отпор. Истовремено, сето тоа потпомогна да ја одржат својата културно-уметничка традиција и да ја зачуваат и да ја закрепнат својата непоткуплива желба за слобода. Некаде до средината на 19-от век, народната поезија беше единствениот медиум за уметничко изразување. Токму тогаш македонската книжевност изнаоѓа можност да се изрази особено преку поетите чии дела се појавуваа, одвреме навреме, далеку од нивната родна земја. Тие ја овозможуваат појавата на едно национално движење, со кое се бара да им се вратат одземените права на македонскиот народ.

Од голема важност се лингвистичките и културните размислувања на Крсте Мисирков, кои ќе им послужат како основа на македонските писатели од 20-от век. Тој всушност е првиот теоретичар кој ги поставува базите на македонскиот јазик, а Блаже Конески е тој што ќе ги кодифицира. Еден од првите предвесници, иако можеби понеистакнат и покрај тоа што постигнува силни блесоци во својата творечка дејност, е Кирил Пејчиновиќ. Беше под влијание на византискиот стил и трагата што ја остави е епитафот за сопствениот гроб. Најпознатиот поет на македонската лирика од 19-от век е Константин Миладинов (1830–1862), кој под романтичната закрила на една длабоко субјективна, евокативна и возбудена лирика, остави краток

но сепак мошне силен опус. Неговата песна „Т'га за југ“, сигурно најпознатата песна од македонската литература, ги отвора Меѓународните поетски средби „Струшките вечери на поезијата“. Од неговото творештво се зачувани одвај дваесетина песни. Во соработка со неговиот брат Димитар, во 1861 година во Загреб го објавуваат Зборникот од македонски народни песни кој беше од големо значење за идентитетот на македонскиот народ. Сепак македонскиот поет со најсилен порив и со најголема тежина е Григор Прличев (1830–1893). Тој ја дефинира цената и строгоста на својата заложба во книжевната уметност со реченицата „Совршенство или смрт“. Таа утопија на совршенството како неуморна ориентација во неговото творештво, безмилоста на борбата и постојаниот напор да се достигне вечниот збор на полнотата, тој дијамантски израз во чиј блесок живее бесмртниот пулс на песната, се својствата на неговата поетска дарба, која можеме да ја забележиме во неговата поема од 912 стиха „Сердарот“, за која му беше доделен лавровиот венец на грчката лирика во Атина. Тој е случај на невидена симбиоза со хомеровиот стил. Се чини дека таму кајшто завршил Хомер отпочнал Прличев и слепиот мајстор како да ја беше пренел во него сопствената дарба. И покрај неговото извонредно владеење на грчкиот јазик, решава да се врати во Македонија откако го завршува својот долг еп „Скендербег“, се откажува од усовршувањето на македонскиот народен јазик што го беше започнал, за да се посвети целосно на утопискиот проект да создаде еден општословенски јазик. Се зафати сериозно да ги преведува, на тој замислен јазик, сите класични грчки дела, напиша многубројни песни со намера тој јазик да послужи за зближување на сите словенски народи. Тој обид не роди никаков плод и неговите последни творби ги претвори во зборови од чад. Примерот за квалитетот на неговото дело и неговата нескротлива верба во поезијата, се како светилник што ја осветлува и ја збогатува преродбата на македонската лирика. Друг издвоен книжевен феномен е делото на Рајко Жинзифов (1839–1877), изразувајќи се на еден македонски јазик под влијание на други словенски јазици. Неговиот стих е помалку лиричен од оној на Миладинов, со попатетичен и поогорчен исказ, но со мошне близок поверлив тон.

Во периодот од смртта на овие предвесници до појавата на стихозбирката „Бели мугри“ од Коста Рацин во 1939 година, се соочуваме со еден творечки молк кој трае повеќе од половина век, како последица на војни, анексии, потешкотии од најразличен вид, политички и економски притисоци кои го парализираат културниот развој. Творењето на новата книжевност беше условено од создавањето на

еден реален книжевен јазик. Се пристапи кон систематизирање и соединување на лингвистичките структури за да се избегнат дијалекталните дисперзии и лингвистичките притисоци од соседните земји. Кога би требало да истакнеме едно име како основоположник на модерната македонска поезија, без сомнение тоа би било името на погоре спомнатиот Коста Рацин (1908–1943).

Неговата напрегната и револуционерна поезија го исполнува првото поглавје на модерната книжевна историја. Со мечтателна верба да доживее еден „силно светнат ден“, тој станува поет на својот народ и на својата угнетена земја, пророчен поборник за слободата на Македонија, борбена тупаница против мракот и социјалната беда. Рацин покажува со своето дело дека дотогаш забранетиот македонски јазик е способен за да ги пренесе, со комплетни регистри, најсложените естетски изрази на човечката душа, докажувајќи ја, на тој начин, зрелоста на јазикот кој наскоро ќе го достигне својот слободен развој. Ова буђење на една нова балканска книжевност набргу може да се види во делата на бројните следбеници, кои се појавуваат по втората светска војна. Од голема важност е одлуката донесена на Заседанието на АСНОМ, 1944 година во Манастирот Прохор Пчињски, ново-создадената Македонска република да биде дел од Југословенската федерација. На тој начин македонскиот народ ја оствари својата дамнешна желба, да може да ги ужива сите права за слободен развој на својот јазик и култура. Токму оттогаш и почнува новата македонска литература.

Сметам дека големината и престижот на современата македонска поезија се должи главно на три генерации и три претставници на секоја од нив. Првата генерација е онаа од четириесеттите години на која и припаѓаат видни имиња како Блаже Конески, Ацо Шопов и Славко Јаневски. Тие се одраз на слика на необичниот феномен од една забрзана естетска еволуција, која претставува една од основните карактеристики на современата македонска лирика. Во текот на еден мошне краток временски простор ги асимилираа, во процесот на своите сопствени дела, големите светски литературни движења постигнувајќи еден поетски израз склопен со модерна строгост, кајшто можат да се забележат трагите на симболизмот, на идиличниот романтизам, експресионизмот, надреализмот, па дури и еден волшебен реализам, и покрај тоа што не би можело со потполност да се потврди дека овие движења добија природен достап и опширен развој во историјата на скорешната литература.

Би можело со сигурност да се потврди дека Блаже Конески е првиот кодификатор на македонскиот јазик и без сомнение еден од неговите поети основоположници. Тој е автор на првата „Граматика на македонскиот јазик“ (1952–1954) и неговата „Историја“. Сепак, оваа максимална предност на филолошко поле не го намалува воопшто неговиот сјаен творечки дух. Неговата поезија се стреми кон една урамнотежена изразна хармонија без никакви неоправдани разидувања. Неговиот стил поседува привиден спокој, но со едно прикриено емотивно ликување, кликање. Ги црпи најтаинствените митови од богатите легендарни и фолклорни извори на словенските народи, особено на македонскиот народ, за да ги прикаже преку своето лично, отворено и темелно слово. Конески продира во сферата на мислата и на интимното, во историското и модерно евоцирање, го спојува митското со секојдневното користејќи еден израз со изворска просирност, но истовремено цврст како дијамант. Од „Мостот“ (1945) до неговата последна книга песни „Црн овен“, објавена пред смртта 1993 година, неговата поезија ги допира врвните точки на македонската лирика, особено неговата стихозбирка „Везилка“ (1955). Од особена важност е циклусот посветен на Крале Марко, легендарна личност и еден од најпопуларните херои од македонската епска поезија, идеализиран како парадигма на храброст, мудрост и чесност. Конески е врвна фигура во историјата на македонскиот јазик, литература и култура, имајќи ги предвид не само неговите придонеси од областа на лингвистиката туку и како автор на високодостижни поетски творби.

Творечкиот ентузијазам во првите години по војната најдобро се распознава кај Славко Јаневски. Автор е на едно мошне обемно дело кајшто си наоѓаат место сите литературни видови: поезија, роман, новела, расказ, патепис, литература за деца, но исто така се занимава и со сликарство. Неговиот прв објавен роман „Село зад седумте јасени“ (1952) воедно е и првиот објавен роман од македонската современа проза. Неговиот стил се препознава по изразот богат со експресивна подвижност и имажинација. Во дел од неговото творештво доминира еден револуционерен дух. Го користи црниот хумор, парадоксот, сарказмот за да го критикува сето тоа што ја ограничува човековата слобода. Неговиот јазик е честопати строг и лапидарен. Меѓу личностите од неговите книги би издвоил една која се истакнува по својата природна дарба, снаодливост, итрина, личност од народните преданија која е длабоко вкоренета во оваа средина заслужувајќи посебно место во македонската литература и која особено го инспирира за да ја напише книгата „Евангелие по Итар Пејо“ (1956). Итар Пејо е всушност алтер егото на авторот, кој преку него ја опејува

несреќната судбина на Македонија долж историјата и укажува на неправдите што и се нанесени. Во книгите „Астропеус“ (1979), „Песји шуми“ (1988) до неговите последни и посмртно објавени песни, неговата вообичаена иронична живост се слева со едно зрело метафизичко искуство, давајќи му на неговото дело поголема контемплативна збиеност.

Со Ацо Шопов новата македонска поезија ја чувствува високата температура на неговата префинетост, а истовремено добива една космополитска нота. Од неговата прва книга „Песни“ (1944), „Песни за црната жена“ (1976) па сè до последната објавена книга „Дрво на ридот“ (1986), може да се забележи долгата патека по која минала македонската лирика во текот на својот развој. Неговата интелигентна чувствителност постојано го бруси неговиот прецизен и суштествен поетски израз, подобен да ги пренесе дури и најделикатните и сложени нијанси на една префинета и болна душа, која во одредени моменти постигнува еден вид елегично-мистична синтеза на човековиот свет. Во неговата поезија се чувствува трепетот на убавината и искреното сведоштво за неговиот восхит кон жените како виор и страст на чувствата. Пред сè, се труди да го пренесе пулсот на интимното слеано со визијата за универзалното. Митот на Антеј е прикажан на еден својствен начин: „Откривајќи си ја земјата, го откривам светот“.

Во текот на педесеттите години се случуваат важни промени на југословенско ниво кои се одразуваат во развојот на литературата. Оддалечувањето од догматизмот и од социјалистичкиот реализам, кој не покажа некаква посебна важност, ѝ овозможи на македонската култура да се отвори кон меѓународните текови и воедно кон еден широк спектар од стилови. Новата промена се забележува особено во поетскиот израз, кој продира длабоко во индивидуалниот и внатрешниот свет на поетот. Го прифаќа европскиот симболизам и надреализам, а поетот кој ќе има особено влијание е Федерико Гарсија Лорка. Есенин го заменува Мајаковски во естетскиот вкус, што значи дека интимната и дескриптивна нота го надминува радикалниот говор кој се беше стalloжил во урбаниот и работничкиот пејзаж. Прозодијата исто така претрпува промени и стихот добива поиндиректен и посуптилен израз. Зборот се збогатува со естетското руво и со една полифонија од комплексни регистри. Воедно би било значајно да се спомне и влијанието од страна на француските и англосаксонските модерни поети. Македонската поезија ја достигнува својата максимална светлина во овој период со делата на Матеја Матевски, Гане Тодоровски и Анте Поповски.

Најнапред се појавува Гане Тодоровски со својата збирка песни „Во утрините“ (1951) и „Тревожни звуци“ (1954). Набргу се истакнува како реноватор и мошне продорен поет, кој постепено го менува реторичкиот патос и тематскиот регистар на тогашната лирика. Станува збор за едно комплексно дело каде имагинацијата и емоцијата се слеваат за да го одгатнат парадоксот на нашето постоење. Негова е заслугата за поголемата флексибилност и интуитивното својство кое го достигнува неговиот мајчин јазик. Како голем познавач на руската, а исто така и на англосаксонската лирика ќе биде и најистакнатиот нивен преведувач на македонски јазик. Во неговата поезија може да се почувствува влијанието од неколкумина поети, мошне различни меѓу себе, како што се По, Витман, Сандберг и особено Роберт Фрост. Неговата трета книга „Спокоен чекор“ (1956) се смета за едно од неговите најзначајни достигнувања. Во неговата поезија се забележува стилска промена од битен карактер кога се појавува од печат „Апотеоза на делникот“ (1964), кајшто се согледуваат новите врвици на неговиот поетски израз, навестувајќи ги особеностите на неговото понатамошно творење: еден подиректен и наративен говор со помалку вербални орнаменти. Со тоа овозможува еден тоналитет каде иронијата и сарказмот не само што си заземаат место, туку блескаат со сопствена светлина во атмосфера на голема поезија, придружени од една скриена нежност кон човечката судба. Неговото творештво е една од врвните точки на македонската современа поезија.

Со сигурност можеме да потврдиме дека поетот од Македонија со најголемо меѓународно признание е Матеја Матевски. Тој ја возвиши обновата на лирската традиција што ја започна неговата генерација, воведувајќи една дотогаш непозната чувствителност која има многу допирни точки со шпанската и со француската поезија. Еден мудар спој помеѓу техниката на надреализмот и моќната сетилна слика на еден актуелен и реновиран симболизам, постојано предводен од беспрекорниот израз кој ја открива космогонијата на земното и човечкото. Тој глас во песната постигнува една независна реалност, еден концизен и волшебен дијалог кајшто зборот му ги отвора тајните врати на парадоксалното, а истовремено таинствено постоење. Од објавувањето на првата поетска книга „Дождови“ (1956), неговиот углед постојано расте заземајќи едно од клучните места во македонската литература. Во својата втора книга „Рамноденица“ (1963) воспоставува дијалог со искуството од човечкото знаење и со немилосрдните факти кои го одредуваат и го прават болно нашето минување низ земјата. Во наредните децении Матевски објавува неколку

значајни книги како што се „Перуника“ (1976), „Круг“ (1977), „Црна кула“ (1991) и последната негова книга „Внатрешен предел“ (2001). Во нив истакнува една елигична нота слеана со апсурдната смисла на животот, но сепак успева веднаш да нè плени со волшебноста на зборот. Во 1985-та година, со појавата на неговата стихозбирка „Раѓање на трагедијата“, македонската поезија го достигнува своето највисоко ниво. Во неа се опфатени сите тоналитети од целокупното негово творештво, потврдувајќи ни го постоењето на еден голем поет и едно извонредно дело кое уште од самиот свој почеток ја возвишуваше својата таинствена и длабока убавина.

Третиот поет кој се истакнува од генерацијата на 50-тите години е Анте Поповски. Неговото творештво ја прикажува грубата планинска убавина на Западна Македонија, поточно Лазарополе. Исто како убавината на оваа природа, во неговите стихови можеме да сретнеме никогаш невидени нишки, замрсени пејзажи кои ни го откриваат ликот на еден автентичен поет. Со својата втора книга „Вардар“ (1958) постигнува потполно творечко признание. Насловот на книгата, кој е всушност името на големата река што ја преминува Македонија и Скопје, нејзиниот главен град, му користи како мотив за да се префрли во трагичното минато на својот народ и да остави сведоштво за неговите разочарувања, поттици и потфати. Неговата поетска мисла е неразделно поврзана со татковината и нејзината историја. Неговите регистри, збогатени од визионерскиот и ненаситен дух, му овозможуваат израз жигосан од историското проклетство. Поповски ги обновува своите лексички и синтаксички структури во следната книга „Непокор“, објавена 1964 година, и во текот на тој период па сè до 1988 година, кога ја објавува својата осма стихозбирка „Неименувана“ обземен е со националната тематика и во својот технички аспект го подложува својот стих на лингвистичко испитување со стил подобен на рускиот авангарден поет Хлебников. Сепак никогаш не му се препушта на експресивниот херметизам ниту се откажува од своето верување во семантичката и концептуална прецизност на зборот. Неговите последни книги, без сомнение најдобрите од неговото обемно творештво, во кои се забележува неговата извонредна творечка зрелост се „Света песна“ (2001) и „Две тишини“ (2003).

Генерацијата од шеесеттите години ја сочинуваат група творци кои повторно ќе запливаат во водите на испитувањето на историската суштественост. Преку еден обновен симболизам, откриваат во древните легенди и митови еден од основните извори за сопствената инспирација. Пребаруваат по културните влијанија на византиските и

отоманските цивилизации кои со векови владејат во нивната татковина. Нивната тематика обично е од традиционален карактер, но изнијансирана со самопосматрање на различните творечки темпераменти. Напати се упатува кон истрагата на една извонредна внатрешност, а потоа, кон еден сончев визионеризам, мошне близок со заслепувачката чувствителност на Лорка. Имам чувство дека оваа група поети го синтетизира архаичното и народното на генерацијата од 40-тите години со префинетиот и интернационалистички сензибилитет на генерацијата што ги претходи. Сметам дека најзначајните имиња од оваа генерација се Влада Урошевиќ, Петре Андреевски и Радован Павловски.

Влада Урошевиќ е најпрефинетиот и најкосмополитски од сите нив. Тој ја претставува интелектуалната нишка на современата македонска поезија. Неговиот збор е длабоко дијалектичен и се шири фасциниран од урбаната митологија во рамките на еден ониричен и рационален парадокс. Од првата своја книга „Еден друг град“ (1959) па сè до „Мане, Текел, Фарес“ (2002), тој е патник во времето што спојува далечни реалности, за да ја наслика врз страницата приказната за човечката трага во спиралата на историјата. Влева во својот говор еден ироничен полнеж за да го постави секојдневното и баналното кое се слева со космичкото и надмоќното. Тоа најдобро може да се забележи во неговите високодостижни книги „Свездена терезија“ (1973) и „Ризиците на занаетот“ (1993). Неговата поезија е мошне блиска со француската лирика која тој магистрално ја преведува.

Петре Андреевски му припаѓа на едно длабоко и измачено лирско потомство. Тој го започнува своето творештво одразувајќи оригинални слики и метафори во својата дијалектичка игра со природата и љубовта. Со објавувањето на неговата трета книга „Дениција“ (1968), во која силата на љубовта ја преобразува тешката реалност, ја потврдува својата голема литературна тежина. Се чини дека оригиналноста на неговата вербална моќ ја црпи од корените на своето битие. Неговата блискост со сопственото уништување му ја предава на неговиот поетски збор загатката и трогателната сила.

Поезијата на Радован Павловски може да се препознае по виорот од метафори. Затоа му се потребни отворени простори, големи како детството или летото, за да го развиори кон космичката височина своето сензуално и блескаво летало од стихови. Книгите кои го потврдуваат неговиот творечки стил се „Корабија“ (1964), „Високо пладне“ (1966) и последната „Штит“ (2002). Тој е виртуозен творец од еден стар и митски предел, од живописното село Железна Река, кое ја потхранува неговата бујна имажинација со сончеви легенди од него-

вото детство. Ги соединува рајските и фолклорните ликови од старата поезија со метафорската моќ на еден обновен и пластичен надреален симболизам. Неговата поезија го спојува митското и исконското на една вечна младост.

Иако, за жал, не располагаам со доволен простор за да можам да зборувам поопширно за поетите од овие и од помладите генерации кои придонесоа да се зголеми вредноста на македонската поезија, би сакал да истакнам дека од почетокот на шеесеттите години Македонија стана јадро на светската поезија со меѓународната поетска средба „Струшки вечери на поезијата“. Народниот ентузијазам кој ја прифаќа оваа културна манифестација претставува графичко сведоштво за нејзините корени и важноста што ја ужива поезијата во Македонија, која ја претвори Струга во светска престолнина на лириката.

Досега присуството на македонската литература во Шпанија беше скудно. Познато е дека размената помеѓу две литератури со различен лингвистички корен, како што се, на пример, јазиците од словенската група и оние кои потекнуваат од стариот латински јазик, не го достигнала сè уште својот вистински расцвет и тоа особено се забележува кај македонскиот јазик, како последица од потешкотиите низ кои поминал за да го достигне својот слободен развој. Би можеле да потврдиме дека преводите од овие литератури се должат првенствено на личните залагања на автентичните пионери, кои од најразлични околности имале прилика да се доближат до нив, да се воодушеват со некој од нивните видови и „да си отворат пат одејќи“ како што ќе рече во еден од своите стихови шпанскиот поет Антонио Мачадо.

Познавам само двајца претходници кои ја пренеле македонската лирика на шпанското јазично подрачје. Првиот избор го подготви Хуан Октавио Пренс и беше објавен во 1983 година во Народната печатница на Каракас, Венецуела. Во него беа опфатени песни од дваесетина поети, почнувајќи со Славко Јаневски и завршувајќи со Катица Ќулавкова. Вториот пак, во пократко издание, вклучува дваесет и четири автори претставени со по една песна како и неколку песни од народната поезија, а чиј автор е мексиканската поетеса Аурора Марја Сааведра. Овој избор е објавен во Мексико, 1986 година.

Во Шпанија се излезени неколку публикации кои се должат исклучиво на мојата преведувачка дејност во соработка со мојата сопруга Клеопатра Филипова. Двајцата заеднички подготвивме еден тројазичен избор, објавен на македонски, шпански и англиски јазик, во форма на монографски број во поетското списание кое јас го создадов и уредував од 1982 до 1994 година, „Еквиваленсијас“. Во овој

избор беа опфатени петнаесет значајни претставници на македонската поезија, од Славко Јаневски до Ефтим Клетников. Исто така, во најразлични културни додатоци на весниците од Лас Палмас де Гран Канарија и Тенерифе, на Канарските Острови, во неколку наврати се објавени песни од постарата, па сè до најмладите претставници на македонската лирика. На шпански се објавени и две изданија од поезијата на Матеја Матевски: стихозбирката „Црна кула“ за која му е доделена Светската награда за мистична поезија, организирана во Саламанка од страна на Фондацијата „Фернандо Риело“, која всушност и ја објави книгата во 1989 година во превод на Клеопатра Филипова, и двојазичното издание на „Светулка“, објавено од Еуроедитор во Луксембург, 1992 година, чиј превод го подготвивме Клеопатра Филипова и јас. Се очекува наскоро да излезе од печат и преводот на романот „Вест ауст“ од Божин Павловски, кој го изработи пред неколку години Клеопатра Филипова.

Воедно би сакал да го истакнам и фактот за поетските размени меѓу овие две земји. Во текот на четириесет и трите средби одржани на Струшките вечери на поезијата присуствувале приближно четириесетина шпански поети. Исто така во текот на седумгодишното одржување на Меѓународниот фестивал за поезија во Лас Палмас де Гран Канарија, на Канарските Острови, присуствувале речиси дваесетина македонски претставници. На тој начин запознавањето меѓу овие две литератури станува сè поголемо и контактите се сè почести. Во секој случај, би сакал да истакнам дека преведувачката дејност од македонска страна е многу поголема. Од исклучителна заслуга е преведувачката активност на Матеја Матевски која би требало да се испише со златни букви. Тој не само што ги има преведено најголемите поети од мојот шпански јазик, како што се Лорка, Неруда, Алберти, Хуан Рамон Хименес, Октавио Пас (некои од нив преку целокупното творештво, други преку опширни поетски избори), туку и многубројни други поети претставени со индивидуални стихозбирки или со избор песни објавени во антологии. На сето ова би требало да ја додадеме и антологијата на шпанската поезија од дваесеттиот век и антологиите на поезиите на други шпански јазици, како што е галициската и каталонската. Освен тоа, со големи напори, неодамна го заврши и својот огромен зафат, а тоа е превод и студија за шпанската поезија од последниот милениум. Благодарение на него, македонските читатели имаат можност да се доближат до една од најубавите лирики на западната традиција, откривајќи ја во нејзините страници треперливата возбуда на чувството, пламениот пулс на една блиска душа, оддалечувајќи се од студениот космополитизам за да се

закорени во внатрешноста, од индивидуалното до универзалното, усвојувајќи симболични форми, импресионистички сензибилитет, стилска подвижност за да ја допре визијата која е впрочем физичко впивање, задлабочување во светот и емпатија, пренесувајќи нè во еден природен свет кајшто моќта на уметноста и на интелектот не доведува во можност да ја поседуваме и разбереме поезијата како збор на крвта и вистина на срцето.

Не би сакал да го завршам ова мое излагање без да го испеам преку мојот поетски израз големото и необично искуство да ја запознаам и да ја засакаам, со сите мои сетила, Македонија. Затоа, за крај, ќе ви ја прочитам мојата песна „Јас сум човекот што те љуби“.

ИЗБОР ОД ПОЕЗИЈАТА НА ХУСТО ХОРХЕ ПАДРОН

ЈАС СУМ ЧОВЕКОТ ШТО ТЕ ЉУБИ

Јас сум човекот што те љуби, Македонијо.
Не се родив во земјава твоја со златни ливади
кајшто тополите треперат како класје
и чучулигата каде го напушта на ветрот
својот жален пој. Те избрав јас тебе меѓу сите
зборој, зашто си најсакана ти,
за возбудата што ми ја всадуваш во крвта мене,
за твојата растреперена душа, за вистината твоја,
за пламенот твој.

Тајна една верба има што тагата ја пишува.
Од кај ли иде незнам, но воздухот секојдневно ја носи
со воздишката на споменот мој,
ја втренчува, заколнува пред законот на честа моја.
Се раѓаат во мене реките твои, посевите твои ми растат
со зелена преданост, низ вените мои го слушам јас
шепотот на водата од езерата и изворите твои
што ми кажуваат за твојата вековна тага,
оставајќи ги во мојот прелеан спомен
светлите подвизи и болката на историјата твоја.
Постојано во градиве мои морето,
морето што ти го грабнаа тебе,
кревајќи се со своите намачени бранови,
течејќи со лулеењето свое во блесоци од пена

заробена. Ме боли плачот
на твоето угнетено време кога душманите
го изневерија твојот благороден прием,
ти го урнаа мирот и складноста твоја
и ги убија твоите синови храбри.
Како да ти ја искажам јас, татковино на копнежите мои,
сласнава и измачувачка љубов што ми ја влеваш
со меланхолијата што продира во утробата моја.
Јас во тебе живеам, љубено чувство,
како вода излеана за да ги бакнам камењата твои,
верба и сила да всадам во корените твои,
за да ја извишам на крошните од дрвјата
песнава моја што е песна твоја и на ветрот
да му го препуштам солидарниот мирис на поемата
и овој љубовен пакт со надежта твоја.

Македонијо, ти се колнам, таму кајшто ќе живеам јас
зборот твој ќе биде како копнежна музика
што срцето го довикува на оние кои не те знаат
и те презираат тебе. И кога ќе пристигне денот
кога гласот мој ќе згасне, тогаш Македонијо,
ти се колнам јас гласно во сите наши сништа
дека пак ќе се родам среде изворите твои.

Ќе дојдам од облаците што зората ја будат,
ќе слезам со дождот, ќе никнам од калта,
ќе горам од нетрпение јас со убавина и љубов
за да стигнам до тебе и да се престорам јас
во дел од светлината твоја, од зборот твој,
за повторно да бидам страста твоја,
човекот што се вика Македонија.

МАКЕДОНИЈА

Македонија е копнеж што трепери во име
извишено во страста на болката.
Повеќе од религија што не обврзува
неспокојство и опасност е таа, најцелосна љубов
што ништо не бара за возврат, а сè нуди.

Морето и го грабнаа, да и го избришат се обидоа
древното слово на нејзиниот глас,
дури и историјата се погрижија да и ја искриват за навек,
споменот да го закопаат од нејзините сништа;
но народот повторно во надеж и се врати
и го слуша тој пак слободното жуборење на изворите нејни,
складот што во светлината на оваа земја се раѓа.

Колку опојна музика е нејзиниот илјадагодишен танц:
оро го нарекуваат. Се извива во бавноста своја
со ритам на бранување тивко.
Бликаат со звуците свои гајдите и зурлите,
а тапаните и кавалите ја шират тажаленката
на една земја камшикувана со векови од душмани.

Одново туѓинец го кине јачењето
на мајките, радоста ја руши
на еден мирољубив и благороден народ
што си го бара светлото време на најчовечното живеење.

Се враќам јас денес на езерото твое со просирни тополи
што подигаат хоризонти од одблесоци.
Тука чучулигата ја оста својата трага во воздухот
и жегалецот ја растреперува својата летна лира
за да ја прославиме августовската светлина.

Сега под разлеаното сонце на Струга
кајшто го сонам и пишувам пулсирањето на светот,
се враќам за да се почувствувам уште повеќе твој, Македонијо,
и да побарам да го почитуваат твојот мир и збор.

Скопје, 6 август 2001 г.

ТРОЈАНСКИОТ КОЊ ВО МАКЕДОНИЈА

Еве го повторно во животот наш тројанскиот коњ
како понуда подмолна за предавство бедно.
Се извиши преполн со ветувања тој.

Зададени од темните бездни на злото,
лукави чети од варварски грабачи
го поставија пастувот тие во центарот на моќта.

Се плетеше стрвната примка
со постапки итри на измама и грабеж.
А светата самоилова земја
повторно плачкосана беше.

Неканети гости по градови и села
си ги делеа изворите и житниците нејни,
огништа разурнаа, посегавќи по животот и светот.
Достоинството молчеше по сокаците темни
и реа на немоќта ја гушеше земјата цела.

Но ниедна Касандра не ќе плаче по Македонија веќе,
ни адетите стари ќе расфрлаат зборови свои.
Сал кревките гори шепотат со ветрот
за вината тажна, горчивиот очај.

А во јадрото на таа потценета несреќа,
смеата на крвникот се лизга
низ огледалото одразувајќи го
предавничкото држење на тројанскиот коњ.

Скопје, 15 август 2001 г.

ШЕСТИОТ ДЕН

Омаж за Македонија

Кога го создаваше Господ нашиот свет
и го заврши својот последен ден,
го погледна сè уште недовршеното дело
и со љубопитство на уметник мина
по Европа со рацете свои
и ги обиколи со гордост и сила
рамнините и пороите на Шпанија.
Ги погали благите предели на Франција,
родни како виното и меланхолијата.
Посака тој да ги меша изненадата и складот во врвовите

и во грубите линии на пејзажите на Хелвеција.
И кладе снег, пламена таинственост
и брези блескотни
во тишините темни на скандинавскиот ветер.
Се спушти радосно по боемска Италија
и приближувајќи до Балканот си рече:
„Ми испадна овој предел поубав од најубавото.
Светлината живее тука најсреќна и чиста.“
И како восхитено дете ја допре географијата
што ја имала со столетија
Југославија. Таму занесено се запре
па со раката по бреговите мина
на Јадран небесни, со наслада ги вдиша
просирните и прекрасни шуми на Србија,
а потоа понајуг еден заслепувачки блен,
еден дијамант брусен од илјадни ветриња,
една оаза што блика од сончевите води:
таму пулсираше во светлина земјата Македонија.
Тогаш Господ се замечта и стана двапати Господ.
Имиња нежни се јавуваа на неговите усни:
Скопје, Прилеп, Свети Наум, Охрид, Струга.
При изговорот на овие имиња кристални
се родија птици и се населија в крошни,
а планетата наша за да ја заштити
ги создаде облаците бели, тие кораби вишни.
Господ восхитено седна зашто не веруваше веќе
во своите сопствени чуда. Ја бакна потоа
сувата длабнатинка тогаш на долината на Охрид.
Не можеше тој да го запре сјајот во своите очи
и заплака пред своето дело најсвидно.
И паднаа неговите солзи врз долината на Охрид
езеро создавајќи што ги покри
сините далечини. И Господ
помисли дека случајот понекогаш го довршува
тоа што и недостига на неговата уметност и викна:
„Во тебе Охрид и Струга би сакал да се преобратам!“

Скопје, 17 мај 1987 г.

ПОФАЛНА ПЕСНА ЗА ГРИГОР ПРЛИЧЕВ

Првичното што го дознав за светлината на духот негов
беше огнената реченица што судбината негова ја крена
наспроти глумата рамнодушност на времето негово:
„Совршенство или смрт“, изрече тој со гордост.

Таму го изнајдов јас цврсто извајаниот закон
во крајниот напор на строгоста и редот,
како клада што блика од мракот
за жар да ни дари, вера што нас ќе нè варди нас,
слобода и симбол на новата надеж.

Дете босоного и тажно во првите години беше.
Ги доживеа тој нападите на најсамотниот молк
хранејќи се од мразните вимиња на бедата.
Од отпорно ткиво е искован тој,
борејќи се со работи страдални.
Зборот го почитуваше како религија
што правиот пат му го насочува
зад себе да ги остави понижувањата
од еден грозен и неизбежен свет.

Ќе си се замисли дури и себе си тој,
сосема безнадежно, во друга осама
не подолна од претходната, што во таа злонамерна средина
никој не му го сфаќал трудот,
ни титанскиот напор на неговата извишена страст.

Ја создава тој гордата опојност на славата
и тагата од ефемерниот успех,
лажниот блесок на ласкањата,
јаловата знаменитост и глумиот заборав.

Но најизненадувачкото неговата категорична прецизност
на чудесен златар беше. Дарбата на грчкиот јазик,
што тој го размавтува како непобедлива сабја,
е тоа што светлината му ја дава, докрајно изрезбан
со строгоста, вербата и непоколебливоста
на неговиот постојан копнеж по делото хомерово.

Секој суптилен збор и секоја интонација
на говорот извираше од древен вруток,
стокмен со илјадници нијанси и гласови
од древната и света традиција
која в уста му ја клаваше уметничката дарба.

И да го напушти тој реши јазикот што толку го владее
Враќајќи се во земјата своја. Носталгијата напати
ја множи кај човека тежеста на судбината.
И Прличев се враќа кај народот свој
за одново да му ги пренесе до исцрпеност
корените на народниот говор
и да ги сузбие гласојте на јазиците туѓи
закон што наметнуваат на окупатори зловни.

Но ној една во жедта на ветерот,
среде далечни блесоци од зборој го чу тој
неодречното слово на Кирил и Методиј,
кај ги оставаа гласовите свои во сонот негов дамнешен
за да ја извиши утопијата јазик друг да создаде
кој во старата сјајна хармонија ќе живеј
и ко мајчина врска ќе служи
за сите народи со словенска душа.

И почувствува тој експлозија од птици брзи
со сите најубави бои на земјата.
Црцорења се слушаа, прекрасни звуци
со светлата радост на оплодувањата,
вжештени слогови на водата
со далните мириси на јазикот негов,
скапоцени камења, аматисти на ветрот
бликаат од полнота и убавина тие,
свадбени смарагди, опали витки,
бурни синевини, распердушени рубини,
утрински дијаманти од свирежи и бранувања,
корунди, берили, лазулити, тиркизи,
со отсечниот полет на јазикот,
најавувајќи ја светлината на зборот,
најдивите сништа за вечното.

Под овој невообичаен блесок,
Кајшто инспирацијата да пееш и кажуваш
се пулсирање свето, неприкосновен премин
за преобразба на светот, за соединение на словените
под еден единствен глас на светлина и време,
тој посака да ја извиши најбратската страст
на уметноста и чувствата огниште да изнајде,
историја збрана на бојата од крвта своја.

И го поведе овој знак како гордо знаме
на животот свој. Се бореше тој како легија,
народ, земја цела да беше.
Но никој внимание не даваше на жарот негов,
на сласниот јазик што тој го создаваше.
И сиот голем напор на неговата нездрава пламност
остана отстранет, осрамотен,
стопен во дното на заборавот.

Сепак неговиот титански напор опстојува
со силниот сјај на вечното.
Тој беше поет видовит кој границите ги мина
на невозможното за да ги соедини копнежот
и снитата на еден измачен народ.

Од него ни останува можеби невидливото:
неговата верба во победата на судбина една,
слободата на еден суверен народ
и успехот на неговиот сопствен творечки збор,
кај совршенството и убавината
ја уништуваат очевидноста на смртта.

КУЌА ВО СКОПЈЕ

Со години доаѓам во една куќа во Скопје.
си ги возвраќам јас нејзините синкави глетки
кајшто облаците пасат и кај тоне
мојата напрегната и измачувачка свест.
Ги прогонувам спомените што назираат,
нивните песочини мрачни, кладите

што упаднаа со миризби и сенки
во скришното дно на она што некогаш бев.

Кога ја гледам јас ширната црта на залезот
и црвениот самрак што се слева
со вознемирените жарој од минатото,
неизвесно и блиско ме обзема чувство,
небаре ја набљудувам јас визијата на иднината.

Во мене восхитот блика, откровение нагло
на едно сеуште неродено време.
И тогаш сум маѓепсан номад јас,
блед патник што пристига растреперен
вистината да ја сознае, возбудата на загатката своја.

Земјата збрана ја досегам јас
со здивот нејзин од крв и свежината од рози.
На светов не живее ни се одразува ништо
како чистиот миг запрен
во треперниот немир на очите,
во светлина влевајќи се, во песна над воздухот
за да го испише животот мој што бил и што не бил.

Така е срцево мое, пулс од музика,
вино замаено, радоста моја земна.
Го слушам јас својот од чашите на искреното пријателство,
светлините на љубовта кај треперат на стаклото.
И јавам среќен со молњата,
со црвениот коњ што и пркоси на смртта.
И сонам и се смеам и зборам јас а неznam дал жив сум,
или просто живеам на друг временски простор.

Можеби токму ракава е таа што небото го допре,
што еден ден пустини и градини смисли,
што несомнено копнее по една женска снага
и молкум ја испиша болката од отсуството нејзино.
Шумот нејзин ме буну, оживува во споменот мој
силни непогоди под ѕвездениот покрив,
кајшто оаза една ја слика нејзината зелена вечност.

БИБЛИОГРАФИЈА
НА ПИСАТЕЛОТ ХУСТО ХОРХЕ ПАДРОН

СТИХОЗБИРКИ

1. Темните огнови (Изд. Rijalp, Мадрид, 1971).
2. Морето на ноќта (Изд. Каталонски институт за шпанска култура, Барселона, 1973).
3. Круговите на пеколот (Изд. Plasa i Nanes, Барселона, 1976).
4. Брега во пламен (Изд. Hispamerika, Здружени мексикански издавачи, Сан Себастијан и Мексико, 1978).
5. Отесните (Изд. Prometeo, Валенција, 1979).
6. Посетата на морето (Изд. Austral, Еспаса Калпе, Мадрид, 1984).
7. Даровите на земјата (Изд. Austral, Еспаса Калпе, Мадрид, 1984).
8. Умира сал раката што ти пишува (Изд. Austral, Еспаса Калпе, Мадрид, 1989).
9. Лицата што ги слушам (Изд. Austral, Еспаса Калпе, Мадрид, 1989).
10. Сјајот на омразата (Изд. Austral, Еспаса Калпе, Мадрид, 1993).
11. Изворот на присуствата (Изд. Регионален одбор, Гвадалахара, 1994).
12. Оазата на еден космос (Изд. Либертаријас, Мадрид, 1994).
13. Жарта на надирот (Изд. Општина на град Лас Палмас, 1995).
14. Напишано врз водата (Изд. Сан Борондон, Канарски музеј, Лас Палмас, 1996).
15. Шум на кошмарот (Изд. Општина на град Лас Палмас, 1996).
16. Морници (Изд. Lumen, Барселона, 1999).
17. Оган во дијамантот (Сонети. Изд. Lumen, Барселона, 2000).
18. Шумата Неми (Изд. Lumen, Барселона, 2000).
19. Семеен пламен (Изд. Lumen, Барселона, 2000).
20. Траги во заграда (Изд. Lumen, Барселона, 2000).
21. Елегија за Хусто Хорхе Агијар (Изд. Caja Sur Publicaciones, Колекција Los Cuadernos de Sandua, Кордоба, Шпанија, 2002).

ИЗБОРИ

22. Поетско дело, 1971–1980. (Изд. Plasa i Hanes, Барселона, 1980).
23. Поетски избор, 1971–1988. (Изд. Библиотека Базика Канарија, Лас Палмас, 1988).
24. Поетска антологија, 1971–1989. Избор и предговор на Вирхилио Лопез Лемус и Хериберто Пагес Лендиан. (Изд. Кубански институт на книгата, Хабана, Куба, 1992).
25. Сто љубовни песни (Изд. Сијал, Мадрид, 2000).

ЕСЕИ И ПРЕВОДИ

26. Новата шведска поезија (Изд. Plasa i Hanes, Барселона, 1972).
27. Современа норвешка поезија (Изд. Фаблас, Лас Палмас де Гран Канарија, 1973).
28. Модернизмот во шведската поезија (Изд. Книжевно списание на универзитетот во Мајагуез, Порторико, 1973).
29. Панорама на современата исландска проза (Изд. Институт за култура на шпанското јазично подрачје, Мадрид, 1974).
30. Paradiset Skugga (Избор од поезијата на Висенте Алејксандре. Предговор на Артур Лундквист. Препев на шведски во соработка со Артур Лундквист. Изд. Бониерс, Стокхолм, 1974).
31. Повоена нордиска поезија (Изд. Универзитет Komplutense, Мадрид, 1974).
32. Избор од поезијата на Марија Вине (Изд. Plasa i Hanes, Барселона, 1977).
33. Повоена шпанска поезија, (Изд. Leuvense Schrijversaktie, Лувен, 1980).
34. Ти си Земјата (Стихозбирка од Мимо Морина. Изд. Ријалп, Адонаис, Мадрид, 1981).
35. Insiktens dialoguer (Предговор на Артур Лундквист. Препев на стихозбирката „Дијалози на сознанието“ од Висенте Алејксандре на шведски во соработка со Артур Лундквист. Изд. Boniers, Стокхолм, 1981).
36. Urval av dikter (Избор од поезијата на Фернандо Риело, Изд. Prometeo, Валенција, 1982).
37. Et diktantologi (Избор од поезијата на Фернандо Риело, Изд. Прометео, Валенција, 1982).
38. Оваа радост ти припаѓа (Избор од поезијата на Ерик Ван Рујзбек. Препев од холандски во соработка со Ria Deks de Escribano. Leuvense Schrijversaktie, Лувен, 1983).
39. Антологија на современата македонска поезија (Превод од македонски во соработка со Клеопатра Филипова. Списание „Екиваленсијас“, број 17, Мадрид, 1989).

40. Антологија на современата руска поезија (Студија и биографски податоци: Евгениј Сидоров. Превод од руски во соработка со Татјана Пигариова. Списание „Еквиваленсијас“, број 21, Мадрид, 1991)
41. Светулка (книга од Матеја Матевски. Превод од македонски во соработка со Клеопатра Филипова. Изд. Euroeditor Луксембург, 1992).
42. Антологија на чешката современа поезија (Превод од чешки во соработка со Јана Новотна, Мирослав Ленгарт и Марије Крејцова. Списание „Еквиваленсијас“, број 23, Мадрид, 1993).
43. Антологија на современата словачка поезија (Превод од словачки во соработка со Владимир Олерини и Мирослав Ленгарт. Списание „Еквиваленсијас“, број 24, Мадрид, 1993).
44. Единаесет елгии (книга од Никита Станеску. Превод од романски во соработка со Пјер Зекели. Изд. Либертаријас, Мадрид, 1994).
45. Антологија на современата кинеска поезија (Превод од англиски во соработка со Луис Бурн. Списание „Еквиваленсијас“, број 26, Мадрид, 1995).
46. Поетска антологија од Првиот меѓународен фестивал за поезија во Лас Палмас де Гран Канарија (Културна фондација „Атлантида“, 1998).
47. Беседа за Прличев (Двојазично издание – шпански и македонски. Превод на македонски: Клеопатра Филипова Падрон. Изд. Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј – Охрид, Македонија, 2002.)

ПРЕВЕДЕНИ ДЕЛА

а) Избори од поезијата

48. Poetry Padrón, spisanie Poet, An International Monthly, том 22, бр. 9, септември 1981, изд. Poets Press India, едитор д-р. Кришна Сринивас, Мадрас. Превод на англиски: Луис Бурн. Предговор: Кришна Сринивас.
49. Во сончевите води, изд. Македонска ревија, Скопје, Македонија, 1985. Превод на македонски и студија: Матеја Матевски.
50. Gazela de ара, Изд. Cartea Romaniasca, Букурешт, Романија, 1987. Превод на романски: Марин Сореску и Омар Лара.
51. Подићи празан лист, Изд. КОВ, Вршац, Југославија, 1987. Превод на српскохрватски и студија: Бранислав Прелевиќ. Книга објавена по повод доделувањето на Европската книжевна награда 1986.
52. Quartz, Изд. Euroeditor, “Les Ducats”, Луксембург, 1987. Двојазично издание, шпански и англиски. Превод на англиски: Луис Бурн. Предговор: Антонио Саја.
53. On the Cutting Edge, Изд. Forest Books, Лондон-Бостон, 1988. Превод на англиски и вовед: Луис Бурн.
54. Брега в плам'ци, Изд. Народна култура, Софија, Бугарија, 1989. Превод на бугарски: Лилјана Стефанова и Илинда Маркова.

55. Поезија Падрон, Изд. Македонска книга, Скопје, Македонија, 1990. Двојазично издание, македонски и шпански. Предговор, избор и превод на македонски: Матеја Матовски. Избор објавен по повод доделувањето на Златниот венец на СВП.
56. *Kremtja e fiales*, Изд. Рилиндја, Приштина, Југославија, 1990. Избор, студија и превод на албански: Шерефедин Мустафа.
57. 99 љубавних песама, Изд. Паладин, Белград, Југославија, 1990. Избор, превод на српскохрватски и предговор: Бранислав Прелевиќ.
58. *Antologia poetuska*, Варшава, Полска, 1991. Двојазично издание: полски и шпански. Превод на полски: Рената Кешиерска и Карлос Мародан Касас.
59. *Antología poética*, Кубански институт на книгата, Хабана, Куба, 1992. Избор и претставување: Вирхилио Лопез Лемус и Хериберто Пахес Лендиан.
60. Хусто Хорхе Падрон – ПОЕЗИЈА, Изд. Борина, Софија, Бугарија, 1993. Двојазично издание, бугарски и шпански. Илустрација: Симеон Спиридонов. Превод на бугарски: Тамара Такова.
61. *Eklogi pimatop*, Изд. Здружение на издавачите од Северна Грција, Солун, 1995. Избор, предговор и превод на грчки: Такис Варвициотис.
62. Елен в м'глата, Изд. Орфеј, Колекција Аргос, Софија, Бугарија, 1995. Избор и превод на бугарски: Румен Стојанов.
63. *Magia della parola*, Campanotto Editore, Удине, Италија, 1977. Предговор, избор и превод на италијански: Гаетано Лонго.
64. *Obra poética 1966–1996*, Изд. Tertulia, Синтра, Португалија, 1998. Двојазично издание, португалски и шпански. Предговор: Леополдо де Луис. Превод на португалски: Луис Филипе Сарmento, Антонио Река де Соуса, Фернандо Диас Антунес, Жорже Телџес де Менезес и Мигел Маикарењас. Ги опфаќа првите петнаесет книги поезија.
65. *Il viso dell'enigma*, Franco Puzzo Editore, Трст, Италија, 1999. Предговор, избор и превод на италијански: Мари Барбара Толусо и Гаетано Лонго. Избор објавен по повод доделувањето на Меѓународната награда Трст за поезија.
66. *L'Ardente enigma*, Edizioni Le Nuove Muse, San Marko in Lamis, Фоџа, Италија, 2002. Предговор, избор и превод на италијански: Емилио Коко.
67. *Memoria del fuoco – poesia completa 1966–2000*, I том, Изд. Il Ramo d'Oro Edizioni, Трст, Италија, 2002. Студија и превод на италијански: Гаетано Лонго.

6) *Los Círculos del Infierno* (Кружовиите на ѝеколоиџи)

68. *Helvetets Kretsar*, Изд. René Coeckelberghs, серија „Tuppen på berget“, 70. Стокхолм, Шведска, 1976. Превод на шведски: Моника Хорхе и Артур Лундквист. Предговор: Артур Лундквист. Биенална награда на Здружението на шведските писатели 1976–1977.
69. *The Circles of Hell*, Euroeditor, Луксембург, 1981. Двојазично издание, шпански и англиски. Превод на англиски и коментар: Луис Бурн. Предговор: Артур Лундквист.

70. De Kringen van de Hel, Изд. Leuvense Schrijversactie, Лувен, Белгија, 1983. Двојазично издание, шпански и холандски. Превод на холандски и студија: Ежен ван Итербек. Предговор: Артур Лундквист.
71. Les Cercles de l'Enfer, Изд. Leuvense Schrijversactie, Лувен, Белгија, 1983. Двојазично издание, шпански и француски. Превод на француски и коментар: Едмонд Вандеркамен. Предговор: Артур Лундквист. Вовед: Ежен ван Итербек.
72. Круговите на пеколот, Изд. Списание, поезија и литература, Сеул, Јужна Кореја, мај 1985. Превод на кореански: Шин Тонг-Чун.
73. Круговите на пеколот, Изд. Наша книга, Скопје, Македонија, 1987. Превод на македонски и вовед: Матеја Матевски. Предговор: Артур Лундквист.
74. I Cerchi dell'Inferno, Изд. Libera Università del Mediterraneo, Трапани, Сицилија, Италија, 1990. Превод на италијански и коментар: Франческо Кинаља. Предговор: Артур Лундквист. Вовед: Антонио Контилиано.
75. Круги ада, Изд. Маладаја Гвардија, Москва, СССР, 1990. Превод на руски и вовед: Дарија Бобкова. Предговор: Артур Лундквист.
76. In höllischen Sphären, Изд. Alkyon Verlag, Едиција Eisvogel, Штутгарт, Германија, 1992. Двојазично издание, шпански и германски. Превод на германски: Рудолф Штирн. Предговор: Артур Лундквист.
77. Kruhi pekla, Изд. Nevi, Братислава, Словачка, 1994. Превод на словачки: Јан Замбор и Елишка Дреслерова. Поговор: Јан Замбор.
78. Cercurile infernului, Изд. Orient-Occident, Букурешт, Романија, 1995. Превод на романски: Думитру М. Јон и Каролина Илика. Предговор: Артур Лундквист. Поговор: Думитру М. Јон.
79. Os círculos do inferno, Изд. Tertulia, Синтра, Португалија, 1995. Превод на португалски и предговор: Луис Филипе Сарменто.
80. Is-criekita' L'infern, Изд. Grima, Марса, Малта, 1995. Превод на малтешки и студија: Оливер Фрицери.
81. Rrathët e ferrit, Изд. Albin, Тирана, Албанија, 1995. Двојазично издание, шпански и албански. Предговор: Артур Лундквист. Превод на албански и студија: Фатос Арапи.
82. I kikli tis kolasis, Изд. Здружение на издавачите од Северна Грција, Солун, 1995. Предговор: Артур Лундквист. Вовед: Такис Варвициотис. Превод на грчки: Виктор Ивановичи и Маја Марија Русу.
83. Кр'говете на ада, Изд. Орфеј, „Аргос“, Софија, Бугарија, 1995. Предговор: Артур Лундквист. Превод на бугарски: Љубомир Левчев.
84. Os círculos do inferno, Изд. Xunta de Galicia, Сантјаго де Компостела, Коруња, Шпанија, 1996. Предговор: Артур Лундквист. Критичка анализа и превод на галициски: Луис Алонсо Хиргадо и Шуршо Сiera Велосо.
85. A Pokol Korei, Изд. Krater, Колекција Koloseum, Будимпешта, Унгарија, 1996. Предговор: Артур Лундквист. Поговор и превод на унгарски: Ева Тот.

86. Els Cercles de l'Infern, Изд. Агуацлара, Колекција L'Aiguader, Алакант (Аликанте), Шпанија, 1996. Поговор и превод на каталонски: Љуис Алпера.
 87. Kruhi Pekla, Изд. Ivo Zelezny, Прага, Чешка, 1996. Предговор: Артур Лундквист. Превод на чешки и критика: Антоњин Пшидал.
 88. Gehennemin Girdapları, Изд. Ege Yayincılık, Истамбул, Турција, 1998. Превод на турски и вовед: Аднан Озер.
 89. Krugovi pakla, Изд. Društvo hrvatskih književnika, Загреб, Хрватска, 1999. Предговор и превод на хрватски: Татјана Тарбук.
 90. Круговите на пеколот, Изд. Миоцукуши, Токио, Јапонија, 2001. Предговор: Артур Лундквист. Превод на јапонски: Такаши Арима.
 91. Krogi pekla, Изд. Centar za slovensko književnost, Колекција Aleph-70, Љубљана, Словенија, 2001. Двојазично издание, шпански и словенечки. Прелиминарна студија и превод на словенечки: Цирил Берглеш.
 92. Круговите на пеколот, Изд. Dar Tubkal, Казабланка, Мароко, 2001. Превод на арапски: Мехди Акриф.
 93. Infernuko Itxidurak, Изд. Felipe Huaristi e Imanol Aizpurúa, Сан Себастијан, Баскија, Шпанија, 2001. Превод на баскиски: Фелипе Хуаристи.
- (Други преводи на оваа книга (сè уште необјавени): на полски, Рената Кециерска; на норвешки, Кнут Одегард; на хебрејски, Овед Свердлик; на српски, Бранислав Прелевиќ.)

v) *La visita del mar (Посетиџа на морето)*

94. Посетата на морето, Изд. Детска радост, Скопје, Македонија, 1996. Превод на македонски: Матеја Матевски и Клеопатра Филипова. Предговор: Матеја Матевски.
 95. La visita del mare, Изд. La Meridiana, Палермо, Италија, 1996. Предговор: Леополдо де Луис. Превод на италијански: Франческо Кинаља.
 96. La visite de la mer, Изд. Écrits des Forges, Троа Ривиер, Квебек, Канада, 2001. Превод на француски : Емил и Никол Мартел.
- (Други преводи на оваа книга (сè уште необјавени): на германски, Дирк Ото Емерих; на француски, Бернар Сезе.)

г) *Sólo muere la mano que te escribe (Умира сал ракаиџа шџо џи џишува)*

97. Умира сал раката што ти пишува, Изд. Македонска книга, Скопје, Македонија, 1994. Поговор: Матеја Матевски. Превод на македонски: Матеја Матевски и Клеопатра Филипова.
98. Solo muore la mano che ti scrive, Изд. Levante Editori, Колекција "I Quaderni di Abanico", Бари, Италија, 2001. Двојазично издание, шпански и италијански. Превод на италијански: Емилио Коко.

д) *Resplendor del odio* (Сјајот на омразата)

99. Сјајот на омразата, Изд. Спектар Прес, Скопје, Македонија, 1996. Предговор: Матеја Матевски. Превод на македонски: Матеја Матевски и Клеопатра Филипова.

ѓ) *Ascuas del nadir* (Жарта на надирот)

100. Embrees of nadir, Изд. Општина на град Лас Палмас, Канарски Острови, Шпанија, 1995. Двојазично издание, шпански и англиски. Превод на англиски: Луис Бурн.

е) *Rumor de la agonía* (Шум на коимарот)

101. A whisper of agony, Изд. Општина на град Лас Палмас, Канарски Острови, Шпанија, 1996. Двојазично издание, шпански и англиски. Превод на англиски: Луис Бурн. Книга објавена по повод доделувањето на Наградата Град Лас Палмас де Гран Канарија за поезија.

ж) *Escalofrío* (Морници)

102. Extensao da morte, Изд. Teorema, Лисабон, Португалија, 2000. Превод на португалски: Луис Филипе Сарменто.

103. Calofrío, Изд. Edicions Xerais de Galicia, Колекција Ablativo absoluto, Vigo, Галиција, Шпанија, 2000. Двојазично издание, шпански и галициски. Превод на галициски: Миро Виљар.

з) *Elegía por Justo Jorge Aguiar* (Елеџија за Хусто Хорхе Аџијар)

104. Elegia per Justo Jorge Aguiar, Изд. Levante Editori, Колекција "I Quaderni della Valle", Бари, Италија, 2002. Двојазично издание, шпански и италијански. Предговор и превод на италијански: Емилио Коко.

КРИТИЧКИ ИЗДАНИЈА

105. Инвазија на атомите, Изд. Списание „Стремеж“, Прилеп, Македонија, март–април 1988. Тематски број посветен на песната „Инвазија на атомите“ од книгата „Круговите на пеколот“, во кој се објавени 14 критики. Двојазично издание, македонски и англиски.

106. 200 textos críticos sobre la obra poética de Justo Jorge Padrón (200 критички текстови за поетското дело на Хусто Хорхе Падрон) Изд. Фондација Фернандо Риело, Мадрид, 1991. Рекопилација и предговор: Виктор Ивановичи.

107. La cosmogonía del hombre contemporáneo. Introducción a “Los círculos del infierno” de Justo Jorge Padrón (Космогонија на современиот човек. Про-длабочување во „Круговите на пеколот“ од Хусто Хорхе Падрон), Изд. Arte/Reda, Лима, Перу, 2001. Автор: Сесар Торо Монталво.
108. Los círculos del infierno. 25 aniversario. 25 traducciones. (Круговите на пеколот. 25 години. 25 преводи.) Колекција Agape, Лас Палмас де Гран Кана-рија, Канарски Острови, Шпанија, 2001. Автор: Франк Естевез Гера.
109. Eros y Thanatos: La obra poética de Justo Jorge Padrón (Ерос и Танатос: поетското дело на Хусто Хорхе Падрон), Изд. Вербум, Мадрид, Шпа-нија, 2002. Критички осврт за целокупното поетско творештво на Хусто Хорхе Падрон. Автор: Вирхилио Лопез Лемус.

НАГРАДИ

1. Наградата Адонаис, 1970, Мадрид. За стихозбирката „Темните огнови“.
2. Наградата Боскан, 1972, Барселона. За стихозбирката „Море на ноќта“.
3. Меѓународната награда на Шведската академија за јазик, 1972, Стокхолм. За неговата книга „Новата шведска поезија“ како најдобра книга за истражување и превод на годината.
4. Меѓународната награда на Фондацијата Лундквист, Стокхолм, 1972.
5. Наградата на Норвешкиот национален институт, Осло, 1973.
6. Наградата на Шведскиот институт за култура, Стокхолм, 1974.
7. Наградата на Шведскиот институт за култура, Стокхолм, 1975.
8. Биеналната награда на Здружението на шведските писатели, Стокхолм, 1976–1977. За „Круговите на пеколот“ како најдобра странска стихозбирка преведена на шведски.
9. Наградата Фастенрат на Шпанската кралска академија за јазик, Мадрид, 1977. За „Круговите на пеколот“ како најдобра стихозбирка објавена во Шпанија во периодот од 1972 до 1977.
10. Меѓународната награда на Националниот совет за норвешка култура, Осло, 1978. За неговата истражувачка и преведувачка дејност и за ширењето на норвешката поезија.
11. Меѓународната награда на Светската академија за уметност и култура, Сан Франциско, САД, 1981. За поетски опус.
12. Златен орден на Француската комисија за култура од Брисел, 1981. За поетски опус и за ширењето на европската култура во светот.
13. Меѓународната награда за литература на Мадрас, Индија, 1982. За поет-ски опус.
14. Златен орден на Министерството за образование на Република Кина, 1983. За поетски опус.
15. Сребрени палми на Меѓународната академија „Понтзен“, Неапол, Ита-лија, 1983. За неговиот поетски опус.

16. Почесен орден Густаво Адолфо Бекер и наградата на Здружението на писателите и уметниците на Шпанија, Мадрид, 1985. За стихозбирките „Посетата на морето“ и „Даровите на земјата“, објавени во еден том, како најдобра поетска книга во 1984.
17. Зевс на културата, Атина, Грција, 1985. За поетски опус.
18. Европска награда за книжевност за 1986 год. Вршац, Југославија, 1987. За поетски опус.
19. Меѓународната награда за литература на Софија, Бугарија, 1988. За поетски опус.
20. Меѓународната награда на весникот „Нова Македонија“ за песната „Раката што ти пишува“, како најдобра песна на СВП 1989.
21. Наградата за најдобра книга на годината на Канарските Острови, Шпанија, 1989. За стихозбирките „Умира сал раката што ти пишува“ и „Лицата што ги слушам“, објавени во еден том.
22. Златен венец на Струшките вечери на поезијата, 1990, Македонија. За поетски опус.
23. Наградата Феликс Касанова де Ајала, Тенерифе, Канарски Острови, 1991, за неговата необјавена книга „Траги во заграда“.
24. Наградата Алкараван, Аркос де ла Фронтера, Кадиз, Шпанија, 1991, за песната „Повикувајќи се на Моцарт во две темпа“.
25. Златно перо на XXI. меѓународен фестивал за преведувачи во Тетово, Македонија, 1992, за Антологијата на современата македонска поезија, објавена во Шпанија.
26. Наградата Орфеј, Софија, Бугарија, 1992, за неговиот поетски опус.
27. Наградата Гвадалахара за поезија, Шпанија, 1993, за книгата „Изворот на присуствата“.
28. Наградата за култура на Стогодишнината на Диарио де Лас Палмас 1893– 1993, Лас Палмас де Гран Канарија, Канарски Острови, Шпанија, 1993, за најистакнато творештво во Канарската култура од XX век.
29. Наградата Блез Сандар на Меѓународниот фестивал за поезија во Швајцарија, Ивердон-Нојшател, 1994, за поетски опус.
30. Наградата за најдобра книга за литература во годината на Канарите, 1994, Лас Палмас де Гран Канарија, Автономна влада на Канарските Острови, Шпанија, за книгата „Сјајот на омразата“.
31. Наградата на Академијата Michel Madhusudan од Калкута, Индија, 1995, за поетски опус.
32. Наградата на Градот Лас Палмас де Гран Канарија за поезија, 1995, за книгата „Шум на кошмарот“.
33. Меѓународната награда за поезија „Никита Станеску“, Романија, 1996, за поетски опус.

34. Големата награда на Канарските Острови за литература 1997, Автономна влада на Канарите, за целокупното творештво.
35. Наградата Aula de Poesía на Универзитетот во Барселона, 1998, за стихозбирката „Морници“.
36. Меѓународната награда за поезија на градот Трст, Италија, 1999, за поетски опус.
37. Меѓународната награда на весникот „Нова Македонија“ за песната „Јас сум човекот што те љуби“ за најдобра песна на СВП 2002, Струга, Македонија.
38. Меѓународната награда за песни посветени на морето, Министерство за морепловство, Мадрид, Шпанија, 2002.
39. Прва меѓународна награда за љубовна поезија, Кружок на убавите уметности, Палма де Мајорка, Балеарски Острови, Шпанија, 2002.

ОДЛИКУВАЊА И ПРИЗНАНИЈА

Поет-Лауреат за напредна литература од страна на Меѓународното здружение на поети лауреати од Манила, Филипини, 1979.

1. Член основач на Меѓународниот комитет на Европскиот поетски фестивал во Лувен, Белгија, 1979.
2. Стипендија за литературно творештво од Министерството за култура на Шпанија за неговата книга „Посетата на морето“, Мадрид, Шпанија, 1980–1981.
3. Почесен граѓанин и миленик на градот Лувен, Белгија, 1981.
4. „Меѓународен бард“ од страна на Меѓународното здружение на современи бардови, Мелбурн, Австралија, 1981.
5. “Distinguished Visiting Scholar and Poet” на Универзитетот во Сан Хосе, Калифорнија, САД, 1982.
6. Почесен член на Иberoамериканското здружение на писателите од САД, Глендејл, Калифорнија, САД, 1982.
7. Член на Светската академија за уметност и култура, 1982.
8. Претседател на Шестиот светски конгрес на поетите, Мадрид, Шпанија, 1982.
9. Почесен член (“Honorary Fellow”) на Здружението за шпански и хиспаноамерикански студии при Универзитетот во Небраска-Линколн, САД, 1983.
10. Заслужен член на Меѓународната академија „Понтзен“, Неапол, Италија, 1983.
11. Doctor Honoris Causa на Светската академија за уметност и култура, 1983.
12. Дописен член на Академијата Маларме во Париз, Франција, 1983.
13. Орден на Седмиот светски конгрес на поетите одржан во Маракеш, Мароко, 1984.

14. Почесен орден на градот Пловдив, Бугарија, 1986.
15. Орден на Северноамериканската академија за шпански јазик како дописен член од Шпанија, Њујорк, САД, 1986.
16. Почесен орден на Канарскиот музеј, Лас Палмас де Гран Канарија, Канарски Острови, Шпанија, 1987.
17. Почесен член на Народната библиотека во Белград (прв странец кому му е доделено ова одликување), Југославија, 1987.
18. Почесен орден на град Софија, Бугарија, 1988.
19. Почесен член на Шпанската групација на писателите од Балеарските Острови, Палма де Мајорка, Шпанија, 1989.
20. Почесен член на Друштвото на писателите на Македонија, поради неговите заслуги во ширењето на македонската литература, Скопје, 1992.
21. Омилен син на градот Лас Палмас де Гран Канарија, 1995.
22. Почесен член на Литературниот кружок на Лас Палмас, 1997.
23. Почесен генерален конзул на Македонија во Шпанија, 1997.
24. Почесен граѓанин на град Струга, Македонија, 1998.
25. Редовен член на Институтот Рикардо Палма, Лима, Перу, 2001.
26. Doctor Honoris Causa на Универзитетот Рикардо Палма, Лима, Перу, 2001.
27. Gran Cruz de la Orden, Претседателство на владата на Канарските Острови, Лас Палмас де Гран Канарија, 2002.

ГОРАН СТЕФАНОВСКИ

ГОРАН СТЕФАНОВСКИ е роден на 27 април 1952 година во Битола.

Завршил студии по англиски јазик и книжевност на Филолошкото факултет во Скопје и ја добил наградата за најдобар студент на генерацијата. Студирал и драматургија на Театарската академија на Универзитетот во Белград (1972–1973).

Во периодот од 1975–1977 година е на постдипломски студии на Универзитетот во Белград – на Филолошки факултет, книжевни студии. Магистерска теза со наслов „Сценскиот најавитива како основа на драматургијата на Семјуел Бекет“ ја одбрал во 1979 година.

Од 1974–1978 година е драматург во драмската редакција на ТВ Скопје (драматуршка работа на ТВ сценарија, уредување и адаптација на бројни драми, работа во продукција и пост-продукција).

Стефановски е асистент по англиска книжевност на Филолошкото факултет во Скопје (работа на полето на англискиот студент со посебен акцент на Шекспир и англиската драма), и редовен професор по драматургија на Факултетот за драмски уметности во Скопје (работа на полето на креативното пишување и студии на драмските теории и модели).

Во летниот семестар работи на Универзитетот Браун во Провиденс, Род Ајленд, САД (1990) со Фулбрајтова стипендија за истакнат уметник; во 1998–2000 година е визитинг професор по драматургија на Драмското институт во Стокхолм, Шведска, а од 2000 година е хонорарен професор по драматургија на Универзитетот во Кенџи и на Крајсџ Черч колеџот во Кентербери, Велика Британија.

Во литературатурата дебитира пред триесетина години со ТВ-играта „Клинч“ (1974). Опиштожила ја сè до нашиве дни се пројавува како плоден и атрактивен автор, главно во драмската уметност, врзувајќи го своето и националното име за преситжни и високи домашни и интернационални награди и признанија. Во орбитата на сеопштиот интерес се пробива со драмата „Диво месо“ (1979 година), за првпат е изведена на сцената на Драмскиот театар во Скопје, во режија на Слободан Унковски, кон крајот од декември 1979 година.

По „Диво месо“ следеа – „Лет во месец“ (театарска фреска), 1981, „Hi-Fi“ (театарска музација), 1982, „Дуило дно“ (театарска пасажа во три сџава со кода), 1983, „Бушава азбука“ (ТВ-серија во 31 епизода), 1985, „Тејовирани души“ (театарска паса), 1985, „Црна дука“ (театарска паса), 1988, „Лонг џеј“ (рокенрол мистерија), 1988, „Кула вавилонска“ (театарска паса), 1990, „Сараево“ (приказни од еден град) 1993, „Сџареџот со камен околу враџот“, 1994, „Сега му е мајката“ (фарса), 1995, „Баханалии“, 1996, „Казабалка“, 1998, „Ситие сме луѓе“, 1998, „Приказни од еден град“, 1999, „Хоџел Европa“ (сценарио за мултимедијален проект), 2000, итн.

Горан Сџефановски е изведуван на ситие македонски сцени (Скопје, Битола, Штип, Сџирумица, Прилеп, Велес, Охрид, и др.), преку ситие некогашни југословенски културни центри (Белград, Загреб, Љубљана, Сараево, Нови Сад, Ниш, Мосџар, Бања Лука, Суботица, Пироџ, Титоград, Тузла, Цеље, Лесковац, Вараждин, Риека, Заечар, Зрењанин, Приштина, Осиек, Сомбор, Крагуевац, Вршац, итн.), сè до големиите театарски центри во светот: Париз, Белград, Будимпешта, Лондон, Пазарџик, Софија, Варна, Москва, во повеќе градови во САД, во Брезно во Словачка, во Лоѓ во Полска, Антверпен во Белџија, Сџокхолм итн.

ЗА НАШАТА ПРИКАЗНА

Првпат влегов во оваа зграда пред дваесетина години. Работев на Филолошкиот факултет како асистент по англиска книжевност и често поминував покрај МАНУ. Еден ден отидов на пријавницата и, ни повеќе ни помалку, побарав да го видам Блаже Конески. Бев и самиот изненаден од таквата одлука. По неколку минути Блаже Конески се симна долу. Беше љубезен и спокоен. Разговаравме десетина минути и воопшто не се сеќавам за што. Веројатно се обидував да го импресионирам. Се сеќавам на една друга побитна работа: од некакви причини сметав дека имам право на тој човек. Дека тој седи таму и ги застапува моите интереси и дека можам кога сакам да се повикам на него. Тоа беа времиња кога мислев дека тоа што го правам има некаква заедничка смисла и важност.

Потоа следеа долги посни години. Ми се чинеше дека сè што знам некако се истумба и се истркала во калта, дека работите веќе немаат заедничко значење, дека часовниците се враќаат на нула, дека меморијата се брише и ревидира. Некој праша: Ајде да ве видиме сега? Со тешко срце се обидував одново да се измислам, да живеам во анонимност, да се лишувам од сопствената важност. Дотолку повеќе ме израдува веста дека сум избран за член на МАНУ. Значи не било точно дека баш никој не смета на нас.

Фрлам поглед наназад на последниве пет децении и гледам дека, сакал јас или не, работите зеле некаков тек, се наредиле во оној образец познат под името судбина. Штом е така, можеби е време да се поднесе некаква сметка, да се направи рекапитулација, инвентар. Повремено на продавниците пишува: Затворено. Правиме попис.

Дозволете ми да кажам овде некој збор за приказните: за нивната смисла и значење, за материјалот од кој се прават, за тоа

како се често смешно и тажно и опасно спротивставени една на друга. Еве неколку приказни од детските денови.

Имам осум години, живеаме во Прилеп, во удобен стан, над „аптеката“, на главната улица. Градскиот саат ни е веднаш до влезот на зградата. Топло, густо, лепливо августовско попладне. На улиците нема знаци на живот. Сам сум, татко ми, мајка ми и брат ми се веќе во Скопје, секој ден треба да се селиме, да дојдат по мене. Ми претстои патување. Во еден миг ја гледам својата иднина, линијата на сè што ќе ми се случува. И тој миг трае и трае, како временска дилатација, како стоп кадар во кој се вклучени сите мои подоцнежни години. Тоа е најдолгиот момент во мојот живот. Се гледам себеси јасно во контекстот на некој голем свет кој допрва ми претстои и кој како некако повторно да се враќа на таа точка од која сè уште не сум пошол, точка која е истовремено и исходиште и утока.

Приказна втора: Слава Свети Никола во куќата на баба ми Алтана и дедо ми Стрезо во Дебар Маало. Тука се чичковците Круме, Иван, Миле и Ристо, стрините, братучедите, соседите, пријателите. Ние децата сме облекле волнени чорапи и уживаме во ретката слобода да правиме што ни е кеиф. Куќата мириса на мискојна, сите весело пуштиле грла и отвориле срца. Доцна навечер заспивам среде бучавата, спокојно, топло, сигурно. Татко ми Мирко ме крева во раце и ме носи дома. Здрав студ. Снегот крцка под неговите нозе. (Патем речено не верувам дека е случајно тоа што денес сме пак воочи на Свети Никола.)

Приказна трета: Имам пет години. Премиера на Македонска крвава свадба во Народниот театар во Прилеп. Никој не ми кажал дека на крајот на претставата ќе ја убијат мајка ми Нада. Некој вади кубура, пука во неа, таа паѓа мртва, се спушта завесата, почнува аплауз во публиката, јас плачам. Доаѓа мајка ми по мене, ме убедува дека тоа не е ништо стварно, дека е театар, дека не боли. Но, јас веќе не ѝ верувам, ниту тогаш, ниту подоцна, ниту сега, иако таа е одамна покојна. Од тој момент почна мојата фасцинација со тоа што е реално, а што привид, што е кулиса, а што сцена.

Приказна четврта: Како дете многу се плашев од приказната за Силјан Штркот, за мистичната метаморфоза на човек кој се отиснува од својата фамилија и поаѓа на ацилак. Му се случува бродолом и морето го исфрла во некоја пуста земја. Станува штрк и осуден е да помине цело лето на оцакот од својата куќа, гледајќи ја својата фамилија која не може да го препознае. По многу перипетии Силјан повторно станува човек, се враќа дома и им раскажува на домашните за неверојатните доживелици.

Со години не можев да ја најдам митолошката матрица на оваа приказна. Ми личеше на библиската парабола за изгубениот син. Мојот професор Бркиќ ме предупреди дека изворот можеби не е христијански туку ориентален. Пишувајќи ја пиесата „Црна дупка“ во 1985 година, претпоставив дека Силјан не се престорува во штрк, туку станува невидлив. Тогаш не бев сигурен за што е таа пиеса: за смрт, лудило, сон или оргазам. По 1992 година неколкумина ме прашаа дали не е тоа можеби драма за граѓанска војна.

Сите овие примери се дел на мојата длабока лична или ако сакате лирска приказна. Но лирскиот принцип редовно се судира со епскиот принцип, внатрешниот живот со надворешниот, нашата волја се судира со волјата или индиферентноста на другите. Доаѓа до контра-приказна, конфликт, драма.

Моето име и презиме кои се крајно едноставни во мојава средина, во Велика Британија се предмет на забуни. Кога ќе кажам како се викам на шалтерите им се тресат рацете, не знаат што да напишат. Ги собирам писмата кои ми стасуваат со погрешно напишано име и веќе имам завидна збирка од педесетина егземплари врамени под стакло. Ги гледам повремено како проста и жестока илустрација на две спротивставени приказни. Стефанокси, Стефаноуски, Стефанобски итн. Да не отворам уста.

Друг пример. Тастатурата на мојот компјутер има разни англиски слова кои се сосем неупотребливи во мојот мајчин јазик: ДУПЛО В, КЈУ, ИПСИЛОН. Но тие сепак се корисни. Ако притиснам ДУПЛО В добивам наше Њ, ако притиснам КЈУ добивам Љ, а ако притиснам ИПСИЛОН добивам S. Значи треба само малку концентрација. За да добијам К притискам десна заграда, за Ш лева заграда. Но морам да внимавам затоа што поради некоја мистериозна причина ако побарам голема буква добивам мала и обратно. За буквата Ч притискам знак на честичка, но при тоа го притискам и копчето за голема буква, затоа што ако ја притиснам за мала ќе добијам Ж. Кога ќе ја напишам буквата И компјутерот автоматски ми ја пишува како голема буква затоа што во англискиот јазик буквата И кога е сама се чита „Ај“ и значи „Јас“. И така пишувањето на мајчиниот јазик е постојана битка со некаков глобалистички аждер, некаква мултикултурна перколна машина, која додуша ги содржи и моите перформанси и волна е да ми ги даде, но само ако ги побарам под специјален визен режим. Секој македонски текст компјутерот автоматски ми го подвлекува со црвена боја како граматички сосем неисправен, скоро илегален.

За ова драматично триење на приказните пишував неодамна на светскиот ден на театарот.

Сите живи суштества се раѓаат со инстинкт за преживување. Пајациите, за да преживеат, имаат совршен вроен инстинкт за ткаење мрежи. Луѓето, за да преживеат, имаат совршен вроен инстинкт за ткаење приказни – за тоа кои се, што се, од каде доаѓаат и каде одат. За нас нема ништо поважно од овие приказни. Тие се с’рж на нашиот живот, столб на нашиот идентитет.

Идентитетот е приказна за тоа кои сме, зошто сме и што сакаме. За да можеме да преживееме во суровиот свет, оваа приказна мора да е точна, заснована на познавање на теренот, на длабок увид, на прецизен тлоцрт. Погрешната приказна може скапо да не чини, да не одведе во заблуда, во ќорсокак, во смрт. Бидејќи теренот постојано се менува, и приказната мора да претрпува постојани уточнувања. Приказната е мапа. Ако мапата не одговара на теренот, ние сме изгубени, како во џунгла.

Уште од деца, гладни сме за приказни, преку нив го учиме животот, се подготвуваме за него. Ги учиме контрастите, несогласијата, конфликтите, драмата на нашите животи: Црвенкапа наспроти волкот, доброто наспроти злото, љубовта наспроти омразата, вистината наспроти лагата, суштината наспроти привидот, Хамлет наспроти Елсинор, Силјан наспроти Коњари.

Имаме насушна потреба да ја разбереме приказната за себе, да се огледаме, да се препознаеме, да се окуражаме. Копнееме да ја споредиме нашата приказна со други приказни, да испитаме каде сме исти, каде слични, а каде сосем различни. Бараме мајстор раскажувач кој ќе ги протолкува знаците, ќе ги симне маските, ќе ги поврзе причините и последиците, ќе понуди патокази.

Приказната некогаш е неартикулиран крик, некогаш хармонична мелодија; некогаш е темна и непроѕирна како рентгенска снимка, некогаш е сјајна и весела како бајка; некогаш е смешна, некогаш ужасна, а понекогаш и двете. Но едно е јасно: ниедна култура не може да опстане без точна, снажна и автентична приказна! И не само тоа: културата Е токму таа точна и снажна и автентична приказна.

Театарот е моќна работилница и погон за приказни. Во театарот приказната не се РАСКАЖУВА, туку се ПОКАЖУВА. Таа е сега и тука, пред нас, на дофат. Театарот е мегдан на кој го остриме алатот на нашата приказна, разбој на кој ги ткаеме нејзините конци, тука го вежбаеме мускулот на нашата свест и совест, го уточнуваме

нишанот на нашата акција, ја ставаме на вага нашата историја и судбина.

Ја покажуваме нашата приказна – нашата вистина за тоа кои сме биле, кои сме и кои сакаме да бидеме за однапред.

Сето ова лесно се голта како теорија, но тешко се спроведува во пракса. Домашниот лирски есап не излегува лесно на комерцијалниот, епски пазар. Летово во Визбаден, на театарско биенале, се најдов на вообичаена тркалезна маса со претставници на Албанија, Кипар, Турција, Грција и Бугарија. Сè мажи со бради, балканска тевабија. Некој новинар од Франкфуртер Рундшау почна со стереотипни и малоумни прашања од типот како вие ја гледате Европа. Прашав зошто постојано ме сместуваат во исто друштво, зошто никој не ми поставува цивилни прашања, нема интерес за мојата епизода оној август во Прилеп, за славите во мојата фамилија, за мајка ми во улогата на Цвета, за Силјан Штркот? Зошто постојано ме сведуваат на нивната претпоставка за тоа кој сум? Зошто ми подметнуваат нивна приказна за тоа која е мојата приказна? Зошто е тоа единствениот простор кој ми го оставаат за дискурс? Си велам: ти нема бегање од македонското прашање, поголемо е од тебе, те следи како судбина.

Одам пред некој ден на вечера во Кентербери, опкружен со сити и комфорни пријатели и познаници од Универзитетот во Кент. Некои од книгите кои сум ги читал, тие ги напишале. Парите кои јас ги сонувам, тие ги трошат. Мојот таван е нивниот под. И седам таму на штрек, со трема, адреналинот ми бие во чело, притисокот кренат, се ребрам пред одсудната битка на живот и смрт, ич или брич. Тргнете ги жените и децата, ова е двобој! Македонецот е повторно на испит! Пуштам рогови како бик, ми иде пена на устата. Но овие се лукави, па елегантно ме ескивираат, како тореадори, флексибилни се пред мојот гнев, тука е нивната моќ.

Звучи парадоксално, но излегувањето од Македонија се чини одвојување а всушност е вид спојување. Можеш да глумиш Англичанец во Скопје, во Англија си само Македонец. Презриво им држам лекции на оние кои ме прашуваат дали Македонија е Грција, дали зборуваме руски, дали сите сме муслимани. Со нив е лесно, тешко е со оние кои се одлично упатени. А значи тоа таму кај вас државата ви е падната на колена. А значи страотна корупција. А значи тоа рамковниот договор пеколна машина со запален фитил. А значи Грците не ви го признаваат името? Се разбира најлесно е кога ме фалат: добар ви е оној Милчо Манчевски, оној Симон Трпчевски, оној Влатко

Стефановски. Јас климам задоволно со глава, па да, природно, се подразбира. Еден од нив ми е брат.

Најстрашно е кога никој не допира ни една од моите теми. Се чувствувам излишно и осуетено. Кога бев млад човек така доаѓав во Белград, нестрпливо сакав да фатам кавга, сега и овде, веднаш и на лице место, да докажам дека не сум инфериорен, дека не сум, цитирам, „мрак дојден од југ“. Еве ме во Лондон, зајапурен, како пеливан. Има ли бре овде јунак за мегдан? Дајте да пиеме, на вино вадам ножеви, а на ракија пиштоли. А Лондон е дванаесет милионски град, гајле му е за моето јуначење. Веќе сум уморен и пијан, се струполувам во кревет со матна претстава дека тоа самиот себеси се предизвикувам, дека ја трошам силата непотребно, дека сум сам. Веќе сум во депресија, веќе си недостасувам себеси, на мравка да се качам дома да си појдам. „Па овде имало многу Црнци, Арапи, Индијци! Па каде е поканата од кралицата? Па јас очекував чајанки, лордови, дами и бон-тон...“

Значи проблемот не бил само во светот, туку и во мене. Пред многу години, како студент важно им изјавив на моите лектори Греам и Пеги дека „Кралот Лир“ не бил вистинска трагедија. Тие се свртеа со целосно внимание и ме прашаа: „Интересно. Зошто?“ Ова ме збуну. Како зошто? Зошто ме прашуваат зошто? Зарем не е доволно што им кажувам така крупна работа па уште сакаат и аргументи. Зарем не ми веруваат? Сфатив дека мојата способност за критичко мислење е кревка, дека можеби имам некаква интуиција, но немам критички апарат да ја одбранам. Тие стрпливо чекаа одговор. Па јас во гимназија добивав петки само затоа што на стратешки места во лектирите ќе уфрлев по некој странски збор. Се беше базирано на шарм, на блеф, на еротика. Разговорите беа поле за лесна импровизација, духовита размена на импресии, без обврски, кому иде, удри убиј, само нека е весело. Наши сме, па белки нема сега да се испитуваме како во полиција. Наместо да им кажам не знам или ќе научам, јас ја свртев темата на друга страна, само за да царува мојот инает, да ги држам во неизвесност, да се прашуваат каква ли тоа генијална идеја имав која не им ја соопштив. Но ме замислија. Научив дека треба да стојам зад тоа што го говорам, да не издавам лажни меници, да не му правам бајрам на умот. Осветата ме стаса подоцна кога и самиот станав наставник, па студенти слични на мене на прашањата „зошто“ креваа раменици. Како зошто? Така! Од инает! За цабе.

Ме прашуваат во Шведска прашање на кое чекаат прост одговор со да или не: Ќе дојдеш ли вечер? Имам длабинска потреба да

кажам и да и не и можеби. Како што обично правам и како што обично ми прават дома. „Ај да се пречуеме уште еднаш“. Зошто да оставам траги, јас, номадот. Зошто да се обврзувам. Зошто агата да знае кај сум па да дојде и да ми ја скине главата? Моето племе специјализирало заметнување на траги. Тоа е сјајна чаршииска техника на преживување, но така не се пишува академски труд, така не се води рационална политика, така не се прави модерна држава.

Е сега некој збор за чаршиската приказна:

Чаршијата верува дека светот и историјата ја заборавиле и турнале на страна, па и таа ги има турнато на страна и светот и историјата. И така е вечна. Чаршијата го смета светот за одроден и корумпиран, а себеси за неговата чиста суштина и душа. И за да ја зачува својата чистота чаршијата одбива да делува, таа мирува, се препушта, не учествува во светот, само го сеири. На светот му вели *да* само кога зема од него, на пример бескаматни кредити на грејс периоди. Но на истиот тој свет му кажува одлучно *не* ако тој почне да прашува како ги троши парите. Нашите дубари се општествено корисни, тоа е наша домашна, патриотска пљачка, нежна, со дикат, тешко се објаснува на неупатени луѓе од страна. За *ова* ги бива нашите бандити. Но око не им трепнува додека нивните белосветски колеги ги демантираат од корен темелите на нашата Приказна и инсталираат свои наративни работилници. „Па тој што ја плаќа нарачката кажува која песна ќе се пее. Ние тераме бизнис. Вие културњаците сте за да ја штитите Приказната“. Види мајката!

Повремено чаршијата ќе дозволи некој да ја искара, некој учител, старец со бела коса или ќелав, глас на совеста; некаков романтичен призрак, подгреан литерарен труп, некој кој нешто паметно ќе пцали, а таа ќе се прави дека посрамено слуша, за потоа пак да се врати на своите маалски игри без граници.

Чаршијата секако му зела мерка и му дошла до ак и на Силјана. Таа е љубопитна, има увид во сè, сè памети, ништо не заборува, има последен збор, за сè има капаче, поговорка, ишарет, марифет, за секого има прекар, да не се занесува многу. Сиљан секојдневно се јавува на рапорт. Ако понекогаш посака да е сам чаршијата му вели: Не се двоји од буљуко, ќе те јади волко. Ако сака да си замине од меана му вели: Е кај ќе одиш сега? Знаеш кај ќе одиш? Ако каже дека има работа му вели каква бре работа, што ќе работиш, седи тука. А Силјан е и таен поет, па мора да пишува скришно, кога никој не го гледа. Во чаршијата е скроман, просечен, како први така други,

се уточнува, не штрчи, се посипува со пепел. Чаршијата тера мајтап со Силјан, како што тера мајтап и со светот и со животот сам.

И ете го Силјан во меана, и тој сеири, ги начекува на заб минатото и иднината, открива дека сè околу него е завера, дубара, лага, дупли пас, дека ништо не е свето, и тоа не само во односите меѓу луѓето туку и во светот сам, во самата егзистенција. Светот е привид, збир на привидни ставови и привидни чувства. Тој е нужно вештачки и тоа е добро затоа што штом е вештачки тогаш не е трагичен, тогаш не боли.

Силјан заминува на својот аџилак, едвај преживува бродолом и серија внатрешни земјотреси, се враќа дома, седнува на истото место, во истата меана, со истите луѓе, среде истиот сеирџиски муабет и никој не знае ни кај бил Силјан ниту што правел ниту ги интересира. Тие знаат дека светот е фатаморгана и дека космосот е закривен и дека патувањето не е можно. А ако Силјан сака нешто да каже му велат: што ќе ни кажеш, џанам. Знаеме се. И така кругот се затвора. Кај беше. Никаде. Што правеше? Ништо.

Кундера во еден есеј расправа за осветата која чаршијата му ја смислува на Одисеј кога овој се враќа дома во Итака. Му расправаат за сè што им се случило во годините на неговото отсуство, но никој не го удостојува со прашањето што тоа *џој* правел под сидините на Троја. Не го прашуваат ни за Ахил ни за Хектор ни за Пријам ни за Хекуба, не го прашуваат ни за Кирке ни за киклопот ни за песната на сирените ни за мачното десетгодишно лутање на патот за дома.

И лелека Силјан кај Цепенков: *Јас сум во една џусџа земја, кај џиџо џеџел не џеџи! ... ќеџки со џушка да бев убиен...во оваа џусџелија ќе умрам и орли, врани, месџа ќе ми и јадаџ... Зер долна земја ќе биди оваа?* Тешко е кога човек е странец во странство. Но уште потешко е кога човек е странец дома. Најстрашни се оние времиња кога самиот дом се претвора во туѓина, во џенем, во јабана. Кога човек е на своето огниште, а саштисан и отуѓен како змија да го полазила. Кога е внатрешно раселено лице. Кога т'гата не е поради отсуство туку поради присуство. Кога седи среде куќи, а не може да си ја препознае домата.

Во осумдесеттите години секое мое доаѓање во Прилеп значеше отседнување во Хотелот Липа. Хотел граден по сите принципи на синдикална приказна, богат соц-реалистички конструкт, работничка утопија, блескав синоним на братство и единство. Сјајно лоби, огромен ресторан во кој на човек му е некако срам да нарача ширден или

тавче гравче, кои и онака ги нема на листата на јадења. Заменети се со аргентинско ќураско и киевски шашлик. Некаков лажен есперанто универзализам, фалсифицирана пропусница за измислена Европа. Без врска со било каква органска македонска традиција.

Бев лани во Прилеп. Хотелот Липа беше под стечај, затворен, полн со лебарки. Се сместив, или подобро ме сместија, во нов, што-туку изграден приватен хотел, граден по сите принципи на европската приказна како што денес ја замислуваме, кога ги гаиме придобивките на капитализмот. Добив почесен огромен апартамент од стотина квадрати. До самиот влез џиновска маса со осум кожни фотелји, демек тука ќе држам состаноци, а ако сум мафијаш ќе го делаам пленот. Во аголот бар со високи столици, витрини со празни картонски кутии за виски. Кревет со огледало, ала Џејмс Бонд. Тешки завеси, како во будоар. Правено со најдобри намери, гурбетчијата се вратил од големиот свет, сакал до го увезе и внесол студени, празни кич форми. Тука навистина умрела душата. Дали да плачам или да се смеам? Камо черги? Мутафи? Јамболии? Штици? Тоа би била вистинска европска сензација! Каде е мојот Прилеп? Низ прозорецот гледам нанижани тутуни. Го гледам Маркукули. И тука сум и не сум тука.

Во Дебар Маало, иста приказна. Се градат висококатни кутии за чевли на места кајшто биле куќарки со дворови. Според кој план, која приказна? Каде е моето Дебар Маало. Дали ќе градиме од корен лажно ново, дали ќе градиме од корен лажно старо? Кај ни е вистинската куќа? Кај ни е домата?

Летоска имавме немили настани по повод Струшките вечери на поезијата, настани кои сè уште не се разрешени и чии последици долго ќе се чувствуваат во нашето културно и општествено меко ткиво. Настани врзани со нашето поимање на поимите куќа и култура. Во секоја традиционална македонска куќа секогаш имало соба за гости во која никој од домашните не влегува. Во таква куќа растев. Животот се живее во кујна, таму се готви, таму се јаде, таму се пишуваат домашни задачи, таму е секогаш топло. А гостинската соба е темна, празна и студена. Овој концепт на куќа ја има за урнек приказната и културата на граѓански салон во кој гостинот го држиме на дистанца, му го прикажуваме нашиот живот како излог, како репрезентација, како параван зад кој го криеме срамот од нашите секојдневни животи.

Не е ли време да ја споиме гостинската соба со кујната? Да ги примаме гостите на свој терен, да им понудиме да јадат тоа што и ние дента јадеме, а не да им простираме нешто за кое претпоставуваме дека е нивен терен, а по кој самите се тетеравиме како на стаклени

нозе. Не е ли време и ним и себеси да си кажеме: еве не, ова сме ние. Да се прифатиме, да се споиме со себе, да се видиме прво кои сме, пред да смислуваме кои сакаме да бидеме. Културата е секојдневната технологија на нашиот живот. Тука се гледа како на дланка длабоката структура на нашиот општествен договор: кој носи, а кој меси, кој готви, а кој јаде, кој мие садови, а кој спие по ручек, кој наредува, а кој служи.

Ние сме во свесен и несвесен раскол со светот, но и со себе самите и внатре меѓу нас. Во беспопштедна борба, нетрпеливост, отровна пизма, мерење на сè низ двојни аршини. Приказната за Силјан Штркот е приказна за таквиот расцеп, за изгубеност, за лутање, за неснаоѓање. Приказна за траума и за слом. Накусо речено приказна за криза на идентитетот. Силјан е проколнат: Синко, синко, пилци да се сториш и од кукава наша да одлеташ, та в поле да појдеш, по трњето да стоиш и еден друг да се бараш, та да не можеш никоаш да се најдиш! Понекогаш ми се чини дека и нашава држава, како и пилците Сиве и Чуле, се слуша како пее ама не може да се види, да се најде, да се гушне, да се исцели, да се смири.

Но Силјан Штркот е приказна и за иницијација, за храброст, за подвиг, за себенаоѓање. Пример дека отуѓеноста може да се надмине со волја и работа, дека изгубената невиност може да се надомести со зрелост и искуство. Дека ликот може да се поврати низ болна метаморфоза на ново раѓање. Од судирот на лирскиот и епскиот принцип се раѓа новиот драмски издржан Силјан. Човек кој не се самосожалува туку ја препознава својата вина и ја презема одговорноста за својот живот.

Е досѝа веќе за болесѝа! Сите ја знаеме и сити сме од дијагностите. Постојано ја чепкаме и отвараме раната. Тешко ја поднесуваме болеста затоа што знаеме што е здравје, затоа што сме горди и затоа што копнееме да најдеме иљач.

Еве некои од сосѝојкиѝе на нашиѝа ѝриказна на кои сум длабоко ѝорд:

Горд сум на нашиѝи ѝжив ѝринциѝ на ѝпарадоксалносѝи: Анти логика не како ирационалност туку како принцип на живот. Слобода на итарпејовска јуродивост, итрина, снаодливост. Слобода на глупоста. Обратност на перспективата. Свест дека животот не може да се сфати со ум, ниту може рационално да се исцрпи неговата смисла.

Горд сум на нашиѝиѝе рѝиѝуали на ѝживеење. Фамилија, прочка, слава, амкање со јајца, прегрнување, отворена емоционалност, при-

фаќање, помирувачка моќ, игривост, телесност, тактилноста, затворање очи на песни, зурли и тапани, сарма, лубеница, пинџур и бурек, внатрешни лавиринти на заедништво и кругови на љубов, некаква постојана детска радост и возбуда околу мали нешта.

Горд сум на свеќаиџа сѣроџосѣ и сведеносѣ на нашите икони и фрески. Кај и да чепнеш палимпсести на раскошен дух, ризници на заумна уметничка артикулација. Божествена патина.

Горд сум на нашиџа сериозна исѣориџа на ѣамеѣење, питомост и кроткост и почит за различноста, Талмуд школи во Скопје и Битола, мудрост на соживот, извесна историска резигнација и зрелост, увид дека животот е сериозна појава, дека има смисла да се зборува само за метафизика, само за смислата сама.

Горд сум на нашиџа жилавосѣ. И покрај сиот нарушен идентитет, заврзани раце, крпа во уста, обезличеност и распарченост, жив сум и гладен сум за живот. Знам дека ме има според нападите со кои работат да ме снема. Знам дека сум според упорноста со која се трудат да не сум. Мојата жилавост излегува од аванот во кој ме толчат и тиганот во кој се крчкам. Токму тој аван и тој тиган се моите места на моќ.

Се разбира овие македонски работи се меч со две острици, термините кои ги употребувам се контаминирани, можат да налеат масло на оган. Страста која ја имаме е и храна и отров, може да ни го стопли домот и да ни ја запали куќата, погонско гориво и за љубов и за омраза. Нашите најдобри особини лесно знаат да ни го свртат грбот и да работат против нас. Но во нашите проблеми се нашите решенија. Дедо Цепенко не учи: Кај што паѓа чоек, таму и станува.

Лани славевме стогодишнина од Илинденското востание:

Илинден и Крушевската република се една од нашите најголеми приказни:

тие се нашата *меџа нарација*. Зошто оваа приказна така живо опстојува и не опседнува? Несомнено затоа што не уверува дека иако сме мали можеме да кренеме глава, да пуштиме глас, да избориме право на своја историска судбина. Со еден збор, дека сакаме да не има, дека имаме волја за себе самите.

До пред десетина години Македонија беше во Источна Европа. Значи, како-така, сепак во Европа. Но таа приказна се распадна и Источна Европа веќе не постои. Ние се најдовме само на Балканот, и тоа во неговиот западен дел, поттурнати во третиот свет, не само некомплементарни на Европа туку и некако спротивставени со неа,

како ориентален приврзок, како темно огледало на кое таа ги проектира своите стравови. Тоа е нова, грда и опасна страница во приказната.

И како сега да се мислиме себеси? Како одново да се европеизираме, кога Европа се пази да не се балканизира? Како да се видиме, да се измериме, да поставиме дијагноза, како да го наместиме нишанот? Водиме тешка и исцрпувачка дебата по овие прашања.

Едни велат дека исклучиво Европа е виновна за нашата незавидна положба, дека треба да и се сврти грб на таа блудница, дека можеме без нејзината отуѓеност и јаловост, во однос на кои ние сме органичност, потенција и спонтаност.

Други велат дека исклучиво ние сме виновни за сè, дека треба да си свртиме грб на самите себеси, да и бакнеме рака на Европа и да и појдеме во прегратка со првиот авион, со карта во еден правец, само подалеку од овој хаос, анархија и насилство, во однос на кој таа е ред, богатство и чистота.

И двете позиции се инфериорни и само го потхрануваат европското егзотично клише за нас: во првата приказна ние сме наакани самобендисани бабаити, а во втората лигави некритични епигони. Двете приказни меѓусебно се исклучуваат – нудат или сè или ништо, или пекол или рај и ништо помеѓу – никаков овоземски живот. Тие се малодушни и се темелат на негативна идентификација: не знам точно кој сум, но точно знам кој *не сакам да бидам*. Тие приказни се мрзливи и пасивни, избегнуваат анализа, работа и одговорност и мелодрамски тврдат дека заслужуваме повеќе.

Но во политиката, како и во бизнисот (или конечно, како во жирирањето на театарски фестивали), не го добиваш она што сметаш дека си го заслужил туку она што ќе успееш да го избориш, да го испазариш, да го договориш. Демократијата е постојано и стрпливо пазарење со оние кои не мислат исто како тебе, со оние со кои си објективно спротивставен. Демократијата е преговарање, прилагодување, компромис. Нешто кое му е туѓо на чаршискиот, инаетчиски, тврдоглав и фиксиран поглед на свет. Оној поглед кој мери ѓутуре и не признава никаква поединечност, кој оперира како затворен вилает и презира секаква другост, кој порадо ќе ги прифати историјата и политиката како судбина и елементарна непогода, отколку како работна обврска и граѓанска должност.

Ни треба макотрпна работа за да ја утврдиме и ускладиме нашата автентична и суверена приказна. Ни треба востание на визија,

волја и ум; на упорен труд, медиумска лукавост и преговарачка вештина. Државите се прават со жртви и крв, но се чуваат со работа и памет. Пред сто години, илинденските херои, својата волја за држава ја потврдија со својата автентична и убедлива *смрт*. Ние денес, нашата волја за оваа држава, мораме да ја потврдиме со нашиот автентичен и убедлив *живот*.

Нивната победа беше во нивниот *пораз*. Нашата победа мора да биде – во нашата *победа*!

Дозволете ми на крајот да се вратам на поводот на овој собир. Со голема радост го прифаќам членството во МАНУ надвор од работниот состав. Ова за мене претставува исклучителна чест и високо признание. Тоа го доживувам како заверка за мојата работа, од вас, моите современици, мајстори упатени во струката – оние кои знаат и умеат. Истовремено, тоа го сметам и како признание за моите најблиски, за сопругата Патриша, синот Игор и ќерката Јана, за мојата поширока фамилија и за моите соработници.

БИБЛИОГРАФИЈА
НА ПРОФ. Д-Р ГОРАН СТЕФАНОВСКИ

Драмски џиеси

1. „Јане Задрогаз“, *Културен живоџ*, XX, 1, Скопје, 1975, стр. 29–40.
2. *Диво месо*, Мисла, Скопје, 1981.
3. *Divlje meso*, превод на „Диво месо“ на српскохрватски Gojko Janušević, Sterijino Pozorje, Novi Sad, 1980.
4. *Proud Flesh*, превод на „Диво месо“ на англиски McConnel–Duff, Sterijino Pozorje, Novi Sad, 1980.
5. „Proud Flesh“, превод на „Диво месо“ на англиски McConnel–Duff, Sterijino Pozorje, *Scena*, (English Issue 4), Novi Sad, 1981. str. 170–186.
6. „Јане Задрогаз“, во *Драматурџија Југославиџ*, превод на руски Наталија Вагапова, Искуство, Москва, 1982, стр. 583–622.
7. *Лет во место*, Мисла, Скопје, 1982.
8. „Let u mestu“ превод на „Лет во место“ на српскохрватски Dušan Gorenčevski, *Scena*, XVIII, 2, Novi Sad, 1982, str. 109–128.
9. „Divlje meso“, превод на „Диво месо“ на српскохрватски Borislav Pavlovski, во *Suvremene makedonske drame*, urednik Branko Hečimović i Borislav Pavlovski, Znanje, Zagreb, 1982, str. 213–260.
10. „HI–FI“, превод на српскохрватски Biljana Biljanovska, во *Ka novoj drami*, Vol. 3, Tribina, Beograd, 1983, str. 1–63.
11. „Клинч“, *Дело 74*, X, 3, Штип, 1983.
12. „Proud Flesh“, превод на „Диво месо“ на англиски Prof. Ralph Bogert, во *Slavic and East European Arts*, Vol. 2, No. 1, State University of New York at Stony Brook, fall, 1983, pp. 59–93.
13. „Divlje meso“, превод на „Диво месо“ на српскохрватски Gojko Janušević, во *Antologija savremene jugoslovenske drame*, Vol. 2, urednik Ognjen Lakićević, Svetozar Marković, Beograd, 1984, str. 325–403.

14. „Flying on the Spot“, превод на „Лет во место“ на англиски Patricia Marsh Stefanovska, во *Scena*, English issue 8, Novi Sad, 1985, pp. 170–188.
15. „Vadhus“, превод на „Диво месо“ на унгарски Marietta Vujicsics, во *HID* magazine №. XLIX, 7–8, Novi Sad, 1985, str. 950–971 i str. 1128–1156.
16. *HI-FL & The False Bottom*, превод на англиски на „Хај–Фај“ и „Дупло дно“ Patricia Marsh Stefanovska, BkMk Press, University of Missouri, Kansas City, 1985.
17. „Tetovirane duše“, превод на „Тетовирани души“ на српскохрватски од авторот, во *Književne novine*, 700–701, Beograd, 1985, str. 29–32.
18. „Тетовирани души“, *Нова Македонија*, Скопје, 1986 (објавено во 15 продолженија од 28 април до 13 мај).
19. *Tetovirane duše i druge drame*, (српскохрватски преводи на „Тетовирани души“, „Лет во место“, „Хај Фај“ и „Диво месо“), Narodna knjiga, Beograd, 1987.
20. *Полејѝ на месѝе и друѝе пиесѝ*, (руски преводи на „Јане Задрогаз“ од Т. Попова, „Диво месо“ од Рина Усикова и „Лет во место“ од Наталија Вагалова), уредник Р. Усикова, Радуга, Москва, 1987.
21. „Duplo dno“ (превод на српскохрватски Ристо Василевски), *Ka novoj drami*, Vol. 3, urednik Dragana Bošković, Nova knjiga, Beograd, 1987, str. 5–36.
22. *Одбрани драми*, Мисла, Скопје, 1987.
23. „Crna gupa“ (превод на „Црна дупка“ на српскохрватски Gojko Janušević), во *Scena*, №. XXIV, 1, Novi Sad, 1988, str. 199–208.
24. „Long Play“ (превод на германски Simona Erlitzer), во *YU Fest 1988*, National Theatre of Subotica, Subotica, 1988, pp. 170–205.
25. *Long Plej*, Дом на млади, Скопје, 1988 (циклостилно издание).
26. „Dzikie mięso“ (превод на „Диво месо“ на полски Jolanta Klaszninowska), во *Antologia współczesnego dramatu jugosłowianskiego*, уредник Ognjen Lakičević, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, Poland, 1988, str. 321–378.
27. „Žive maso“, (превод на „Диво месо“ на словачки Jan Janković) во *Javisko* magazin, №. 1, Bratislava, CCSR, 1989, pp. 17–33.
28. „Кула Вавилонска“, *Млад борец*, магазин №. 1669, 31.I 1990, Скопје, стр. 21–32.
29. *Диво месо и нови драми*, Трето уво, Скопје, 1992.
30. *Чернодрински се враќа дома*, НИП Магазин 21, Скопје, 1992.
31. „Sarajevo“ (превод на германски Sabine Zolchow), *Theater der Zeit*, magazin №. 1, Berlin, Mai/Juni 1993.
32. „Ex–Yougoslavie, le theatre dans la guerre, textes reunis, traduits et presentes par Mireille Robin“, en excerpt from „Sarajevo“, превод на француски, *Les Cahiers*, Revue Trimestreille de Theatre, Comedie–Francaise, №. 9, Paris, Automne 1993.
33. „Sarajevo“ (извадоци од пиесата во превод на холандски Tinke Davids), *Atlas* magazin №. 7, Amsterdam.

34. „Sarajevo“, *Storm* magazine №. 6, (Out of Yugoslavia), (published in association with Carcanet Press), London, 1994, pp. 210–268.
35. „Sarajevo“, (превод на полски Danuta Cirlić–Straszyńska), *Dialog* magazin №. 4, Kwiecień 1994, Warszawa, Poland.
36. „Tetovane duše“, (словачки превод на „Тетовирани души“ Jan Janković), *Javisko*, magazin №. 6, Bratislava, 1994.
37. „Sarajevo“, (американско издание) *Performing Arts Journal*, New York, May 1994, Vol I. XVI, №. 2.
38. „Bahanalije“, (српскохрватски превод на „Баханалии“ Gojko Janušević), *Scena*, 1–2, 1997, Novi Sad, Yugoslavia.
39. „Anime Tatuare“ (италијански превод на „Тетовирани души“ Nicoletta Gaida), *il gallo silvestre*, 9, 1997, Sestante, Mira (Ve).
40. „Černodrinski se vraća kući“ (српскохрватски превод на авторот), *Mostovi*, (Časopis za prevodnu književnost, 111, juli–septembar 1997, Beograd. Yugoslavia.
41. „Sarajevo“ во *Balkan Blues* (writing out of Yugoslavia), уредник Joanna Labon, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1995.
42. „Bakanalije“ во антологија на светска драма *Dramatikon* 2, Beletrina, Ljubljana, 2001.
43. „Proud Flesh“ (англиски превод на „Диво месо“) во *Ten Modern Macedonian Plays*, Матица македонска, Скопје, 2000.
44. *Собрани драми* (во 2 книги), Табернакул, 2002, Скопје.

Најиси и есеи

1. „Сценските ремарки како основа на театарот на Самјуел Бекет“, *Театарски гласник*, III, 5–6, Скопје, 1978, стр. 12–13.
2. „Разумен театар – Едвард Бонд“, *Театарски гласник*, 13–14, Скопје, 1980, стр. 10–14.
3. „Англиската драма (без Шекспир) во Македонија од 1915 до 1985“, *Театарски гласник*, 28, Скопје, 1986, стр. 23–28.
4. „Pearls of Wisdom“, *EuroMaske* (European Theatre Quarterly), №. 3, Ljubljana, 1991.
5. „Приказни од дивниот исток“ есеј *Форум*, Скопје, 1999, (преведено и прејечено во *НИИ*, Белград, Југославија, 1999, *Radio Zagreb III*, *Хрвајска* 1999, *Theater Heute*, Германија, 6.VI 2000, *Alternatives theatrales*, 64, Брисел, Белгија, 2000.

Проза

1. „Конзервирани импресии“, *Разглед*, XVI, 4, Скопје, 1974, стр. 320–325.
2. „Конзервирани импресии“, *Разглед*, XXI, 5, Скопје, 1979, стр. 433–436.
3. „Конзервирани импресии“, *Разглед*, XXII, 10, Скопје, 1980, стр. 1053–1057.

Академски трудови

1. *A Little Book of Traps* (a scriptwriting tool), („Мала книга на стапици“, помагало за пишување драми), Dramatiska Institutet, Stockholm, Sweden, 2002. (Македонското издание на оваа книга е предвидено за март 2003, во издание на Табернакул од Скопје).

КИРО УРДИН

КИРО УРДИН е роден на 12 мај 1945 година во Ситрумица каде го завршува основното и средното образование. Дипломирал на Правниот факултет во Белград. Студирал на Академијата за применета уметност во Париз (1973/74 г.) Дипломирал на Академијата за филм – Париз (1997 г.).

Живее и работи во Париз од 1974 година. Од 1984 г. до денес професионално се занимава само со сликарство и има реализирано над 100 самостојни и групни изложби во познати галерии и музеи.

Освен во Македонија каде излагал во Музејот на современа уметност и во Интернационалната галерија „Ситоби“ (1994 и 1996 г.) има излагано во: Франција, Австрија, Швајцарија, Холандија, Данска, Шведска, Норвешка, Англија, Шпанија, Словакија, Германија, Грција, Јапонија, Кина – Хонгконг, Тајван, Јужна Кореја, САД, Порторико, Мексико, Хаваи, Тунис, а последната изложба се одржа во Галеријата на Гиј Пийерс, познат светски галерист и поа во Сан Пол’д Ванс – Франција. За ова изложба е снимен и филм.

Има реализирано самостојни изложби во музеите: Данобијана – Словачка за што има и книга-каталог. Со свои самостојни изложби се претставил во музеите: Ја ван д’Тогт – Холандија, Миура – Јапонија, во музејот на убава уметност во Тајпеј – Тајван, како и во Музејот на убава уметност Сан Јуан – Порторико во 2001 г.

За неговите изложби е пишувано во околу 600 весници, речиси во секоја од земјите каде што излагал. Покрај сѐмнатните написи има дадено и над 30 интервјуа на телевизиските канали.

Сликата „Планетариум“, која е сликана низ најзначајните културни центри на светот, стаѓа меѓу најголемите во современа Европа, со површина од 48 м². Сликата е откупуена и поставена во зградата на електронскиот гигант NEWAUS во Ејндховен – Холандија. Планетариумот како мултимедијален проект е меѓу првите уметнички дела во ликовниот правец мондидализам. За „Планета-

риумот“ е снимен и филм на 16 мм кој беше прикажан и на официјалната селекција на познатото телевизиско фестивал во Монте Карло во 1998 година.

Во тек е финалната монтажа на ТВ-филмот „Дојона“, снимен за Белгиската ТВ во Африка (Мали) за темата „Дојони“. Филмот е инспириран од платното работено во маслена техника кое го носи истото име, а сликата е работена во темата „Дојони“ и има димензии 3 × 4 м.

Од сликата и филмот „Планетариум“ во тек е реализацијата на темата која ќе се реализира како модерен балет од страна на познатата кореографка Дебра Вилсон од Канада. Дел од танчерките ќе бидат ангажирани и од балетот на МНТ, а дел од Канада.

Од страна на репрезентативот на Атинскиот ликовен музеј е избран како сликар од Македонија кој имаше самостојна изложба во Солун кога градоот беше избран како културна престолнина на Европа. Изложбата беше реализирана од 9 до 20 јули 1997 година.

Досега за сликарството на Киро Урдин, покрај бројните каталози излегоа и книгите „Киро Урдин“, Париз, 1988, книгата каталог во издание на Музејот на современа уметност на Македонија во Скопје, 1994, во ноември 2000 год. Музејот во Данубијана ја издаде книгата „Репроспектива на Киро Урдин“ по повод големата изложба организирана од страна на музејот во Словачка. Во текот на 1997 година во Париз излезе книгата „Планетариум“, на 170 стр. голем формат, во која се прикажани сите фази во изработката на сликата. Во 1998 година во издание на „Вило“ од Париз излезе репрезентативната книга од 200 стр. во која е прикажан дел од сликарството на Киро Урдин. Предговорот е на Жерар Хуриџера. Како последна репрезентативна книга излезе публикацијата „Киро Урдин – сликарство“, издадена од страна на големите галеристи Гиј Пийерс.

Во 1999 година имал чест да излаѓа во галеријата на Даниел Бесеих, покрај другите, со сликарите: Ајел, Арман, Бернар Бифе, Сезар, Шагал, Корнеле, Дебре, Дубуфет, Дуфу, Харисунг, Кијно, Кислинг, Ланској, Линдсјором, Пикасо, Ујрило, Васарели и Фламинк, а во Кнуд Зуи, Белгија, во декември 1999 година да излаѓа со Пикасо и со нобеловецот Гинтер Грас.

Од 1984 година, од кога професионално се занимава со сликарство има насликано над 1.500 слики во маслена техника и акварел.

Дел од сликите се наоѓаат кај видни колекционери, голем дел кај големи љубители на ликовната уметност кои не се колекционери, истоа дел од сликите се оркупувани од галеристите каде што излаѓал и неколку слики се оркупени и од музеите.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А
НА СЛИКАРОТ КИРО УРДИН

ДЕЛА ОД КНИГАТА „КИРО УРДИН“ ОД 1988 ГОДИНА

АКВАРЕЛИ

1. „Ќерката на Пикасо“	(40 × 70 см)
2. „Нимфи“	(50 × 65)
3. „Виолинист“	(60 × 80)
4. „Два музичара“	(60 × 80)
5. „Клошар“	(50 × 70)
6. „Адам“	(60 × 80)
7. „Осаменост“	(50 × 70)
8. „Сликарот во огледалото“	(80 × 100)
9. „Средба на боговите“	(70 × 100)
10. „Безнадежност“	(90 × 80)
11. „Покана за љубов“	(70 × 90)
12. „Преживеан“	(60 × 80)
13. „Доминаторка“	(60 × 80)
14. „Среќна фамилија“	(70 × 90)
15. „Композитор“	(70 × 90)
16. „Сеќавање“	(50 × 80)
17. „Коњ од лакот на Јагода“	(60 × 80)
18. „Пријатели“	(50 × 60)
19. „Жена“	(50 × 80)
20. „Одминување на музичарите“	(60 × 80)
21. „Инсект и затвореник“	(60 × 75)
22. „Презентација“	(50 × 70)

23. „Недоразбирања“	(50 × 70)
24. „Поетеса“	(50 × 80)
25. „Пијанист“	(60 × 80)
26. „Адам и Ева“	(50 × 80)
27. „Македонска мајка“	(80 × 90)
28. „Дете“	(50 × 70)
29. „Во очекување на Годо“	(50 × 80)
30. „Меморија“	(60 × 90)
31. „Римјанка“	(50 × 70)
32. „Професор и ученик“	(50 × 70)
33. „Тарас Буљба“	(50 × 70)
34. „После 2001“	(60 × 80)
35. „Желба“	(50 × 80)
36. „Кабаре“	(50 × 70)
37. „Возрасни“	(50 × 70)
38. „Сонот на еден музичар“	(50 × 70)
39. „После дождот“	(50 × 70)
40. „Трубачот“	(60 × 80)
41. „Соучесници во судбината“	(50 × 70)
42. „Жена што седи“	(70 × 80)
43. „Љубомора“	(60 × 80)
44. „Берач“	(50 × 80)
45. „Екстаза“ (80 × 100)	(60 × 80)
46. „Очекување“	(40 × 70)
47. „Танчери“	(50 × 80)
48. „Сон и дете“	(50 × 70)
49. „Убавата гитариска“	(50 × 70)
50. „Духот на Михаел“	(70 × 90)
51. „Икар“	(50 × 70)
52. „Ликовен критичар“	(50 × 70)
53. „Музичар“	(50 × 70)
54. „Метач“	(40 × 60)
55. „Чувства“	(50 × 70)
56. „Двојно лице“	(60 × 80)
57. „После Микеланџело“	(60 × 80)
58. „Во театарот“	(50 × 70)
59. „Куртизана“	(50 × 70)
60. „Три добри духа“	(50 × 70)

61. „Религиозни“	(50 × 70)
62. „Поглед во иднината“	(60 × 80)
63. „Двајца пријатели“	(50 × 70)
64. „Филозофија“	(80 × 100)
65. „Недоразбирање“	(50 × 70)
66. „Проба“	(50 × 60)
67. „Мини човек“	(50 × 70)
68. „Парижанка“	(50 × 70)
69. „Митски луѓе“	(50 × 70)
70. „Оркестар“	(50 × 80)
71. „Афинитети“	(50 × 70)
72. „Раскинување“	(50 × 70)
73. „Долго патување“	(50 × 80)
74. „Разбирање на животот“	(50 × 70)
75. „Патување“	(50 × 70)
76. „Лет“	(50 × 70)
77. „Автопортрет“	(50 × 70)

АКВАРЕЛИ ИЗЛАГАНИ ВО МУЗЕЈОТ ВО ДАНУБИЈАНА И ОБЈАВЕНИ РЕПРОДУКЦИИ ВО КАТАЛОГОТ-КНИГА

78. „Вагленар“	(50 × 60)	1985 г.
79. „Пикадор“	(80 × 120)	1993
80. „Канибалска жртва“	(550 × 75)	1995
81. „Рагбист“	(50 × 70)	1995
82. „Интимност“	(50 × 70)	1995
83. „Мислител“	(55 × 75)	1993
84. „Сувенир од Египет“	(100 × 150)	1994
85. „Пријател од Нова Гвинеја“	(60 × 100)	1996
86. „Гнурец“	(60 × 100)	1996
87. „Драма“	(105 × 180)	1996
88. „Мок“	(75 × 160)	1996
89. „Разочарување“	(105 × 145)	1998
90. „Болен бенд“	(70 × 100)	2000
91. „Експлататор“	(70 × 100)	2000
92. „Електроника“	(70 × 100)	2000

93. „Верност“	(70 × 100)	2000
94. „Простор и време“	(70 × 100)	2000

ДЕЛА ОБЈАВЕНИ И ИЗЛАГАНИ ВО ДАНУБИЈАНА
И ПОМЕСТЕНИ ВО ИСТАТА КНИГА
– МАСЛА НА ПЛАТНО

95. „Принцеза на Карибите“	(73 × 92)	1992
96. „Татко и дете“	(73 × 92)	1993
97. „Јужна нок“	(73 × 92)	1993
98. „Градина на животните“	(130 × 162)	1992
99. „Лолита“	(89 × 162)	1990
100. „Движење“	(92 × 300)	1995
101. „Светот на артистот“	(81 × 100)	1991
102. „Пијано бар“	(130 × 162)	1990
103. „Враќање на паганот“	(81 × 100)	1993
104. „Живот“	(96 × 129)	1997
105. „Ритам“	(73 × 92)	1993
106. „Полноќно пристаниште“	(130 × 162)	1993
107. „Игра на кентаури“	(152 × 210)	1993
108. „Волтстрит империја“	(114 × 1146)	1993
109. „Жед“	(114 × 1146)	1996
110. „Чудна земја“	(130 × 1952)	1996
111. „Метафора“	(120 × 235)	1996
112. „Индијенска жетва“	(146 × 195)	1996
113. „Недодирливо“	(96 × 129)	1997
114. „Детал од Планетариум“		1997
115. „Создавање на светот“	(73 × 92)	1997
116. „Исклучок“	(81 × 100)	1997
117. „Поаѓање на Масаите“	(130 × 195)	1997
118. „Пред дождот“	(73 × 92)	1998
119. „Борнео“	(86 × 81)	1998
120. „Екватор“	(120 × 120)	1998
121. „Ерусалим“	(90 × 120)	1998
122. „Масаи Мара“	(110 × 120)	1998
123. „Маја - Жена“	(81 × 100)	1997
124. „Сина апстракција“	(81 × 100)	1997

125. „Кинески сид“	(120 × 160)	1998
126. „Црвено и бело“	(72 × 91)	1998
127. „Духовна војна“	(140 × 280)	1997
128. „За секогаш“	(200 × 240)	1998
129. „Комуникација“	(73 × 92)	1997
130. „Куртуазија“	(100 × 120)	1997
131. „Прва емоција“	(100 × 120)	1997
132. „Отело“	(89 × 116)	1992
133. „Материја и дух“	(73 × 92)	2000
134. „По дождот“	(100 × 120)	2000
135. „Линија и простор“	(120 × 160)	2000
136. „Љубов и предавство“	(200 × 300)	1999
137. „Последна надеж“	(200 × 300)	2000
138. „Милениум“	(200 × 300)	1999
139. „Нежни чувства“	(200 × 300)	1999
140. „Њујорк“	(200 × 300)	1999
141. „Експериментална музика“	(200 × 300)	1999
142. „Европа“	(240 × 400)	1999
143. „Стратосфера“	(290 × 800)	1999
144. „Дел од Планетариум“	(24 m ²)	1999/7

ДЕЛА ОБЈАВЕНИ ВО КНИГАТА ЗА КИРО УРДИН И ИЗЛАГАНИ
НИЗ ГАЛЕРИИТЕ ОД КНИГАТА НА WIM TOEBOSCH
– МАСЛА НА ПЛАТНО

145. „Сохо“	(100 × 160)	1996
146. „Мед“	(100 × 2000)	1995
147. „Имагинација“	(80 × 120)	1997
148. „Сирена“	(70 × 120)	1992
149. „Бегалец“	(100 × 120)	1997
150. „Гуру“	(100 × 150)	1997
151. „Дух“	(80 × 120)	1992
152. „Медитација“	(100 × 150)	1995
153. „Там там канибал“	(80 × 120)	1992
154. „Флик“	(120 × 120)	1992
155. „Африканки“	(150 × 80)	1994
156. „Жена на фараонот“	(80 × 130)	1991

157. „Македонска симфонија“	(120 × 90)	1996
158. „Светот на уметникот“	(90 × 120)	1991
159. „Реинкарнација“	(100 × 120)	1992
160. „Црвена жена“	(90 × 120)	1993
161. „Коњи“	(90 × 120)	1995
162. „Заведување“	(90 × 130)	1990
163. „Пијанист“	(80 × 120)	1994

ДЕЛА РЕАЛИЗИРАНИ И ИЗЛАГАНИ НА ПОВЕЌЕ ИЗЛОЖБИ
И ЗАСТАПЕНИ ВО КНИГАТА „КИРО УРДИН“ – ВИЛО – ПАРИЗ
СО ПРЕДГОВОР ОД ХУГИЕРА стр. 201 голем формат

АКВАРЕЛИ

164. „Просјак“	(50 × 60)	1985
165. „Мојата соба“	(50 × 60)	1985
166. „Вагленар“	(50 × 60)	1985
167. „Одмор на уметникот“	(50 × 65)	1986
168. „Портрет на жена“	(50 × 60)	1986
169. „Киклоп“	(50 × 60)	1986
170. „Пушач“	(50 × 65)	1986
171. „Њу Орлеанс“	(55 × 75)	1987
172. „Силна жена“	(50 × 60)	1995
173. „Афричка жена“	(80 × 110)	1990
174. „Амазонска мајка“	(55 × 75)	1994
175. „После 2100“	(50 × 60)	1995
176. „Гаволско лице“	(50 × 60)	1986
177. „Играчи“	(50 × 60)	1986
178. „Душата на Мишел“	(50 × 60)	1986
179. „Париска жена“	(50 × 60)	1987
180. „Филмски правец“	(50 × 60)	1987
181. „После дождот“	(50 × 60)	1986
182. „Човек стаорец“	(55 × 75)	1988
183. „Мемфисто фулос“	(50 × 75)	1988
184. „Белешки“	(50 × 60)	1987
185. „Општа судбина“	(50 × 60)	1986
186. „Летечка кокошка“	(50 × 75)	1987

187. „Оперета“	(55 × 75)	1987
188. „Време за љубов“	(65 × 80)	1988
189. „Три надежа“	(65 × 80)	1988
190. „Јужна Америка“	(65 × 80)	1987
191. „Црниот Хофа“	(50 × 60)	1989
192. „Спомен од Египет“	(100 × 150)	1994
193. „Воден свет“	(75 × 100)	1993
194. „Животински свет“	(75 × 100)	1993
195. „Риголето“	(63 × 87)	1998
196. „Мудрец“	(80 × 120)	1993
197. „Состојба на умот“	(55 × 75)	1995
198. „Епицентар“	(55 × 75)	1996
199. „Свадба на Масаите“	(55 × 75)	1996
200. „Космичка сирена“	(90 × 150)	1995
201. „Рагбист“	(55 × 75)	1995
202. „Друштвена жена“	(55 × 75)	1995
203. „Еротски чувства“	(55 × 75)	1995
204. „Пикадор“	(80 × 120)	1993
205. „Канибалска љубов“	(80 × 120)	1993
206. „Химера“	(100 × 130)	1997
207. „Канибалска жртва“	(80 × 120)	1993
208. „Вселенска апстракција“	(80 × 120)	1993
209. „Време на науката“	(80 × 120)	1991
210. „Размислување“	(55 × 75)	1993
211. „Бушман“	(55 × 75)	1994
212. „Милување“	(55 × 75)	1992
213. „Нежно чувство“	(66 × 71)	1993
214. „Амазонски пријател“	(55 × 75)	1995
215. „Амазонски Индијанец“	(55 × 75)	1995
216. „Осамена девојка“	(70 × 100)	1993
217. „Симфонија“	(70 × 100)	1992
218. „Играч“	(55 × 75)	1991
219. „Победник“	(55 × 75)	1994
220. „Интериер“	(55 × 75)	1996
221. „Новогвинејски пријател“	(60 × 85)	1996
222. „Пиза“	(60 × 85)	1998
223. „Биг Бен“	(60 × 85)	1998
224. „Вечен пријател“	(65 × 80)	1997

225. „Страдање“	(60 × 100)	1996
226. „Астроном“	(100 × 150)	1993
227. „Ноћ на паганите“	(100 × 150)	1994
228. „Тотем“	(80 × 100)	1991
229. „Момент на лудило“	(55 × 75)	1992
230. „Двојна сила“ I	(75 × 100)	1996
231. „Двојна сила“ II	(75 × 100)	1996
232. „Амстердам“	(100 × 155)	1993

МАСЛА

233. „Човек слон“	(73 × 92)	1998
234. „Атланта“	(110 × 120)	1998
235. „Жена што се одмора“	(60 × 81)	1998
236. „Две нимфи“	(89 × 116)	1991
237. „Амазон“	(60 × 73)	1991
238. „Фатална жена“	(46 × 55)	1990
239. „Воздишка“	(73 × 92)	1991
240. „Ориентална жена“	(65 × 81)	1991
241. „Ноћен пожар“	(65 × 81)	1991
242. „Конечно враќање“	(65 × 81)	1998
243. „Воајер“	(65 × 81)	1993
244. „Шведска ноћ“	(60 × 73)	1992
245. „Играч“	(96 × 121)	1993
246. „Бруклинска жена“	(72 × 91)	1992
247. „Фараонска жена“	(62 × 95)	1991
248. „Карибска принцеза“	(73 × 92)	1998
249. „Вртеж“	(89 × 116)	1999
250. „Средба“	(89 × 116)	
251. „Среќен човек“	(73 × 92)	1991
252. „Сирена“	(73 × 92)	1992
253. „Севиља“	(73 × 92)	1992
254. „Девица“	(50 × 61)	1991
255. „Метаморфоза“	(60 × 81)	1991
256. „Канибал од Миндоро“	(81 × 100)	1993
257. „Човек од Миндоро“	(73 × 160)	1993
258. „Млад Масај“	(50 × 60)	1997

259. „Сомнеж на канибалот“	(54 × 65)	1993
260. „Црн бисер“	(74 × 104)	1997
261. „Камерунска жена“	(65 × 81)	1997
262. „Нова Гвинеја“	(73 × 92)	1993
263. „Црвена ноќ“	(70 × 100)	1996
264. „Кратер Килимандаро“	(800 × 97)	1996
265. „Враќање на паганот“	(81 × 100)	1993
266. „Игра на кентаурите“	(130 × 162)	1993
267. „Матадорот и бикот“	(73 × 92)	1993
268. „Ѓавол“	(73 × 92)	1992
269. „Там там канибал“	(89 × 116)	1992
270. „Градина на животните“	(130 × 162)	1992
271. „Мило животно“	(50 × 61)	1995
272. „Луси“	(54 × 65)	1991
273. „Дама од Монако“	(70 × 80)	1997
274. „Дрво на љубовта“	(96 × 129)	1997
275. „Андалузија“	(74 × 92)	1997
276. „Бахија“	(130 × 195)	1990
277. „Симбиоза“	(65 × 81)	1991
278. „Сахарска жена“	(81 × 65)	1995
279. „Вселенско животно“	(81 × 100)	1995
280. „Комедијант“	(81 × 65)	1997
281. „Нуба“	(100 × 81)	1997
282. „Тikuју човек“	(50 × 61)	1991
283. „Нежна мајка“	(73 × 92)	1991
284. „Митолошки бик“	(73 × 92)	1991
285. „Заеднички живот“	(81 × 100)	1990
286. „Љубов“	(50 × 73)	1997
287. „Родео“	(73 × 92)	1992
288. „Триангл“	(110 × 140)	1992
289. „Приказна на морнарот“	(73 × 92)	1991
290. „Пристигнување“	(100 × 81)	1991
291. „Окок“	(81 × 55)	1997
292. „На плажа“	(81 × 100)	1992
293. „Завршеток“	(54 × 73)	1994
294. „Бог на паганите“	(73 × 92)	1996
295. „Рибар“	(73 × 60)	1992
296. „Татко и дете“	(92 × 173)	1992

297. „Сопствена сенка“	(73 × 92)	1997
298. „Раѓање“	(73 × 60)	1993
299. „Жена во црвено“	(80 × 65)	1992
300. „Доктор“	(60 × 73)	1992
301. „Отпуштање“	(92 × 173)	1991
302. „Комуникација“	(114 × 145)	1991
303. „Биафра“	(92 × 73)	1992
304. „Заведување“	(100 × 81)	1990
305. „Безмисленост“	(81 × 100)	1993
306. „Големата фамилија“	(100 × 81)	1991
307. „Лет“	(92 × 173)	1997
308. „Кошмар“	(90 × 90)	1991
309. „Архитект“	(65 × 192)	1995
310. „Тајна“	(89 × 114)	1995
311. „Почеток на светот“	(73 × 92)	1995
312. „Очекување“	(100 × 81)	1997
313. „Сила“	(92 × 73)	1995
314. „Светот на Хамлет“	(130 × 162)	1992
315. „Плима“	(146 × 195)	1995
316. „Испраќање на Масаите“	(130 × 195)	1997
317. „Чудна земја“	(130 × 195)	1996
318. „Индиска шума“	(146 × 195)	1996
319. „За секогаш“	(200 × 240)	1998
320. „Метафора“	(120 × 235)	1996
321. „Дете“	(65 × 81)	1992
322. „Трудност“	(73 × 82)	1992
323. „Чарбур на полноќ“	(89 × 116)	1993
324. „Канибалска маска“	(92 × 73)	1995
325. „Драмско интермецо“	(54 × 73)	1995
326. „Развод“	(89 × 116)	1991
327. „Жолта ноќ“	(73 × 92)	1993
328. „Човек на иднината“	(116 × 89)	1989
329. „Огнен бик“	(60 × 73)	1988
330. „Нежно чувство“	(100 × 81)	1991
331. „Апстракција“	(45 × 55)	1993
332. „Движење на боите“	(97 × 130)	1991
333. „Зелена апстракција“	(81 × 100)	1992
334. „Духовна жена“	(140 × 280)	1995

335. „Импresiја од Волтстрит“	(152 × 210)	1995
336. „Пролет“	(130 × 90)	1990
337. „Рикошет“	(145 × 105)	1996
338. „Базична емоција“	(100 × 120)	1997
339. „Маја жена“	(100 × 81)	1997
340. „Љубовен акт“	(81 × 100)	1997
341. „Еротика“	(82 × 100)	1997
342. „Црвено и бело“	(91 × 72)	1998
343. „Трета димензија“	(60 × 100)	1998
344. „Документ“	(100 × 150)	1996
345. „Кеопсова пирамида“	(73 × 92)	1992
346. „Борнео“	(81 × 60)	1998
347. „Холандија“	(73 × 92)	1998
348. „Мачу Пикчу“	(73 × 92)	1998
349. „Танзанија“	(100 × 81)	1998
350. „Еквадор“	(120 × 1200)	1998

Сликата „Планетариум“ е прва слика во историјата која е сликана околу светот (1996–1997), минувајќи низ духовните центри на меморијата на светската цивилизација: Кинескиот сид, сидовите на Берлин и Ерусалим, Масаи Мара (Кенија), Колосеум, Рим, Помпеја, Пиза, Суњос и Пантеон во Атина, Лувр во Париз, Монт Сан Мишел, Атомиумот во Брисел, Бруж и Кнок во Белгија; Нерези и Охрид, Откунхеиц и Биг Бен во Лондон, гробот на Исус Христос во Ерусалим, Бродвеј во Њујорк, храмот на Златниот Буда во Тајланд, Камакаура и Токио во Јапонија, Нунен (родниот град на Ван Гог) и Суец, како и во градот на мртвите во Каиро заедно со Кеопсовата пирамида.

Сликата е изработена во маслена техника, а целиот проект од заро-дишот на идејата до реализацијата траеше пет години.

СЛИКИ И ЦРТЕЖИ ШТО БИЛЕ ИЗЛОЖЕНИ ВО ГАЛЕРИЈАТА НА ГАЈ ПИТЕРС ВО SAN POL d'VANS

МАСЛА

351. „Прометеа“	(185 × 160)	2001
352. „Жена од зелената река“	(109 × 105)	2001
353. „Победник“	(134 × 165)	2002
354. „Воен план“	(114 × 176)	2002
355. „Митоман“	(96 × 130)	2002

356. „Човек од галаксиите“	(200 × 200)	2002
357. „Изгубен свет“	(200 × 200)	2002
358. „Савана“	(113 × 145)	2002
359. „Медитеран“	(165 × 134)	2002
360. „Судир“	(130 × 97)	2002
361. „Ритам и рима“	(130 × 96)	2002
362. „Прва пролет“	(80 × 80)	2002
363. „Скриена љубов“	(145 × 113)	2002
364. „Скршнување“	(150 × 120)	2002
365. „Потсвест“	(120 × 150)	2002
366. „Сопружници“	(145 × 113)	2002
367. „Дизајн“	(90 × 116)	2002
368. „Догонска љубов“	(100 × 100)	2002
369. „Космос“	(400 × 200)	2002
370. „Војна димензија“	(300 × 200)	2002
371. „Догона“	(400 × 300)	2002

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ И БИБЛИОГРАФИЈА
НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАНУ
Кн. XV

Издавач:

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

*

Коректура:

Виолета Јовановска

*

Компјутерска обработка:

Драгица Топузовска

*

Печат:

„Графотисок“

*

Тираж:

500 примероци

